

DE BEWEGING

MAAS & VAN SUCHTELEN - AMSTERDAM

THE GETTY CENTER LIBRARY

*Why ask for the moon
When we have the stars?*

4/11
29/11

VERWIJDERD
1988
BIBLIOPHOENIX
STUDENTEN SOCIETEIT "PHOENIX"
DELFT

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
Getty Research Institute

<https://archive.org/details/debeweging51unse>

DE BEWEGING

ALGEMEEN MAANDSCHRIFT
VOOR LETTEREN, KUNST, WETEN-
SCHAP EN STAATKUNDE * * *

VIJFDE JAARGANG

EERSTE DEEL

BIBLIOTHEEK
STUDENTEN SOCIETEIT „PHOENIX”
DELFT.

* * * * REDACTIE: * * * *

H. P. BERLAGE Nz. — T. J. DE BOER

ALBERT VERWEY — IS. P. DE VOOYS

* * * * * UITGEGEVEN DOOR * * * * *

N. V. AMSTERDAMSCH E BOEKHANDEL. - MCMIX

BIBLIOTHEEK
STUDENTEN SOCIETEIT „PHOENIX“
DELFT.

I N H O U D

(Januari 1909. Afl. 1.)

	Bladz.
Maria, Mysteryspel in Drie Tafereelen	MATHIEU SCHOENMAEKERS 1
Mariken van Nieumeghen . . .	J. KOOPMANS 42
Shelley's Prometheus Ontboeid (Vert. Slot)	ALEX. GUTTELING 55
Een Middeneeuwsch Grootbedrijf	DR. H. E. VAN GELDER 92
Lot en Natuur	W. L. PENNING JR. 108
Vexeer-beeld: Waar blijft het „Volk“?	MR. P. BROOSHOOFT 112
Boeken, Menschen en Stroomin- gen: Frederik van Eeden:	
Dante en Beatrice	ALBERT VERWEY 120
Boekbeoordeelingen:	
A. van Schendel: De Schoone Jacht	ALEX. GUTTELING 123

(Februari 1909. Afl. 2.)

De Aardbeving, 28 Dec. 1908	IS. P. DE VOOYS 125
Het Al-Eenig Leven: Macht en Moraal (I)	NICO VAN SUCHTELEN 127
Levensgestalten	AART VAN DER LEEUW 157
Socialisme en Staats-socialisme	MR. S. J. VISSER 164
Lamartine: Les Méditations Poé- tiques.	MAURITS UYLDERT 175
Sonnetten	ALEX. GUTTELING 193
Sociale Hygiëne: Beroepsziekten	IS. P. DE VOOYS 196

INHOUD

	Bladz.
Boeken, Menschen en Stroomingen: Nine van der Schaaf: Amanië en Brodo	ALBERT VERWEY 208
Aanteekening: Verbeelding en Werkelijkheid.	224
Boekbeoordeelingen:	
Shelley-vertalingen van Dr. K. H. de Raaf	ALEX. GUTTELING. 228
Jos. Kohler: Verbrecher-typen in Shakespeare's Dramen	} PROF. DR. T. J. DE BOER 237
A. Goll: Misdadigers-typen bij Shakespeare	
J. E. W. Duys: Particulier Initiatief en Risico-overdracht in zake Sociale Verzekering	} J. MOLENMAKER 241
W. H. Vliegen: Klanken van Strijd	

(Maart 1909. Afl. 3.)

Het Al-Eenig Leven. Macht en Moraal (<i>Slot</i>)	NICO VAN SUCHTELEN. 245
De Gesloopte Plaats	ALBERT VERWEY 273
De Ongevallen verzekering	J. MOLENMAKER 281
Gedichten	P. N. VAN EYCK. 308
Pelléas et Mélisande	J. C. HOL 319
Scheuring of Eenheid	IS. P. DE VOOYS. 351
Boeken, Menschen en Stroomingen: Shakespeare in Deutscher Sprache	ALBERT VERWEY 358
Boekbeoordeelingen:	
P. C. Boutens' Beatrijs	" " 365

MARIA

MYSTERIESPEL IN DRIE TAFEREELEN.

DOOR

MATHIEU SCHOENMAEKERS.

PERSONEN:

MARIA.	} Dorpsnotabelen.	
AMIANTES, Kunstschilder.		
ROZA, Moeder van AMIANTES.		
PETRUS, haar man, Kunstschilder.		
Pater BEATUS. Moeder van ROZA.		
PICCOLCUORE	} Een dokter.	
DENARINI		
		Drie kinderen.
		Boeren en boerinnen.

Het stuk speelt in den tegenwoordigen tijd, in een gehucht dicht bij Rome.

Het eerste tafereel speelt op Kerstmorgen.

Het tweede op den namiddag van den daaropvolgenden Goede-Vrijdag.

Het derde op den morgen van den daaropvolgenden Paaschdag.

EERSTE TAFEREEL.

Huiskamer van Petrus en Roza. Links: (van toeschouwer) deur naar zijkamer. Achter links: buitendeur. Achter midden: raam, waardoor een tamelijk nabije kapel met verlichte vensters zichtbaar is. Vroeg in den morgen, nog donker. Kaarslicht. Roza staat terzijde vóór 't raam, kijkt naar buiten. Haar moeder komt binnen vanuit de zijkamer.

EERSTE TOONEEL.

ROZA, HAAR MOEDER.

ROZA. Bèn je tòch opgestaan?

MOEDER. Ja, kind, ik heb het maar gewaagd. 't Zou me toch aan m'n hart gaan, de nachtmis niet te hooren. Dat zou de eerste keer van m'n leven zijn.

ROZA. Als je 'r maar tegen kan. 't Is koud!

MOEDER. Verleden jaar was je ook al bang voor me, en 't is toch best afgeloopen.

ROZA. Ja, maar . . . .

MOEDER. Och, ik begrijp je . . . . ik word ieder jaar een jaar ouwer hè! Maar zoolang ik eventjes kan, zal ik de Kerstnacht blijven meevieren.

ROZA. Een kras moedertje heb ik!

MOEDER. Zie je, als pater Beatus d'r niet meer was, dan zou ik 't misschien niet doen. Dan was 't mooie voor mij d'r toch af. Jullie jonge menschen weten dat zoo niet. Maar ik zeg: een tweeden pater Beatus krijg je nooit weer . . . . Ik heb nooit zoo'n devoten priester 'gezien. En als hij preekt . . . . 't komt zóó uit zijn hart . . . . Je moet toch morgen of zoo weer 'ns met me naar zijn kluis wandelen.

ROZA. Alweer? 't Is zoo ver!

MOEDER. Kom, kom, als we langzaam wandelen haal ik 't best. Die kluis is me toch zoo heilig . . . . Ik zou daar wel willen doodgaan. Daar is toch iets aan die kluis . . . . ik heb nooit kunnen begrijpen, dat daar niet méér menschen komen. Daar kunnen, geloof ik, nog echte mirakelen gebeuren.

ROZA. Ons gehucht is zoo weinig bekend. En 't is zoo dicht bij Rome. In Rome hebben ze heilige plaatsen genoeg. (*Drie kinderen verschijnen voor 't raam*).

MOEDER. Ha! Nu krijgen we een Kerstliedje.

TWEEDE TOONEEL.

DE VORIGEN, DRIE KINDEREN.

KINDEREN (*zingen*:)

Adeste, fideles
Regum triumphantés,
Venite, venite in Betlehem!
Natum videte
Regem angelorum.
Venite adoremus
Dominum!

ROZA. Prachtig, kinderen . . . . (*haalt een pakje plaatjes uit*

haar zak en geeft elk der kinderen één.) Nu krijgen jullie ook 'n mooi prentje. *(Kinderen af.)*

DERDE TOONEEL.

ROZA, HAAR MOEDER.

ROZA, *(de rest der plaatjes toonend.)* Kijk, die heeft pater Beatus komen brengen voor de kinderen, die kerstliedjes zingen. Mooi hè?

MOEDER. Ja.... de barmhartige Samaritaan.... net iets voor pater Beatus.... Maar, vertel 's.... hij is gisteren middag bij Maria geweest, is niet?

ROZA, *(zuchtend.)* Ja.

MOEDER. En, wat zegt hij van haar?

ROZA. Wat zou hij ervan zeggen! Hij weet óók niet wat haar scheelt.

MOEDER. Je moet hem maar alles openhartig vertellen. Ik wed, dat hij er wel achter komt.... Hoe gaat 't nu met Maria?

ROZA. Mij dunkt, iets beter. Petrus is net even gaan kijken.... Hij zal wel zóó terugkomen.

MOEDER. Je moet er maar geen dokter bij halen. Ik heb veel meer vertrouwen in pater Beatus.

ROZA. Maar nu iets anders. We hebben goed nieuws gehoord gisteren.

MOEDER. En?

ROZA. Dat groote schilderij van Petrus, je weet wel, dat landschap.... is verkocht.

MOEDER. Zoo! En goed?

ROZA. Acht honderd franken! We kunnen heel tevreden zijn.

MOEDER. God, God, wat heerlijk!

ROZA. En het wordt beoordeeld!, Prachtig, gewoon! Eindelijk wordt hij toch gewaardeerd.

MOEDER. Laat Petrus maar loopen. Die komt er wel. Langzaam maar zeker.... *(lachend)* Kind, je man wordt nog heel beroemd, hoor.... weet je nog, dat je mij vroeger zoo dikwijls vertelde, dat je een beroemden man wilde hebben?

ROZA. Ging 't maar beter met Maria!

VIERDE TOONEEL.

DE VORIGEN, PETRUS.

ROZA. En?

PETRUS. Ze is heel kalm.

ROZA. Heeft ze wat geslapen?

PETRUS. Neen, slapen kan ze niet. Maar ze voelt zich heel goed. Ze wil opstaan.

ROZA. Wàt zeg je?

PETRUS. Laat haar begaan. Je moet haar zooveel mogelijk haar zin geven. Ze wil je zelf een zalig Kerstfeest komen wenschen.

MOEDER. Amiantes blijft toch bij haar onder de mis?

ROZA. Natuurlijk! Ik zou haar voor geen geld van de wereld alleen in huis laten.

MOEDER. Hé.... daar zie ik pater Beatus al in de verte aankomen. Wat is-ie vroeg! Hij komt zeker vóór de mis nog 's vragen hoe 't met Maria gaat.

ROZA. Da's lief van hem.

MOEDER. Maar ik ga vast naar de kapel. 't Moet bij mij voetje voor voetje.... het orgel zal zóó spelen, en ik wil niet te laat komen. Dag kinderen!

ROZA en PETRUS. Dag Moeder!

VIJFDE TOONEEL.

ROZA, PETRUS.

ROZA. (*Moeder naïogend*) Ze moest het weten, de goeie ziel! Mijn kind is gek, o God, mijn kind is gek! (*barst in snikken uit.*)PETRUS, (*peinzend*) Neen, Roza, dat is niet waar. Ik weet nu zeker, dat 't niet waar is.

ROZA. Hoe kun je toch zoo spreken, Petrus! Je wil 't niet zien!

PETRUS. Jawel, jawel.... ik heb heel goed gelet op alles wat ze doet; en ik heb heel aandachtig naar haar geluisterd.

ROZA (*schudt ontkennend 't hoofd*).

PETRUS. Gisteravond ging ze ineens voor 't raam staan, en keek met groote wonderoogen naar buiten. „Zie-je 't dan niet?” zei ze tegen me. — Ik zag niets, 't was pikdonker.

„Wat een licht!” zei ze weer, „wat een licht!” — „Maar kind,” zei ik, „er is geen ster aan den hemel, de lucht is zwart als inkt.” Maar zij hield vol: „Tòch is er licht, krachtig licht. 't Komt niet van boven, maar van binnen-in de aarde. 't Straalt uit de aarde, vader, vader, zie het toch.”

ROZA. Zoo spreekt toch geen normaal mensch, Petrus!

PETRUS. Daar heb je gelijk in. Normaal is zij niet. Gelukkig niet. Zij steekt boven de gewone, normale menschen uit. Ze ziet meer dan wij, omdat ze meer is dan wij.

ROZA. Troost zoek je, troost! De waarheid is, dat ze krankzinnige hallucinaties heeft.

PETRUS. Neen, vrouw, dat kàn niet. Hallucinaties zijn verward en onbesuisd. Zij ziet kalm en zegt heel kalm wat ze ziet.... (*Maria komt langzaam waakdroomend op door de zijdeur.*) Spreek haar nu niet tegen.... luister maar en vraag maar.

ZESDE TOONEEL.

DE VORIGEN, MARIA.

MARIA, (*omhelst Rosa*). Zalig Kerstfeest, moeder!

ROZA. Hoe gaat het, Maria?

MARIA. Goed, moeder, heel goed. (*Gaat in een stoel zitten.*) Je vindt 't zeker ook heel mooi, vader?

PETRUS. Wat bedoel je, kind?

MARIA. O ja,.... 't is waar ook.... dat wéét nog niemand.... Amiantes heeft een madonna geschilderd, ik heb er voor geposeerd.... nu mag ik 't vertellen, nu is ze klaar.... (*glimlachend*) als ik iets vertellen mag, meen ik, dat iedereen 't al weet.

ROZA. (*tot Petrus.*) Wist jij er iets van?

PETRUS. Neen. Zijn liefste werk maakt hij altijd in 't verborgene. Hij laat 't niet zien vóór 't heelemaal af is.

ROZA. (*tot Maria.*) Een madonna, zeg je, en jij hebt ervoor geposeerd?

MARIA. Ja.

PETRUS. Is 't goed geworden?

MARIA. Zoo schilderde hij nog nooit. Terwijl hij werkte, voelde ik ons beider zielen ineensmelten en samen scheppen

een zielekind. Wat houen wij veel van elkander! Amiantes en ik, broer en zuster, zoo heelemaal broer en zuster! (*kijkt door 't raam.*)

PETRUS. Waar kijk je naar, Maria?

MARIA. Vader, ik ben blij, dat de lucht zoo helder is en dat de maan zoo krachtig schijnen kan dezen nacht. Als straks de Kerstliederen vanuit de kapel naar mij overzweven, zullen ze heel rein en heilig worden vóór ze mij bereiken. Het natuurlicht heeft een reinigende kracht, vader. Het wascht alles, wat het innig aandoet. Als de tonen van een Kerstgezang zwellen door het blanke maanlicht heen, dan worden ze òòk blank, heel blanke klanken. Dat hòør ik.

ROZA. En waarom hooren wij dat niet?

MARIA. Mijn zielegehoor is fijner dan het uwe. Het sereene ziegeluid, dat met het licht samensmelt, hoor ik. Het zware en grove der tonen, dat langs het licht heen gaat zonder het aan te doen, is onhoorbaar voor mijn zieleluisteren.

ROZA. (*peinsend.*) Dat is goed gezegd.

MARIA. Vader, moeder, ik heb u iets te zeggen, dat u aangaat. Ik heb 't allang vermoed, maar nu wèèt ik . . . 't Was diep in me, onzegbaar, en Amiantes heeft 't opgeroepen naar mijn woorden, hij heeft 't opgeroepen mèt wij, toen wij samen schiepen uit één licht en éénen gloed . . . Weet je hoe het komt, dat ik helderder zie en hoor, en fijner voel dan andere menschen? . . . *Maria is uit liefde geboren.*

ROZA. Hoe weet je dat zoo zeker!

MARIA. Jij bent kunstenaar, vader. Je vraagt niet aan een dichter of hij uit liefde zong, je vraagt niet aan een schilder of hij schiep uit liefde . . . dat vraagt je aan zijn werk. In 't werk zelf trilt je alle liefde tegen, waaruit het geboren werd.

PETRUS. Ja, kind, ja!

MARIA. Welnu, vader, ik ben een kunstwerk uit liefde geschapen. Zie je dat niet, hoor je dat niet aan me? O, ik weet 't zoo zeker, nu Amiantes mijn ziel gezien heeft, en haar toonde aan mij. Uit mijn binnenste binnen kwam zijn madonna . . . uit mijn binnenste binnen welt ook mijn bloed en rondt zich mijn vleesch en spreken mijne woorden. Nu wèèt ik 't.

PETRUS. (*tot Rosa.*) Is dat verward en onbesuisd?

ROZA. Ik begrijp niet, ik . . . (*tot Maria.*) En Amiantes dan, je broer?

MARIA. (*half tot zichzelf.*) Zoo spreekt het duidelijk in mij: Amiantes is ook uit reine liefde geboren. Maar toen zijn ouders hem verwekten, was hun levensblijheid niet zoo krachtig als toen ze mij ten leven riepen.

PETRUS. Schrik niet, Roza. Zij zegt niet meer over onze verhouding dan we beiden weten. Onze liefde is altijd even open en eerlijk, even rein gebleven . . . maar zij was niet krachtig genoeg om niet langzaam moede te worden onder de smarten, die wij moesten dragen. Je weet, Roza, wat wij geleden hebben. Ik, omdat het mooiste in mij, mijn kunst en mijn al, miskend werd door afgunst en domheid; die ons beiden liefst hadden laten verhongeren . . . en jij, omdat onze liefde na de geboorte van Maria zoo lang onvruchtbaar bleef — vier jaar.

ROZA. Ja, Petrus, wij hebben samen veel geleden.

PETRUS. Niet altijd samen misschien. Dat was onze zonde. Neen, Roza, ik beschuldig jou niet. Als je schuldig was, was ik 't even goed.

ROZA. Als we maar schuldeloos zijn tegenover onze kinderen, onze lieve kinderen.

PETRUS. Voor beiden zijn we goed geweest. Maar Maria bracht sterker liefde mee ter wereld dan Amiantes. Daarom werd hij een kunstenaar en zij . . . en zij . . .

MARIA. Hij een kunstenaar, en ik een fee. Maar Amiantes moet worden wat ik ben, want ik hou zooveel van hem. Amiantes . . . Amiantes . . . (*terwijl ze de twee laatste woorden uitspreekt, gaat ze langzaam, waakdroomend, af door de zijdeur.*)

ZEVENDE TOONEEL.

PETRUS, ROZA.

PETRUS. Vrouw, zul je nu nooit meer meenen, dat Maria krankzinnig is?

ROZA. Ik weet het niet . . . mag ik gelooven aan zoo groot geluk?

ACHTSTE TOONEEL.

DE VORIGEN, PATER BEATUS.

BEATUS. Zalig Kerstfeest, kinderen!

PETRUS en ROZA. Zalig Kerstfeest, Pater!

BEATUS. Heb je geweend, moedertje?

ROZA. Om Maria.

BEATUS. Is ze zieker? ... Wat is er?

PETRUS. Zeg nu 'ns, Pater, geloof jij, dat Maria zwakhoofdig is?

BEATUS. Neen, neen, dat is ze zeker niet. Als zij krankzinnig is, zijn alle artiesten en alle heiligen krankzinnig.

ROZA. O Pater, ik ben toch zoo bang, zoo bang!

BEATUS. Wij menschen zijn altijd een beetje bang voor iets groots. Er leeft iets groots in haar teer lichaam. Zij heeft woorden van leven.

PETRUS. Zooeven heeft ze mij zelf verklaard, waarom zij anders is dan de meeste menschen.

BEATUS. En?

PETRUS. Ze zei: ik ben uit liefde geboren.

BEATUS. Zei ze dat!

PETRUS. Is 't niet waar, Pater, dat liefde wonderen scheppen kan?

BEATUS. Zeker is dat waar. 't Komt niet vaak voor, dat een kind uit liefde geboren wordt. Maar als de liefde eens oplicht in twee menschenharten, dan moet er wel iets gebeuren, dat ons een wonder lijkt.

ROZA. (*grijpt B. bij de hand.*) Pater, je hebt ons zoo dikwijls gezegd, dat de wereld slecht is. Meen je dat zooiets... zooiets nog kàn?BEATUS. Ja zeker, er leeft nog liefde geloof ik.... hier en daar.... (*tot Petrus*) wanneer heeft Maria dat gezegd?

NEGENSE TOONEEL.

DE VORIGEN, AMIANTES.

AMIANTES. (*opgeruimd.*) Zoo, pater Beatus! Zalig Kerstfeest!

BEATUS. Zalig Kerstfeest, Amiantes! Wat zie jij er gelukkig uit!

AMIANTES. Dat zal waar wezen. Weer 'n mooi schilderij klaar!

BEATUS. Zoo — dat doet me plezier. Ik hoef niet te vragen of je over je werk tevreden bent. Je oogen lachen van geluk.

AMIANTES. Kom je 's gauw kijken?

BEATUS. Natuurlijk, natuurlijk!

PETRUS. 't Is een madonna.

BEATUS. Een madonna? Dan weet ik wel, wie daarvoor geposeerd heeft. Dat is goed, mijn jongen — heel goed.

ROZA. Toe Amiantus, laat 't nu 's zien.

AMIANTES. Neen, moedertje, we moeten wachten tot 't licht is.

ROZA. Ik zou toch zoo graag...

AMIANTES. Maar moeder... bij kunstlicht... dat gaat toch niet... je bederft den eersten indruk.

ROZA. Ik wil 't zien, nu.

PETRUS. Doe me een plezier, Amiantes, en geef toe.

AMIANTES. Wees toch verstandig, moeder.

ROZA. Als 't werkelijk mooi is, moet 't altijd mooi zijn.

PETRUS. (*tot A.*) Spreek niet tegen... je moet toegeven... ik zal je laten zeggen waarom. Ze is nu in de beste stemming om te bewonderen.

AMIANTES. Daar begrijp ik niets van.

PETRUS. Doet er niet toe. Ik zal je later alles verklaren.

ROZA. Ga nu met me mee, Amiantes, kom!

AMIANTES. Ik wil wel, maar...

ROZA. Ik wil weten, weten.

AMIANTES. Wat weten?

ROZA. Is 't werkelijk mooi? Verrukkelijk mooi? (*troont Amiantes mee naar de zijkamer.*)

TIENDE TOONEEL.

PETRUS, PATER BEATUS.

BEATUS. Wat wil zij weten?

PETRUS. Of de madonna van Amiantes uit liefde geboren is.

BEATUS (*schrikt.*) Zij vermoedt toch niet...

PETRUS. Neen. Het geheim van Maria kennen wij alleen...

Of liever, Maria kent 't alleen. Wat weten wij eigenlijk van haar?... Dat ze een vondelinge is, die we in 't geheim verwisseld hebben met mijn eerste kindje, dat een dag na zijn geboorte stierf. Zij weet veel meer. Zij weet, dat zij uit liefde geboren is. Dat is meer, oneindig meer.

BEATUS. Ik ben toch altijd bang, dat Roza of Amiantes eens...

PETRUS. Neen, daar is niet het minste gevaar voor.

BEATUS. Heeft die vrouw, die Roza geholpen heeft wel zeker gezwegen?

PETRUS. Zeker. Die was zoo bang voor de politie als geen tweede. En die is ook al zoolang dood.

BEATUS. En zou niemand anders het gemerkt hebben?

PETRUS. Neen. Toen ik met de kleine Maria thuiskwam was 't zóó diepe nacht. En toen we samen mijn eerste kindje begroeven, was er toch ook geen ander getuige dan de zwarte nacht. De nacht verraadt niets, Beatus. Roza zal sterven zonder te weten, dat zij haar eerste lieveling verloor.... Dat verdriet móet haar bespaard blijven.... waar denk je aan?

BEATUS. Je kunt gelijk hebben als je zegt, dat zij veel meer van haar geboorte weet dan wij. Wat beteekenen data en plaatsen in een menschenleven! Zou zij anders zijn, als ze niet in Rome, maar b.v. in St. Petersburg geboren was? De kracht, die haar het leven schonk, kan scheppen, overal, overal.

PETRUS. Geloof jij, dat er iets waars is in wat zij voelt en ziet?

BEATUS. Soms geloof ik het vastelijk. Nu twijfel ik er weer niet aan.... Maar altijd geloof ik, dat zij een buitengewoon begenadigd kind is, beter dan wij, en wijzer dan wij.... Zeg, Petrus, vindt jij 't niet wonderlijk, zoo'n kind in een vondelingshuis?

PETRUS. Waarom vraag je dat?

BEATUS. Waarschijnlijk is zij toch.... de vrucht van een.... onwettig huwelijk. Kan in zoo'n verhouding goddelijke zegen zijn?

PETRUS. Ik zou zoo zeggen.... vraag dat aan Maria.... Maar dan moet je haar eerst verklaren, wat een wettig en onwettig huwelijk is. Zooiets weet zij niet.

BEATUS. Zooiets weet zij niet.

PETRUS. En toch weet zij meer dan wij.... Beatus, zou

jij haar kunnen spreken over die dingen, die de menschen zoo gewichtig vinden?

BEATUS. Over wettige en onwettige huwelijken, bedoel je?

PETRUS. Ook daarover.

BEATUS. Neen, dat zou ik niet kunnen. Ik zou 't niet durven.

ELFDE TOONEEL.

DE VORIGEN, ROZA, AMIANTES.

ROZA. *(met omslagdoek over 't hoofd, gereed om uit te gaan.)*
Nu gelòof ik, Petrus, nu gelòof ik!

PETRUS. Wat ben je blij!

ROZA. O, ik ben zoo gelukkig. Daar is geen mooier plekje op aarde dan ons dorpje. Kom, we zullen vandaag een heerlijk Kerstfeest vieren.

PETRUS. *(zijn hoed nemend.)* Jij blijft toch hier, Amiantes?

AMIANTES. Jawel, maar ik ga toch even naar buiten. 't Begint al te lichten. *(Allen verlaten langzaam het tooneel. Breed, eenvoudig orgelspel in 't kerkje.)*

TWAALFDE TOONEEL.

(Het tooneel blijft een tijd ledig, het orgel speelt door. Maria komt langzaam, waakdroomend op, kijkt naar buiten, gaat in een leunstoel zitten.)

MARIA. Leven, diep en innig, dat sterven niet meer is een ongewilde gang naar gewaanden dood — dat is Waarheid. Er is geen dood, al kleedt de leugen zich in schijn van doodgewaden, geweven uit der menschen zwakke denken en der menschen zwak verbeelden. Zoolang de mensch nog doodheid ziet en vreest, regeert in hem de Waarheid nog niet, volkrachtig en volschoon.

Leven, diep en innig, dat sterven niet meer is een ongewilde gang naar gewaanden dood — dat is Schoonheid. Er is niets leelijks in de schepping Gods, al gluurt de nijd ook door den schijn van vale kleuren, weerspiegelend der menschen zwakke zien, en der menschen zwakke voelen. Zoolang de mensch nog leelijks ziet en vreest, regeert in hem de Schoonheid nog niet, almachtig en alwaar.

Leven, diep en innig, dat sterven zelf ervaart als teere omhelzing van nieuwe, lieve leven — dat is het Woord, Gods Zoon en 's Menschen Zoon, geboren uit glanslooze Majesteit en kleurlooze pracht, geboren wordend eeuwig in nooit uitgezongen kerstgefluister, groeiende, nooit volgroeid, steeds rijzende uit glorieuze heerlijkheden zonder naam.

Alle menschen vermoeden zijn Geboorte, en geen kent Hem volkomen. Wie is zoo rein, dat hij niets leelijks ziet? Wie is zoo sterk, dat hij nooit meer gelooven kan aan dood?

(Even vóór de derde alinea verschijnt Amiantes voor het venster en staart Maria dweepest aan. Na de laatste woorden van M. komt hij langzaam en eerbiedig binnen. Terwijl Maria spreekt, speelt het orgel heel zacht, speelt even door na haar laatste woorden.)

DE RTIENDE TOONEEL.

MARIA, AMIANTES.

AMIANTES. Maria, wor-je niet te moe?

MARIA. Neen, Amiantes. Ik voel me heel gelukkig. Ik leef op. Dat is altijd omtrent kerstmis. Ik voel, dat de zon herborren wordt. Zij brengt een verjongende sfeer mee. In dezen tijd zie ik altijd zoo helder en hoor ik zoo fijn.

AMIANTES. Maar je bent toch zwak!

MARIA. Zeg dan toch niet! Mijn vleesch is zwak, zooals het marmer zwak is onder den bijtel van een kunstenaar. Zal de kunstenaar treuren, als het marmer g'edwee wijken wil voor zijn sterke ziel die streelt èn slaat? Mijn ziel is kunstenaressen en mijn lichaam is haar marmer, gehoorzaam marmer. Laat die gehoorzaamheid maar zwakheid schijnen.

AMIANTES. Mag ik dan een beetje met je praten?

MARIA *(glimlachend.)* Over je werk zeker!

AMIANTES. Ja, zusje. Zeg me nog eens, dat je mijn madonna mooi vindt.

MARIA. Ik begrijp je werk . . . 't Is goed, heel goed.

AMIANTES. Dat kan ik niet te dikwijls van je hooren.

MARIA. Weet je, wat je madonna voor mij is, Amiantes? . . . Zij is de Onbevleete Ontvangene. Zij is de kalme blijheid van een mensch, die gelooft aan de wondermacht van al wat uit liefde geboren werd.

AMIANTES. Je kent mijn werk beter dan ik zelf.

MARIA. Neen . . . . Maar menschenschoonheid is beter hoorbaar aan simpele woorden, dan zichtbaar door geschilderde kleuren heen. (*neemt Am. bij de hand.*) Goede woorden zijn meer 's menschen eigen leven dan onontroerd gefabriceerde verven, die nà hun onontroerd ontstaan bezieling krijgen van een kunstenaar. Goede woorden zijn tranen van een ziel, die bewondert . . . . Maar eigener nog dan alle woorden is 't sprakeloos bewonderen alleen. Dat wijdt den mensch-zelf tot heerlijk kunstgewrocht. Wie zoo gewijd is, kan nog schilderen of spreken of zingen, maar alleen om 't kunstrijk menschzijn-zelf te wekken en te voltooien in eigen wezen of in anderen.

AMIANTES. Heb ik zóó geschilderd?

MARIA. Ja. Dat zie ik aan je laatste werk, en beter nog zie ik 't aan je zelf, aan je oogen, je gebaren, aan alles. Je hebt meer je eigen zijn vermooid dan schoonheid op je doek gelegd . . . . Schrik je?

AMIANTES. Ik dacht ineens: zal dan ooit een tijd komen, dat ik niet meer schilderen wil?

MARIA. Neen . . . . maar eens zul je nooit meer schilderen voor je zelf. Dan werk je alleen voor anderen. Dat is een groot geluk, Amiantes, zelf kunstwerk te zijn en anderen te geven uit eigen schoonheidsovervloed. Zóó verbreiden de bloemen haar lieve geuren, mateloos in rijke gulheid. Zóó zijn Christus' woorden gaven van zijn overvloed. Wil je zoo kunstenaar zijn?

AMIANTES. Kàn ik dat wezen?

MARIA. Ja, je zult het zijn meer en meer. Vele kunstenaars grijpen een vluchtig schoonheidsgenot en leggen het vast in kleuren of lijnen of klanken, vreezende, dat genot te verliezen. Dat heb jij vroeger ook gedaan. Maar zoo doet niet de volrijk schoone mensch. Hij geeft, kalm en zeker, van zijn overvloed . . . . Je madonna is al een gave van overvloed . . . . Begrijp je me, Amiantes?

AMIANTES. Ik . . . . ik weet het niet. Zoo sprak je nooit over mijn werk.

MARIA. Nog nooit. Maar nu mag ik zoo spreken. En weet je wel, dat niemand zijn overvloed voor zich zelf behouden mag?

AMIANTES. Maria . . . . wat bedoel je daarmee?

MARIA. Hoor, Amiantes. Als je wil, heb jij je madonna niet meer noodig. Maar er is iemand, die haar wel noodig heeft: pater Beatus. Ik heb gezien, dat hij innerlijk veel lijdt. Toe, geef hem jouw madonna. Daar straalt zooveel overvloed van geluk uit. Hij heeft haar noodig. Wil je? We zullen haar samen naar zijn kluis brengen, op een mooien dag.

AMIANTES (*laat de hand van M. los, zwijgt even, peinzend.*) Mijn werk is me zoo lief, zoo lief. Ik heb er nooit zonder pijn van kunnen scheiden. En juist mijn madonna . . .

MARIA. Je zult veel meer terugkrijgen dan je verlaat. Denk er eens goed over na.

(*Men hoort in de kapel zacht het kerstlied zingen:*

Adeste, fideles
Regum triumphantes
Venite, venite in Bethlehem!
Natum videte
Regem angelorum.
Venite adoremus
Dominum!

(*Beiden luisteren peinzend, Amiantes eerst onrustig, later bedarend.*)

AMIANTES. Maria, ik zal 't doen.

MARIA. Dan . . . (*omhelst Am.*) zalig Kerstfeest, Amiantes. Dan is de Christus vandaag in je geboren.

(D O E K.)

TWEEDE TAFEREEL.

Laag struikgewas op de helling van een kleinen heuvel; op den heuvel, half door 't struikgewas verscholen, in 't midden van 't tooneel, de kluis van pater Beatus; rechts een eenvoudige, houten bank. Middag.

EERSTE TOONEEL.

PATER BEATUS.

BEATUS (*zit op de bank, verdiept in 't lezen van een bijbel; schudt verdrietig het hoofd, sluit den bijbel, legt dien naast zich*

neer,) o God, o God, ik begrijp er niets meer van. (*blijft peinzend zitten, het hoofd steunend met de rechterhand, opent den bijbel weer. Even daarna komen Amiantes en Maria. Amiantes draagt zijn schilderij, los onvrouwen met een papier.*)

TWEEDE TOONEEL.

PATER BEATUS, AMIANTES, MARIA.

AMIANTES. Dag, Pater! Hé, wat zet je een goede-Vrijdag-gezicht!

BEATUS. (*legt den bijbel open naast zich.*) Och, we zijn allemaal wel eens bedroefd.

MARIA. Maar we hebben wat moois voor je meegebracht. Kijk 'ns (*Am. slaat 't papier, om 't schilderij, open, en toont de madonna.*)

BEATUS. (*blij*) Wát zeg je?

MARIA. Ja, dàt zal je opknappen, hè! Dat mag je in je kluis hangen.

BEATUS. Is dat dan heelemaal voor mij?

MARIA. Heelemaal voor jou!

BEATUS. Ik durf 't haast niet aannemen. (*staat op en geeft A. en M. ieder een hand.*) Dankje wel, kinderen, dankje wel. Je weet niet hoe blij me dat maakt.

AMIANTUS. Maar zeg 'ns, waarom zag je zoo bedroefd?

BEATUS (*wijst op den bijbel.*)

AMIANTES. Dat begrijp ik niet. (*zet 't schilderij, weer bedekt, op den grond.*)

MARIA. Toe, je mag òns niets verbergen.

BEATUS. Neen, kinderen, verbergen wil ik voor jullie niets. Maar 't is zoo moeilijk te zeggen. (*kijkt onrustig om zich heen*) Zie je, Amiantes zei darnet heel juist, dat ik een Goede-Vrijdagsgezicht zette. 't Is Goede-Vrijdag, óók in mijn ziel. Ik voel het sterven van Jezus in mij zèlf. Toen ik van morgen de treurceremoniën deed, was ik bedroefd tot den dood toe. 't Was mij, alsof ik mijn geloof begroef. Daar ligt de bijbel! Ik lees erin, dag en nacht, maar ik begrijp er niets meer van. Ik gelòòf niet meer. Ik kàn niet meer.

AMIANTES. O... dat kèn ik. Ja, dat is heel erg. Daar heb ik ook onder geleden. En als je me nu op den man af vraagt,

wat ik geloof, dan weet ik 't nòg niet. Maria weet beter wat ik geloof, dan ik zelf.

BEATUS. Ik zie geen uitkomst.

AMIANTES. Nou, je moet niet te zwart kijken, ik . . .

MARIA. Stil, Amiantes, jij kunt hem niet helpen. Jij bent door de kunst heengegaan naar je nieuwe geloof, dat langzaam rijst. Jij hebt den gemakkelijksten weg gehad. Voor hem is 't moeilijker. Jij hebt je kunst overtroffen omdat je haar begreep. En hij moet scheiden van veel liefs, dat hij niet begrijpt — nu nog niet (*neemt B. bij de hand.*) Maar het geluk zal weer komen, zeker, als je maar moedig wachten kunt . . . Kom, laat dien bijbel voorloopig maar rusten. Wij zullen samen wat gaan wandelen. De bloemen en de boomen houden van wandelaars, en ze zijn heel wijs — ze moeten je veel vertellen (*tot Am.*) Hang jij intusschen het schilderij op, en kijk 'ns, of je geen mooie bloemen vindt. (*Maria en Beatus willen gaan, Am. houdt Beatus tegen.*)

AMIANTES. Beatus, laat nu in Godsnaam niet merken aan de boeren, dat je niet meer precies gelooft als zij. Dat is gevaarlijk.

BEATUS. Zoo'n vaart zal 't niet loopen.

AMIANTES. Aan mij hebben ze óók al 't land, dat wéét ik. Ik ben 'n „meneer”, ze denken dat ik 't veel beter heb dan zij. Maar ik ben voorzichtig, (*haalt een revolver uit zijn zak*) ik ben voorzichtig. Een beetje bangmakerij kan geen kwaad (*steekt revolver weer weg*).

BEATUS. Kom, kom . . . (*Marie met Beatus af*).

DERDE TOONEEL.

AMIANTES.

AMIANTES (*beschouwt 't schilderij.*) Eigenaardig . . . zij is 't, sprekend . . . maar 't lijkt toch ook veel op mij (*verdwijnt in de kluis.*)

VIERDE TOONEEL.

PICCOLCUORE, DENARINI.

P. Nou, we zijn d'r!

D. Weet je, wat we nou doen moesten?

P. Ja?

D. We moesten eerst precies afspreken, wat we 'm zeggen zullen.

P. Mij best.

D. Ja, maar je moet daar niet zoo licht over denken. 't Is 'n gewiekste kerel, die pater Beatus. Als je niet precies weet wat je zeggen wil, vindt hij altijd 'n uitvluchtje.

P. Daar heb-je gelijk in. En... wat zouden we dan zeggen?

D. Ik denk zoo: Pater, u moet ons niet kwalijk nemen, maar..

P. (*lacht*).

D. Je moet me niet uitlachen. Ik heb 'r bliksems goed over nagedacht.

P. Best, best, ga maar door.

D. Ik zal maar weer opnieuw beginnen: Pater u moet ons niet kwalijk nemen, maar we hebben een onplezierige boodschap voor u. Ze zeggen leelijke dingen van u in 't dorp. U gaat altijd zoo maar naar die zieke Maria alsof 't niks is. Maar de menschen bevat dat niet. We willen niets kwaads van u zeggen, maar de menschen denken, alsdat zoo iets niet te pas komt.

P. Is 't uit?

D. Ja.

P. Mij best. Als we 't zóó zeggen, kan-ie 'r zeker niets tegen in brengen.

D. Nou, ga jij 'er dan maar 't eerst in, en doe het woord.

P. Ken je begrijpen! Ik doe 't woord niet. Jij bent de oudste.

D. Aan m'n laars! Ik ben de oudste wel, maar jij bent getrouwd en ik niet. 'n Getrouwd man kan zoiets veel beter zeggen, als 'n ongetrouwde. Nee, dat komt niet te pas, hoor!

P. Ik vertik 't! 'n Getrouwd man kan dat heelemaal niet zeggen.

D. En waarom niet?

P. Dat zal ik je aan je verstand brengen. Jij weet dat nog niet, omdat je nog niet getrouwd bent. Maar als 'n getrouwd man iets tegen de onzedelijkheid zegt, dan denken ze altijd, dat-ie jaloersch is, en genoeg heeft van z'n vrouw. Altijd denken ze dat. Teunis heeft 't me ook al verweten, toen ik 'm op z'n plicht wees. Maar ik niet meer, hoor!

D. Smoesjes!

P. Smoesjes? Dan moet je net die gewiekste pater Beatus hebben! Ik ben ook niet van gisteren. Hij zou in staat zijn om te zeggen...

D. Nou, wat zou-ie zeggen?

P. Dat Maria mooier is als mijn vrouw en dat ik daarom...

D. (*lacht.*)

P. Dat is niet om te lachen!

D. Nou maar, die is goed. Onder ons gezegd en gezwegen, Maria is 'n beeld van 'n wijffie.

P. Waarom zeg je dat?

D. Zoo maar.

P. Denk je soms... dat ik werkelijk... als je zegt dat ik jaloersch ben, sla ik je op je gezicht!

D. Tut, tut, laten we nou asjeblijf geen ruzie maken, anders hoort-ie 't en dan is 't heelemààl mis.

P. Nou, ben jij van plan 't woord te doen?

D. Denk er niet aan.

P. Toe, doe 't nou maar — je hebt 't daarnet zoo mooi gezegd. Zoo mooi kàn ik 't niet.

D. Begin jij dan maar, dan zal ik je helpen.

P. Dat gaat heelemààl niet. Dan denkt-ie zeker, dat we niet durveu.

D. Daar heb je ook alweer gelijk in.

P. Zie je nou wel — toe, doe 't maar!

D. Maar als jij soms denkt, dat ik jaloersch ben, dan heb je 't heelemaal mis, hoor!

P. Wie zègt dat nou? Jij hoeft niet jaloersch te zijn. Zoo'n wijf van jou...

D. Basta. Ik zal 't doen. Maar jij kómt mee.

P. Natuurlijk!

D. (*gaat naar de kluis en kijkt even door de halfopenstaande deur. Keert onmiddellijk terug naar P. die hem langzaam van verre gevolgd is.*) Zeg 'ns, hij is er niet! Amiantes is er, de broer van Maria.

P. Dat trefte! Die kunnen we beter aan! (*Amiantes komt uit de kluis.*)

D. O, daar heb je 'm al!

VIJFDE TOONEEL.

DE VORIGEN, AMIANTES.

AMINANTES (*komt de boeren te gemoet. Deze worden bedeesd, zoodra Am. hen aanspreekt.*) Jullie willen zeker pater Beatus spreken.

P. Ja, die moesten we hebben.

AMIANTES. Hij is er niet. Maar ik wacht hier, tot hij terugkomt. Kunnen jullie 't mij niet vertellen?

P. 't Gaat hem eigenlijk aan, maar u toch ook 'n beetje.

AMIANTES. En? (*P. stoot D. aan.*)

D. Ja, ziet u pater, ik wil zeggen, meneer, u moet 't ons niet kwalijk nemen, maar we hebben een onplezierige boodschap voor u. Ze zeggen leelijke dingen van u in 't dorp... Dat wil zeggen, eigenlijk van pater Beatus, maar toch ook 'n beetje van u.. e.. e.. hij gaat altijd zoo maar naar die zieke Maria alsof 't niks is. Maar de menschen bevalt dat niet. We willen niets kwaads van u zeggen, maar de menschen denken alsdat zoiets niet te pas komt.

AMIANTES. Zoo, denken de menschen dat! Wat 'n lieve menschen! Maar vertel me 'ns, wat denk jij daarvan?

D. (*zwijgt.*)

AMIANTES (*tot P.*) En jij?

P. (*zwijgt.*)

AMIANTES. Denken jullie nou niets?

P. en D. (*zwijgen.*)

AMIANTES. Heelemaal niets? (*D. stoot P. aan.*)

P. Ja, wat zou-je daarvan moeten denken?

D. Ja, wat zou-je daarvan moeten denken?

AMIANTES. Willen jullie weten, wat ik ervan denk? Ik geloof, dat die menschen beter deden, zich met hun eigen zaken te bemoeien.

P. Dat heb ik ook al gezegd.

D. En ik ook. Ja, ik heb dat ook gezegd, meneer.

AMIANTES. Hoor 'ns even, jullie moeten me nu niet beliegen. Ik zie heel goed aan je heele gezicht, hoe graag je me zoiets onder m'n neus komt wrijven. Dat neem ik zoo kwalijk niet, maar nu niet meer liegen asjeblijf.

P. en D. (*beteuterd.*) O, o...

AMIANTES. We kunnen heel zakelijk en kort zijn. Ik zal je boodschap aan pater Beatus overbrengen. Maar ik kan al vooruit zeggen, dat hij zich niets hoegenaamd zal storen aan 't gebazel van jullie en alle je maatjes. Wil je dat asjeblijf overbrengen aan alle babbelaars?

P. Maar we hebben toch... e... heelemaal niets kwaads bedoeld.

D. Niets kwaads hoor, niets.

AMIANTES. (*ironisch*) Welneen!

ZESDE TOONEEL.

DE VORIGEN, PATER BEATUS, MARIA (*Maria heeft frisch-geplukte bloemen in de hand.*)

AMIANTES. O, al terug? Da's goed. Die twee willen u spreken. Pater.

BEATUS. Hebben jullie me iets apart te zeggen?

AMIANTES. Neen, we mogen 't allemaal hooren. Ik weet 't al, (*beide boeren stooten elkaar aan.*)

P. Nou... e... zeg u 't dan maar. Wij gaan dan maar weg.

AMIANTES. Waarachtig niet. Vooruit ermee! Je bent toch geen kind, dat niet praten kan!

D. Ja, ziet u, Pater, u moet 't ons niet kwalijk nemen... werkelijk niet... kwalijk nemen. Maar... e... we hebben 'n onplezierige boodschap voor u.

BEATUS. Spreek maar gerust, hoor!

D. We hebben een onplezierige boodschap voor u... (*stoot P. aan.*)

P. Ze zeggen leelijke dingen van u in 't dorp.

D. Ja, leelijke dingen. U gaat altijd zoo maar naar... naar... die juffrouw, die ziek is... zoo maar... en de menschen denken, alsdat zoiets niet te pas komt... e... niet te pas komt.

MARIA (*kalm.*) O zoo!.. Wij zijn heelemaal niet kwaad, hoor! Maar we zullen toch 'ns duidelijk met elkaar praten. Dat vin-je toch wel goed hé?... Gaat er maar even bij zitten. (*beide boeren zetten zich na eenig aarzelen op de bank.*)

Zoo... zeg me nu eens heel openhartig... neen, we zijn heelemaal niet kwaad... zeg me nu eens heel eerlijk, jullie vinden zelf ook wel, dat pater Beatus te dikwijls bij me komt, nietwaar?

P. en D. (*zwijgen.*)

MARIA. Ja, jullie vinden dat hoogst onfatsoenlijk. Daar kan ik me ineens indenken. Maar je moet toch in 't vervolg niet meer zoo gauw over 'n mensch oordeelen. Weet je wel wat Jezus zegt: „Oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordet.” — Jullie hadden zeker gedacht, dat Pater Beatus en ik erg kwaad zouden worden hè?

P. en D. (*knikken: ja.*)

MARIA. En we zijn heelemaal niet kwaad, heusch niet. Zie-je nu wel, dat men zich in menschen vergissen kan? (*tot P.*) Weet je nog wat Jezus zegt?

P. (*knikt ja.*)

MARIA, Wat dan?

P. Oordeelt niet opdat... ,

D. Opdat gij niet geoordeeld wordet.

MARIA. Precies. Dat moeten jullie nu nooit meer vergeten, hoor! Denk er 'ns over na, op weg naar huis. En zeg die woorden van Jezus ook eens aan je vrienden. Neem ook 'n paar bloemen mee, . . . hier... ieder 'n paar bloemen... die kunnen ons menschen nog leeren, wat fatsoen is.

P. en D. (*kijken elkaar verwonderd aan.*)

P. Ja, dat... dat is toch goed van u.

D. We danken u ook... 't zijn mooie bloemen... en we gaan dan maar, (*staat op en wil gaan.*)

P. (*staat op en houdt D. terug.*) Maar, zeg 's... nu de juffrouw zoo lief voor ons geweest is... nu moesten we toch eigenlijk maar alles zeggen.

D. (*schrift.*)

P. Ja, dat meen ik! We moesten alles zeggen... 't Is laster, allemaal laster... We moeten de menschen waarschuwen.

D. Maar... e... dat 'durf ik niet, als pater Beatus en de juffrouw er bij zijn.

AMIANTES. O, die willen wel even weggaan. (*Wenkt Beatus en Maria. Deze verdwijnen naar den achtergrond.*)

ZEVENDE TOONEEL.

AMIANTES, PICCOLCUORE, DENARINI.

AMIANTES. Ziezo, ze zijn weg. Zeg 't mij nu maar. Ik zal werkelijk niet kwaad worden, wàt 't ook is.

P. 't Is niks plezierigs, hoor. Maar wij gelooven er niemendal van.

D. Niks niemendal gelooven wij er van.

AMIANTES. (*luchtig*) Ja, dat zàl wel. Maar, is 't dan zóó erg?

P. (*fluisterend*.) 't Is over uw zuster. Ze kletsen nu eenmaal, en als de menschen eens aan 't kletsen zijn... Nou, 't is waar dat uw zuster niks op u lijkt... en op uw vader niet... en op uw moeder ook niet.

AMIANTES (*schrikt*.)

P. Neen, ik geloof er natuurlijk niets van. Maar ze zeggen: die Maria is geen kind van die lui.

AMIANTES. Hoe komen ze daaraan?

P. Ja, hoe komen ze aan àlles. 'n Heel ouwe man heeft 't mij verteld. Die eerste bevalling, zei-t-ie, is niks goed afgeloopen... 't kind was dood, en 't was een jongetje... nee, ik gelóóf 't niet... maar die ouwe man zei, dát-ie 't van de baker had, die vorige baker, die allang dood is. Dat menschen heeft niet kunnen zwijgen, zei-t-ie... nou, vrouwen zwijgen nooit. Maar die man kon op 't lest ook niet meer zwijgen.

AMIANTES (*ontsteld*.) Jezus Christus!

P. Hij zei me ook, dat die baker d'r niet erg mee te koop liep. Want uw vader is altijd gerespecteerd geweest, ja waarachtig, gerespecteerd, ze waren 'r trotsch op, dat ze 'n schilder in 't dorp hadden... De menschen zouden haar afgeranseld hebben, als ze nog meer gepraat had... En die ouwe man is ook bang geweest... tot nu toe... Maar nu dat geval met pater Beatus. Nu hebben ze nog wat anders te kletsen. De menschen zijn nu zoo bang niet meer.

AMIANTES. En waar komt Maria dan vandaan?

P. Die ouwe zegt... een vondeling uit een gesticht van Rome.

AMIANTES. Ah! (*valt ontroerd op de bank*.)

P. Maar wij gelooven er niets van.

D. Niks niemendal.

AMIANTES. Laat me alleen!

P. en D. Dag meneer! (*langzaam af.*)

ACHTSTE TOONEEL.

AMIANTES.

AMIANTES. Groote God! Ik voel 't, ze hebben gelijk! Nu begrijp ik, waarom mijn madonna mijn hartewerk is. Mijn liefdekind, ons liefdekind...

NEGENSE TOONEEL.

AMIANTES, PATER BEATUS.

BEATUS (*snel toeloopend*) Wat is er gebeurd? Heb jij zoo geschreeuwd?

AMIANTES. Ja.

BEATUS. Maar wat is er dan, jongen, wat is er?

AMIANTES. Die boeren hebben me verteld, dat... Maria... geen zuster van me is... dat ze... een vondeling is.

BEATUS (*schrikt*.)

AMIANTES. 't Is waar hè? Ik zie 't aan je.

BEATUS (*gelaten.*) 't Is waar. (*Maria komt langzaam van achtergrond.*)

TIENDE TOONEEL.

DE VORIGEN, MARIA.

AMIANTES. Kom 'ns hier, Maria. Pater Beatus heeft je iets te zeggen.

BEATUS (*wil Am. doen zwijgen.*)

AMIANTES. Neen, zwijg niet meer. Zij moet 't toch eens weten. En zij kàn 't dragen. Dààrvoor is zij heel sterk.

MARIA (*gaat naast Am zitten.*) Amiantes, ben je bedroefd?

BEATUS. Die boeren...

MARIA (*streelt Am. over 't hoofd, tot B.*) Wat hebben ze gedaan?

BEATUS. Niets. Ze hebben een geheim verraden.

MARIA. Wie gaat dat geheim aan? (*kijkt beurtelings B. en A. aan, die zwijgen.*) Mij?

BEATUS. Ja.

MARIA (*staat kalm op.*) Dan is 't over mijn geboorte. Daarin is veel geheimvols voor de menschen. Niemand weet er zooveel van als ik.

BEATUS. Dat is zoo. Maar wat zij gezegd hebben, weet je nog niet.

MARIA. (*kalm en streng.*) Dan heb ik het recht, onmiddellijk ook dat te weten. Verberg mij niets.

BEATUS. (*zwijgt.*)

MARIA. Wil je 't niet zeggen?

BEATUS. Ik zweeg tot nu toe, om jou. Maar nu je toch vermoedt...

MARIA. Ik eisch, dat je spreekt, dat je alles zegt. Des menschen geboorte is zijn eigendom, waarvan hij alles bezitten moet en alles weten. Zijn geboorte is zijn heele lot. Zijn geboorte is zijn onvervreemdbaar recht, zijn geboorte heel en al, van 't oogenblik, dat hij verwekt werd en ieder moment, dat hij hulpeloos groeide in den schoot zijner moeder, totdat hij hulpeloos schreiend een menschje werd, apart.

BEATUS (*bedroefd.*) Waarom spreek je zoo streng... tegen mij?

MARIA. Ik spreek niet streng tegen jou, maar ik voel den strengen ernst van dit oogenblik. Geen waarheid over mijn geboorte mag ik ontvangen als kleinste gunst. Ik moet alles eischen, als recht.

BEATUS. Ik voel, dat je gelijk heb. Ik wil je niets verzwijgen. Amiantes... is... je broeder niet.

MARIA. (*starend voor zich uit, zacht.*) Waar zijn mijn ouders?

BEATUS. (*zwijgt.*)

MARIA. Weet je 't niet?

BEATUS. Neen.

MARIA. Een vondeling?

BEATUS. Ja.

MARIA. (*tot Amiantes kalm maar innig*) Een arme vondeling, Maar toch... uit liefde geboren.

BEATUS. Dat is waar, ja dat is waar. Er lagen veel kinderen in 't vondelingenhuis. Ik mocht uitzoeken. Ik koos er

een, omdat er een briefje hing aan een blauw lintje om haar hals. En er stond op: „Wij zijn arme verschoppelingen. Maar bij den dood van onzen Heer Jezus smeeken wij den Christen, die dit kindje tot zich neemt, het goed te verzorgen. Want het is uit liefde geboren.” Meer weten wij niet.

MARIA. Wij weten genoeg. Want dit is zeker: dat ik het leven mijner ouders heb vermooid. Zij zagen hun heilig Noodlot in mij, en alles waarin de mensch eerbiedig en deemoedig zijn Noodlot ziet, is hem ondoodbare zegen.

AMIANTES. (*teeder-bewonderend*) Maria!

MARIA. (*omhclst Am.*) Lieve, lieve Amiantes, hoor, ik moet je iets heel blij's en iets heel droefs zeggen, ja, ook iets heel droefs, juist nu. 't Is niet toevallig, dat de heele Christenheid het sterven van Jezus viert, nu wij elkaar vinden als geliefden, die al schiepen een liefdekind. Wie uit liefde ter wereld komen, leven mee het schreien en lachen van 't groote Hart der Menschheid. Want hun leven is breed als de zee en de aarde. Zoo weet dan, dat de stervensgedachte der Christenheid ons te sterven gebiedt, zooals Jezus stierf. Hij ging niet naar den dood, maar verborg zich voor den nijd der wereld. Zoo ga 't ook ons. De wereld is jaloersch en mag geen vat hebben op ons beminnen. Zelfs geen liefdekindje, dat de wereld ons kindje zou noemen, mag onze liefde verraden. Onze liefde moet niet bestaan voor de wereld als zij mooi wil blijven. Jezus, dood voor de wereld, maar geheimvol verbergend zijn leven in zijn graf, zijn leven dat hem eens doet herrijzen te zegevieren over allen nijd — zoo moet onze liefde zijn, dood voor de wereld, maar verbergend in 't graf van ons hart haar leven, haar leven dat haar eens zal doen herrijzen, te zegevieren over allen nijd... Is 't niet zoo?

AMIANTES. Zoo moet 't wezen.

MARIA. 't Is droef, maar heel mooi. Wat nieuwe leven wil, moet eerst diep verborgen en verlaten zijn, dan smeekt de wereld wel om zijn herrijzenis. 't Is droef, maar toch ook heel gelukkig, niet waar?... Kom, Amiantes, nu wil ik onze madonna nog eens zien. (*Maria gaat met Am. in de kluis. Beatus volgt hen van verre. Als M. en A. in de kluis zijn, valt zijn blik op den open bijbel.*)

ELFDE TOONEEL.

PATER BEATUS.

Zoo heeft zij 't gezegd: „Wat nieuwe leven wil, moet eerst diep verborgen en verlaten zijn, dan smeekt de wereld wel om zijn herrijzenis” (*hij sluit vastberaden den bijbel, neemt hem mee naar de kluis.*)

TWAALFDE TOONEEL.

Het tooneel blijft een tijdje leeg en stil. Dan, ontevreden gemompel van verre, langzaam naderbijkomend en luider wordend. Eindelijk worden boeren en boerinnen zichtbaar, uitend nu verstaanbare kreten, als: Dat wordt te erg! We zullen hem! 't Moet ophouden! 'n Schandaal!

DERTIENDE TOONEEL.

BOEREN EN BOERINNEN, AMIANTES.

AMIANTES (*met revolver in de hand, vooraan op 't tooneel.*)
Wat moet dat beteekenen?

BOEREN en BOERINNEN (*schrikken hevig, sommige willen vluchten.*)

AMIANTES. Hier blijven! De eerste die wegloopt of zich onbehoorlijk gedraagt, schiet ik neer!

VEERTIENDE TOONEEL.

DE VORIGEN, PATER BEATUS. (*B. blijft op een kleine verhevenheid van den heuvel staan.*)

AMIANTES (*tot B.*) Hebt u die menschen wat te zeggen, Pater?

BEATUS. Ja.

AMIANTES. Dan zullen ze luisteren, en heel aandachtig, tot het laatste woord.

BEATUS. Doe eerst dat wapen weg. (*Am. steekt den revolver in zijn gordel.*)

Menschen, gij komt mij beschuldigen, en ik zal mij niet verdedigen. Mij past geen verdediging op dezen dag. Heden morgen nog hebben wij samen den goeden Vrijdag ge-

vierd. Wij hebben herdacht het sterven van onzen Heiland Jezus-Christus. Uw geloof zegt, dat hij onschuldig is gestorven — en zich niet verdedigde. Hij bad aan 't kruis voor zijn belagers, daar zij niet wisten wat zij deden. Ik voel mij niet heilig genoeg, om uw aanklacht hoogelijk voorbij te mogen gaan, denkende: gij weet niet wat gij doet. Dat mocht een Jezus doen, ik mag het niet. Verdragen wil ik wat hij verdroeg, en ik zal u niets verwijten. Maar neerzien op mijn vervolgers zooals hij neerzag op hen, dat mag ik niet, omdat ik zelf ben een zondig mensch onder zondige menschen.

Luistert dan — ik wil eerlijke aandacht schenken aan uw wrok. Ik zal u zeggen, waarom gij toornig zijt, want beter weet ik het dan gij.

De Christenen zijn verdeeld onder elkander als zij spreken over het sterven van Jezus. Zij twisten over zijnen dood, wat hij was en waarom hij was. Maar dit ééne gelooven zij allen: dat Jezus sterft, getroffen door des menschen afgunst. Dit ééne weten zij allen zeker: De Christus zieltoogt, omdat de menschen hem zijn hoog geluk benijden. Gij hebt gehoord, dat barbaarsche monden schreeuwden: „Kruisig hem”. Is ooit die dierenkreet u in de ziel gedrongen? Dan moet ge hebben gevoeld, dat het een kreet van afgunst was. „Die Jezus durft zich koning noemen, en hij hééft een koninklijk gelaat, zijn gebaren zijn koninklijk en koninklijk zijn woorden. En wat zijn wij? Dood aan Jezus omdat hij koning is, en wij maar kleine menschjes zijn.” Zoo joelt 't in 't hart van hen, die Christus dooden.

Mijn broeders, gelóóft gij? Gelóóft gij, dat dit alles geen gebeuren is voor honderden jaren alleen geschied, maar dat het daaglijks nóg gebeurt en ieder uur van elken dag? Bekent, dat ook uw nijd gewrokt heeft, toen gij toorndet tegen mij. Gij waandet mij gelukkig boven u en dacht: hij heeft der liefde lust en niet der liefde last als wij, kruisig hem! Bekent, dat ook in u nog leeft de Christusmoordenaar: de nijd. Mischien hebt gij het niet geweten, maar nu ik 't zeg, getuigt uw hart, dat ik de waarheid spreek. Uw afgunst heeft geloerd op dezen kluis, niet uw geweten.

Broeders, ik beschuldig u niet, ik verdedig mij niet. Maar

ik moet u helpen uzelf te leeren kennen, omdat uw zieleoogen verblind zijn en ik uw broeder ben. En zegt ge mij hatelijke woorden in uw hart, ik heb maar één antwoord: niet heilig voel ik mij als mijn meester, maar wel kan ik bezweren, dat niet meer in mij vloekt des meesters moordenaar: de nijd. Ik gun u alles, wat waarlijk u gelukkig maken kan, ik gun u de zon en de lucht en de bloemen en de boomen en rijke vruchten, ik gun u de liefde met al haar schoonheid en al haar reinen lust. Vaartwel! (*De boeren en boerinnen verlaten gedwee, langzaam het tooneel. Intusschen komt Maria uit de kluis, gaat naast Am. staan vóór pater Beatus.*)

VIJFTIENDE TOONEEL.

MARIA. Pater Beatus, gij hebt gesproken als een priester spreekt. Hebt gij ook een priesterwoord voor ons? Ik heb Amiantes lief, en Amiantes houdt van mij. Zegen onze liefde.

BEATUS, (*daalt tot hen af, en legt beider rechterhanden in elkaar.*) Kinderen, uw liefde en al haar reinen lust, ik gun ze u.

MARIA en AMIANTES. Amen.

(D O E K.)

DERDE TAFEREEL.

Tooneel als in 't eerste tafereel. Open raam. Heldere morgen. Aan 't tafeltje, rechts, waarop een leege bloemenvaas, zit Petrus, in droef gepeins. Moeder komt strompelend binnen.

EERSTE TOONEEL.

PETRUS, MOEDER.

PETRUS. Wat ben je laat, moedertje! Heeft de mis zóó lang geduurd?

MOEDER. Neen, dat niet... Maar m'n beenen willen niet meer.

PETRUS. Voel je je niet wel?

MOEDER. Neen, ziek ben ik niet. Maar moe, verschrikke-

lijk moe (*gaat zitten.*) Hè... 't Is niks geen prettig Paaschfeest, dit jaar.

PETRUS. En 't liet zich eerst zoo zonnig aanzien. Maria knapte zoo heerlijk op.

MOEDER. En nu is Roza weer ziek. 't Is toch wat te zeggen... En... e...

PETRUS. Scheelt er wat aan, moedertje! Je ziet zoo bedrukt!

MOEDER. Och, ik weet niet, of jij dat zoo voelen kunt. Maar... Pater Beatus heeft me erg bedroefd gemaakt.

PETRUS. Hozoo? Heeft hij je wat gezegd...

MOEDER. Neen, dat niet. Maar ik heb hem nog nooit zoo de mis zien lezen. Zoo slap. Misschien erg kinderachtig van me... maar... 't ging 'm niet goed af, vandaag. En dat met Paschen! Anders, als hij het „Alleluja” zong, dan deed 't je goed, je voelde je als een bloempje, dat water krijgt, je fleurde er van op. Maar van morgen... Neen, 't ging heelemaal niet van harte... Zou hij zich die ziekte van Roza erg aantrekken?

PETRUS. Kan wel. Hij heeft altijd trouw met ons meegeleefd.

MOEDER. 't Is droevig... Misschien gek, dat ik 't zeg... maar... zóó'n Paschen zou ik niet meer willen. Dan liever naar den hemel, veel liever naar den hemel. 't Is eigenlijk ook welletjes met me geweest. Vier en tachtig jaar!

PETRUS (*teeder*) Je bent erg vermoeid, moedertje. Zou je niet wat naar bed gaan?

MOEDER. Eigenlijk heb ik geen zin.

PETRUS. Maar 't zal je toch goed doen. Kom! (*neemt haar onder den arm en leidt haar naar de zijkamer.*)

MOEDER. In Godsnaam dan maar... Neen, 't is niks geen Paschen van 't jaar... Hè... die beenen! Wat kan 'n mensch toch moe zijn!

PETRUS. Daar is rusten goed voor.

MOEDER. Ik wou dat ik maar in den hemel was. Daar wor-je niet meer moe.

PETRUS. Ik zou nog maar wat hierblijven. Je bent nog kras genoeg om 'n jaar of tien.

MOEDER. Neen, heusch, liever niet! (*bij de deur*) Zeg... weet je wat ik zoo jammer vind?

PETRUS. Ja?

MOEDER. Die hemel... 't is heel mooi. Maar je moest van

dat nieuwe leven zoo nu al een beetje voelen. Zoo langzaam moest 't in je opkómen, nú al... Dan zou je 'r niet om malen als je beenen stijf werden. Maar vandaag is 't me, of alles versleten is. Die... die hemel ook.

PETRUS. Kom, moedertje, als je 'n beetje geslapen hebt, zal je wel anders praten (*wil met haar de zijdeur door.*)

MOEDER. Neen, laat me maar alleen gaan. 't Gààt wel. Ik moet 'r me 'n beetje tegen inzetten.

PETRUS. Zie je wel, dat er nog fut in zit.

MOEDER. Ja, nog 'n beetje wel! Laat me maar begaan. Tot straks, Petrus!

PETRUS. Rust maar goed hoor. Je belt toch als je iets noodig hebt?

MOEDER. Wat zou ik noodig hebben?

PETRUS. Je kunt nooit weten. Daar is de bel voor. Ze staat op 'r ouwe plaats, op 't nachtafeltje, vlak bij je hand.

TWEEDE TOONEEL.

PETRUS, BEATUS.

BEATUS. Is de dokter d'r al geweest?

PETRUS. Neen, maar hij moet toch zóó komen. 't Telegram heeft hij zeker gistermiddag al gekregen.

BEATUS. Hoe gaat 't nu met Roza?

PETRUS. Ze is erg opgewonden. Ze ijlt. Gisteravond kende ze mij niet. 't Heeft haar hevig aangegrepen. Maar ik kon 't toch niet helpen, ik kon 't niet helpen!

BEATUS. Je hebt gedaan, wat je kon, Petrus.

PETRUS. Dat is waar. Al die jaren heb ik 't kunnen verzwijgen. Maar nu ging 't niet meer. Ze voelde het. 't Is of dat nieuwe tusschen Amiantes en Maria doordrong tot in haar hart. Ze snikte maar aldoo: „Er is iets met Maria, wat mij aangaat... Wat je me niet zeggen wil.” En... ten slotte... ik moèst 't wel zeggen.

BEATUS. Arme Roza!

PETRUS. Maar ik kàn 't niet helpen. Ik heb gedaan wat ik kon... Ik aanbad haar... ik aanbid haar nog... Ik wilde niet, dat zij te weten kwam, dat haar eerste kindje stierf. Ik

heb alles gedaan om 't haar te verbergen. Ik wilde haar sparen, altijd sparen. En nu tòch!

BEATUS. 't Moest zoo zijn, Petrus.

PETRUS. En weet je, wat mij nog 't meeste pijn doet? Ik was er kapot van toen Roza 't zich zoo aantrok. Ik heb altijd bij haar gezeten... in die twee dagen heb ik meer gehuild dan in m'n heele leven... En Maria en Amiantes, die... die lijden er niet onder. Niet genoeg ten minste, lang niet genoeg. Ze moesten er kapot van zijn als ik. Hadt jij ooit gedacht, Beatus, dat Maria zoo kon zijn, en Amiantes... z'n moeder, z'n bloedeigen moeder!

BEATUS. (*zucht.*)

PÉTRUS. Ze zijn samen uitgegaan om bloemen te zoeken. Begrijp je dat?... 't Is bitter, bitter.

BEATUS. Je oordeelt te gauw, Petrus. Ik geloof niet, dat Maria en Amiantes zoo gevoelloos zijn.

PETRUS. Als 't werkelijk zoo is... als 't wààr is... ik... ik word nog gek!

BEATUS. Toe, Petrus, je bent te hard, je...

PETRUS. Te hard?... Wil je 't dan weten?... Kijk, ik ben zoo jong niet meer... de menschen zullen niet veel last meer van me hebben. Maar als ik nòg 'ns leven moest, opnieuw... ik zou niemand meer sparen, niemand meer. Ook Roza niet. Ik heb alles gedaan om haar 'n droeve waarheid te verbergen. Maar ik zou 't niet meer doen. Het Leven krijgt je toch ééns te pakken, en als je 't niet hebt willen zien zooals 't is en 't komt dan in eens met al zijn wreedheid... dan wor-je d'r gek van... ja, ze wordt er gek van.

BEATUS. Maar, Petrus, wacht nu toch, dat de dokter d'r geweest is.

PETRUS. Neen, ik zou niemand meer sparen, niemand meer troosten. Dat is 't gemeenste, wat je doen kunt. Als er iets gestraft wordt, dan is 't je medelijden.

BEATUS. Vriend, geef m'n hand... Neen, hoor me nu eens kalm aan. Ik ben ook op, maar ik kan nog geregeld denken... ik ben haar man niet... Luister nou 's... Zou Maria allàng niet weten, wat jij nu weet! Zij spaart niet, zij is boven haar medelijden uit. Zij is óók medelijdend. Heeft ze je niet altijd vertroeteld als je verdriet had? En Roza... en allemaal?

Maar zij wist ook, voor dat wij 't wisten, dat je geen waarheid verbergen mag. Ze durft de wreedste bitterheid aan, voor zichzelf en voor anderen. En daar blijft ze moedig bij... ook nu. Is dat niet wijs?

PETRUS. Ik weet het niet, ik weet het niet, ik weet het niet, ik ben kapot.

BEATUS. Jawel, je weet 't wèl, en ik weet 't nu ook. Als we het Leven aandurven is 't zoo wreed niet. Maar we maken het Leven wreed omdat we 't niet aandurven. Dat noemen wij ons medelijden.

PETRUS. Schei uit! Ik kan er niet tegen... nu niet (*er wordt geklopt.*)

BEATUS. Da's zeker de dokter (*gaat open doen.*)

DERDE TOONEEL.

DOKTER. Is hier de zieke?

BEATUS. Ja, dokter.

DOKTER. Ik heb van morgen pas het telegram ontvangen. Anders was ik gisteravond nog gekomen. Hoe gaat 't mevrouw?

BEATUS. Ik geloof, dat 't 'n hevig zenuwtoeval is.

DOKTER (*tot Petrus.*) Kwam dat zoo plotseling!

PETRUS (*tot Beatus.*) Vertel jij 't maar. Ik kan 't niet meer.

BEATUS. Ik zal wel even met dokter meegaan. Blijf jij maar hier, da's beter. (*Beatus en dokter door zijdeur af.*)

VIERDE TOONEEL.

PETRUS.

(*Hij loopt 'n paar maal zenuwachtig heen en weer, gaat voor 't raam staan met beide handen op den rug. Gaat uitgeput zitten. Staat spoedig weer op, wandelt weer, onrustig. Gaat eindelijk aan 't tafeltje zitten, steunt het hoofd met beide handen. Na eenigen tijd verschijnt Denarini voor 't raam.*)

VIJFDE TOONEEL.

PETRUS, DENARINI.

DEN. (*voor 't raam.*) Meneer!... Meneer!

PETRUS. Wat is er?

DEN. Kan ik u even spreken?

PETRUS. Neen. Ben heelemaal niet in stemming. Kom later maar 'ns terug.

DEN. Da's niet verstandig van u.

PETRUS. Wát zeg je?

DEN. Da's niet verstandig van u. 't Zal u spijten.

PETRUS. Ga weg.

DEN. Nou, ik zal wel gaan. Maar 't zal u spijten.

PETRUS. Wat had je dan?

DEN. Mag ik even binnen komen?

PETRUS. Kan je 't dààr niet zeggen, gauw?

DEN. Neen, dat gaat niet! We moeten 'r samen over praten. 't Is in uw voordeel, heusch, d'r is wat aan te verdienen.

PETRUS. Zàken?

DEN. Precies, zaken.

PETRUS. Weet je niet dat mijn vrouw ziek is?

DEN. Juist daarom. Nee maar, ik dacht juist, geld is altijd te gebruiken, maar vooral als er een zieke is. 't Is een goed zaakje, hoor.

PETRUS. Ga weg!

DEN. Nou, u moet 't weten. Maar ik zeg maar: zonder geld doe je niks, en voor u . . . . nou . . . . hoe meer geld, hoe beter verzorging voor je vrouw. Da's een gewetenszaak. Zoo waar als ik hier sta. Maar ik wil wel gaan. 't Beste met uw vrouw hoor. Voor haar zou 't goed zijn. Aju! (*gaat weg. Petrus even in tweestrijd.*)

PETRUS. (*aan 't raam.*) Heilà!

DEN. (*onzichtbaar.*) Mag ik binnen komen?

PETRUS. Kom d'r maar in. (*gaat weer zitten.*)

DEN. (*binnen*) Ja, ziet u, meneer, ik ben een door en door fatsoenlijk mensch, en 'n eerlijk mensch, daar kent iedereen me voor in 't dorp. En daarom zal ik maar 's precies zeggen waar 't op staat, hè?

PETRUS. Maakt 't asjeblieft kort.

DEN. Nou, ik heb gehoord, dat uw vrouw ziek is, en . . . . e . . . . ze zeggen, dat 't nogal erg is. Ze hebben haar hooren schreeuwen, en . . . . e . . . . nou dachten ze, alsdat 't soms wat in d'r hoofd zou zijn.

PETRUS. Daar hebben we 't niet over.

DEN. Ja, eigenlijk toch wel... Nu moet u hooren, wat ik geprakizeerd heb. Ja, ik zeg 't allemaal maar zoo voor de vuist weg, want ik ben een door en door eerlijk mensch, daar kent iedereen me voor in 't dorp... Nou heb ik al zoo gedacht, och ja 'n mensch moet al 's een beetje vooruit prakizeeren... nou heb ik al zoo gedacht... die vrouw gaat misschien wel naar 'n gesticht en... e... dan wil meneer graag bij d'r zijn en dan gaat-ie misschien hier vandaan. Ja... dat heb ik zoo heelemaal zelf uitgeprakezeerd, en dat zou toch wel 's zoo kunnen wezen, hè?

PETRUS (*met stijgende verbasing.*) En wat zou dat?

DEN. Ja, nou dacht ik, je moet 'r geen gras over laten groeien en er gauw bij zijn, want d'r zijn er misschien wel meer, die daar zinnigheid in zouden hebben.

PETRUS. Waarin, in Godsnaam, waarin?

DEN. Kijk 's m'heer, dat is de kwestie: ik wil m'n zaken uitbreiden, m'n boerderij gaat goed, heel goed. Als u nou hier weggaat... ik zou wel zinnigheid hebben om dit huis te koopen. Ik heb 'n aardig spaarcentje. Als u dit huis, dan verkoopen wil, ziet u, ik zou 't jammer vinden als 'n ander mij vòòr was en daarom ben ik er maar gauw bij, je kunt nooit weten.

PETRUS. (*sarcastisch*) Je bent wel uitgeslapen, dat moet ik zeggen.

DEN. Och ja, centen hebben we allemaal noodig en... e... u kunt gerust op me aan. In ééns kan ik 't niet betalen, maar zoo elk jaar wàt. Maar dan kunt u er heusch op aan.

PETRUS. Wil ik je 's wat zeggen? Je zult me misschien niet begrijpen, maar dat kan me niet schelen. Jij hebt zinnigheid in dit, ik in dàt... ik heb nu 's behoefte om jou wat te zeggen, al begrijp je 't niet. Want denken wil ik hardop... anders gaat 't niet vandaag. Ik ben je dankbaar, kerel. Je komt of je geroepen bent. Je hòòrt erbij, vandaag. Je hebt me weer aan 't denken gebracht. Zooeven wist ik nog niet goed, hèl goed, wat menschenlijke wreedheid was, jij hebt 't me geleerd.

DEN. Maar meneer, ik ben een door en door fatsoenlijk mensch, dat weet...

PETRUS. Ja, ja. Fatsoenlijk ben je, en lef heb je ook. Ik

zou 'n beetje banger zijn voor 't leed van 'n ander. Zie je, ik ben kunstenaar. Mijn bloed en mijn tranen heb ik gelegd in mijn werk. En wat hebben z'er mee gedaan, de lieve menschen, de brave menschen? Ze hebben er centen van gemaakt. Weet je nu wat gemeen is en wreed? Geld maken van mooie smart. In de stad doen ze 't fijn, hier doen ze 't grof, maar ze doen 't overal.

DEN. Mijnheer, ik wil u toch niet bedriegen, ik...

PETRUS. Ik ben je dankbaar man, heusch, dat méén ik. En daarom geef ik je dit lesje, al begrijp je 't niet: Het menschdom is rijp om te vieren zijn herrijzenis naar een nieuw Leven, 't is rijp voor zijn Paaschfeest, ondanks allen strijd en pijnwringende harten. Maar weet je wat de herrijzenis nog tegenhoudt? Dat de sluwen die kruipen, geld slaan uit de smarten van hen die vliegen. Dat zegt een dwaze kunstenaar aan 'n slimmen boer. Begrijp je dat?

DEN. Neen meneer.

PETRUS. Hoeft ook niet. Maar ik zal je óók wat zeggen, wat je wèl begrijpt. (*Wijst naar de deur*) M'n deur uit, anders trèp ik je d'r uit. (*Den. gaat verschrikt weg. Petrus gaat hoofdschuddend weer aan 't tafeltje zitten, steunt het hoofd met de rechterhand. Even daarna komen Beatus en de dokter.*)

ZESDE TOONEEL.

PETRUS, BEATUS, DE DOKTER.

DOKTER. Nou, ik mag u eerlijk zeggen, dat 't me meevalt. Ik was bang voor 'n hersenvliesontsteking, maar dàt is 't gelukkig heelemaal niet.

PETRUS. Zal ze niet krankzinnig worden?

DOKTER. Welneen, zóó'n vaart zal het zeker niet loopen. Maak u zich niet ongerust. Vooral niet ongerust worden, dat is ook niet goed voor haar. Zij moet kalmeeren, vooral kalmeeren.

PETRUS. Is er niets anders aan te doen?

DOKTER. Om u de eerlijke waarheid te zeggen, neen. Maar ik geloof, dat u 't geval te zwart inziet. 'n Zenuwtoeval... 't is hevig, acuut. Maar 't geneest wel, vanzelf, heelemaal vanzelf. Ik zeg u eerlijk zooals 't is, ik kan hier niets doen.

PETRUS. Moet ze in bed blijven?

DOKTER. Och.... als ze wil.... ja. Maar als ze liever op wil, laat haar begaan. Ze moet psychische rust hebben. Lichamelijk is ze anders goed.... Nou, als ze eruit wil, laat haar dan in een leunstoel zitten. Liefst buiten in de frissche lucht. 't Is er net weer voor.

BEATUS. Heb je 't nu gehoord, Petrus? Zóó erg is 't niet.

DOKTER. 't Blijft altijd een serieus geval. Maar niet hopeeloos, zelfs niet gevaarlijk. 't Komt 't wel in orde.... Nu m'nheer, 't beste! Maak u zich niet ongerust. En mócht 't erger worden, dan hoor ik 't wel. Anders kom ik op 't eind van de week nog 's. Tot ziens! *(reikt Petrus de hand.)*

PETRUS. Dank u!

DOKTER. Dag Pater. *(reikt B. de hand: B. brengt hem naar de deur.)*

BEATUS. Dag, dokter!

ZEVENDE TOONEEL.

PETRUS, BEATUS.

BEATUS. Zoo.... weet je, wat jij nu 'ns doen moest? Ik zal wel bij Roza blijven, en jij gaat 'n mooi wandelingetje maken.... Neen, niet tegenstribbelen. *(neemt Petrus' hoed en reikt hem over.)* Zoo, 't zal je goèd doen.... En wil ik je nóg 's wat zeggen?.... Maria en Amiantes hebben er heel goed aan gedaan bloemen te gaan halen. Zij zijn nog de wijste van ons allemaal. *(Beatus door zijdeur, Petrus door buitendeur af.)*

ACHTSTE TOONEEL.

MARIA.

(Het tooneel blijft korten tijd ledig. Dan komt Maria met bloemen in beide handen. Ze is ernstig, maar niet gedrukt. Schikt de bloemen in de vaas. Dan roept ze aan 't raam: Amiantes, kom je! Voltooit de schikking der bloemen. Amiantes komt binnen met 'n kruikje water.)

NEGENDE TOONEEL.

MARIA, AMIANTES.

MARIA. Zoo, geef mij 't water maar! (*giet 't water in de vaas*) Amiantes, je bent nog bedroefd. Je gelooft nog niet. (*zet kruikje op tafel.*) Kom eens hier! Kijk me eens aan!... Ik wil haar genezen, ik kan haar genezen, ik zal haar genezen (*Amiantes slaat de oogen neer.*) Ach!

AMIANTES. Ik kan nog niet, Maria. Ik wil je niet beliegen.

MARIA. Dat is goed, dat is heel goed (*gaat vermoeid zitten*). Tòch zal ik 't doen. Maar jij moet bij me blijven, Amiantes, dicht bij me. En als je denkt, dat ik wifel, kus me dan. Want ik kan 't niet zonder jou. Kom bij me (*neemt A. bij de hand.*) Je weet nu toch, wat ik doen wil... 't is heel eenvoudig. Ik wil je moeder waarheid zeggen, niets dan waarheid, menselijke waarheid. Gelòòf je niet, dat de waarheid de menschen zalig maakt, en vrij, en gezond! Je gelooft 't wèl, en je moet 't doorvoelen, doorvoelen als ik. Maar de smart van je moeder heeft je verzwakt. Dat is niet goed, mijn jongen, dat màg niet. Wie de waarheid van de pijn kan zien, door haar schijning heen, ziet ook dat alle smarten barensweeën zijn, àlle... en hij denkt aan wat geboren wordt uit 's menschen weedom. Maar dit is der menschen onnoozelheid en noodelooze lijden: dat zij de levende waarheid niet durven zien, waar zij overduidelijk zich toont. Durfden zij dat, dan was er geen leelijke ellende meer. Als een frissche lentegeur gaat alle diepe oprechtheid van mensch tot mensch, pijnlijk soms te voelen voor harten met verstoken, verstokte gevoelens... maar genezend àltijd...

Wèèt je 't niet meer, Amiantes? Ik heb in visioen gespeeld in het paradijs der menschen, hen ziende zooals zij zouden zijn, als 't diepste in hen naar boven durfde komen en naar buiten, als 't diepste in hen lichten kon in hun oogen en branden in hun handen. Toen was 'k een feeënziel, en nòg geloof ik, wat ik toen geloofde. Maar in den laatsten tijd is een andere werkelijkheid tot mij gekomen: de werkelijkheid van de leugen. Ik heb veel geleerd van die boeren, die Beatus beschuldigden. De harde werkelijkheid van de leugen hebben

zij me geleerd, de harde werkelijkheid van alledag. Nu heb ik ook gezien, dat de menschen hun zielen wegstoppen en wegliegen en terneerslaan, als ze elkaar voor den gek houden uit afgunst en leegen trots. Een feeënziel ben ik geweest, Amiantes, en ik ben het gebleven. Maar nu wil ik ook doèn wat ik zag. Denk je dat ik de leugen zal laten doòrliegen, als mijn ziel haar wegbranden kan met haar feeënkracht? . . . Amiantes ik weet waarom je moeder nu zoo ongelukkig is. Wat wij haar ziekte noemen is zoo erg niet. Maar de werkelijkheid van de leugen heeft bezit van haar genomen, plotse-ling. Ze is bevangen door een Vampyr demon, die haar diepste zijn wegliegen wil voor haarzelf. Ik zal dien Demon verdrijven, Amiantes, door de waarheid van mijn ziel en jouw ziel. Ik zal mijn vizioen laten branden in haar hart. Je moeder ziet zichzelf niet meer, zij weet niet meer wat zij is. Ik zal haar dwingen weer zichzelf te zien. Dat doet pijn, maar 't geneest. Geldoef je, Amiantes? (*Maria wordt voortdurend levendiger en bij haar laatste woorden is geen spoor van vermoedheid meer.*)

AMIANTES. Als je bij me bent, heel dicht bij me, dan gloeit je vizioen ook in mij.

TIENDE TOONEEL.

DE VORIGEN, ROZA, BEATUS.

ROZA. (*ondersteund door Beatus, half zichtbaar door de deur der zijkamer.*) Neen, ik wil niet meer. Ik hou 't daar niet meer vol. Ik wil er uit! (*Beatus geleidt haar naar binnen. Zij bemerkt Maria, schrikt.*) Wie is die vrouw? Hoe heet je?

MARIA, (*staat bedaard, ernstig, vastberâden, op.*) Dat weet ik niet.

ROZA. Ik ken je niet. Ga weg!

MARIA. Neen, ik hoor bij je. Ik heb je lief, en je moet me kennen.

ROZA. (*weenend tot Beatus*) Waar is mijn kind, Beatus, toe breng me naar mijn kind!

MARIA. Dat zal ik doen.

ROZA. Wie bèn je?

MARIA. Ik ben . . . wat die bloemen zijn, omdat ik werd zoals die bloemen werden. Weet je, hoe bloemen worden?

Het zaad valt in den grond en de Aarde omhelst het, zòò maar, zonder eer en zonder vrees. Dan groeit de eervrije bloem, en de eerbare, bange menschen zeggen: „zoo rein en zoo eerlijk als een bloem.”

ROZA. Weet je waar mijn kind is?

MARIA. Ja, Ik zal 't je zeggen, [maar je moet me eerst aanhooren, aandachtig, woord voor woord. Zal je 't doen?

ROZA. Ja, ja, ja, ik wil 't doen, ik wil alles doen ... als je me zegt waar mijn kind is.

MARIA. De meeste menschen worden niet zooals ik werd. Zij strompelen naar de aarde bezwaard met kussen vol vrees en ijdel vertoon. Daarom zijn zij geen lichte, sterke waarheid, zooals ik ben. Maar ik ben licht en sterk.

ROZA. (*zacht smeekend*) Waar is mijn kind?

MARIA. Luister nu. Als bloemen zuig ik in wat mijn gedachte leven doet en zet 't om in vleesch en bloed van mezelf, zooals de bloemen met hun voedsel doen. Dat is mijn waarheid ... Als bloemen laat ik voorbijgaan, al wat mij geen innig blijvend voedsel wezen kan ... dat alles is leugen, leugen voor mij ... Roza, begrijp je me?

ROZA (*oplevend*) Ik weet 't niet. Maar ik drink je woorden als helder water ...

MARIA. Roza, ik heb lichte, sterke waarheid voor je. Drinkt ze in als bloemen drinken. Luister: Er was een vrouw, die een kind baarde met haren schoot en voedde met hare borsten. Alleen met haren schoot en hare borsten. De blik van haar oogen voedde niet, en de woorden van haren mond baarden niet uit haar hart. En al haar vleesch en haar ziel was dood voor haar kind — alleen haar schoot had geleefd en hare borsten leefden. Roza, was die moeder een moedermensch?

ROZA. Je doet me pijn!

MARIA. Ik moèt je pijn doen, Roza. Ik zeg je: die moeder was een moederbeest en geen mensch ... Maar er was een andere vrouw. Het Noodlot legde een kindje in haar armen, een kindje, dat zij niet gebaard had met haren schoot, en dat haar borsten niet voedden. Maar die vrouw had voeding in den blik van haar oogen, en haar woorden baarden liefde uit haar eigen hart. En in haar handen en in heel haar lichaam beefde leven naar het kindje, en 't kindje dronk het licht van

haar oogen en 't kindje lachte het leven in, dat trilde uit àl haar vleesch.

ROZA. (*als ontwakend*) Wie zegt mij dit?

MARIA. Een mensch, die veel van de bloemen leerde. Maar luister, Roza, ik heb ook iets van de menschen geleerd, leügen heb ik van hen geleerd, leugen, die zij tot werkelijkheid gemaakt hebben even geducht als de reinste bloemenwaarheid . . . De vrouw die 't kindje voedde met àl haar vleesch en àl haar ziel, geloofde eerst, dat 't kindje, door het Noodlot in haar armen gelegd, hààr kindje was. En zij geloofde waarheid. Want wat *de mensch* zijn eigen noemen mag, zijn eigen heel en al . . . 't is nièt wat zijn schoot baarde of wat zijn handen grepen, maar wat hij deemoedig aanvaardde van 't heilige Noodlot, dat hij aanbidt . . . Maar toen kwam de leugen naar de vrouw en zeide: je Noodlotskindje is je kindje niet, omdat je niet zijn moederbeest bent. Hebben je bōrsten het gevoed? Heeft je schòòt het gebaard? Ach, de vronw, die moedermensch was, geloofde de leugen, omdat de leugen haar wondde in haar dierentrots en dierenjaloezie. En zij werd boos op haar Noodlotskindje, en zij verstiet het.

ROZA. Ai, mijn hart! (*Petrus verschijnt voor 't raam en blijft verwonderd staan.*)

MARIA, (*grijpt Roza bij de hand.*) Roza, kijk me aan, diep in mijn oogen! Die heb je gevoed met je trouwe blikken! Voel je mijn hand? Als er leven in beeft: jij hebt 't gewekt, meegewekt met al wat het heilige Lot mij zond. Heb je me niet vertroeteld met heel je ziel en je heele zijn? Roza, ben ik je kind niet, je Noodlotskind?

ROZA, (*omhelst Maria hartstochtelijk.*) Maria!

MARIA. Moeder!

BEATUS. Alleluja, Alleluja! Petrus, je vrouw is verzezen!

ELFDE TOONEEL.

DE VORIGEN, PETRUS.

(*Petrus ijlt in verrukking naar Roza en sluit haar in zijn armen. Amiantes houdt Maria omhelsd. Beatus blijft terzijde staan, monniksgewijze de handen in de mouwen, 't hoofd gebukt. Korten tijd stilte.*)

PETRUS. Beatus, hebben we ooit zoo'n heerlijk paaschfeest gevierd? ... Beatus ... Beatus ...

BEATUS. Ik dank je, kinderen, ik dank je voor je groot geluk. Als ik een blij Alleluja zeggen kan, komt 't altijd uit het hart van anderen. Dat is mijn Lot. Ik aanvaard het dankbaar ... ik ben nu òòk gelukkig (*men hoort bellen, en onmiddellijk daarna de bel vallen.*) Moeder belt ... even kijken wat ze noodig heeft. (*B. door zijdeur af.*)

TWAALFDE TOONEEL.

DE VORIGEN, BEHALVE BEATUS.

ROZA. Man, wil je me nu ook zeggen waar ... dat andere kindje ligt? Ik wil 't een kransje brengen vandaag.

MARIA (*neemt alle bloemen uit de vaas en biedt ze Roza aan.*) Hier, voor 't andere kindje.

ROZA. Denk je, Maria, dat het in den hemel is?

MARIA. Er is geen dood, al kleedt de leugen zich in schijn van doodgewaden, geweven uit der menschen zwakke denken en der menschen zwak verbeelden.

DERTIENDE TOONEEL.

DE VORIGEN, BEATUS.

BEATUS (*ontroerd*) De bel viel uit haar handen ... ze is... plotseling ... (*allen buigen gelaten het hoofd.*)

(D O E K.)

MARIKEN VAN NIEUMEGHEN ¹⁾

DOOR

J. KOOPMANS.

Wie wil nagaan hoe in de Middeleeuwen de gewijde spelen zijn ontstaan, neme slechts kennis van dit stuk; hij vindt er de behoefte naar veraanschouweliking geopenbaard in z'n oorspronkelijkste en eenvoudigste vorm, doordat de Verteller zich laat aflossen door de sprekende en handelende personen uit de verhaalde geschiedenis zelf.

De Verteller houdt dan de draad vast.

Nu en dan laat hij „halen”: de voorhang gaat open, en even zoveel malen wordt een stukje van de „wonderlicke historie” in beeld vertoond door bewegende en sprekende personen. Daarop sluit hij 't toneel en neemt z'n verhaal weer op.

Zo ontstaan de bedrijven: groepen van films, aaneengeregen door middel van de verklarende toelichting van de ondernemer.

Iets als een ouderwetse kiekkast dus, met uitleg en tekst, maar vermooid, verfijnd en veredeld.

En wat had de Middeleeuwer, die „Mariken” op 't toneel dacht te brengen, wel met haar „waarachtige” geschiedenis te vertellen?

Want we weten het: de Middeleeuwse kunst is tendentius. Ze wil leren, en 't hoogst nodige allereerst. En niets ging boven de wetenschap, op welke wijze men behouden kon

---

1) Naar aanleiding van de voorstelling in de „Rotterdamsche Kunstkring” op 18 Nov. j.l.

blijven, en, zo al in zonde geleefd hebbende, nochtans door penitencie de hel ontkomen kan.

Zo men maar wist, wie Maria was, en wat zij kon uitrichten, zo zij zich tot een voorspraak van de boeteling leende.

Want zo de rechtvaardige God, die ook, zeer zeker, tevens barmhartig is, allereerst zich voorneemt rechtvaardig, maar dan ook enkel rechtvaardig te zijn, dan zal Maria hem nog gaan herinneren, dat hij, gebonden aan z'n eenmaal gegeven woord van onuitsprekelike mensenmin, en aan de liefde van haar die hem koesterde en laafde verplicht, eerder van z'n ontferming moge getuigen dan dat hij justitie doet.

Deze macht en tussenkomst van Maria in Gods raadsbesluit is de knoop van 't stuk, de ingedreven spijker, waaraan het hele toestel hangt.

In die mate zelfs, dat de nooit falende waarheid, dat Maria's bede het Goddelik vonnis kan doen opschorten of intrekken, midden in de vertoning, in een plastiese vorm nog eens uitgebeeld wordt, als een spel in een spel, voorttrekkend in een wagen voorbij de wereld van Mariken, zoals de wereld van Mariken voorbij onze oogen glijdt.

Een pleidooi in een pleidooi: het feit zelf in de generalisatie van 't feit, dat er 't doorlopend motto van op eigenaardig-dialectiese en betekenisvolle wijze onderstreept.

Aan de „Rotterdamsche Onderwijzers-Toneel-Vereeniging,” die „Mariken” in studie nam en de 18 November in de „Rotterdamsche Kunstkring” de première van gaf, kan de lof worden nagegeven, dat ze eer van haar pogen heeft gehad. Niet alle creaties waren even gelukkig; maar de opvatting van 't stuk in 't algemeen, zoals die sprak uit de uitbeelding, de toon en de scènering, is niet genoeg te prijzen. Reeds de keuze van 't stuk, als tiepe van Middeleeuwse toneelregie, en tevens als model van in 't reële leven grijpend mirakelspel, liet vermoeden dat aan de vertolking een juist inzicht ten grondslag zou liggen; wat wij met soberheid en doeltreffendheid van middelen, zowel van klank als van kleur, en verfiynd tot de sfeer waaraan deze denkbeelden haar adem ontlenden, zagen tot stand gebracht, beschaamde onze verwachting niet. Doch wat ons 't meeste trof, was de wijze waarop men zich had

ingedrongen in de betekenis van 't wagenspel in de bekerings-scène; zó edel en waardig was dit spel; zó door onuitsprekelijk schoon gebaar deels gesteund of vertolkt; zó kunstig in relief gebracht door 't devoot houden van de stil-aandachtige schare: priesters, mannen en vrouwen, in strakke sterk-sprekende profilering rechts en links, 't kleurig-wereldse gedempt door de stille devotie, en in mattere tonen wegwazend naar de bleke Christus-figuur!

Dit wagenspel was een greep uit de „Masscharoen.” 1)

Gegeven is: God, de Zoon, heeft z'n leven gofferd tot redding der mensen. Alleen wie in hem gelooft, heeft Christus verklaard, zal behouden zijn.

Deze stelling wordt, in welberekende steunpunten, op afstanden gezet.

Wie dus, — beweert Masscharoen, Lucifers advokaat, — na Christus' zelfopoffering, verstokt in de zonde blijft, verliest z'n recht op begenadiging. Maar dan zijn zulke zielen ook voor het oord der verdoemden, dringt de pleiter aan. Dan moet God ze ook loslaten, en Satan z'n buit vergunnen....

En Christus, het oor lenende, en 't goed recht van Satan erkennende, zou wenschen Masscharoen bij te vallen in z'n voorstel tot verderving der zondaars.

Doch aan de andere zijde knielt, ontferming afsmekend, Maria.

Zo 't waar is, zegt zij, dat z'n passie geleden is om der mensen wille, en z'n liefde tot het sterfelik geslacht zo onuitputtelik is, dat hij nogmaals en nogmaals hetzelfde lijden zou willen doorstaan, moet dan niet het eerste en laatste woord uit z'n mond het woord van erbarming zijn, en moet niet door hem met de uiterste lankmoedigheid op de bekering zelfs van de grootste zondaar worden gehoopt?

En ziedaar, Christus zal, de ontferming wederom stellende boven z'n rechtvaardigheid, van nieuw af de armen open houden voor de boeteling.

De liefde van de Moeder Gods vermag meer op God dan het streng betoog van Satans parket.

---

1) Over „wagenspelen”, vooral gebruikelik in de „processie-drama's”: Creizenach, Geschichte des Neueren Dramas, Halle, 1893.

Het hart wint het van de rede, de Liefde van de Wet.
Dit is 't, wat in de „Masscharoen” veraanschouwelikt wordt.

Dit achteroverhalen van Christus, door des duivels pleiter, tot een aan 't Oud-Testamenties rigorisme grenzend rechtvaardigheidsbetoon; daarna, het neerbuigen van z'n oordeel, door Maria, tot een alle zondaarsharten vertederende barmhartigheid, verbeeldt de strijd, die op elk terrein van de zinnelike en de onzinnelike wereld, aan de hemelpoort, in de kaken der hel, bij 't altaar, de biechtstoel, en in 't hart van de zondaar niet het minst, gevoerd wordt tussen de wanhoop enerzijds en het vertrouwen op een eindelijke begenadiging anderzijds.

Maria is de brug die tot de goedertierenheid Godt geleidt.. De trede, die opwaarts voert tot het altaar der verzoening.

Duizend legenden spreken er van.

Bezwaarlijk moge het gaan, maar zo eens haar steun gewonnen is, blijkt haar hulp afdoende. Kloosterlingen en wereldliken zingen om beurte haar lof. Haar verering vormt een afzonderlike cultus. Dronken van geestdrift, droegen mystieke monniken aardse gevoelens en aardse betrekkingen over op heilige en hemelse verhoudingen; koel berekenend, maar geloofsvast en ijverig, vermeide de schoolse casuïstiek zich er in, de afstand tussen de val en de redding uit te rekken tot de wijdte van een onoverzienbare kloof. Haar eigen geloof beproevend en schragend, stelde ze vermetele vragen. Kon een aan God verpande non, die, na door een werelds jongeling verleid te zijn, het klooster cntvlucht was, en daarna zeven jaar „aan alle man gemeen” was geweest, op de hemelse genade hopen? Kon ooit een kerkelik waardigheidsbekleeder, die het tot de hoge staat van coadjutor bij een brave kerkvorst had gebracht, maar die na geleden teleurstellingen, de treurige moed had gehad de duivel in eigen persoon op te gaan zoeken, en zich bij eed en geschreven brief aan Satan over te geven, zich aan de macht van de hel ontscheuren en troost vinden aan de voeten van een bevredigde God? Het antwoord hierop was gegeven in Beatrijs en Theophilus 1).—Maar nu blijkt ook ten slotte, dat een maagd, die de nooit gehoorde gruwel be-

1) Zie over de betekenis van de Theophilus: *Taal en Letteren*, 1902.

dreef, zeven jaar lang met de duivel in gemeenschap te leven, en verknocht aan zijn dienst, ziel op ziel mee in 't verderf te helpen storten, de genade toch nog deelachtig kon worden! Zie, tot dat uiterste ging de macht van Maria! Evenwel, niet alles mocht afgesneden zijn. Nodig was het, al mocht de draad voor 't menselik oog onzichtbaar wezen, dat van de kant van de te bekeren gevallene, bij al haar zondig bedrijf, enige devotie voor Maria, al was het ook maar onbewust, en al ware 't ook voor haar alleen, in het verdorven hart in wezen was gebleven, en dat, ondanks de snoodheid van haar verpeste omgeving en van haar weerzinwekkende dienstpraestaties, een oorspronkelijke kern van vrouwelike naïeviteit en menselike adel zich had gehandhaafd, die haar moreel had blijven verheffen boven 't peil van 't zondig moeras, waarin zoveel anderen verdwenen waren. Want Maria, — de legenden leren het ons, — keert zich af van hen die de onkuisheid zoeken met onreine gedachten en onreine werken. 1) Maar de moeder Gods, die de mensenharten weet te doorgronden, bespeurt ook de schier onzichtbare sprank van de reine vrouwelikeid, die in de duisterheid is blijven gloren, en weet de matte vonk aan te wakkeren tot een zondeverterende vlam! En zo is het dan gekomen dat de verhalen van „Beatrys”, van „Theophilus” en van „Mariken van Nieuweghen” niet alleen als welsprekende Maria-mirakelen bewaard zijn gebleven, maar dat zij zich als juistgetroffen zielkundige schetsen voor alle tijden en geslachten hebben gehandhaafd, en ook de mensen van de nieuwere tijd, die allengs de eenzijdigheid der „verlichting” ontgroeiden, evenzeer als de Middeleeuwers zelve, prikkelen tot studie, tot inleving, en tot uitbeelding op 't schouwtoneel.

Om een onschuldig, in deugd en zedigheid opgevoed meisje als Mariken, de nicht en huishoudster van een dorpsparochiaan, in een toestand te brengen, dat zij onverschillig is voor goed en kwaad, en met verbreking van alle banden die haar aan 't verleden binden, het met de eerste de beste vreemde snoes

---

1) Dr. C. G. N. de Vooy's, *Middeleeuwsche Marialegendes*, Iste Dl. No. 12, 32, 55 e. a.

op een akkoord gooit, is een morele geweldpleging nodig. Die geweldpleging geschiedt, en wel door een innerlijk verbitterde „moei”, die in een stemming, welke vergiftigend op heel haar omgeving zou wensen te werken, het niets kwaads vermoedende kind in de krenkendste taal, met de ontierendste verwijten overlaadt. Aan 't meisje, dat te Nijmegen op boodschappen uit, zich heeft verlaat, en, de weg in 't donker niet veilig achtend, op raad van haar oom bij haar tante een onderkomen vraagt, wordt op beledigende wijze de deur gewezen, en haar aan 't verstand gebracht dat de wereld over haar babbelt als over een gemene slet. Dat valt op haar als een donderslag. Ze weet niet waar ze zich bergen zal; ze weent, en handenwringt. De nacht komt; de duisternis valt; de wereld trekt dreigend saam. Daar wordt zij dof tegen in; de dofheid wordt starheid; ze gaat zitten tegen de struiken; er is toch geen helpen meer aan. Of God dan wel de duivel haar helpt, wat is zij nog langer? . . . En de duivel, de alomtegenwoordige, en die overal loert, is bij haar. Hij is minzaam, overredend, veelbelovend. Het akkoord is spoedig gemaakt; zij zal z'n „amye” zijn en hem volgen door het schitterschoon van de wereld. Zij zullen naar Antwerpen trekken. En hij berekent, hoe hij door middel van háár als lokaas, door dronkenschap, twist en manslag, honderde zielen onherroepelijk in 't verderf zal kunnen storten. Hij grijnslacht, innerlijk vergenoegd.

In Mariken hebben wij niet zozeer een zedelijk gevallene te zien, als wel iemand die lijdende is aan een tijdelijke morele verstoordheid. In dit kader past de rol, die haar in de machinatieën van de duivel is toebedeeld. Als „lokaas” is Mariken er een van een hogere orde. Zeer zeker, trekt zij de mannen door haar jeugd, haar schoonheid, en door de zwier van haar rijke kledij. Maar 't is niet de veiligheid die ze heeft aan te bieden. Elke gedachte, die bij haar bewonderaars die kant op wil, voorkomt ze. Waar zij mee praalt, is haar „kunst”. Zij is geleerd; wel bedreven in „rhetorijke”, in „geometrie”. De duivel heeft haar de „vrije consten”, en al de talen der wereld onderricht. Dit was het akkoord: ze zou voornaam zijn, in rijkdom leven van goed, zich baden in de weelde der kennis. Uitprijken zou

ze boven de andere vrouwen; de aandacht trekken door 't vermogen van haar kunst. Zo de menigte verbazende, en zelf alleerst bekoord door de schittering, waarmee de bewondering van de menigte haar omhult, lokt ze, waar ze haar vertoningen houdt, de taveernelopers en het straatpubliek bijeen. Dit is 't wat de duivel begeerde. Hij stookt in 't geheim, verwekt wrijving, blaast de nijd en de gramschap op, en slaat z'n slag... In zijn macht is de wetenschap, gevat in 't verguldsel van vrouweschoon en vrouwejeugd, het middel tot verderf van de zielen geworden.

De naïeviteit is, desondanks, Mariken bijgebleven. Kennis te bezitten, zoals de duivel haar beloofd heeft, komt haar voor als een schittering van glans. Alleen het behagelike hiervan betovert haar. Bewustheid, in hoeverre die kennis haar zelf en 't menselijk geslacht tot een verderf zou kunnen zijn, heeft ze bij 't aangaan van haar verbintenis niet. Wetenschap is bij haar macht; macht over list en helse praktijken mede. Haar oom, herinnert ze zich, weet met gewijde formulieren de demonen te bezweren. Ook zij zou, maakt ze haar nieuwe vriend kenbaar, de „nigromancie” beoefenen. Doch de Satan zal er zich wel voor wachten, haar een wapen in de hand te geven, dat ze te heillozer ure tegen hem zelve richten kan. Behendig weet hij dan ook haar gedachten af te leiden van een kunst, die naar zijn zeggen, in haar toepassing, de minste tekortkoming met het verlies van het leven laat boeten. Mariken's teleurstelling weet hij te voorkomen met toezeggingen van een andere aard.

Nog meer bekoring gaat er van het meisje uit, wanneer de duivel haar tempteert, om haar „Kerstenheit” af te snijden. Twee offers vraagt hij: vooreerst, dat zij zich niet langer zal kruisen, om los van God te zijn; doch eveneens zou ze haar naam moeten laten varen; Satan toch staat met al, wat aan het gewijde herinnert, op geen beste voet 1) Doch de naam van Maria, „de edelste en zoetste naam ter wereld,” zou het meisje niet vermogen af te leggen. Al 't andere kon ze prijsgeven; de Moeder Gods, die ze van jongs af vereerd heeft,

1) Zie ook de „Theophilus”.

wil ze met haar gebeden blijven gedenken. De duivel nochtans laat niet af. Ten slotte wordt overeengekomen, dat Mariken van de zozeer geliefde naam alleen de eerste letter zal behouden. Emmeken zal ze heten. Onder die naam trekt ze met Moenen 1), — zo laat de Satan zich noemen, door Brabant, over Den Bosch en Hoogstraten naar Antwerpen op.

Na zeven jaren van zondig leven komt de kentering.

Eerst komt in haar bewustzijn, wat ze door en met haar gezelschap geworden is, en hoeveel ongelukkigen door haar toedoen verloren zijn gegaan. Doch dit ogenblik van nadenken is maar kort en vaag. Huiverend voelt ze dat de diepte van haar val onpeilbaar is, en redding niet mogelijk. Ze durft er zich niet in te denken, en haast zich, om haar zinnen te verzetten, naar nieuwe genietingen.

Zo ze de toekomst prijs geeft, ze doet het niet de herinneringen aan de verloren onschuld en het vervlogen kinderlijk geluk. Integendeel, ze weet Moenen over te halen met haar mee te trekken naar de streek waar haar gepeinzen een vastere vorm mogen aannemen. Moenen verlaat met haar „De Gulden Boom” te Antwerpen, het toneel van z'n zieleverstricking, reist naar 't „land van Gelre” en komt te Nijmegen aan, juist wanneer het er „ommegancdagh”, het feest van de jaarlijkse processie is. Op het gezicht van de menigte die zich eerbiedig verzamelt om de wagen, waar „Masscharoen” vertoond staat te worden, houdt de herinnering aan het zo veelgeprezen spel haar vast. Een korte, dringende woordetwist met Moenen volgt; het einde is, dat zij zich onder de kijkers begeeft. Node laat de „viant” haar gaan; beducht voor 't heilig vermogen van 't spel op een weifelachtig geworden volging, geeft hij slechts toe, om haar niet geheel te verliezen. Emmeken luistert. Het pleidooi op de wagen verzinnelikt voor haar de worsteling tussen de wanhoop aan haar red-

1) Moet de uitspraak nu juist „Moenen” zijn. De lange *o* wordt in de voorliggende tekst (door Martinus Nijhoff gereproduceerd) zoowel aangeduid door *oe* als door *oo*. Ook Kiliaen geeft *M o o n* = *daemon, genius*. Waarschijnlijk meende men in „demonen” een lidwoord te horen: vandaar de vorm „moonen” en „moon”.

ding en de hoop op ontferming, die schemerend opdaagt uit Maria's zachte bedde en Christus' bemoedigende troost. Sterker wordt in haar bewust de diepte van haar val en het heimwee naar haar onschuld. Begeerliker schijnt voor haar hetgeen ze nooit meer meent te zullen bezitten; te weerzinwekkender komt haar de noodlottige macht voor van hem, onder wiens invloed geen uitkomst meer mogelijk is. Moenen ziet de kamp en wil haar wegvoeren. Overreden kan hij haar niet meer; hij zal geweld gebruiken. Maar ze wil niet; ze weerstaat hem. In haar wanhoop jammert ze het uit. In harts-tochtelik wenen klaagt ze uit haar ontzettende schuld, die 't berouw nooit en nimmer van haar zal kunnen afwentelen; doch ondanks die hopeloosheid, wil ze nooit meer, als te voren, vergetelheid voor haar zielekwellingen zoeken in bedwelmend vermaak. Weten wil ze, hardnekkig weten de omvang van haar misdrijf; peilen wil ze haar ellende; dragen haar zondelast; zich niet meer waard voelende te leven, wil ze evenmin langer haar schandweg vervolgen; ze stoot hem af, de gruwelike „vriend”; en op de knieën gezonken, worstelende met de Satan die z'n prooi niet prijsgeven wil, wringt zich uit de keel de zeven jaar lang verzaakte bedde: O Heer, ontfermt u mijner!... Bij die woorden voelt Moenen zich de ziel van z'n buit ontglippen; hij beproeft een laatste middel. Hij voert haar omhoog, en laat haar los. Van boven de huizen stort ze voor dood op de stenen.

Van af de strijd tussen de „rechtvaardigheyt” en de „ontfermicheyt” om de mensenziel in de „Masscharoen”, begint ook de kamp tussen de Hemelse en helse machten met Mariken tot prijs. Wat Moenen eist, was ook de eis van Masscharoen: „geef, o Heer, recht; straft de zonde zoals ge vóór Golgotha, onder de Oude Wet, de zonde en zelfs de onreine gedachten gestraft hebt.” Want dit is in de Middeleeuwse legende het sterksprekende feit, dat de Satan appeleert op God, omdat geschreven staat, dat God rechtvaardig is, en straft en beloont naar justitie. Doch evenveel malen is 't ook de Moeder Gods, die haar hand uitstrekt naar de schaal der barmhartigheid, en de balans doet overslaan naar de zijde van de zonde-delgende expiatio. Marikens ziel

eveneens wordt het doelwit van de antogonistische machten. Reeds werd Marikens val gebroken door de overweging des Hemels, dat zij, trots haar vergrijpen, elke dag haar gebeden aan Maria verricht had. Als zij bijkomt en op wil staan, heeft haar een zelfde goed gesternte haar oom Gijsbrecht, die naar oud gebruik het wagenspel had bijgewoond, toegeschikt. Oom en nicht herkennen elkaar. De blijdschap over het wederzien wordt echter verdonkerd door het aanhoren van haar lotgevallen. Tegenover zulk een leven van ongehoorde zaken staat de oude priester machteloos. Hij wil haar nochtans helpen, en spoedt zich naar de allergeleerdste priesters van de stad, opdat deze zich bij machte zullen vinden de juiste penitencie te stellen voor de nooit vernomen overtredingen. Tevergeefs. Nu zocht hij het te Keulen bij de bisschop. Moenen achtervolgt ze, werpt ze met bomen en stenen, maar kan geen kwaad meer verrichten, door Gijsbrechts bannings-brevier. Als de bisschop geen raad weet, trekken ze naar Rome. Christus' stedehouder zelf zal in hoogste instantie beslissen. Maar ook de goede Paus staat verslagen over een leven, als door dit meisje geleid is: zeven jaren lang de minnares van de duivel geweest te zijn en dan nog zoveel zielen ter helle gevoerd te hebben! De Paus vreest te diep in de „ontfermicheyte des Heren” te grijpen. Doch laten gaan wil hij haar ook niet. Niemand mag ooit zeggen, dat hij door Christus afgewezen is. Hij heeft iets gevonden. Diep was de schuld, zwaar is de boete. Om heur hals, en om haar polsen moeten drie sterke ringen vastgesmeed worden; en wanneer door het bitterste berouw onder een aanhoudende penitencie de ringen versleten zullen zijn of wel door Gods goedheid ze van zelf haar zullen ontvallen, dan zal dit voor de boeteling een teken zijn, dat haar zonden door de Hemel vergeven zijn. Met haar ringen beladen, trekt Mariken heen en laat zich opnemen in het klooster der bekeerde zondaressen te Maastricht.

Al naar de tijd van de boetedoening verloopt, wordt Gods hart tot „ontfermicheyte” vertederd.

En zo geschiedt het dan, dat Mariken, na lange jaren, op zekere morgen op haar boeteleger ontwakende, verrukt over een droomvisioen, waarin ze uit de gloed van 't hellevuur

naar 't licht des hemels gedragen, door de vleugelslag van klapwiekende witte duiven van haar ketenen bevrijd werd; onwillekeurig haar handen aan haar banden wil slaan, die droeve blijken van de sombere werkelijkheid, waarin ze uit de schone verschijning terugkeert... Daar bemerkt ze, dat ze bevrijd is. De boeien liggen verbroken naast haar. God had een engel gezonden.

Opgetogen roept zij uit:

Ontbeyt wat sie ic O Godheyt vol seghen
 Heb ic u hoghe ghenade vercreghen
 Och ia ic myn banden zijn af so men mach mercken
 Si ligghen hier neven mi
 o Godlycke wercken
 Wat crachtiger schilt sidi tegen 't vercrancken
 Dus en can men u nemmermeer voldancken
 Te gheener-stonden. — — — — —

Heer Gijbrecht, die haar begenadiging niet had mogen beleven, had haar veertien jaar lang in 't Maastrichtse klooster bezocht. Twee jaar na het mirakel aan haar geschied, stierf Mariken.

En de moei?

Heel melodramaties stierf zij een dood, haar zwarte ziele waardig. Tot zelfmoord gedreven, viel ze aan Satan ten buit.

Maar — één opmerking voorbehouden. Immers, men wane, na het voorafgaande, niet te spoedig, dat het uit wroeging was, dat de moei de hand aan zich zelve sloeg. Wel had ze zich moreel aan haar nicht vergrepen, doch dit vergrijp was slechts een uiting geweest van een gemoedsstemming, die op zich zelf reeds van sataniese aard was geworden. De moei had, in de scène met Mariken, de „duivel” reeds in. Ze was n.l. op de hand geweest van hertog Adolf van Gelder, die, — o snode wereld! — z'n oude vader Arnoud had opgelicht en naar Grave gevoerd. Aangezien ze haar gevoelens niet onder stoelen en banken had geschoven, had ze, in een twist met andersdenkende buurvrouwen, de wind van voren gehad, en 't was in deze verstoordheid, dat ze al haar wrevel op het onschuldige Mariken had opgehoopt. Twee jaar later, toen Mariken, als Emmeken, reeds lang te Antwerpen Moenen's

praktijken diende, was die wrevel, op 't horen van de tijding, dat de oude hertog uit het slot te Grave weggeholpen was, tot zulk een verbittering gestegen, dat ze, ontzind, het staal in haar boezem had gewrongen. Niet, Maria, de verongelijkte en door die verongelijking tot zonde gedreven, gaat dus onder, maar 't is de tante, de zich zelf en 't menselijk gevoel verongelijkende, die er haar ziel en leven bij inschiet. Wel heeft de Gelderse katastrofe in 1465 en volgende jaren, indruk gemaakt in deze gewesten, dat in de oud-Nederlandse litteratuur deze wijze van politiek partij-kiezen als rampzalig voor de mens zelf en z'n omgeving wordt voorgesteld. Want zo uit het lot van de „moei” zelf niet reeds de waarheid te lezen is, dat staatstwisten een duivelswerk zijn, de strekking is zo veel te duidelijker nog te horen uit Satan's uitroep na de dood van de zelfverdane:

Wat dwasen menschen dat si om princen oft heeren
Oft uut partiscap hem selven verdoen
Partie en nidicheyt baet der hellen menich millioen
Van zielen eert jaer lijst wie dat beweent.

Dat Middeleeuwse vrouwen uit de volksklasse aan politiek doen, — we zouden haast menen met een anachronisme te doen te hebben. Maar 't staat er, en daarmee houdt alle twijfel op. Hoe leerzaam zulk een stuk oud-nationaal leven niet kan zijn! Maar ook openen zich elders aardige kiekjes op realistics volksleven; dat halen van boodschappen door pastoors nichtje, het optreden van „moei”, het gebeurde voor de herberg „De Gulden Boom”, de straatoploop bij Emmekens val, het trekken naar Keulen en Rome, zijn tonelen die leven en kleur aan de handeling en relief aan de uitbeelding geven. Wat geven deze trekjes aan onze tijd een goed inzicht omtrent hetgeen de Middeleeuwers zich bij de psychologische opbouw van hun toneelwerk voorstelden te moeten geven, en in hoeverre al dan niet er grenzen moesten gesteld bij de inmenging van de wereldse elementen in het Maria-mirakel. Want nergens wordt de harmonie verstoord; de groepen vormen één stuk homogeen leven; en 't is dit brok organies leven dat de Rotterdamse dilettanten tot de opvoering heeft uitgelokt.

En de kleurige en klankrijke taal. Het inleidend proza van de „Vertelder”, rustig en eenvoudig, was, in de juiste stijl voorgedragen, weergaloos naïf en bekorend. Maar de verzen deden het niet minder. Ook hier in staat het ritme onder de invloed van het sentiment. Bij sterke gemoedsbewegingen verkorten zich de strofen. De rijmklanken, gepaard, zijn steeds verzorgd, en worden nu en dan in het middenrijm van een daaropvolgend vers herhaald. Invloed van de „rederijkerij” is ook elders merkbaar. Kunstvoller wordt de rijmschikking waar hoger stemmigen spreken: bij ’t ontwaken van Mariken (*aba, abb, -iXc, -cdc, cdd*; met langzame oplossing in ’t gepaarde rijm); in Emmeken’s monoloog voor „De Gulden Boom,” waarin ze zich haar rol bewust wordt (*aba, abb, cbc, cdc, dde* met meer of minder regelmatige voortzetting); ook Moenen’s alleenspraak wijkt een oogenblik af (*aaa, bbb, cc dd*). Wat ook voor het kunstgevoel van de onbekende dichter of bewerker, rethorijker of niet, en zo „rhetoryks” geschoold, dan des te lofwaardiger, pleit, is dat het toneeltje, waar Mariken aan de voeten van de Paus, hem de op te leggen penitentie afbidt, er een is van roerende eenvoud; de Paus, ondanks de verantwoordelijkheid van z’n taak in dezen, vol minzame vaderlijkheid; Mariken, vol naieve eerlike vrouwelijkheid. Ook hier heeft de opvatting van de Rotterdammers, de waardigheid van de hoogste kerkvoogd weten aan te passen aan z’n herderlike goedheid, en bij een sobere stemmige scènèring, door indrukwekkend spel en schone zegging, aan ’t belangwekkend „mirakel”-stuk z’n passende zin gegeven.

SHELLEY'S PROMETHEUS ONTBOEID

Een Lyrisch Drama, in vier Bedrijven.

VERTAALD DOOR

ALEX. GUTTELING.

(Vervolg en slot).

DERDE BEDRIJF.

EERSTE TOONEEL.

*De Hemel. Jupiter op zijn troon, Thetis en de andere
Godheden verzameld.*

JUPITER. Gij Hemelmachten hier verzaêmd, die deelt
De glorie en de kracht van wien gij dient,
Verblijdt u! want voortaan ben ik Almachtig.
Ik onderwierp al 't andre, alleen de ziel
Des Menschen, dat onuitgebluschte vuur,
Brandt nog den hemel tegen, fel verwijtend,
Twijflend, weeklagend, in gebed weerstrevend,
Ophuilend munterij, die ons oud rijk
Wankelbaar maken kon, al is 't gebouwd
Op oudst geloof en vrees, Hel's tweelingzuster
En schoon mijn vloeken, gelijk vlok bij vlok
De sneeuw op onbegroeiide kruinen valt,
Dalen door zwevende atmosfeer en kleven
Aan haar, — schoon ze onder 't lasten van mijn toorn
Stijgt op des levens rotsen stap voor stap,
Gelijk het ijs den ongeschoeiden voet
Haar wondend, — tóch blijft zij de ellende meester,
Strevend, niet onderdrukt; — maar weldra valt zij.

Juist nu baarde ik een wonder, een vreemd wonder —
 't Noodlottig Kind, de schrik van de aard, slechts wachtend
 Tot de bestemde Stond verschijnen zal
 (Dragend van Demogorgons leedgen troon
 De vreeselijke macht van eeuwge leden,
 Die ongezien dien schrikbren Geest bekleedden)
 Om, weer gedaald, die sprankel te vertreden.

Pleng 's hemels wijn, o Ida's Ganymeed,
 Doe hem als vuur de kunstge bekers vullen,
 En van den bloem-doorweven godenvloer,
 Verrijs, al-zegevierende muziek,
 Als dauw van de aard onder der scheemring starren!
 Drinkt! dat de nectar door uw aadren cirklend
 De ziel der vreugde zij, gij eeuwge Goden,
 Tot jublen uitbarst in één wijde stem,
 Als melodij van de elyseeesche winden.

En gij, stijg naast me, omsluierd in het licht
 Van het verlangen dat u eent met mij,
 Thetis, o stralend beeld van de Eeuwigheid!
 Toen ge uitriept: „God, niet-te-verduren macht!
 Spaar me! ik doorsta de snelle vlammen niet,
 't Doordringend bijzijn; heel mijn wezen smolt,
 Als dat van hem die tot een dauw vervloede
 Door 't gif van de Numidische haagdis, —
 Zinkende door zijn grondvest”; toen juist maakten
 Twee machtge Geesten saâm vereend een derden,
 Machtger dan bei, die onlichaamlijk nu
 Tusschen ons zweeft, gevoeld schoon niet aanschouwd,
 En de gestaltenis verbeidt die stijgt
 (Hooft gij den donder van de vuurge wielen,
 Snijdend den wind?) van Demogorgons troon.
 Zegepraal! Zegepraal! Voelt gij niet, Wereld!
 De aardbeving van zijn wagen die de' Olympus
 Opdondert?

*De kar van het Uur verschijnt. Demogorgon stijgt af,
 en gaat naar den troon van Jupiter).*

Vreeselijk Wezen, spreek! wat zijt gij?

DEMOGORGON. Dē Eeuwigheid. Vraag niet een gruwbrer naam.
 Daal van uw troon en volg me in d'afgrond neer.
 Ik ben uw kind, als gij Saturnus' kind,
 Machtger dan gij: en samen moeten wij
 Voortaan in duister. Licht uw bliksems niet.
 De dwinglandij des hemels moog' voortaan
 Niet een zich nemen, krijgen of behouden
 Na u: doch wilt ge — daar 't het noodlot is
 Van wormen daar me' op treedt dat ze zich kronkelen
 Totdat ze dood zijn — toon wat ge vermoogt.
 JUPITER. Vloekbre misboorte! zóo dan tred ik u
 Neer onder diepte van Titanen-holen —
 Draalt ge nog?

O Erbarmen! o Erbarmen!

Geen deernis, geen bevrijding, geen respijt.
 Maakte mijn Vijand ge tot rechter mij,
 Hemzelf, die hangende aan den Caucasus
 Door mijn langduurge wraak verdord is, — Hij
 Zou mij niet zóo verdoemen. Is hij niet,
 De zachte en vreeslooze en rechtvaardige,
 De Koning van de Wereld? Wat zijt gij dan? —
 Geen toevlucht, geen verhooring!

Zink dan mét mij!

Verzinken beiden we in de wijde baren
 Van ondergang, gelijk een gier en slang,
 Ontkracht, in onontwarbren strijd vervlochten,
 Neerstorten in een strandlooze' Oceaan.
 De hel ontsluit' nu haar omwalde zeeën
 Van stormend vuur, en overstelpe daar
 In 'tboômloos leeg deze verlaten wereld,
 En u, en mij, verwinnaar en verslaagne,
 En 't wrak van dat waarom zij stredden. Wee!
 Wee! De elementen zijn mij niet gehoorzaam!
 Duizelend zink ik neer, eeuwig, voor eeuwig!
 En, als een wolk, verduistert met zijn zege
 Mijn vijand van omhoog mijn val! Wee! Wee!

TWEEDE TOONEEL.

(De mond van een groote rivier in het eiland Atlantis. Oceanus is zichtbaar rustend bij het strand, Apollo staat naast hem).

OCEANUS. Hij viel onder den frons van zijn verwinnaar,
Zoo zegt ge?

APOLLO. Ja, bij 't einde van den strijd,
Waardoor de bol dien ik bestuur verduisterd'
En 't vast gestarnte trilde, werd de hemel
Beschenen door de ontzetting van zijn oog
Met bloedrood licht, door dichten flardenzoom
Van 't zegepralend duister, wjl hij viel:
Gelijk de laatste glans van rooden doodsstrijd
Des daags, die door een spleet der vuurge wolken
Ver brandt over het storm-doorgroefde diep.

OCEANUS. Zonk hij naar de' afgrond, naar het donker leêg?

APOLLO. Gelijk een aadlaar op den Caucasus
Gevangen in een wolk die splijt; zijn vlerken
Waarmee de donder spot, in wervelwind
Verward; zijn oogden die de zon aanstaarden
Zonder verblind te zijn, door 't witte weerlicht
Verbijsterd; wjl de zware hagel slaat
Zijn worstlende gestalt', die eindelijk zinkt
Voorover, en het hemelsche ijs omklemt haar.

OCEANUS. Voortaan zal 't hemelspieglend zeeëveld —
Mijn rijk — opdeinen, door geen bloed bevekt,
Onder de winden die het rijzen doen
Als 't graanveld golvende in de zomerlucht;
Mijn stroomen zullen rijkbevolkte kusten
Omvlieten en gelukkige eilandrijken.
En van hun glazen tronen zullen Proteus,
De zeeëblauwe, met zijn vochtge Nymfen,
De schaduw zien van schoone schepen (zoo
Zien menschen, hoe de licht-beladen maan:
Drijvende bark, saam met die witte ster:
Kroon van haar blinde loods, wordt meegedragen
Op zee die ebt: snelle zonsondergang —);
Volgend hun pad niet meer door bloed en klachten,

Verwoesting, en dooreengemengde stemmen
 Van slaafscheit en bevel — maar door het licht
 Van golf-weerkaatst gebloemt, drijvende geuren,
 Zachte muziek, en vriendelijke en vrije,
 Zachtmoedige stemmen: lieflijkste muziek,
 Waarvan de Geesten houden.

APOLLO.

En ik zal

Niet meer op daden staren die mijn geest
 Verduisteren met smart, gelijk de eclips
 Den bol dien 'k leid verdonkert. — Luister! 'k hoor
 De kleine, klare, zilvren luit waarmee
 De jonge Geest speelt in de Morgenster.

OCEANUS.

Nu moet gij gaan. Uw paarden zullen rusten
 Vanavond — tot zoolang zeg 'k u vaarwel.
 Het luide diep roept mij juist nu naar huis,
 Om het te voeden met azuren kalmte
 Uit de smaragden urnen die voor eeuwig
 Gevuld, neven mijn troon staan. Zie de Nymfen,
 Onder de groene zee — haar leden golven,
 Gedragen op den wind-gelijken vloed,
 Haar armen blank boven haar stroomend haar
 Getild, met kransen bont en sterge kronen
 Van zeegebloemt, zich haastende om te sieren
 De vreugde die haar machtge Zuster beidt.

(Een geluid van golven wordt gehoord).

't Is de ongeweide zee hongrend naar kalmte.
 Monster, wees stil; ik kom. Vaarwel.

APOLLO.

Vaarwel.

 DERDE TOONEEL.

(De Caucasus, Prometheus, Hercules, Ione, de Aarde, Geesten; Asia en Panthea gedragen in de kar met de geest van het Uur).

HERCULES *ontboeit* PROMETHEUS *die neerdaalt.*

HERCULES. Roemruchtigste der Geesten! zoo dient Kracht
 Wijsheid en Moed en lang-duldende Liefde,

En u, die 't wezen zijt dat zij bezielen, —
Gelijk een slaaf.

PROMETHEUS.

Uw vriendelijke woorden

Zijn zoeter zelfs dan vrijheid, lang begeerd
En lang verschoven.

Asia, 's levens licht,
Afglans van onaanschouwde Schoonheid; gij ook,
Lieflijke Zusternymfen die 't erinen
Dier lange jaren van ellende zoet maakt
Door liefde en zorg; nu scheiden wij niet meer.
Er is een grot, gansch overgroeid met geurge
Kruipende planten, die den dag afsluiten
Met blaadren en gebloemte, en geplaveid
Met aderig smaragd; en een fontein,
Wier klank ontwaken doet, springt middenin.
Van het gebogen dak hangen omneer
Bevrozen tranen van den berg, als zilver
Of sneeuw of lange diamanten spitsen,
Waaruit een twijfelachtig schijnsel stroomt.
Daar hoort men de altijd-door bewogen lucht,
Erbuiten fluisterend van boom tot boom,
Vogels en bijen; en in 't rond zijn zetels
Van mos; de ruwe wanden zijn bekleed
Met lang zacht gras: — 't is een eenvoudge woning,
Die de onze zijn zal; waar wij neergezeten
Veel zullen spreken over tijd en wissling, 't
Wanneer de wereld ebt en vloedt, doch wij
Dezelfden blijven. Want wat zou den mensch
Kunnen vrijwaren voor verandering? —
En, wen gij zucht, zal ik glimlachen; gij,
Ione, zult zee-melodieën zingen,
Totdat ik ween, — dan zal *uw* glimlach drogen
De tranen die zij wekte, nochtans zoet.
Wij zullen knoppen, bloemen, en de stralen
Die fonkelen aan den zoom van de fontein
Verwinden, en tot vreemde vormen vlechten
't Gewone, als kleine menschenkindren doen
In korte onschuldigheid. Wij zullen zoeken
Met blikken en met woorden onzer liefde

Naar schuilende gedachten, elke schooner
Dan de voorafgegane, in onze zielen,
Nooit uitgeput; en gelijk luiten bevend
Onder 't bespelen van verliefden wind,
Hemelsche harmonicën, altijd nieuw,
Uit lieflijke verscheidenheid, waar nooit
Oneenigheid kan zijn, tesamenweven.
En hierheen komen, op bekoorde winden
Die van ál hemelstreke' elkaar ontmoeten
(Als bijen die van iedre bloem, gevoed
Door 't hemelsche Enna, bij hun eigen huizen
Op 't eiland Himera tesamenkomen)
De echo's aansnellen van de menschenwereld,
Die spreken van de zachte stem der Liefde,
Schier ongehoord, en van 't gemurmeld leed
Van Medelij duif-oogig, en Muziek,
Zelf de echo van het hart, — al wat het leven
Des menschen, vrij nu, zachter, beter maakt.
En lieflijke verschijningen, eerst scheemrig,
Dan stralend, — als de ziel, helder ontrijzend
Schoonheids omhelzing (daarvandaan de vormen
Waar deze 't schaduwbeeld van zijn) haar kleedt
In stralenbundels — die zijn werkelijkheid, —
Zullen daar tot ons komen; het onsterflijk
Nakroost van Schilderschoon en Beeldhouwkunst
En opgetogen Poëzie, en andre,
Die zullen zijn, schoon wij niet weten hoe.
Zwervende stemmen zijn ze en schaduwen
Van al wat 't menschedom past, bemiddelaars
Van liefde — 't beste dat men eeren kan —
Door hen en ons geschonken en beantwoord;
Snelle gestalten en geluiden, schooner
En zachter naar de mensch wijs wordt en teeder,
En kwaad en dwaling storten, floers na floers.
Dat is 't vermogen van de grot en 't oord.

(Zich wendend tot de geest van het Uur.)

Voor u, lieflijke Geest, rest nog één arbeid.
Ione, geef haar die gebogen schelp,

- Die de oude Proteus gaf als bruidsgeschenk
 Aan Asia, ademend een stem daarin,
 Die zal verwerklijkt worden, — en die gij
 Verborgt in gras onder de holle rots.
- IONE. Gij van alle Uren meest begeerde, meer
 Bemind en minnenswaard dan al uw Zusters,
 Dit is de tooverschelp. Zie 't bleek azuur
 Dat overgaat in zilver, het bedekt haar
 Inwendig met een zacht maar gloeiend licht:
 Schijnt het geen zwijgende muziek daar sluimrend?
- GEEST. Waarlijk, het schijnt de mooiste schelp der zee;
 Haar klank moet tegelijk zoet zijn en vreemd.
- PROMETHEUS. Ga, door uw wervelwind-voetige paarden
 Over de steden van den mensch gedragen;
 Snel nu nog eens rondom de ronde wereld
 De zon voorbij, en blaas, terwijl uw wagen
 De ontgloeide lucht klieft, in die bochtge schelp,
 Zoodat haar machtige muziek bevrijd wordt:
 't Zal zijn als donder, menglend met klare echo's.
 Kom dan terug, en woon naast onze grot.

En gij, o Moeder Aarde! —

DE AARDE.

Ik hoor, ik voel.

Uw lippen raken mij, en uw beroering
 Stroomt langs mijn zenuwen van marmer `neer
 Tot, middenin, het diamanten duister;
 't Is leven, vreugd, — en door mijn oud, verwelkt
 En ijzig lijf schiet nu in kringloop weer
 De warmte van onsterfelijke jeugd.
 Voortaan zullen de vele schoone kindren,
 Omstrengeld in mijn leven-gevende armen,
 Alle gewassen, kruipende gedaanten,
 Insecten regenboog-gevleugeld, vogels,
 Dieren en visschen, menschlijke gestalten,
 Die ziekte en pijn mijn droge borst ontzogen
 Drinkend het gif van wanhoop, — van mij krijgen
 En onderling uitwisselen zoet voedsel.
 Als zuster-antilopen zullen zij
 Mij worden, die één schoone moeder voedt,

Sneeuwblank en snel gelijk de wind, waar 't wemelt
 Van lies naast een boordevollen stroom.
 De dauwge mist van mijn zonloozen slaap
 Zal onder het gestarnt als balsem vlieten,
 's Nachts opgevouwen bloemen zullen zuigen
 Terwijl zij rusten onverwelkbre kleuren;
 Wijl mensch en dier in blijden droom zal zaamlen
 Kracht voor den dag die komt en al zijn vreugd.
 Dood zal de laatste omhelzing zijn van haar
 Die 't leven dat zij schonk herneemt: een moeder
 Die spreekt, haar kind omarmend: „Blijf thans bij me.”
 O moeder! waartoe noemt den naam des Doods gij?
 Houden zij op te lieven, te bewegen,
 Te ademen en te spreken, zij die sterven?
 DE AARDE. Wat zou het baten of 'k u antwoord gaf?
 Gij zijt onsterflijk, en dees taal verstaan
 Enkel de doên die nooit iets mededeelen.
 Dood is de sluier dien de levenden
 Het leven noemen, en een slaap bevangt hen,
 Dan wordt hij opgetild. En onderwijl
 Zullen in lieflijke verscheidenheid
 De lieflijke seizoenen, met hun buien
 Van regenboge' omboord, geurige winden;
 En lange blauwe meteoren zuivrend
 Den doffen nacht; en pijlen, die het leven
 Ontbranden doen, van de al-klievende boog
 Der helle zon; en dauw-vermengden regen
 Van kalme manestralen, zacht van werking, —
 De wouden en de velden kleeden — ja,
 De rots-gebouwde woestenijen zelfs
 Van 't naakte diep — met steeds-levende blaadren,
 En vruchten, en gebloemt. — En gij! Er is
 Een grot waaruit mijn ziel zich opwaarts zuchtte
 In foltring, wijl uw pijn mijn hart verdwaasde.
 Zij die haar aêmden werden ook verdwaasd,
 En bouwden daar een tempel, en zij spraken
 Orakeltaal, en lokten de misleide
 Volken in 't rond tot wederkeergen krijg,
 En trouweloosheid, gelijk Jupiter

U heeft betoond. Die adem rijst ook nu,
 Maar als violengeur in het hooge onkruid,
 Vullend met klaarder licht en roode lucht,
 Hevig doch zacht, de rotsen en de wouden
 In 't rond. Hij voedt den snel-groeienden wijnstok,
 Slangachtig kronklend, en de donkre klimop,
 Vast aan elkaar wild vlechtende, en de bloesems,
 Knoppend, ontbloeid, of welkende van geur,
 Die wen de wind erdoor stroomt hem besterren
 Met stippen kleurig licht; en heldre gouden
 Vruchtbollen, hangende in hun eigen hemel,
 Die groen is; en, door aderige blaadren
 En amberkleurge stengels, het gebloemt
 Welks purpren en doorschijnge bekers altijd
 Te schuimen staan van hemeldauw, den drank
 Van geesten. En hij kringt in 't rond, gelijk
 Van middagdroomen zacht-wuivende wieden,
 Kalme en gelukkige gedachten wekkend,
 Gelijk de mijne, nu ge in eer hersteld zijt.
 Dees grot zal de uwe zijn. — Verrijs! Verschijn!

*(Een Geest rijst op in de gedaante van een
 gerleugeld kind.)*

Dit is mijn fakkeldrager, die zijn lamp
 In ouden tijd liet uitgaan door te staren
 Naar oogen, waar opnieuw hij haar ontstak
 Aan liefde, die als vuur is, dochterlief,
 Want die in de uwe is zoo. — Loop, koppige jongen,
 Leid dit gezelschap langs den top van Nysa,
 Den Bacchus-berg, waar de Maenaden huisden,
 Voorbij den Indus en schatplichtige stroomen,
 Tredend de bergriviere' en glazige meren
 Met voeten onbevochtigd, onvermoeid,
 En nergens poozend; dan het groen ravijn op,
 Dwars door het dal, naast den kristallen vijver,
 Waarop geen wind waait en waar altijd stil
 Het door geen golven uitgewischte beeld
 Ligt van een tempel op den top gebouwd,
 Duidelijk zichtbaar met zijn kapiteelen

Als palmen, architraven, zuilen, bogen,
 En overal bewerkt en weemlend meest
 Van levende gestalten: beelden van
 Praxiteles, wier marmren glimlach vult
 Met eeuwge liefde de gestilde lucht,
 Hij is verlaten nu, maar eenmaal droeg hij
 Uw naam, Prometheus. Daar werd u tot eer
 Door de naijverige jonglingschap
 De lamp — uw zinnebeeld — door 't heilig duister
 Gedragen; eevnals zij die door den nacht
 Van 't leven naar het graf de toorts der hoop,
 Die zij niet afstaan, torsen; eevnals gij
 Die hebt gedragen — schoonste zegepraal! —
 Naar dit ver doel der tijden. — Gaat. Vaartwel.
 De grot, voor u bestemd, ligt naast dien tempel.

 VIERDE TOONEEL.

(Een bosch. Op den achtergrond een grot. Prometheus, Asia, Panthea, Ione, en de Geest van de Aarde.)

IONE. Zuster, hij is niet aardsch! Zie hoe hij glijdt
 Onder de bladeren! hoe op zijn hoofd
 Een lichtschijs brandt gelijk een groene ster
 Wier stralen van smaragd vervlochten zijn
 Met zijn blond haar! hoe, als hij gaat, de glans
 In vlokken op het gras valt. Kent gij hem?

PANTHEA. Het is de fijne Geest, die de aard geleidt
 Door 't hemelruim. De volkrijke gesternten
 Noemen, van ver, dat licht het lieflijkste
 Van de planeten; — en somwijlen ook
 Vliegt over 't schuim hij van de zoute zee;
 Of maakt zijn wagen van een mistge wolk;
 Of wandelt door de velden of de steden
 Terwijl het menschedom slaapt, of over toppen
 Van bergen, of stroomafwaarts op rivieren,
 Of door de groene, woeste wildernis,

Als thans, verbaasd om al wat hij aanschouwt.
 Voor Jupiter regeerde, minde hij
 Ons beider zuster Asia: elk vrij uur
 Kwam hij om uit haar oogen 't vochtig licht
 Te drinken, waar hij zóo naar dorstte, zei hij,
 Als een die door een dipsas werd gebeten;
 Hij schonk aan haar zijn kinderlijk vertrouwen,
 En al wat hij te weten kwam of zag
 (Want hij zag veel, maar wat hij zag verklaarde
 Hij vaak verkeerd) vertelde hij aan haar,
 En noemde haar — want hij wist evenmin
 Als ik zijn afkomst — „moeder, lieve moeder.”

DE GEEST V. D.
 AARDE. *(op Asia toesnellend).*

Moeder, o Moederlief, mag 'k dan weer spreken
 Met u, als ik gewend was? Mag 'k mijn oogen
 In uw zachte armen bergen, als uw blikken
 Ze moe van vreugde maakten? Mag 'k dan spelen
 Naast u, den langen middag, wen geen werk
 Te doen valt in de heldre stille lucht?
 Ik min u, teederst wezen, en voortaan
 Zal u te koestren mij niet één misgunnen.
 Toe, spreek: uw simple taal die eens mij troostte,
 Vervult mij nu met blijdschap.

DE G. V. D. A. Ik ben wijzer,
 Geworden, Moeder, (schoon een kind niet zóo wijs
 Kan zijn als gij) vandaag, en ook gelukker.
 Gelukkiger en wijzer allebei.
 Gij weet, dat padden, slangen, vieze wormen,
 Vergiftige en kwaadaardige gedierten,
 En takken, schadelijke bessen dragend,
 In 't woud, mij altijd stoorden bij mijn tochten
 Over de groene wereld, en dat ook,
 Waar 't menschedom woont, mannen met hard gelaat,
 Of trotschen, kwaden blik, of houding koud-
 Voornaam, of glimlach valsch en inhoud-loos,
 Of dommen grijs van ijdele onwetendheid,
 Of andre leelke maskers waarmee slechte
 Gedachten 't schoone wezen dat wij Geesten

Mensch noemen, gansch verbergen, — en ook vrouwen,
Afzichtelijkst van al wat leelijk is
(Schoon lieflijk, in een wereld zelfs waar gij
Liefelijk zijt, wen zij oprecht en vrij,
Vriendlijk en goed zijn, dus op u gelijken),
Wanneer zij valsch of stuursch zijn, — als 'k voorbijging —
Ofschoon zij sliepen en 'k onzichtbaar bleef —
Mijn hart ziek maakten. — Nu, mijn pad leidde onlangs
Dwars door een groote stad naar bosschige heuvels
Die haar omringden, en een schildwacht vond ik
Sluimerend aan de poort; toen er opeens
Een klank gehoord werd, zoo geweldig luid,
Dat in het manelicht de torens trilden,
Doch zoeter dan ooit stem, behalve de uwe,
Die 't allerzoetst is, klonk; een lang geluid,
Zoo lang, alsof het nimmer eindgen zou;
En al de inwoners sprongen plotseling
Op uit hun rust, bijeengaande in de straten,
Verwonderd opziend naar den hemel, wijl
Nog altijd de muziek voortgalmde. Ik borg mij
In een fontein op 't openbare plein,
Waar 'k lag als de weerspiegling van de maan
Gezien in 't water onder groene blaadren.
En weldra vloeiden die onschoone vormen
En aangezichten van de menschen heen, —
Waarvan ik zei dat zij mij leed aandeden —,
De lucht door, en verwelkend in de winden
Die ze verstrooiden, zij van wie zij weken
Schenen zachtmoedge, lieflijke gedaanten
Nadat een leelijke vermomming viel.
En allen waren eenigszins veranderd,
En na kortstondige verwondering
En groeten blij-verbaasd, gingen zij allen
Weer slapen. — En, toen 't daagde, — kondt gij denken
Dat padden, slangen, salamanders, ooit
Schoon konden zijn? En toch waren zij schoon, —
Met weinig wijzging van hun vorm of kleur.
En alles had zijn slechten aard verloren.
Ik kan mijn vreugd niet zeggen, toen ik zag

- Boven een meer, op een gebogen twijg
 Omrankt van nachtschaduw, twee blauwe ijsvogels,
 Hangende naar omlaag en etend van
 Een heldre tros van amberkleurge bessen
 Met snelle lange snavels, en in 't diep
 Zag ik die lieflijke gestalten spieglen,
 Als in een hemel. Zoo, met mijn gedachten
 Vol van die heerlijke veranderingen,
 Vinden we elkaar — zoetste verandering! — wêer.
- ASIA. En scheiden nimmer, tot uw kuische Zuster,
 Die de bevrozen, wisselende maan leidt,
 Op uw gelijker, warmer licht zal zien
 Totdat haar hart ontdooit, als vlokken van
 Aprilsneeuw, en ze u liefheeft.
- DE G. V. D. A. Wat, als Asia
 Prometheus liefheeft?
- ASIA. Stil, lichtzinnige jongen,
 Je bent nu nog niet oud genoeg. Wat denk je,
 Door 't staren in elkanders oogenlicht,
 Je lieve wezens te vermenigvuldgen
 En den maanloozen hemel te doen weemlen
 Van vuurge bollen?
- DE G. V. D. A. Moeder, als mijn zuster
 Haar uitgebrande lamp verzorgt, is 't dan
 Niet hard dat 'k duister zijn moet?
- ASIA. Luister; zie!
 (*De Geest van het Uur verschijnt.*)
- PROMETHEUS. Wij voelen wat gij hoorde en zaagt; maar spreek!
 DE GEEST VAN Na 't eindgen van den klank, wiens donder vulde
 HET UUR. De afronden van de lucht en de wijde aarde,
 Was er weldra verandering: de ontastbre,
 Dunne atmosfeer en 't al-omrondend zonlicht
 Werden vervormd, alsof 't gevoel van liefde
 Daar opgelost, zich om de ronde wereld
 Gewikkeld had. Mijn vizioen werd klaar,
 En de heelal-geheimen kon 'k doorzien.
 Duizelig als van wellust vloog ik neer,
 Klievend de heldre lucht met loome vlerken.
 Mijn paarden zochten in de zon het oord

Van hun geboorte, waar zij voortaan vrij
Van arbeid zullen leven, bloemen grazend
Van een plantaardig vuur; en waar mijn wagen,
Gelijk de maan, zal staan binnen een tempel,
Bestaard door beelden, als van Phidias, —
Van u, en Asia, en van de Aarde, en mij,
En u, lieflijke Nymfen, die de liefde
Die wij gevoelen in uw blikken draagt, —
Als een gedachtenis van de tijdingen
Die hij gedragen heeft, — onder een koepel,
Versierd met beitelwerk dat bloemen nabootst,
In evenwicht op twalef zuilen van
Schittrend gesteent, en open naar den hemel,
Die hel en lieflijk is. Daaraan geboeid
Door een aan beide zijden in een kop
Eindgenden slang, zal 't beeld dier vleugelpaarden
Den spoed waarvan zij rusten als bespotten.
Helaas! waarheen zwierf mijn eenzijdig praten,
Wijl al wat gij woudt hooren ongezegd blijft?
Zooals ik zeide, vloog ik neer naar de aard:
Het was, als 't nú nog is, de bijna pijn
Lijkende zaligheid van te bewegen,
Te aadmen, te zijn. En zwervend ging ik naar
De huizen en verblijven van het mensdom,
En was in 't eerst teleurgesteld, daar 'k nergens
Zoo machtgen omkeer zag als ik gevoeld had
Vanbinnen, uitgedrukt in het uitwendge.
Maar weldra zag 'k nauwlettender, en zie!
De tronen waren koningloos, de menschen
Zag 'k schrijden met elkaar als geesten doen.
Niet een die kroop, niet een die trapte; haat
Verachting, vrees, zelf-liefde of zelf-verachting,
Stonden op 't menschenhoofd niet meer geschreven
Als op de hellepoort: „Laat alle hoop
Varen, gij die hier intreedt.” — Geen was toornig,
Geen beefde, niemand staarde naar eens andren
Koud en bevelend oog met felle vrees,
Tot het slachtoffer van tyrannenwil
Veracht werd (erger noodlot!) door zijn eignen,

Die hem ter dood spoorde als een krachtloos paard.
 Geen boog zijn mond in lijnen die de waarheid
 Verstrikten en den leugen die zijn tong
 Niet wilde spreken door een glimlach uitten.
 Geen die met harden grijns in 't eigen hart
 De sprankelen vertrad van liefde en hoop,
 Tot daar die bittere asch bleef van een ziel
 Die door zichzelf verteerd is, en de ellendige
 Gelijk een vampier onder 't menschdom kroop,
 Alles besmettend met zijn leelke kwaal.
 Geen sprak die algemeene, valsche, koude,
 Ledige praat die 't hart ontkennen doet
 Het *ja* dat 't ademt, en die nochtans maakt
 Dat het die ongemeende huichlarij
 Nog ondervraagt met naamloos zelfmistrouwen.
 En vrouwen ook, oprecht, vriendlijk en schoon,
 Gelijk de vrije hemel die frisch licht
 En dauw op de wijde aarde regent, zag 'k
 Voorbijgaan, — stralende, liefstalge wezens,
 Gezuiverd, vrij, van der Gewoonte smet,
 De wijsheid die zij eens niet konden denken
 Uitsprekend, en gevoelens die zij eens
 Vreesden te voelen in haar bliken dragend,
 Tot alles wat zij eens niet dorsten zijn
 Veranderd, — nu zij 't waren, maakten zij
 Van de aarde een hemel. Trots, naijver, nijd,
 Noch valsche schaamte, bitterste dier droppen
 Van opgespaarde gal, bedierven meer
 Den zoeten smaak van de nepenthe, liefde.

Tronen, altaren, kerkers, rechterzetels,
 Waarop, waarnaast, ellendelingen droegen
 Schepters, tiara's, zwaarden, ketens, boeken
 Beredeneerd ónrecht, geveid door domheid, —
 Waren gelijk die monsterlijk-barbaarsche
 Gestalten, geesten van vergeten roem,
 Die van hun onversleten obelisksen
 Staren in zegepraal over paleizen
 En tomben van wie hún verwinnaars waren,

Random vergaande. Die verbeeldden ook —
Hoogmoed van koningen en priesters wekkend —
Een donker, sterk geloof, een macht zoo wijd
Als het door haar verwoeste deel der wereld,
En wekken thans niets dan verbazing meer.
Zoo staan ook de symbolen en werktuigen
Der laatste slavernij van 't menschgeslacht
Tusschen de woningen der volkrijke aard,
Niet omgeworpen, maar door geen beschouwd.
En al die slechte wezens, God en mensch
Tot walging; onder meengen naam en vorm,
Vreemd, woest, spookachtig, duister en afschuwlijk,
Jupiter zijnde, de Tyran der wereld, —
En die de volken, angst-geslagen, dienden
Met bloed en harten door langduurge hoop
Gebroken, en met liefde die zij sleurden
Voor hun bezoedelde, onversierde altaren
En moordden, waar 'de menschen tranen weenden
Niet weer-opeischend, vleiend wat zij vreesden —
Een vrees die haat was —, toornen, snel vergaand,
Over hun leedde heiligdommen thans.
't Gekleurde floers — leven genoemd door hen
Die wáren — dat al 't geen de mensch geloofde
En hoopte, nabootste, als met ijdlle kleuren,
Is weggescheurd. Het walgljik masker viel.
De mensch blijft over, — sceptorloos en vrij,
Zonder beperking mensch: allen gelijk,
En niet verdeeld in klassen, stammen, volken,
Vrij van ontzag, vereering, stand, en koning
Over zichzelf, rechtvaardig, zacht en wijs,
Maar mensch. Hartstochteloo? dat niet, — maar vrij
Van schuld of leed — die wáren, want zijn wil
Schiep of verduurde ze; en nog niet bevrijd
Van kans, verandering, dood, ofschoon als slaven
Die trits beheerschend, — zware aanhangsels nog
Van dat wat anders hooger stijgen zou
Dan de allerverste ster van de' onbeklommen hemel,
Torenend scheemrig in 't geweldig leêg.

VIERDE BEDRIJF.

(Tooneel: een deel van het woud bij de grot van Prometheus. Panthea en Ione slapen, zij ontwaken langzamerhand gedurende den eersten zang).

STEM VAN ONZICHTBARE GEESTEN.

De bleeke sterren (ontvluchtend
 Hun herder vol ijver:
 De Zon die ze sture
 Ten stal diep in de' uchtend,
 Die aansnelt in praal meteoren-verduisterend) vlieden voorbij
 Zijn woning, de azuren,
 Als herten den tijger, —
 Maar waar zijt gij?

*(Een stoet van donkere vormen en schimmen gaat verward
 voorbij, zingende).*

Zwaar, o zwaar
 Is de baar voorwaar
 Van den vader van menig verdwenen jaar,
 Zie hier leit
 Het lijk van den Tijd,
 In de tombe der Eeuwigheid zij het gevlijd
 Door ons die gaan
 Met die last belaên:
 Ons, de schimmen der Uren vergaan.

Strooi, o strooi
 Nu lokkentooi,
 Geen taxisloof; en tranendooi
 Bevloei', geen dauw,
 De peluw grauw;
 En spreidt verwelkte bloemen tot rouw
 Uit het ontbloot
 Prieel van den Dood
 Op het lijk van den Urenkoning groot.

Gauw, o gauw!
 Als schatwen grauw,
 Verjaagd door den dag van het hemelblauw,
 Smelten wij heen
 Als het schuim der zeën
 Van de kindren van tijden, zonder geweest,
 Wijl de wiegezing luidt
 Van wind die ruischt uit,
 Stervend op 't hart van zijn eigen geluid.

IONE. Wat donkre vormen zongen die wijs?

PANTHEA. De Uren die stierven, zwak en grijs,
 En zij droegen den buit
 Nog verzameld bijeen
 Uit de zege gestuit
 Door Een alleen.

IONE. Zijn zij heen?

PANTHEA. Zij zijn heen.
 Zij ontsnelden den wind
 Als een woord zoo gezwind.

IONE. Doch waarheen, o waarheen?

PANTHEA. Naar het donkere, doode Verleên.

STEM VAN ONZICHTBARE GEESTEN.

Lichtwolke' in den hemel,
 Dauwsterren op de aarde,
 De zeeën vol baren;
 En al dat gewemel
 Drijft stormwind van wellust, verbijstering blij!
 Vreugd trilt door hun scharen,
 Ten reidans vergaarde, —
 Maar waar zijt gij?

De pijnboomen suizen
 't Oud lied met nieuw blij-zijn,
 Fonteynen en waatren
 Frisch-zangerig ruischen:
 Als muziek van een geest rijst van 't land en de zee melodij;

De stormdonders schaatren
 Waar bergen nabij zijn
 Maar waar zijt gij?

IONE. Wat wagenmenners zijn 't?

PANTHEA. Waar zijn hun wagens?

HALFKOOR I VAN UREN.

Toen van Lucht- en Aardgeesten de stem ons riep
 Is 't versierde gordijn van den slaap gescheurd
 Dat ons wezen bedekte en ons worden ontleurd'
 In het diep.

EEN STEM.

In het diep?

HALFKOOR II.

O! onder het diep.

HALFKOOR I.

Wij waren gewiegd ontelbare jaren
 In vizioenen van haat en naarheid,
 En ieder die wakker werd vond de waarheid —

HALFKOOR II.

Ergers dan zijn vizioenen waren!

HALFKOOR I.

Wij hoorden de luit van de Hoop, zoo zoet,
 En de stem van de Liefde in ons droomen zingen,
 Wij voelden den staf van de Macht, en springen —

HALFKOOR II.

Als de golven springen in morgengloed.

KOOR.

Weeft den dans op den vloer van den wind,
 Klieve ons gezang 't zwijgend licht van de lucht,

Betoovert den Dag, die ontvliedt te gezwind,
Om vóór 't hol van den Nacht te beteuglen zijn vlucht.

Eens waren de hongerige Uren honden,
Die jaagden den Dag als een bloedend dier,
En hij hinkte en struikelde, vol van wonden,
Door van 't eenzame jaar het nachtelijk revier.

Maar thans — o! weeft de mystische maten
Van dans en muziek en gestalten van schijn!
Laat de Ure' en de Geesten van macht en behagen
Als de wolken en 't zonlicht, vereenigd zijn.

EEN STEM.

Vereenigd zijn.

PANTHEA. Zie waar de Geesten van de Menschenziel
Naadren in zoet geluid als heldre sluiers.

KOOR VAN DE GEESTEN DER ZIEL.

De zingende rei
Bereiken wij,
De wervling van blijdschap draagt ons nabij;
Als de vleugel-gevinden,
Die 't diep niet kan binden,
Zeevogels half-sluimrend in 't luchtruim vinden.

KOOR DER UREN.

Waarvandaan komt gij, zoo wild en met spoed?
Sandalen van weerlicht zijn aan uw voet,
Als gedachte uw gevedert is, zacht en snel,
En uw oogschijn als liefde, naakt en hel.

KOOR VAN DE GEESTEN DER ZIEL.

Wij komen van 't hart
Van den mensch, eens zwart,
Onrein en blind, en gebukt onder smart;
Nu is 't een zee
Van bewogen vree,

Een heldere hemel,
Maar vol ontroering en machtig gewemel; —

Uit die wondere mijn
Van vreugden rein,
Wier holen kristallen paleizen zijn;
Van die torentransen,
Waar uwe dansen —
O zalige Uren! —
Gedachte's gekroonde machten beturen;

Uit verborgenheden
Vol teederheden,
Waar lievende paren
U poozen doen, grijpend uw losse haren;
't Blauw eilandrijk,
Waar Sirenen-gelijk
Zoete Wijsheid uw zeilen
Door een glimlach doet wijlen;

Van de tempels gesticht
Voor 't gehoor en 't gezicht
Van den mensch, hoog bewelvend zoo beeld als gedicht;
Van de murmelingen
Van bronnen die springen,
Zonder dat zegel ze tegenhoudt:
Waar Kennis haar kunstige wieken bedauwt.

Jaren na jaren
Waadde' onze scharen
Door bloed en tranen
En een hel vol van haat en hoop en wanen;
O zeldzaam de streken,
Waar bloemen, bleeke,
In knop verschroeide,
Van het geluk kortstondig bloeiden.

Thans schoeit onzen voet
De vrede zoet,

En de dauw onzer wieden is balsemvloed;
In ons oog is de schijn
Der Mensch-liefde rein,
Die alles wat ze aanstaart een Eden doet zijn.

KOOR VAN GEESTEN EN UREN.

Weeft nu het web van de mystische maten,
Van de diepten des hemels en de einden der aard,
Komt, snelle Geesten van macht en behagen,
Tot reidans en jubelgezangen vergaard, —
Als de golven van duizend rivieren vliên
In een zee van geflonker en melodiên!

KOOR VAN DE GEESTEN DER ZIEL.

Wij wonnen den buit,
Ons zwoegen is uit,
Nu mogen wij duiken of stijgen of zweven,
Waar wij ook wenschen
Tot in de grenzen
Die het heelal met duister omgeven.

Verder dan de oogen
Der sterren-bogen
Maken we in de' oerouden afgrond ons huis;
Chaos, Dood, Nacht, —
Als mist voor de macht
Van den storm, — zullen vliên voor ons wiekgeruisch.

En Aard, Licht en Lucht,
En de Geest, die de vlucht,
De vuurge, in het rond drijft der sterren tesamen,
Liefde, Adem, Gedachte —
Dood-temnende machten —
Zullen beneden ons oovral verzaêmen.

En ons zingen zal bouwen
In de ijle landouwen
Van 't Leêg, voor de Wijsheid een heilig domein,

Naar 't menschenrijk richten
 We ons, 't nieuw-gestichte,
 En ons werk zal genaamd naar Prometheus zijn.

KOOR DER UREN.

Breekt den dans en verstroot nu het koor,
 Laat enklen blijven, en andren gaan.

HALFKOOR I.

Wij drijven diep de hemelen door, —

HALFKOOR II.

Ons trekt de toover van 't aardrijk aan, —

HALFKOOR I.

Vurig en vrij, en rusteloos-ras,
 Met de Geesten die bouwen een nieuwe aarde en zee,
 Een hemel waar nooit nog een hemel was.

HALFKOOR II.

Plechtig en langzaam, vol helderen vreê,
 Leidend den dag en ontsnellend den nacht,
 Met de machte' eener stralende wereld meê.

HALFKOOR I.

Wij wervlen luid zingende rond den bol,
 En zijn chaos verhelderd door liefde's macht,
 En niet door vrees, vertoont zich in pracht,
 Van boomen en dieren en wolken vol.

HALFKOOR II.

Wij omcirklen de zee en de bergen der aard,
 En de blijde gedaanten van wat zij' baart
 En gestorven weer tot zich neemt, wisselen bij de
 Zoete muziek van ons innig verblijden.

KOOR VAN UREN EN GEESTEN.

Breekt den dans en verstroot nu het koor,
 Laat enklen blijven en andren gaan.

Waar wij ook vlieden, wij leiden aldoor,
 Aan banden als stralen van sterrenschijn
 Die teeder maar onverbrekkelijk zijn,
 De wolken met liefderegen belaën.

PANTHEA. Ach! zij zijn heen!

IONE. Maar voelt gij toch geen vreugd
 Door de voorbije zoetheid?

PANTHEA. Als de naakte
 En groene heuvel lacht met duizend droppen
 Van zonnig water naar den open hemel,
 Wanneer een zachte wolk verdwijnt in regen!

IONE. Juist wijl wij spreken rijzen nieuwe noten.
 Wat is dat machtige geluid?

PANTHEA. De diepe
 Muziek der wentelende wereld is 't,
 Die in de snaren der gegolfde lucht
 Aeolische geluidsschakeering wekt.

IONE. Luister, hoe iedre rust ook is gevuld
 Met onder-noten, klare, zilvren tonen,
 IJzig en hel en die ontwaken doen,
 Die door de zinnen boren naar de ziel,
 En daarin leven; als de scherpe sterren
 Boren door de kristallen winterlucht
 En staren naar zichzelf in zee weerspiegeld.

PANTHEA. Maar zie, waar door twee poorten van het woud, —
 Hangende twijgen overwelden die, —
 En waar twee aadren van een stroompje maakten
 Tusschen het dichte mos, vol van viooltjes,
 Hun zangrig pad (gelijk een zusterpaar,
 Scheidend met zuchten, dat ze in lachjes weer
 Vereenen mogen, makend tot een eiland
 Van lieflijk leed, een woud van zoete, droeve
 Gedachten, hun beminnelijke scheiding), —
 Twee vizioenen, wonderbaar van straling,
 Aandrijven op den zee-gelijken toover
 Van machtgen klank, die nog geweldger, heller,
 En dieper schijnt te stroomen onder de aard
 En door de lucht waarin geen wind beweegt.

- IONE. Ik zie een wagen als die smalste boot,
 Waarin der Maanden Moeder wordt gedragen
 Op de eb der nachtzee naar haar grot in 't Westen,
 Als ze opspringt uit haar tusschen-maansche droomen;
 Waarover buigt een cirkelend gewelf
 Van teeder duister, en geboomte en heuvels,
 Goed zichtbaar door dien donkren luchten sluier,
 Lijken gedaanten uit een tooverspiegel.
 Als vaste wolken zijn zijn wielen, blauw
 En goud, — de geesten van den donderstorm
 Stapelen zulke op den verlichten zeevloer,
 Wanneer de zon daaronder smelt; zij wentlen,
 Bewegen, groeien aan, als door een wind
 Die hen inwendig drijft. Er binnen in
 Zit een gevleugeld kind, met wit gelaat
 Gelijk de witheid van de heldre sneeuw,
 Zijn wieken zijn als zonnig ijs-gevedert,
 Zijn leden lichten blank door de op den wind
 Golvende vouwen van zijn blank gewaad,
 Weefsel van hemel-paaren. Ook zijn haar
 Is wit, de glinstring van wit licht verdeeld
 In draden; maar zijn oogen zijn twee heemlen
 Van vloeiend duister, dat zijn godlijkheid
 Schijnt te doen stroomen, evenals een storm
 Uit kartelige wolken wordt gestort,
 Uit hun pijlvormige wimpers, temperend
 De koude en stralende atmosfeer in 't rond
 Met vuur dat toch niet helder is. Zijn hand
 Zwaait een trillenden manestraal, wiens punt
 De macht heeft om den steven van zijn wagen
 Te sturen op de raadren van zijn wolken;
 Die, wen zij wentlen over gras en bloemen
 En waatren, klanken wekken, even zoet
 Als zilvren dauw zijn zangerige regen.
- PANTHEA. En zie, uit de andere oopning in het woud
 Snelt aan, met luide en wervlende muziek,
 Een bol: duizenden bollen zijn 't in één,
 Vast als kristal, maar 'lijk een leedge ruimte
 Geheel doorvloed van melodie en licht:

Tienduizend cirkels vlechtend en vervlochten,
 Purper, azuur en blank, gulden en groen,
 Kring binnen kring; en ieder vakje ertusschen
 Bevolkt met onverbeeldbare gestalten
 Als geesten droomen in het lamploos diep,
 Doch alle zijn doorzichtig. En zij wervlen
 Over elkaar in duizendvoud bewegen,
 Op duizenden onzichtbare assen wentlend;
 En met de kracht van snelheid die zichzelf
 Te niet doet, rollen zij, geweldig, langzaam,
 En statig; zij ontsteken met een mengling
 Van klank en meengen toon verstaambre woorden
 En wilde melodie. Met machtge wervling
 Doorsnijdt, verstuift de wemelende bol
 't Heldre riviertje in een azuren mist
 Van opgeloste fijnheid, licht-gelijk;
 En van het boschgebloemt de wilde geur,
 En de muziek van gras en lucht, die leven,
 't Smaragden licht van stralen in 't gebladert
 Vervlochten, schijnen om zijn machtgen spoed,
 Die toch zichzelf bestrijdt, samengekneed
 Tot één etherische zelfstandigheid,
 Waarin de zinnen zwijmen. In den bol,
 Op zijn albasten armen, als een peluw,
 Gelijk een kind door lieflijk werk vermoeid,
 Ligt op zijn eigen toegevouwen vlerken
 En golvig haar de Geest der Aard te slapen,
 En gij kunt zien zijn lipjes die bewegen
 In van hun eigen glimlach 't wisslend licht
 Als een die droomend spreekt van wat hij lief heeft.

IONE. Hij doet alleen uit scherts de melodie.
 Van zijn bol voertuig na.

PANTHEA. En van een ster
 Die op zijn voorhoofd schijnt schieten er stralen,
 Als zwaarden van azuren vuur, goudsperen
 Met loof van myrten, dat tyrannen temt,
 Bevlochten als symbool dat aarde en hemel
 Nu één zijn; machtge stralen, die als spaken
 Van een onzichtbaar wiel in 't ronde draaien,

Eevnals de bol draait, sneller dan gedachte,
Den afgrond vullend met hun zonnebliksems, —
En nu loodrecht, dan dwars, den donkren grond
Doorboren, en terwijl zij 't doen, ontblooten
Van 't diepe hart der aarde al de geheimen; —
Eindlooze mijn van diamant en goud,
Onschatbre steenen, der verbeelding vreemd,
Holen gestut op kristallijnen zuilen,
Van een plantaardig zilver overspreid,
Bronnen van peilloos vuur, waterfonteinen
De groote zee voedend gelijk een kind,
Wier dampen 't vorstelijk gebergt van de aard
Met prinslijk hermelijnen sneeuw omkleeden.
De stralen schieten voort, en doen verschijnen
Droeve ruïnen van verdwenen tijden;
Ankers, snebben van schepen, en in marmer
Verkeerde planken, pijlkokers en helmen,
Speren, en schilden met medusa-hoofden,
Wielen van zeisenwagens, en blazoenen
Van standaarden, trofeeën, heraldieke
Gedierten, waaromheen de lach des Doods klonk,
Begraven teekens van verwoesting, dood nu,
Verwoesting in verwoesting; — en ernaast
Bouwvallen van veel uitgestrekte steden,
Waar de bevolking, overgroeid door de aarde,
Sterfelijk, maar niet menschlijk was. O, zie!
Daar liggen hun barbaarsche werken saam
Met lompe beendren; beelden, huizen, tempels;
Monster-gedaanten door elkaar gesmeten
In kleurlooze vernietiging, gespleten,
Beklemd in 't harde zwarte diep; daarboven
Riffen van onbekende vleugelwezens,
Van visschen: levende eilanden van schubben,
En slangen, beenge ketens rond-omkrinklend
De ijzeren rotsen, of in hoopen stof:
De kronkelige kracht van hun laatst lijden
Vermorzelde tot stof de ijzeren rotsen;
Daarboven, de getande krokodil,
En 't machtig nijlpaard, dat eens de aarde schokte,

Voorheen monarchen van 't gediert, voortteelend
 Op slijmige stranden, wildernis-begroeide
 Vastlanden van deze aard, als zomervormen
 Op een verlaten lijk, — tot, als een mantel
 De blauwe bol rond zich een zondvloed sloot,
 En zij luid huilden, hijgden, en vergingen;
 Of wel, een God, wiens troon in een komeet was,
 Kwam de aard voorbij en riep tot hen: „Vergaat!”
 En als mijn woorden, waren zij niet meer.

DE AARDE.

O vreugd, o zegepraal, o wellust, o verdwazen,
 O blijdschap grenzenloos, uitbarstend, overstromend,
 Niet te beperken juiching gelijk ijle wazen;
 Heil! Heil! 't verheugen dat mijn ziel heeft ingenomen, 't
 Omhult me: een atmosfeer van licht, en 't draagt gezwind
 Mij voort, gelijk een wolk drijvend op eigen wind.

DE MAAN.

Broeder, die reist in kalm genucht,
 Zalige bol van land en lucht,
 Gelijk een straal schoot gij een geest tot mij,
 Die mijn bevrozen lijf doorklieft
 Met warmte als van een vlam, en liefd'
 En geuren stuwt en diepe melodij,
 Door mij, door mij.

DE AARDE.

Heil! Heil! hoe mijn gespleten vlammenkraatren,
 De holen van mijn hol gebergt, en jublende fonteinen,
 Lachen met onbegrensd en onuitbluschbaar schaatren!
 De zeeën en de afgronden en woestijnen
 En van de diepe lucht de onmeetlijke domeinen,
 Echoën 't na van al hun wolken, al hun waatren!

Zij roepen luid als ik: „Vloek, die den sचेpter tildet,
 Die heel ons groen en blauw heelal wel wildet
 Met donkren ondergang omwikkelen rondom,

Zendend een vaste wolk, om heete donderklooten
 Te reegnen, en 't gebeente van mijn kindren stuk te stooten,
 Al wat ik baar kneedend en kneuzend tot één massa, leeg en stom, —

Tot iedere vermaarde zuil en toren rotsgelijk,
 Paleis en obelisk en tempel plechtig-rijk,
 Mijn keizerlijk gebergt bekroond met wolken, vuur en gloeden,
 Mijn zee-gelijke wouden, ieder sprietje, en iedre bloesem
 Die de eerste koestring en zijn graf vindt in mijn boezem,
 Waren vertreên tot zielloos slijk door uw geweldge woede.

Hoe zijt gij nu gezonken, weg, bedekt, en opgezogen
 Door 't dorstig niets, gelijk de brakke togen
 Gedronken door een karavaan — maar weinig voor elkeen! —
 En 't vullend van omlaag, omhoog, rondom, en binnenin
 Barst nu de Liefde in 't Leêg van uw vernietiging,
 Gelijk het licht in holen, die de bliksem spleet vaneen!

DE MAAN.

De sneeuw smelt op mijn doode kruinen
 In stralend-levende fonteinen,
 Mijn vaste zeeën vloeie' in zang en schijn:
 Een geest springt uit mij op met kracht,
 Hij kleedt met schepping onverwacht
 Mijn koude naakte borst; o het moet de uwe zijn
 Op mijn', op mijn'!
 Starend naar u
 voel en besef ik nu
 Dat groene stengels rijzen, helle bloemen bloeien; —
 Levende wezens op mijn borst bewegen,
 Zangen de zee, de lucht doorvloeien,
 Gewiekte wolken, donker van den regen
 Waarvan de knoppen droomen, drijven wijd uiteen —
 't Is Liefde, Liefde alleen!

DE AARDE.

Hoe dringt door mijn granieten lichaam zij;
 Door wortels dicht-ervlochten en vertreden klei
 Tot in het fijnst gebloemt en 't uiterste gebladert;
 Winden en wolken maakt zij tot haar woon,

Een leven wekt ze in de vergeten doôn:
Een ziel wordt uit hun zwartste hollen opgeâdemd;

En als een storm met wervelwind en donder
Splijtend zijn wolkenkerker, rijst ze — o wonder! —
Uit grotten onverlicht van ongedroomd bestaan; —
Met schok of de aarde beeft en snelheid die den stillen
Gedachte-chaos, steeds bewegingloos, doet trillen;
Tot haat en vrees en pijn als schauw voor 't licht vergaan,

Den Mensch verlatend, die een grilge spiegel was,
't Waarachtig schoon Heelal verminkend in zijn glas
Tot menig drogbeeld, nu een zee weerkaatsend liefde,
Die over heel zijn ras — gelijk de hemel glijdt
Op zuivren ocean, rimpelloos uitgespreid —
Beweegt, en licht en leven schiet uit sterge diepten;

Den Mensch verlatend — als een kindje dat melaatsch
Verlaten wordt, en een ziek dier nagaat tot naar de plaats
Waar de geneeskraft van een bron door warm een rotskloof dringt, —
Dan gaat het onbewust naar huis . . . . zijn moeder vreest
Een oogwenk, om zijn rozigen glimlach: 't is een geest . . . .
Maar dan herkent zij 't en zij schreit op haar herstelde kind.

Den Mensch — o! niet de menschen! maar één keten van gedacht'
Aaneengeschakeld, en onscheidbre liefde en macht,
Drijvend met diamanten sterkt' natuur haar krachten:
Als met tyrannenblik de zon beheerscht
De onrustge staat van de Planeten, die om 't zeerst
Naar 's hemels vrije wildernis te worstlen trachten.

De Mensch, één harmonieuze ziel van vele zielen saam,
Wier godlijke aard het is, zichzelve na te gaan,
Waar alles vliedt tot alles, als naar zee de stroomen; —
Liefde vermooit het dagelijksche doen,
Arbeid en pijn en leed, in 's levens groen plantsoen,
Spelen als tam gediert — wie kon zoo zacht hen droomen?

Zijn wil, — met lagen hartstocht, slecht genot,
Zelfzuchtge zorgen, die hem dienen als een god, —

Een geest, slecht als hij heerscht, als hij gehoorzaamt machtig,
 Is als een stormgevleugeld schip, en Liefde stuurt het voort
 Door golven die niet durven breken overboord, —
 De wildste levensstranden dwingt ze in haar regeering krachtig.

Alles bekent zijn sterkte. Door het koude marmer gaan,
 En door de doffe kleur, zijn droomen: heldre draên,
 Waarvan de moeders kleedren voor haar kindren weven;
 De taal is een oneindig Orfeus-lied:
 Beheerscht haar harmonie, de kunstge, niet
 Ontelbre vormen en gedachten, anders zonder leven?

De bliksem is zijn slaaf; 't diepst van den hemel
 Toont hem zijn sterren, langs zijn oog gaat haar gewemel
 Gelijk een kudde schapen, en hij telt haar een voor een,
 De storm is als zijn paard; de luchten hij beschrijdt;
 En de afgrond roept ten Hemel, uit zijn diepten, blootgeleid,
 „Hebt gij nog één geheim? De Mensch ontfloerst me: ik heb er geen.” —

DE MAAN.

De schaduw van den witten dood,
 Die als een lijkkleed mij omsloot
 Van vaste vorst en slaap, week van mijn weg in 't eind;
 Door nieuw-geweven looverpaên
 Volzalige beminden gaan, —
 Zoo machtge niet, maar even zachte zijn 't,
 Als zij wier schoonheid in uw diepre dalen schijnt.

DE AARDE.

— Gelijk de warmte van den ochtendgloed
 Een half bevrozen dauw-bol smelten doet,
 Kristal en groen en goud, tot, een gewiekte mist,
 Hij opzweeft in den blauwen dagezaal,
 Den noen doorleeft, en op den laatsten zonnestraal
 Hangt boven zee, een vlies van vuur en amethyst.

DE MAAN.

Gij ligt neer, omhuld in schijnen
 Van het licht dat niet zal kwijnen

Van uw vreugd en van den hemel die zoo godlijk lacht;
 Alle zonnen, alle sterren,
 Regenen op u van verre —
 Uwen bol bekleedend, — leven, licht en macht.
 Maar úw schijnen regent gij
 Op mij, op mij!

DE AARDE.

Ik wentel voort onder mijn piramide
 Van duister, spitsend in de heemlen, — droomen bieden
 Mij wellust, in mijn tooverslaap murmel ik zegepralend;
 Eevnals een jongling, in een liefdedroom gesust,
 Zacht zuchtend in den afglans van zijn schoonheid rust,
 Gelijk een wacht van warmte en licht zijn sluimering omstralend.

DE MAAN.

Als in de eclips, teeder en zoet,
 Wanneer de ziel een ziel ontmoet
 Op lieve lippen, hooge harten stil
 En helderste oogen wazig zijn, —
 Zoo, valt op mij uw schaduw-schijn,
 Ook ik, gestild, niet spreken wil,
 Door u bedekt, en van uw liefde, o schoonste Bol,
 Vol, ál te vol!

Om de zonne spoedt ge u snel,
 Helderste wereld van 't heelal,
 Groen-en-blauwe bol die straalt
 Met een licht waar geen bij haalt:
 Geen der lampen die de heemlen
 Licht en levensvol doorweemlen
 Komt uw godlijkheid nabij.
 Ik, gedreven aan uw zij —
 Uw kristallen lief — door kracht
 Als der minnaarsoogen macht:
 Lokkende magneet-gewijs
 Naar dien pool, dat paradijs;
 Ik, een maagd verliefd zoozeer
 Dat de liefdevreugd haar teer

Denken overlaadt, omstrijk u
 Als van zinnen, en bekijk u —
 Als een bruid die niet kan scheiden
 Van 't genot, aan alle zijden
 Haren bruijom te beschouwen;
 Als verdwaasde Bacchus-vrouwen
 Rond den beker, opgetild
 Door Agave in Cadmus' wild
 En betooverd woud. O broeder,
 Waar ge ook heneuzweeft, ik moet er
 Volgen, haastig, wervelend,
 Door de heemlen zonder end,
 Voor het hongrig leeg beschermd
 Daar uw ziel mij warm omarmt.
 'k Drink, wjl ik u voel en zie,
 Majesteit, macht, harmonie, —
 Als op dat waar zij naar kijken
 Minnaar en kameleon lijken;
 Als de teedere oogjes schouwen
 Van viooltjes naar den blauwen
 Hemel, tot hun kleuren zijn
 Als 't azuur zoo puur en fijn;
 Als een grijze vochtge mist
 Gloeit gelijk vast amethyst
 Tegen den berg in 't West dien hij omhult,
 Wen de zonsondergang bleek-guld
 Slaapt op zijn sneeuw, en 't teedre daglicht schreit
 Om eigen eindigheid.

DE AARDE.

O teedre Maan, uw stem vol zaligheid
 Valt op mij als uw licht dat klaar omspreidt,
 Streelend en teer, den zeeman die doorglijdt,
     In zomermacht, eilanden eeuwig-vredig;
 O teedre Maan, die uw kristallen zingen
 In diepe holen van mijn trots doet dringen,
 Temmend den tijger vreugd, wiens wilde trappelingen
     Mij wonden sloegen, die uw balsem lenig'.

PANTHEA. Ik rijs — als uit een bad van schittrend water,
Een bad van blauwen schijn in donkre rotsen, —
Uit die rivier van klank.

IONE. O! zoete zuster,
De stroom van klank is van ons weggevloeid;
En uit zijn golven zegt gij op te rijzen,
Omdat uw woorden vallen als de dauw,
De heldre, zachte, die een woudnymf schudt,
Nadat zij baadde, van haar lijf en haar.

PANTHEA. Stil, stil! Een machtge Geest, gelijk het duister,
Stijgt op uit de aarde, en regent van den hemel,
Als nacht, en barst van binnen uit de lucht,
Als een eclips, verzameld in de poriën
Van 't zonlicht. En de heldere vizioenen
Waarin de Geesten die er zongen, drevén
En schenen, glimme' als bleeke meteorén
Door vochtgen nacht.

IONE. Mijn oor voelt iets als woorden.

PANTHEA. Een algemeen geluid als woorden. Luister!

DEMOGORGON.

Aard, van een zaalge ziel de kalme staat,
Van godlijkste gedaante' en zangen vol,
Verzamelend in 't wentlen, schoone bol,
De liefde die plaveit uw hemelstraat!

DE AARDE.

Ik hoor: ik ben een dauwdrup die vergaat.

DEMOGORGON.

Maan, die verbaasd de nachtljke Aard bestaat,
Gelijk hij u, terwijl gij beiden zijt
Voor menschen, dieren, vooglen die gij baart,
Rust, kalmte, harmonie en lieflijkheid!

DE MAAN.

Ik hoor: ik ben een blad: doorsidder gij 't.

DEMOGORGON.

Vorsten van Zonne' en Sterren! Goôn, Demonen,
Hemelsche Machten, die bezitters zijt

Van zaalge windlooze Elyseesche wonen,
 — Voorbij des Hemels sterrige eenzaamheid!

EEN STEM VAN OMHOOG.

Ons Rijk hoort toe; zegnend in zaligheid.

DEMOGORGON.

Gelukge Doôn, die 't stralendste gedicht
 Enkel bewolkt, nooit beeldt in schilderij,
 Hetzij uw wezen in die wereld ligt
 Die gij eens zaagt en leedt —

EEN STEM VAN BENEDEN.

Hetzij we, als zij
 Die levend zijn, verandrend gaan voorbij —

DEMOGORGON.

Geesten der elementen, die bewoont
 Van 's menschen hooge ziel tot zelfs van 't grijs,
 Droef lood de kern; van 's hemels ster-gekrond
 Gewelf, tot het traag wier, een worm ten spijs!

EEN VERMENGDE STEM.

Wij hooren: het vergeetne wekt uw wijs.

DEMOGORGON.

Geesten die huist in vleesch! vogels en dieren,
 Visschen en wormen; knoppen ook, en blaêren;
 Bliksem en wind! en gij, ontombre scharen,
 Meteoren, misten, die de lucht doorzwieren!

EEN STEM.

Uw stem is ons als wind in woudrevieren.

DEMOGORGON.

Mensch, eens een wreed tyran of dienaar laf,
 Bedrieger of bedrogene, een vergaan,
 Een reiziger, van de wieg tot aan het graf,
 In 't duister, door dees dag voorgoed verdaan!

ALLEN.

Spreek ! uw sterk woord mag nimmer ondergaan.

DEMOGORGON.

Dit is de dag dat de leege afgrond wacht,
 Op 's Aard-geboornen ban, 's Hemels tyrannenmacht,
 En de overweldger wordt gesleurd aan band
 Door 't opgesperde diep. Van haar geweldgen troon :
 Geduldge macht in 't wijze hart; van het laatste uur van hoon,
 Duizling en lijdzaamheid; van smallen glibberkant,
 Steil, van de rots-gelijke smart; springt nu de Liefde en sluit
 De wereld in haar wiekenpaar : daar drupt genezing uit.

Zachtheid en Deugd, Wijsheid en Lijdzaamheid —
 Dat zijn de zegels die met machtge zekerheid
 Boven Verwoestings kracht den afgrond sluiten ;
 En als met zwakke hand soms de Eeuwigheid,
 Moeder van vele dade' en uren, weer bevrijdt
 De slang die met zijn heele lengt' haar wilde omsluiten —
 Herovert gij de volle heerschappij
 Over de' ontbonden doem door deze tooverij.

Smarten te lijden, wen de hoop geen uitkomst wacht;
 En onrecht te vergeven, donkerder dan nacht
 Of dood; Macht te trotseeren die almachtig schijnt;
 Te lijden, dulden, hopen, tot de hoop in 't eind
 Uit eigen ondergang scheidt wat haar tegenlacht;
 Berouw te voelen, te verandren, nòch in vreeze
 Te wanklen; dit, gelijk des Titans glorie,
 Is schoon en groot en blij en vrij en deugdzaam wezen,
 Slechts dit is Heerschappij, Vreugd, Leven en Victorie!

EEN MIDDENEEUWSCH GROOTBEDRIJF

DOOR

DR. H. E. VAN GELDER.

In een voortreffelijk samengesteld werk 1) heeft de heer Posthumus ons van de Leidsche lakenindustrie gedurende haar eerste groote periode — de middeneeuwsche — een beeld gegeven, dat voor de kennis der economische geschiedenis van ons land van baanbrekende beteekenis is.

Ingelicht door een grooten rijkdom aan bronnen, welker afzonderlijke uitgave hem sedert door de rijkscommissie voor geschiedkundige publicaties is opgedragen, laat hij ons de verschillende kanten van zijn onderwerp met overtuigende duidelijkheid zien. Doch dat niet, vóór hij ons, in een breed opgezette maar niet overvulde inleiding, op de hoogte gebracht heeft van de ontwikkeling der lakenindustrie in ons land tot het einde der 14de eeuw. Komende tot Leiden zelf, waar de schaarsche gegevens tot circa 1351 geen gevolgtrekkingen mogelijk maken, laat hij dan zien hoe daarna van krachtigen bloei der lakenindustrie sprake kan zijn, ingeleid als het ware door de van den graaf verkregen beschermende maatregel, dat niemand binnen drie mijlen in den omtrek der stad de draperie zou mogen uitoefenen. Uit dat tijdperk dateeren de oudste der bewaard gebleven keuren, toen was er ook tevens een belangrijke aanwas der bevolking door uit andere plaatsen gekomenen te constateeren. De overlevering, die op gezag van Orlers, de opleving der industrie toeschreef aan een groot aantal bewoners van Ieperen, die hun stad om de troebelen verlaten hadden,

---

1) De Geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie I, De Middeleeuwen (veertiende tot zestiende Eeuw), door mr. dr. N. W. Posthumus, 's Grav. M. Nijhoff 1908.

vond de schr. door de feiten niet bevestigd: de poorterboeken die alle nieuw ingekomenen opnoemen geven slechts voor $\frac{1}{4}$ van hen de plaats hunner herkomst, en de medegedeelde staat doet zien, dat daarvan in de eerste plaats de dorpen rondom Leiden en het overige Zuid-Holland ($67\frac{0}{10}$) nieuwe poorters leverden. Het percentage der West-Vlamingen is slechts 2. Het is niet al te gewaagd te veronderstellen, dat deze verhouding ook voor de overige $\frac{3}{4}$ vrij wel dezelfde zal zijn geweest.

Zijn wij zóó aan den aanvang der uitvoeriger beschreven geschiedenis geplaatst: een zich ontwikkelende industrie en een van alle kanten toestroomende arbeidersbevolking, — dan leidt de schr. ons eerst, vóór hij verder gaat, in in „het technisch proces”. En terecht, immers — wij komen hierop nog nader terug — op de technische geleiding, op de feitelijk-noodzakelijke inrichting van het bedrijf berust weder de geheele organisatie, de geheele sociale geleiding van al degenen die van het bedrijf bestonden. Slechts door geheel en al dezen economischen basis te kennen wordt het ons mogelijk het ontstaan en bestaan te begrijpen van de sociale en rechtsverhoudingen boven dien basis tusschen de verschillende arbeidsgroepen gegroeid. De bedrijfsverordeningen worden in een volgend hoofdstuk behandeld, ook in haar ontwikkeling; het daaropvolgende geeft een overzicht van den wolhandel, die aan de vervaardiging der lakens vooraf moest gaan, en van den lakenhandel die daarvan het gevolg was, en waaruit over de beteekenis van de Leidsche industrie conclusies kunnen worden getrokken. Bij de sociale verhoudingen van al de bij de industrie betrokkenen, waarvan hoofdstuk V scherp de lijnen trekt, komt ook als vanzelf de sociale positie der afzonderlijke bedrijfsgroepen ter sprake, waarvan slechts enkele zich tot corporaties hebben aangesloten, zoodat de bespreking van dezen vorm van samenwerking in hoofdstuk VI slechts kort behoefde te zijn. In een „Algemeen Overzicht” krijgen wij dan ten slotte de geschiedenis der Leidsche lakennijverheid, hare beteekenis vergeleken met die van andere plaatsen, haar verval ten laatste en de oorzaken daarvan. Wanneer in de dagen van het beleg de eens zoo bloeiende nijverheid geheel is te niet gegaan, vindt dit eerste deel zijn natuurlijke afsluiting: het tweede denkt de herleving

te behandelen, een herleving die een vernieuwing werd, omdat daarbij niet meer sprake was van de oude lakenfabricage maar van in hoofdzaak grovere producten (saai, baai, grein en dergelijke) door de Vlaamsche plattelandsindustrie naar hier overgebracht.

Het gaat niet aan hier, ook maar zeer in het kort, de resultaten van schr. onderzoek te bespreken. Op dit voor ons land nog bijna geheel onbewerkt gebied zou dat een onwenselijke uitvoerigheid vereischen. Maar dit wordt anders wanneer wij ons er toe bepalen na te gaan welke de beteekenis van dit werk is voor onze kennis der algemeene bedrijfvormen en arbeidsverhoudingen, welke lijnen het trekt aan het beeld onzer economische geschiedenis. Daar raken wij algemeene dingen, die in wijder kring belangstelling hebben, dan de zoo moeizaam verworven massa van bijzonderheden, die ons in dit interessante, maar wel zeer speciale bedrijf inleiden.

Als een der belangrijkste resultaten van zijn uitmuntende studie over de Florentijnsche lakenindustrie 1) wijst Alfred Doren de conclusie aan, dat een geschiedenis van het moderne kapitalisme als een gesloten zich gelijkblijvend en samenhangend economisch tijdperk, véél verder in de middeleeuwen teruggaat, dan men tot nu toe meende te moeten aannemen. Niet dat men, zoo redeneert hij, blind zou zijn geweest voor het feit, dat de eerste beginselen van huisindustrieelen arbeid door afhankelijk arbeiders voor kapitaalbezittende werkgevers tot in de 12de en 13de eeuw zijn nategaan, immers daarop heeft men wel degelijk gelet, en vooral de geschiedschrijvers der „draperie” hebben daarvoor oog gehad. Maar men bleef daarin niet méér zien, dan de eerste, nauwelijks herkenbare sporen eener nieuwe productie-maier, die zich niet dan moeizaam en in een voortdurende worsteling met de oude, sterk door heilige tradities, plaats kon veroveren, tot zij eindelijk in den nieuwen tijd ruimer baan vond en ten slotte in de 17de en 18de eeuw heel West- en Midden-Europa beheerschte, het den stempel van „periode der manufactuur” opdrukkend als voorbereidende die der machine, welke door de 19de eeuw zou worden gebracht.

1) Studien aus der Florentiner Wirtschaftsgeschichte Band I. Die Florentiner Wollentuchindustrie vom 14 bis zum 16 Jahrhundert. Stuttgart 1901 S. 479 ff.

Veeleer ziet Doren de ontwikkeling reeds in de 13de, 14de en 15de eeuw een hoogtepunt bereiken, dan in de 16de sterk dalen om daarna weder te stijgen. Met andere woorden: reeds de middeneeuwsche lakenindustrie vertoont, meent hij, de kenmerkende eigenschappen der kapitalistische voortbrengingswijze.

Het ligt voor de hand om het werk van den heer Posthumus van dit gezichtspunt uit te bezien, en de vraag te stellen of en in hoeverre inderdaad ook hier het inzicht van Doren wordt bevestigd.

Zeker is het een merkwaardig verschijnsel, dat, midden in het middeneeuwsche bedrijfsleven, dat gebaseerd was op de handwerkproductie voor zéér beperkte markt, en met een weinig ver doorgevoerde arbeidsverdeling, in één tak van voortbrenging een heel andere productiemaniër zich kon ontwikkelen en verhoudingen scheppen in beginsel niet verschillend van die welke de eigenlijke kapitalistische voortbrengingswijze kenmerken. En toch heeft zich dit verschijnsel voorgedaan niet als toevallig en op een enkele plaats, maar telkens en bijna overal waar op meer uitgebreiden voet de lakenbereiding werd bedreven. Bezien wij de Leidsche feiten wat nader dan wordt dit aan alle zijden bevestigd.

Was het in den aanvang nog mogelijk, dat elk der personen achtereenvolgens aan de grondstof of het halfproduct arbeidende, bij het arbeidsproces de leiding nam en de anderen aan den arbeid zette, langzamerhand stelde die leiding eenige eischen waaraan slechts enkelen konden voldoen, en ontstond er een bepaalde ondernemersklasse. Waren het elders vollers, of droogscheerders of wantsnijders die zich daartoe ontwikkelden, te Leiden lijken het meest wevers te zijn geweest, die den voorsprong op hun medearbeiders verkregen en drapeniers werden, werkgevers in den nog geldenden zin van dit woord.

Zóó zien wij het sedert de 14de eeuw: De drapenier, man van vermogen, koopt op de wereldmarkt — te Calais waar de stapelplaats was van de beste, de Engelsche wol —, de ruwe grondstof, zorgt voor het vervoer en begint met terstond het schoonmaken te bekostigen; daarna het uitzoeken, 1) en het kammen. Voor de beste wol nam men de maatregel

1) Het is niet duidelijk wie dat deden. Er schijnt tegenspraak tusschen de pag. 49 en 285 van P's boek.

ze dan reeds te verwen, de mindere onderging niet „in de wol” maar eerst aan het stuk deze bewerking. Daarna werd de wol uitgegeven aan de spinners en vooral spinsters, die hun draden weder aan het drapeniershuis inleveren moesten. De draad werd gehaald door de wevers, die tehuis, met één knecht minstens, op hun weefstoel het laken vervaardigden. Voltooid, maar nog ruw en harig werd het om het goed ineen te werken en te vilten, toevertrouwd aan den voller, die werkende met gemiddeld vier of vijf knechts, de zeer zware arbeid van het vollen verrichtte. 1) Uitgewasschen en gedroogd werd het laken dan weer geruwd met de kaarden, ook door de vollers, en dan naar de ramen gebracht. Vandaar ging het naar den „utrededer,” die het vouwde, in de pers glansde, in de krimppan stoomde om het krimpvrij te maken, en ten slotte nog eens perstte. Dan eerst was het laken voor het gebruik gereed en kon het door den drapenier van de hand gedaan worden.

De Leidsche lakenhandel, eerst zich natuurlijk tot den verkoop in de onmiddellijke omgeving bepalend, wist al in het eind der veertiende eeuw, en in de vijftiende met beslist succes een afzetgebied te krijgen dat ver over de grenzen van het tegenwoordig Nederland zich uitstreckte. Hij vond daar eerst de sterke Hanze tegenover zich, die liefst den toegang tot de Oostzeelanden gesloten had, maar dat op den duur niet kon volhouden. De machtige Bourgondiërs vreesden zelfs niet (1438—'41) tot den oorlog over te gaan. Al blijkt niet, dat de gunstige vrede direct van invloed is geweest op den vooruitgang van den Leidschen handel, niet te ontkennen valt, dat sedert dien een stijging van den uitvoer begint die in de laatste 25 jaren der vijftiende eeuw haar hoogste punt bereikt. Ging eerst alle handel door de bemiddeling der Hanzekooplieden zelf — wisten zij zelfs in 1442 nog te bewerken dat alle laken ter stapel in Brugge moest worden gebracht — nadat in 1451 de betrekkingen tusschen de Hanze en Vlaanderen waren afgebroken en zòdè deze bepaling weer was vervallen, gingen de Leidsche drapeniers in eigen persoon hun product verkoopen en reisden zij de markten af. Een bericht van 1464 constateert den

1) Het gebruik van den volmolen, dat elders reeds eeuwen vroeger voorkomende men in Holland niet, tot in de 16de eeuw, en toen nog slechts voor de „nieuwe” lakensoorten.

voorkeur van Hollandsche — en dat zijn in de eerste plaats Leidsche — lakens in Rusland, Littauen, Polen, Silezie, Hongarije, Bohemen en Moravië boven de Engelsche; ja, iets later (1471) vonden wij Finland vermeld, en dat zijn dus de uiterste streken waar het product werd gesleten. Een hernieuwde poging der Hanze om den stapeldwang te handhaven, moest zij opgeven bij den vrede van 1474; met nog minder succes probeerde zij het in 1499 weder. Maar ook buiten het Oostzeegebied, dat echter de voornaamste markt bleef, nml. langs den Rijn tot Frankfort en zelfs Straatsburg, en in de zuidelijke Nederlanden, ja tot Calais wordt het Leidsche laken verkocht.

De zestiende eeuw bracht echter den achteruitgang ten opzichte der Duitsche landen. De „Oosterlingen” verdrongen het Leidsche laken van hunne markten. Maar de ondernemende drapeniers trachten in Frankrijk, Spanje en Portugal daarvoor vergoeding te vinden. Niet zonder succes, doch op den duur konden zij zich ook daar niet handhaven. Er was toch een gevaarlijke concurrent verschenen in den Engelschen drapenier, die, beschikkend over beste wol, hoelanger zoo meer erin slaagde alle anderen op den achtergrond te dringen. Na 1530 en nog beslist na 1540, ging de uitvoer van Leidsch laken voortdurend achteruit. Ten tijde van het beleg had hij niets meer te beteekenen en was de oude draperie-nering geheel en al in verval geraakt. Langs nieuwe wegen, en met een product van geheel anderen aard dan het fijne laken, kwam daarna de textielnijverheid weer in bloei, maar het midden-euwsche bedrijf was afgesloten,

Zoo zagen wij hoe te Leiden gedurende twee eeuwen ongeveer een product voor de wereldmarkt werd gefabriceerd. In volkomen tegenstelling was dit dus tot het karakter der midden-euwsche voortbrengingswijze, die zooals Sombart dat uitdrukt in de eerste plaats was een „Bedarfdeckungswirtschaft.” Hier breekt de „Erwerbswirtschaft”, de voortbrenging terwille van het maken van winst zich baan. En dat niet, zooals wij menigmaal kunnen waarnemen in dien beperkten zin, dat het overschot buiten de stedelijke markt werd verkocht, maar, zeer beslist als eenig doel der geheele voortbrenging. De Leidsche consumenten en die der onmiddellijke omgeving zullen

wel Leidsch laken hebben gebruikt, maar het was niet hun behoefte om welker bevrediging de Leidsche drapenier zijn ingewikkeld bedrijf begon.

Nog in een tweede opzicht verbrak men den engen ban door de middeleeuwsche samenleving om het voortbrengings-systeem geslagen. In dit namelijk dat de onmogelijkheid om al die deelarbeiders aan den arbeid en in het leven te houden zonder oogenblikkelijke uitbetaling van hun arbeidsloon naar nieuwe wegen drong. Het ging niet aan spinster en wever en voller te laten wachten op hun verdienste tot het laken zou zijn verkocht. Er was dus iemand noodig bij machte om geld voor te schieten èn voor den aankoop der wol, èn voor de betaling der successievelijk optredende deel-arbeiders, die dan zelf uit den verkoop van het laken zijn voorschot terug zou ontvangen, maar ook zooveel bovendien als hemzelf vergoeding beloofde.

Er trad een nieuwe figuur in de middeleeuwsche wereld op: de ondernemer. Aanvankelijk een der deelproducenten werd hij weldra de buiten de eigenlijke voortbrenging staande leider, de werkgever. En alle verhoudingen werden daardoor in den grond anders, moge het ook zijn, dat hun karakter nu en dan verborgen blijft onder de middeleeuwsche terminologie. Eenmaal uit het productie-proces getreden immers, is voor den werkgever het eenige middel om winst te krijgen de toeïgening van meerwaarde, het zich meester maken van het verschil tusschen de waarde van het verkregen product en de kostprijs van den erin belichaamden arbeid. Anders dan bij de typisch-middeleeuwsche voortbrenging wordt de belooning van den arbeid dus losgemaakt van het product en eenvoudig geregeld naar de vraag voor hoeveel, of liever voor hoeweinig, de arbeider zijn arbeidskracht moet beschikbaar stellen. De meest voor de hand liggende uitbuitingsmethoden werden door den middeleeuwschen werkgever dan ook even spoedig en even vlijtig toegepast als door zijn modernen opvolger. Truckstelsel, en vrouwen- en kinderarbeid ontmoeten wij al heel spoedig; verhooging van de arbeidsproductiviteit, door grooter arbeidsverdeling of vermeerdering van de intensiteit van den arbeid, en loonsverlaging anderzijds moeten de meerwaarde vergrooten. Krachtig verzet der arbeiders-in-massa

daartegenover toont, dat wij ons reeds midden in den strijd bevinden tusschen twee klassen. Niet altijd even sterk en heftig weliswaar, maar daarom niet minder werkelijk. Tegenover de verwers, wier arbeid zekere kapitaalcracht noodig maakte, daar zij ook op de wereldmarkt hun verfstoffen koopen moesten, en die voor verschillende drapeniers werken konden, bijvoorbeeld, stonden deze laatsten veel minder krachtig en min of meer als gelijken; tegenover de wevers echter, wier eenig bezit hun weefstoel was en die de grondstof ter bewerking kregen, slechts één drapenier gelijktijdig bedienen mochten, was de werkgever werkelijk de loonheer; daar treffen wij juist dezelfde verhoudingen aan als in de oude Gooische, Twentsche, Brabantsche huisindustrie. Anders wederom was het met de vollers. De vollermeesters waren niet meer dan ploegbazen, in het bezit van weinig-kostbaar arbeidsmateriaal, en zij stonden vrijwel gelijk met hun gezellen, de echte proletariërs, wier arbeid grootendeels slechts lichaamskracht vereischte, waartoe dus in drukken, voorspoedigen tijd tal van personen zich aanboden, die bij tegenslag werkloos geworden weer naar elders vertrokken om hetzelfde nogeens en telkens weer te beleven. Het waren ook in Leiden meest van die reizende arbeiders, vaak uit de Vlaamsche nijverheidcentra gekomen, die het vollen verrichtten, en deze omstandigheid gepaard met die andere, dat zij, in tegenstelling tot de wevers bijvoorbeeld, steeds in vrij grooten getale tezamen of althans in elkanders buurt (voor het bij het vollen noodige wasschen der lakens waren bepaalde grachten aangewezen) arbeidden, maakte, dat zij veel eerder tot eenparig verzet kwamen dan andere arbeiderscategoriën. De groote werkstakingen, „de uutganghen” waarbij soms 4 tot 600 man de stad verlieten ten einde inwilliging te krijgen der gestelde eischen, zijn dan ook bijna alle vollersstakingen.

Hoever zijn wij hier van de typisch-middeneeuwsche beschouwing, dat elk beroep een „officium”, een „ambt” is van het individu tegenover de gemeenschap, dat de gemeenschap, daarvan overtuigd en uit dank daarvoor, den individu voor zijn „ambtsvervulling” beloont met levensonderhoud 1)! Hoever

1) Zoo definieerde het Thomas van Aquino, die met merkwaardig scherpe lijnen het middeneeuwsch economisch leven heeft getheoretiseerd. Zie daarover: Th. v. A. Stellung zum Wirtschaftsleben seiner Zeit, unters: v. M. Maurenbrecher 1898

ook van de mogelijkheid dat elke gezel na volbrachten leertijd meester zou kunnen worden, dat voor wie werken kon ook inderdaad levensonderhoud mogelijk was. Al die daartoe strekkende bepalingen betreffende leertijd, meesterproef, meesterbepanking, enzovoort, welke voor allerlei beroepen terzelfdertijd nog bestonden, vinden wij bij de draperie niet terug, of zoo wij ze vinden met een meestal in geheel andere richting gaande beteekenis.

Op een gebied schijnt het, dat wij geheel binnen de middeleeuwsche gedachtensfeer zijn gebleven; op dat der overheidsbemoeing. Van den invoer der wol af tot den uitvoer van het laken is er bijna geen enkele handeling of de overheid bemoeit zich ermede, niet slechts door de regels ervoor voor te schrijven maar ook door haar ambtenaren toezicht te doen houden. In den eersten tijd moge het toezicht slechts aan de wardeins zijn opgedragen, het werd steeds meer gespecialiseerd, en het is ten slotte een heel ambtenaarscorps 1) dat wij met den controle-arbeid bezig zien. De wardeins, die de lakens op de ramen keuren, blijven de voornaamste, maar onder hen vinden wij de „printers”, die bij de wevers rondgaan en bij voldoen aan de voorschriften op het weefsel een teeken „printen”; de „meesters van den paertsche” die het laken bezien als het op de „paertsche” gerekt wordt; de „upscivers” die van elk lakenaanteekening houden, en tenslotte de „ofscivers” die de goedgekeurde lakens weer van de boeken afvoeren. De wol was door de „wolbezieners” al gekeurd en als het geen stapelwol was maar van elders ingevoerde „verckenswol” bij ieder nauwkeurig door de „verckenstekers”; de staalmeesters controleerden het verwen, de meekrapkeurders de verfstof; en al deze stadsambtenaren werden nog bijgestaan door de gezworenen der verschillende ambachts-broederschappen, die door het gerecht werden benoemd en meer speciaal waren aangewezen om nategaan of ook de keuren die niet direct met het produceeren zelf verband hielden, werden nageleefd, die dus meer het toezicht op de personen hielden, terwijl de wardeins en hun staf voornamelijk letten op het product, al is deze onderscheiding ook niet altijd te maken.

---

1) In den bloeitijd een total beambten in 14 verschillende functies.

Het is juist, dat hier de middeneeuwsche opvatting der taak van de overheid zich uit, maar het is alweer met andere strekking omdat daarbij niet gedacht wordt aan den consument, niet dus gepoogd wordt te zorgen, dat deze goede waar krijgt, maar vooral wordt in het oog gehouden, dat het product op de markt zijn goeden naam zal blijven behouden. Indirect stadsbelang omdat haar welvaren geheel van de draperie afhankelijk was, maar in beginsel toch eigenlijk in de eerste plaats belang van den drapenier, hulp hem geboden bij de zorg voor een door zijn verschillende deelarbeiders aan alle eischen voldoende te vervaardigen product. Stadsbelang dan eerst in de tweede plaats omdat ook een groot deel der stadsinkomsten verkregen werd uit de heffingen waaraan de draperie was onderworpen. Zoo bracht de „strikerie”, de belasting op uitgevoerde lakens, in den goeden tijd, omstreeks 1500 jaarlijks ruim 4000 gld. op, een voor een stedelijk budget dier dagen zeer aanzienlijk bedrag. En wij hebben in deze bemoeiingen dan ook eigenlijk nog meer voorloopers van het bedrijfscontroleerende mercantilisme, dan uitvloeisels van de oudmiddeneeuwsche opvattingen te zien.

Slechts in één richting lijkt het mij, dat die nog bijzondere levenskracht hebben getoond. In die eigenaardige categorie van voorschriften namelijk, welke bedoeling was de al te groote bedrijfsconcentratie en kapitaalophooping aan banden te leggen. Het aantal getouwen, verfkuipen of volkommen, het aantal knechts van wever, verwer, of voller werden met dit doel vastgesteld. Maar het meest werd de drapenier gebonden. Het aantal getouwen, waarop voor hem geweven mocht worden werd bepaald en bovendien een maximum aangegeven van de lakens die hij jaarlijks mocht produceeren. Wel werd het laatste gebod weer ingetrokken en toen het later weer ingevoerd werd door een hooger grenscijfer verzacht, maar zolang de beperking der getouwen bleef, kon dit niet voldoende helpen en is daardoor inderdaad de ontwikkeling der groot-industrie belangrijk tegengegaan. Eigenaardig is in dit verband, dat Amsterdam, ofschoon een gelijksoortige bepaling kennende, een ruimer grens had dan Leiden. Het pogen om, nu een algemeene vermogensgelijkheid der burgers niet meer was te handhaven, althans in de groepen afzonderlijk een zekere gelijkheid te

bewaren, behoort geheel in de middeneeuwsche gedachtensfeer en het is een bewijs te meer hoe de Leidsche draperie daaraan was ontgroeid, dat het aantal overtredingen van bepalingen als deze zeer groot was. Hoe kon de groot-industrieële ondernemer het ook eigenlijk dulden, dat, waar juist de grootste productie en de snelste omzet zijn winst verhoogden, hinderpalen op zijn weg werden geplaatst, te meer waar men in andere plaatsen milder was (Amsterdam) of geheel vrij liet (Schiedam en den Haag)?

Zoo zien wij aan alle kanten het bedrijf het middeneeuwsche keurslijf verbreken en zich gedragen naar de regels die het moderne bedrijfsleven beheerschen.

De stedelijke bedrijfspolitiek moest haar angstvallige zorg voor den consument laten varen en alle bescherming wijden aan den voortbrenger en zijn product. Krachtig protectionistisch moest zij het bedrijf in de stad, en tegen elke bedrijfsontwikkeling der omgeving verdedigen, alle nevenbedrijven zelfs tegengaan teneinde te zorgen dat geen kapitaal onttrokken werd aan de industrie, zooals bijvoorbeeld blijkt uit de merkwaardige besluiten, die zorgen moesten, en gezorgd hebben, dat de voordeelen belovende wolhandel nooit vasten voet kreeg in de stad, die nu eenmaal een *industrie*-plaats moest blijven. Alle waarborg van haar toezicht moest zij op de meest duidelijke manier aan de buitenlandsche markt aanbieden, om afnemers te vinden. Inderdaad de middeneeuwsche stad dreef tenslotte een volkomen moderne protectionistische bedrijfspolitiek. Een bedrijfspolitiek bovendien meestal geheel staande op het standpunt van de drapeniers zelf, die op het stadsbestuur invloed wisten te krijgen, hoewel blijkbaar niet altijd een doorslaggevend. In hoeverre telkens de drapeniers hun wenschen hebben kunnen doordrijven, is met de gegevens van den heer Posthumus nog niet na te gaan. Een onderzoek van de samenstelling van vroedschap en gerecht — in den geest als dat van Elias voor het Amsterdam na 1578, door v. Ravesteyn gedeeltelijk ook voor de eeuw daarvóór gedaan — kan eerst daarover voldoende licht geven; het wil mij voorkomen, dat bijv. de handhaving van het twee-getouwen-gebod aan de tegenpartij der drapeniers te wijten is. Im groszen Ganzen echter stond de stadsregeering aan de zijde der werk-

gevers en was haar zorg voor deze grooter dan die voor de verschillende arbeiderscategoriën, wier uitbuiting zij niet dan schroomvallig en zwak tegenging, wier volkomen proletariseering zij dan ook niet kon beletten, vooral niet toen de achteruitgang der industrie in de zestiende eeuw, gepaard met al de rampen die de groote geldcrisis, waarvan zij getuige was, medebracht, de armoede van al die proletariërs maakte tot een plaatselijke ramp. En er was zeker alle reden tot het verwijt, dat in de vroedschapsvergadering van 20 Febr. 1577 ¹⁾ geuit werd, dat een der redenen van de „vermenichfuldinge der bedelaeren” gelegen was in de nering der draperie, die wel is waar voor sommigen „seer profitelicken” geweest was maar het tegendeel voor het groote getal van „schamele ambachtslyuden” in ’t werk gesteld „bij eenyge rijke ende vermogende luyden . . . alleenlicken voor hem nemende ende het ooge hebbende omme hemzelven rijk, machtich ende gewellich te maecken ende zulcx in achtinge en overheydt te comen, *gelijck het geheel regement deser stede . . . in haer subjectie es geweest*, en hebben noyt haere schamele arbeytslyuden sulcken eerlicken loon cunnen noch begeeren te geven, off toe te vuegen dat zy hem daerop eerlicken hadden kunnen ontdraegen, mer hadden dezelve schamele luyden vanouts zulcken specie van een slavernye ende dienstbaer juck om den hals ende opten schouderen geleyt, dat zy hem mosten tevreden houden mit zoodaenigen soberen loon als hem *by die van de oeverheydt*, (indertijt deur ’t benaerstigen ende tvervolgh van den drapenierders wezende al te zaemen van eenerley affcomste ende geslacht, ende zulcx in den anderen gebonden mit huwelick, maescap ge[z]waegerschap ende vrundtschap) *es toegevuecht geweest*, zonder dat zijlyuden (als alle andere ambachten, neeringen ende hanteringen) den goeden luyden zoo goetcoop ende zoo duyrt te dienste mochten staen als zij mitten zelven consten verdraegen. . . .” Zeker de drapeniers als werkgevers hadden geen klagen over de gelegenheid hun geboden tot zoo ver mogelijke uitbuiting, en zoo groeiden hun kapitalen, weliswaar niet zoo sterk en niet zoo vlug als elders, als in de streken waar het moderne bedrijf niet meer

¹⁾ Zie: Armeuzorg te Leiden in 1577, medeged. door dr. Prinsen in *Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Genootschap*. 1908. 139 vv. Ik cursiveer.

zoo geïsoleerd stond als dat in Leiden het geval was, maar dan toch wel tot voor die omgeving abnorme grootte. 1)

Zoo laat inderdaad het boek van mr. P. ons toe tot een conclusie te komen, die wel niet volledig gelijklopend is aan die van Doren voor Florence, maar die dan toch ook neerkomt op het constateeren van een kapitalistisch bedrijf uitbrekende midden in een nog middeneeuwsche wereld. Maar een bedrijf, dat, behalve door zijn huisindustrielen vorm, ook door de overheidsbemoeiing en ingreep toch nog meer gelijkenis vertoonde met het zeventiende en achttiende-eeuwsche grootkapitalisme, dan met het moderne. Maar dit uiterlijk doet aan het ten grondslag liggend beginsel geen afbreuk: dat door den kapitaalbezittenden werkgever verschillende producenten aan den arbeid worden gezet tegen loon, aan een product dat des werkgevers eigendom wordt, met het doel, niet om bekende behoeften te bevredigen, maar om meerwaarde te scheppen, die, door wederverkoop vermeersterd, zuivere kapitaalwinst wordt.

Deze vraag doet zich nu echter op, en het wil mij voorkomen dat de heer P. verzuimd heeft haar te stellen, hoewel het juist bij zijne beschouwingswijze wel eenigszins van belang geacht kon worden haar ook te beantwoorden; deze namelijk: hoe kon dat eigenlijk? Hoe verklaren wij het, dat te Leiden als te Florence, als in de Vlaamsche steden, als kortom overal waar de draperie tot eenige ontwikkeling komt, het heele middeneeuwsche voortbrengingsstelsel wordt op zij gezet? Dat het gebeurt, en dat daarmee de juridische en de sociale constructies blijkende uit de keuren, en in het gevolg daarvan de moreele, de ethische beschouwing der dingen zich wijzigde, worden wij uit schrijvers werk duidelijk gewaar. Gegeven het bedrijf, zien wij de omwenteling gebeuren ook in al wat er aan gedachten-constructies boven dat bedrijf was gebouwd, maar waar komt het bedrijf vandaan?

Wij raken hier aan moeilijke vraagpunten der economische historie. Is er werkelijk een aaneengesloten ontwikkeling sedert de wolindustrie, die in ons land in den Karolingischen

---

1) Buitengemeen belangrijk is de vermogensstatistiek van 1498, en de verscheidene verspreide gegevens over de vermogensverhoudingen der verschillende bedrijfsgroepen door den heer P. verzameld.

tijd bloeide? 1) Heeft die plattelands industrie blijvend gewerkt voor den handel en is tenslotte, toen de handel zich in de steden concentreerde, de stedelijke kleinhandelaar, de want-snijder, de overbrenger geweest van de industrie binnen de wallen, waar zij zich toen als vrij bedrijf verder ontwikkelen kon? Het is een in de laatste jaren tegenover Bücher geuite meening, dat de zoogenaamde „Stadtwirtschaft” de midden-eeuwsche afgeslotenheid der stad als productie- en consumtie-eenheid, niet is een verderontwikkeling uit de „Hauswirtschaft” maar een terugkeer op een tusschenliggend tijdperk van vrijer verkeer 2); in hoeverre zou de wolindustrie of liever de geheele industrie van geweven kleederen (wol, linnen, zijde) daarin eene factor kunnen zijn? Of zou de zaak minder diep te zoeken en eenvoudig te verklaren zijn uit het feit, 3) dat de verscheidenheid van stoffen en kleuren als het ware elke produceerende plaats aanzette tot voortbrenging in het groot van de eigen specialiteit om min of meer de geheele markt dáárvan te voorzien? Zonder twijfel is dit laatste juist, maar ik zou het nog eenigszins anders willen uitdrukken en meen zoo inderdaad ook iets dieper de verklaring te vinden. In de middeleeuwen was er onder de bekende goederen van vrij algemeen en dagelijksch gebruik geen enkel waarvan de voortbrenging in behoorlijke qualiteit zò moeilijk en ingewikkeld was als die van de geweven kledingstoffen. De verschillende deelprocessen der productie vereischten een vaardigheid die slechts vakmannen zich konden eigen maken, één der bewerkingen, het vollen, bovendien een lichamelijke inspanning, die bezwaarlijk van de wevers en hun vrouwen — ingeval van huisvlijt de aangewezen arbeiders — te verwachten was. Dus bracht de technische inrichting van de productie arbeidsverdeeling noodzakelijk mede. Zoo kenden zelfs de voor eigen gebruik produceerende kloos-

1) In tegenstelling met den in den laatsten tijd geopperden twijfel aan dien bloei is hij op vrij goede gronden verdedigd door dr. H. A. Poelman: *Gesch. v. d. Handel v. N. Nederland in het Merov. en Karol. tijdperk.* 1908. p. 127 en vlg.

2) Zie bijv. Sieveking: *Die Mittelalterl. Stadt*, in: *Vierteljahrschr. f. Soz. u. Wirtsch. Gesch.* 1904. p. 177. vlg.

3) Min of meer als A. Schulte doet: *Gesch. d. Mittelalt. Handels u. Verkehrs zw. Westdeutschland u. Italien.* 1900. p. 112 en vlg.

ters reeds in de twaafde eeuw afzonderlijke vollers. 1) Worden voorts hoogere eischen gesteld dan éénkleurige grauwe monnikspijen medebrengen, dan wordt ook het verwen een werk van vakbekwaamheid. Is dus de productie niet meer te volbrengen zònder arbeidsverdeeling op ruime schaal, arbeidsplitsing, als Bücher haar noemt, dan komt de moeilijkheid, dat al die deelarbeiders geregeld aan den arbeid blijven moeten, en blijft er ten slotte geen andere weg, dan productie in het groot, die zich, hetzij naar de eene hetzij naar de andere zijde specialiseert om ook inderdaad kans op voldoende afnemers te houden. Zoo heeft Leiden nooit iets anders willen doen dan laken maken van tweedesoots wol.

Deze ontwikkeling gaat natuurlijk niet in de rechte lijn, oorzaak en gevolg wisselen. Eenmaal den weg naar bedrijfsuitbreiding op, wordt dit gevolg oorzaak van verdere arbeidsverdeeling, die wederom de productiviteit doet stijgen. Maar dit is vast te houden, dat het bloote feit der door de techniek gestelde eischen oorzaak was, dat de bedrijfsvorm zich uit zichzelf ontwikkelde tot een on-middeneeuwsche. Een voorbeeld dus van de groote beteekenis — immers de gewichtige gevolgen dezer gebeurtenis schetsten wij boven — van de technische productiefactoren. De proef op de som is dan, dat dit proces zich overal voltrok waar de voorwaarden aanwezig waren voor deze industrie, waar men kans zag voor een product, dat op de markt ingang kon vinden. Feitelijk had elke stad een draperiëring in beginsel gelijk aan de Leidsche, maar niet overal kon zij uitgroeien omdat zij de concurrentie niet kon volhouden door duurder grondstof, minder bekwaamheid, zwakker kapitaalkracht. Dan zonk ze tot huisvlijt terug. Maar in de 15de eeuw bijvoorbeeld zijn nog er tal van Hollandsche steden, die het tegen Leiden durven opnemen, al had dat, vooral door de beter vakbekwaamheid en de grooter kapitaalkracht een belangrijke voorsprong. Zoo kwamen Amsterdam en Schiedam, weldra ook den Haag met een veel verkocht product op de Duitsche markt, en volgden weder Naarden, Gouda, Delft, Hoorn, Enkhuizen en andere: „de ander steden in Hollant,

---

1) v. Below Die Entsteh. des Handwerks in Deutschl. in *Ztschrift f. Soc. u. Wirtsch. Gesch.* Bd. 5. p. 144.

die nu sonder verloff off consent *int wilde* laken maken." 1) Inderdaad „in het wilde”, want voor zóóveel wereldproducenten was geen plaats en behalve Amsterdam, dat krachtiger achtergrond had, heeft geen het lang kunnen uithouden, en toen eenmaal de uitstekende Engelsche producten ter markt kwamen, was alle kans op succes verkeken.

Zoo was dus ook het middeneeuwsche niet zooals men vaak meent, een gesloten systeem, maar liet het ruimte, ja, moest het ruimte laten aan al die productievormen welke economische noodzakelijkheid het niet kon afwijzen, en zoo zou het, waar voor steeds meer bedrijven gelijke vrijheid werd afgedwongen (ofschoon daarbij slechts enkele waren, die zich zóó groot ontwikkelden als onze draperie reeds zoovéél vroeger deed), zichzelf in den loop der zestiende eeuw den dood aandoen, ook al zou ten opzichte der overheidsbemoeiing het middeneeuwsche stedelijk voorbeeld voor wijder gebied worden nagevolgd, al zou in enkele uiterlijke vormen en in de terminologie de herinnering eraan blijven bewaard.

Deze algemeene beteekenis van de Leidsche industrie had m. i. scherper door den heer P. kunnen zijn aangegeven. Zijn natuurlijk veel omvangrijker kennis der bronnen zou hem bovendien in staat gesteld hebben het veel krachtiger te doèn dan ik het poogde.

Maar dat doet aan de waarde van zijn boek niets af, dat onze historisch-economische litteratuur, die, vooral waar het de geschiedenis der industrie betreft, nog zoo arm is, op een gelukkige manier komt verrijken. Dit buitengemeen rijk-gedocumenteerde werk, dat ook op allerlei onderdeelen en slechts van terzijde het onderwerp rakende dingen belangwekkende perspectieven opent, is een begin vol mooie beloften. Niet alleen voor den schrijver zelf zij het dat, — moge het óók een aansporing en voorbeeld zijn voor velen om op zijn manier hun krachten te wijden aan dit nog zoo rijk en toch nog zoo weinig bearbeid terrein.

1) v. d. Ropp, Hanse-Recesse III p. 251 § 6. Ik cursiveer.

LOT EN NATUUR

DOOR

W. L. PENNING JR.

I

UW LAATSTE KIND

Daar borg uw huis weêr huiselijksten zegen!
— En 't was of 't graf,
Nu vreugdezorg in 't wiegje kwam gelegen,
Ontnomen schat hergaf.

Vast sloten, enk'le jaren, zich uw armen
Om heil en hoop...
Toen staakte uw kind zijn spel; maar geen erbarmen
Stuitte zijn levensloop.

Zoo vaak gij sinds uw liev'ling zaagt verjaren,
Verjaarde 't leed...
— Onzichtb're hand strookt thans zijn wang, zijn haren,
Zacht als úw hand ooit deed;

Met tranen sluit uw kus die roerende oogen,
Door 't leed geblind;
En, kinderloos, saam looft ge in rouw gebogen
De redding van uw kind.

Geloken bloem in 't sneeuwbed, ligt zoet-vredig
Zijn onschuld neêr;
Straks over moederaard', en door 't droef-ledig
Dwaalt glans uit ver weleer.

Erin'ring hoort er voetjes gaan en komen,
Hooft lach en stem . . .
— Uit droom schrikt ge op, om saam opnieuw te droomen
Van ééznijn ook met hèm:

— Gevoelsdroom vleit, en wordt niet losgelaten;
Hij is gekocht
Met martelpijn die 't leven zou doen haten,
Zoo 't hart niet hopen mocht.

18 October 1908.

II

IN HET RIJSWIJKSCHE BOSCH

Voorbarig viel de winter in,
Als gauwdief nu ontvaren
Langs dooiend ijs en groene baan
Van neêrgesmakte blaêren.

Verrassend ruischt behouden schat,
Gekroond staan nog de boomen;
Met vinkenslag in warme zon
Schijnt zomer weêrgekomen.

Toch schildert herfstpenseel ons bosch,
Geurt herfst uit eikeloofer;
Bij vruchtenval droomt de oude dag
Zijn oude droomen over . . . . .

— IJlbode uit zee, houdt meeuwenzwier
 Ons staande aan vijverboorden;
 Voorspelt hij storm, vandaag vier 'k rust,
 En mijn 'k wat mij bekoorde.

Waar klokslag trilde uit Julia-laan,
 En wegstierf hier in 't zwijgen,
 Tinkelt een liedje als fijn kristal
 Uit bekje op lage twijgen;

Te teêr om 't luchtruim in te gaan,
 Of achtloos oor te treffen,
 Laat zich een zangetje zóó zoet
 In dankb're heugnis heffen.

En vroolijk klept een duivenzwerm
 Waar Nieuwburg stond vóór dezen,
 En klept er om de Vrede-naald,
 Uit Nieuwburg's puin verzezen. 1)

En 't aanschijn van den blijden herfst
 Hoor 'k zóó eerbiedig prijzen,
 Dat uit het puin van eigen lot
 Geluksdroom op wil rijzen...

— Daar knalde een buks; naar vluchtend wild
 Te luist'ren staan de dreven;
 Dan — stilte....

Stil bloeit in de ziel,
 Wat scheidde uit lot en leven.

Einde October 1908.

1) Op de plek waar in 1697 de Vrede van Rijswijk was geteekend, verving in 1792 een Gedenknaald Oranje's *Hvys ter Nyeuwburgh*. P.

III

BEDE IN STORMNACHT

Bij dit lied der najaarsvlagen
    Staan er dagen,
Staan er nachten voor mijn geest,
Toen de storm me ontvankelijk stemde
Voor uw glimlach, Muze! uw feest.

Gij wier hand nog vaak den blinde
    Steun deedt vinden
Eer hem 't levensdoel ontviel,
Waarom, Muze! uw zoon begeven
Nu 't ook nacht werd in de ziel?

Breng me uw tooverwoord te binnen,
    Dat de zinnen
En de ziel in 't oproer temt —
Tot ze in schoonheids-koor zich uitien,
Door één zuiv'ren toon gestemd.

Stemming hoor 'k in herfstbazuinen;
    Over puinen
Van geteisterde natuur
Straalt het schoone uit onweerswolken . . .
't Zij ik lust of leed vertolke,
Muze! in Schoonheid duur' mijn uur.

· VEXEER-BEELD.

WAAR BLIJFT HET VOLK?

DOOR

MR. P. BROOSHOOFT.

Eigenaardig verschijnsel.

Toen de Atjeh-bom barstte, de Atjeh-paus allesbehalve een onfeilbare bleek te zijn, van Heutsz zelf op zijn merkwaardige reis allerlei verkeers moest constateeren, de pacificatie den kreeftengang bleek te zijn gegaan; toen kort daarop Sumatra's Westkust in beroering kwam door de per sabel en achterlader ingevoerde belastingen — toen ontstond in Nederland een algemeene gemoeds-beweging tegen den gouverneur-generaal van Heutsz.

Geen enkel blad viel van Heutsz *geheel* bij.

De Katholieke, Centrum, Tijd, Huisgezin, Residentiebode, vergoelijkten, maar erkenden toch de an höchster Stelle begane feiten. Evenzoo het toongevende antirevolutionaire blad: „Van tweeën één. De G. G. heeft reeds vroeger geweten, hoe het in Atjeh toegaat en dan had hij tusschenbeide moeten komen. Of wel, heeft 't niet geweten, en dan had hij verzuimd het noodige verband te leggen tusschen zijn secretarie en den Gouverneur van Atjeh.” Aldus de *Standaard*. De christelijk-historische *Nederlander* was nog veel heftiger, waarover straks nader. De conservatief-liberale *Nieuwe Courant*, schoon imperialistisch laveerende, nam toch een aan Snouck Hurgronje toegeschreven artikel op, dat den G. G. tentoonstelde als zeer Atjeh-önkundig en culmineerde in de uitspraak, dat van Heutsz evenmin als van de Atjesche taal ooit iets heeft begrepen van

den Atjeher zelf of zijn gemoedsleven. De overige groote liberale bladen — behalve misschien het *Handelsblad*, dat als van Heutz-lover quand-même moeilijk au sérieux kan worden genomen — vloeiden over van min of meer scherpe kritiek. In de Kamer zou van Kol interpellieren, en algemeen verwachtte men dat de Gouv.-Gen. een zwaren dobber zou hebben om zonder kleerscheuren uit het gedrang te komen.

En einde November?

De begroting was aangenomen, de couranten draaiden alle bij, enkele sputterden nog wat na, maar de meeste, wel verre van hem af te vallen, verheerlijkten van Heutz.

Wat is de kern van dezen poedel?

Het finantieel en het partij-belang.

De finantien. Als een schrikbeeld staat den gemiddelden staatsman van het tegenwoordige geslacht voor oogen de mogelijkheid, dat het huidige Nederland de fiskale zonden tegenover Indië van het vroegere zal moeten boeten. Hetzij door rechtstreeks bij te springen, hetzij door leeningen van Indië op de wereldmarkt te moeten waarborgen. Het is sinds lang duidelijk, dat de afwending van *dit* gevaar de hoofdpdracht was, waarmee de „man van ijzer en staal” door het kerkelijke kabinet naar Indië werd gezonden. Economische opheffing van Indië was het etiket, verdere uitputting van Indië, door steeds meer belastingen en steeds minder staatszorg, was de inhoud van het fleschje.

Nu brachten, schoon men wist dat van Heutz ijverig aan het belasting smeden en geld weigeren was, de Jobstijdingen omtrent Atjeh en Sumatra's Westkust eenigen twijfel teweeg, of het finantieele evenwicht op deze wijze wel recht zou komen. De voorspoedige doodschieting der opstandelingen ter Westkust, de concessies door van Heutz zelf aan de slachtoffers van zijn Atjehstelsel gedaan, maar vooral minister Idenburg's toelichting tot zijne begroting, hebben dezen angst bezworen. Wel is waar sloot de raming voor 1909 met een tekort van 7 millioen (sedert zijn nog kleine wijzigingen gekomen) en wordt ook het tekort over 1908 begroot op ruim 10 millioen, maar de reeds bekende uitkomsten over 1907 bewijzen dat de nieuwe belastingenschroef mooi werkt. De uitkomst van dat dienstjaar werd in 1906 geraamd op een tekort van $\pm 1\frac{1}{2}$ millioen; in 1908

bleek dat er een overschot zou zijn, toen begroot op ruim 3 millioen; maar thans bracht de minister de heugelijke tijding, dat het overschot over 1907 zal bedragen bijna 12 millioen. Het leeuwendeel in dezen meevaller brachten de exorbitant hooge tinprijzen van dat jaar, maar toch compareert hoogere opbrengst van belastingen er in voor $\pm 5\frac{1}{2}$ millioen. Tevens geeft de minister uitzicht, dat het tekort over 1908 op dezelfde wijze wel geheel of gedeeltelijk zal verdwijnen. Nu voor 1909, schoon in het saldo reeds ruim 7 millioen aan verhoogde belastingen zijn gedisconteerd, betoogt de minister met het bekende hocus pocus van gewone en buitengewone, productieve en inproductieve, economisch verheffende en niet verheffende, eigenlijke en oneigenlijke uitgaven, dat er in waarheid een *voordeelig* saldo zou zijn in plaats van een nadeelig. En wat aangaat de belastingpers zegt hij, dat de Buitenbezittingen nog wel meer zullen kunnen opbrengen, en dat hij des noods ook op Java de „belasting-verhoging der laatste jaren” nog wel wat kan voortzetten, maar niet dan „bij volstrekte noodzakelijkheid.”

Omtrent de uitkomsten van het knijp- en schrapstelsel werd dus de openbare meening reeds bij den aanvang van het begrootings-tijdperk gerust gesteld. De innerlijke gemoedsstemming jegens van Heutsz was reeds daardoor een roerend-welwillende, om niet te zeggen erkentelijke, geworden. De oud-liberale pers draaide, voor zoover noodig, netjes bij; de kerkelijke ging nagenoeg geheel over stag; de vrijzinnig-democratische bleef zacht vermanend; slechts het Unie-liberale „Vaderland” toonde zich nog zeldzaam woest tegen den grooten man, zonder twijfel wijl Borgesius het kerkelijke ministerie zooveel mogelijk achter de voddën wil zitten. De sociaal-democraten bleven natuurlijk consequent in hun heftige vijandschap. En de begrooting, ook (het moet erkend) na magistrale verdediging van Idenburg, ging er door met vlag en wimpel. Dat was de rol van de dubbeltjes in den omme-zwaai.

Nu de partij-quaestie. Toen er op Atjeh „gedonder” kwam — om eene uitdrukking over te nemen van zijne Excelentie zelf, door de paganisten Thomson en van Kol in de Kamer herhaald doch door den Christen Idenburg slechts huiverend aan-

geraakt — toen het dan in Atjeh begon te rommelen, was niet de man der kerkelijke coölitie minister, maar de gladdeliberale Fock. Reeds daardoor werd der clericale pers hare houding aangegeven. Wel was de groote krijgsman door Idenburg uitverkoren tot landvoogd, maar de verantwoordelijkheid voor zijne handelingen als zoodanig rustte toen op Fock. Het zou niet ongeurig zijn geweest, een paganistisch ministerie in 't gedrang te brengen door de heillooze gevolgen eener christelijke créatie.

Geheel anders werd dit, toen het kabinet-De Meester was vervangen door dat van Heemskerk. De clericale partij moest nu zeer voorzichtig zijn. Zoo Fock's rechtzinnige opvolger de Atjeh-flaters, de boeten en andere willekeur, de vrouwen- en kinderlijken, de gepreste en gedoodde gidsen, de vee- en hoenderdiefstallen in „bevriende” kampongs, aanvaardde; zoo hij voorts meeding met het uitknippen van den laatsten cent uit de indische belasting-betalers, het niet besteden der voor economische ontwikkeling toegestane gelden, het bekrampen der meest dringende uitgaven, het benadeelen, in één woord, van Indië's welvaart in plaats van de door hemzelf in 1902 beloofde opheffing — dan moest men zich niet door een scherpe kritiek op van Heutz den terugtocht afsnijden op de groote partijlinie. Liet daarentegen Idenburg — wie weet, hij kon in Suriname een *wezenlijke* Christen zijn geworden — het sabelrégime van Heutz los, dan mochten clericale bladen den man van aanstaande ongenade niet te zeer in 't gevele komen. Gedurende 's ministers verblijf in Zuid-Europa, nog maanden na zijne benoeming, werd deze onzekerheid slechts ten halve weggenomen door correspondentie. Dus onderhield men een zoetige kritiek. Van Daalen en de tropenkoller van „minderen” waren wel de hoofdschuldigen, maar toch ook de gouverneur-generaal had fouten gemaakt. Zie boven aangehaalde woorden uit de *Standaard*, die ongeveer kunnen gelden als staal voor de clericale pers in dien tijd, behalve een enkel enfant terrible, dat nuchter genoeg was om te meenen voor vrouwen, kinderen, gidsen en ander Atjeesch gespuis te moeten warm loopen. Ook het blad van de christelijk historischen, Lohman's *Nederlander*, vergiste zich in een bijzonder giftig artikeltje van diezelfde maand Juni. Daarvoor bestond echter een bijzondere

reden. Lohman zelf was in zijn eer getast door het in de *Locomotief* bekend maken van de dagorder, waarin van Heutz zijn sarcarmen debiteerde tegen het „invloedrijke kamerlid”, naar aanleiding van het in 1902, op Fanoy's brieven, door Lohman bij den minister uitgelokte onderzoek. Een mensch mag rechtzinnig christen zijn zooveel hij wil — zulke dingen laat hij niet onder zich zitten, en Lohman viel dan ook in zijn blad van 2 Juni heftig tegen van Heutz uit. In 't algemeen dus: op zien komen spelen, met een paar onhandige uitzonderingen.

Maar Idenburg trad op, en uit alles bleek dat hij het sabelregime volkomen zou dekken. De begroting verscheen, de memorie van toelichting, en nog meer die van antwoord, waren even zoovele tevredenheids-betuigingen met van Heutz en het „finantieele beeld”, dat de minister door zijn toedoen in de begroting vermocht te geven. Hiermede was de houding der klerikalen beslist. Nadat 1 September de begroting was ingediend, gaf aan het eind dier maand de *Standaard* het sein tot den draai. „In onzen Archipel hebben we het zeldzame geluk, thans een *man* te bezitten. We zaten met Atjeh, en die man heeft ons met Atjeh uit den nood geholpen. In de Buitenbezittingen werd met ons gespeeld, en die man heeft ons gezag hersteld. Ons centraal gezag 'in Indië leed aan bureaucratische slapte, en die man wist weer staal in het bloed te gieten.” Het „gezag”, is voor mannen als Kuyper en Lohman alles, het materieele welzijn der bende, die er onder kreunt, niets. Zoo begon dus de *Standaard*, en in denzelfden geest ging het voort. Alle kerkelijke bladen namen, meer of minder hoekig, hun zwaai. Het scherpst was wel die van Lohman, niet in zijn blad maar in de Kamer. Hij betuigde zijn spijt over zijn vinnig anti-van Heutz artikel van 6 Juni, waschte den G.-G. schoon van alle Atjeh-schuld, zelfs van onvoldoende contrôle op hetgeen er was geschied (daar, zei hij, zelfs de ministers hier den arbeid aan hunne departementen niet voldoende kunnen controleeren!), noemde van Heutz den man dien wij in Indië noodig hebben, kortom ging naar het Canossa van Johannes Benedictus I met niet minder deemoed dan Hendrik IV naar dat van Gregorius VII.

De beteekenis voor Indië van het optreden van het kabinet

Heemskerk is nu duidelijk geworden. Dit optreden beteekende: van Heutz *blijft* als de man der z. g. kloppende begrotingen en als creatuur van de klerikale patij, die meent in de Buitenbezittingen eèn kerkelijke roeping te moeten vervullen.

Maar is dan — zal men vragen — dit kloppen der begrooting niet werkelijk een resultaat, waarop van Heutz en zijn maker met voldoening mogen terugzien?

Vooreerst klopt het nog lang niet. Voor 1909 een geraamd tekort van 7 millioen; over 1908 van 10.7 millioen; over 1907 overschot van 11.7, over 1906 van 1.4 millioen. Het jaar 1905, met een tekort van 10.2 millioen, zal ik, als door v. Heutz nog niet beheerscht, bniten rekening laten. Over de vier jaren zijner fiskale gestie blijft dan toch nog een vermoedelijk tekort van 4—6 millioen. Dit betrekkelijk gunstige resultaat is echter, volgens verklaring van den minister zelf op blz. 1 zijner memorie v. toelichting „hoofdzakelijk aan den hoogen tinprijs te danken.” Voor welvaart van Indië of bekwame finantiëele gestie bewijst het dus, wat *die* millioenen betreft, niets. Maar nog minder doet het dit voor zoover betreft de overige millioenen, verkregen door belasting-opdrijving en onthouding van het noodigste. Kan werkelijk iemand, met gezond en onbeneveld verstand, meenen dat met dit bijna kloppen der begrotingen nu een vruchtbare grond is gelegd, waarin Indië verder kan gedijen? Het is integendeel een lichaam dat, bij onvoldoende voeding, maar steeds onbarmhartiger wordt geëxploiteerd om de zak van den patroon te spekken. Op Java, dat volgens den Idenburg zijner verkiezings-, kamer- en groene ministerdagen, dringend economische opheffing eischte, is speciaal op den — reeds met minstens 18 procent zijner inkomsten belasten 1) — Javaan ruim 3 millioen belasting-verhooging gelegd. Van de 49 millioen, die dezelfde Idenburg in 1904 langs een zijweg voor economische ontwikkeling bestemde, zijn tot en met 1908 toegestaan 10 millioen, doch door den gouv.-generaal slechts besteed 6.6 millioen. Die gelden hebben bovendien geen beteekenis, wijl de vervulling van andere behoeften, op gewone begrootingsposten uitgetrokken, tegelijk wordt ingekrompen.

1) Van Deventer, Overzicht v. d. economische toestand der Inl. Bevolking blz. 165.

Het opium-gebruik is, wel verre van door de Regie te zijn beperkt, opgedreven; de inkomsten daaruit, in 1899 voor pacht en regie te zamen bedragende 18.8 millioen, zijn voor 1909 begroot op 23 millioen! Overbevolking tiert voort, zonder dat grootere productiviteit van den grond, bestrijding van misgewas, volksverhuizing op een sctaal van eenige beteekenis worden bevorderd, hetgeen volgens Dr. Kernkamp in de *Economist* en ieder ander die nadenkt moet leiden tot „schokkende gebeurtenissen”. Brandstichting, veediefstal, onrecht van allerlei soort zijn in de desa nog steeds aan de orde van den dag; veiligheid van zijn klein bezit hangt voor den inlander aan een zijden draadje. Transportwegen in het binnenland zijn veelal zeer gebrekkig. Hygiëne, ziekenzorg voor den inlander verdienen den naam van „zorg” niet. Staats-armenzorg is er evenmin. Inlandsche gevangenen worden geëxploiteerd om door hun arbeid de kosten der europeesche te bestrijden. Gemeenten zijn geschapen, zonder geld om gemeente-belangen te behartigen. Ambtenaren, rechters, onderwijzers gaan ontbreken, of liever ontbreken sinds lang, door onvoldoende vooruitzichten, beknibbeling van allerlei aard, of wel zuinigheidshalve gewoon onbezet laten van opengevallen plaatsen. Met waterstaatspersoneel hetzelfde. Schofen, waterwerken, bruggen, wegen, door de wetgevende macht toegestaan, worden dientengevolge in Indië niet of slechts gedeeltelijk uitgevoerd. Dit en veel meer voor het hoofdeiland, dat aan Nederland vroeger honderden millioenen heeft in den schoot geworpen. Aan de Buitenbezittingen brengen wij, als vergoeding der zoogenaamde „beschaving en orde”, die Lohman c.s. zoo op prijs stellen wegens de hoop op eenige bekeerde christenzielzjes, zware belastingen, drukkende heerendiensten, onrechtvaardige onteigeningen, afgeperste bijdragen voor onvoldoend gecontroleerde landschapskassen. Vooral aan Mr. van Deventer komt de eer toe, deze tartuffiaansche, schijnbaar beschavende maar inderdaad hoofdzakelijk „winste” voor de centrale kas zoekende, politiek in de Buitenbezittingen bij de begrootingsdebatten te hebben in 't licht gesteld.

Ziedaar den voozen toestand van land en volk. Maar mannen als Lohman, Kuyper, van Vlijmen, van Nispen, IJzerman vragen daarnaar niet. Zij zien slechts het schijnbaar (want op

---

den duur moet de zeepbel tóch barsten) afgewend finantieel gevaar en vooral het „gezag”. Kuyper noemt van Heutsz een „treffelijk man”, van Vlijmen „een getrouw landsdienaar”, Lohman een „Belisarius”, die herhaaldelijk het Byzantijsche rijk redde, waarbij men voor „Byzantijsch rijk” hebbe te lezen: de willekeur der beruchte tooneelspeelster Theodora, eerst bijzit daarna gemalin van Justinianus, evenmin iets eerbiedwaardigs dus als de door van Heutsz geredde fiskale willekeur van Nederland. Hoevele menschen onder dat régime den levensstrijd weer harder voelen, dat raakt de heeren niet. Hollandsch finantieel en partijbelang, weerzinwekkende geloofswreedheid van Nederlandsche puriteinen, beslissen over Indië. Het volk is niets, politiek succès voor den minister, die de brandkast en den geloofswaan verdedigt, alles. Onze koloniale staatkunde is geen *middel*, maar *doel*. En daarmee is iedere politiek veroordeeld.

's-Gravenhage, 1 Dec. 1908.

BOEKEN, MENSCHEN EN STROOMINGEN

FREDERIK VAN EEDEN: *DANTE EN BEATRICE*.

Als iemand erin slaagt zijn ideeën krachtig en zichtbaar te laten leven in zijn woorden, dan mag hij van geluk spreken; want dit is het leven *aere perennius*. In sommige van Van Eedens gedichten vindt men tot zulk een bestaan geraakte ideeën, zooals men ze ook doorlopend in den lateren *Kleine Johannes* aantreft. Ik zeg den lateren, omdat ik vooral wil doen opmerken dat deze schrijver tot de weinigen hoort die, na een bleeiende jeugd, een tijdperk van mannelijke sterkte bereikt hebben. Hij was in de laatstverloopen jaren een van de sterkste Nederlanders. En hij bleef dit, ondanks dat zijn duidelijke en plotseling blootkomende zwakheden, en vooral een telkens bemerkbaar zelf-bedrog, de onbedriegelijke teekens waren van innerlijke onvastheid.

Het zwaartepunt van Van Eedens gedachten ligt niet *in* de wereld, maar erbuiten. Toch heeft hij voortdurend getracht die wereld in zijn gedachten op te nemen. Een God de Vader, tot wien hij zich als kind verhiel, en wiens droom de wereld was, — dien het Liefde was te zoeken en Wijsheid te kennen, — maar die buiten die liefde en kennis den Waan toeliet als de alom-aanwezige Hel in mensche-hoofden en -harten: — zoo was zijn voorstelling. Altijd weer, als hijzelf in dien Waan terugviel, of als de wereld die hij niet ophield scherp waart nemen, hem ergerde of pijnigde, verloor hij zijn gemoedsrust, en greep, in grondelooze onzekerheid, rechts en links, als een drenkeling die geen oever ziet.

Toch sterk, want hij had — het krachtigst als hij zich zwak voelde — den drang naar uitredding.

De verzen van Van Eeden hebben dan ook niet de schoonheid van iemand die zich met de wereld in vrede voelt, maar wel dikwijls de sterkte van een die haar te overwinnen streeft. „Want niets heeft er vermogen dan de Geest” zegt hij in het gedicht op Shelley's *Epipsychidion*; en in „Des Levens Kern” wordt wel de natuur geprezen, maar alleen omdat zij, op een oogenblik dat hij zich diep van zijn Gods-voorstelling doordrongen voelt, hem niet pijnlijk vermag aantedoen. Nooit heeft ze „zoo rechtstreeks mijn *verstand* verheugd”, roept hij uit. En als hij in „Koele Meidag” de lente-schoonheid verheerlijkt, is het niet omdat hij haarzelve liefheeft, maar omdat hij in de niet-kleumsche beuk, die haar loovers uitdrijft ondanks de koude, in het koene flonkeren van de tulp-bloem, in het uitspruiten van de berk en in roep en zang van koekoek, nachtegaal en lijster het triomfeeren tegenover de dreiging van de aanzeilende hagelwolk vieren wil, — een triomfeeren, zooals zijn eigen sterke gedachte het tegenover de aanrukkende wereld doet.

Dit zijn de vaste en zelfbewuste oogenblikken van den dichter, die tot Dante spreekt:

Mijn hart smacht naar dat verre vaderland,
 waarvan wij beide op aard een vóórglans zagen,
 toen, nauw ontwaakt, in blijde kinderdagen,
 zich ziel aan ziele spon met teedren band.

Toen, door dat bliksemfelle licht geslagen,
 verhief zich ons verwonderde verstand
 en bleef om 't kernvuur van zoo schoonen brand
 en om terugkeer naar dat licht-heil vragen.

Dát is mijn smart, dat raakt het diepste wezen
 van al mijn vreugde en leed, dat geeft de klank
 van innigheid aan deze zwakke zangen —

Gij steegt omhoog op wicken, sterk en blank,
 van een grootmachtig, triomfant verlangen —
mijn wonde brandt nog altijd ongenezen.

Zooals zijn gevoel, zoo is ook Van Eedens taal, niet een van harmonische schoonheid, maar wel van begrippelijke

sterkte. Hij scheidt haar niet, maar hij hanteert haar. Vandaar dat dichters zich niet geheel voldaan voelen door uitstorting en die toch op den leek een sterken indruk maken. Het al genoemde „Shelley's Epipsychidion” en ook „Het Gebergte” zijn van die taal-hanteering bewonderenswaardige voorbeelden.

In „Stem van Generzijds” wordt de wereld gezien als van een plaats buiten haar, en in een afscheid-licht. Het is duidelijk dat aan dezen dichter die stand eigen zijn moet. Hij treedt ermee in de houding, en spreekt dan ook in den toon, van vroegere vromen. Maar terwijl hij in het gedicht dat ik zoo juist noemde, dien toon doordringt van een eigen dadelijkheid, geeft hij er in „Zelf-schouw” een mattem en onpersoonlijken weerklank op. Zoo zijn nog sommige kleinere gedichten en toegevoegde rijmpjes zwak, ja onnoozel. Een duitsch gedicht op Julius Oldach had wel evenmin als in een vorigen bundel een paar engelsche verzen, moeten worden opgenomen.

ALBERT VERWEY.

BOEKBEOORDEELINGEN

---

*Arthur van Schendel, De Schoone Jacht.
Amsterdam, bij W. Versluys, 1908.*

„Een die eeuwig een minnaar zou zijn” — in deze slotwoorden verruicht de grondtoon der vijf verhalen. Zij vormen een schoone jacht naar liefde, zooals die in de eerste geschiedenis, waarnaar het boekje genoemd is, er een naar liefde was. Doch liefde is hier niet alleen in den engeren zin van liefde voor vrouwen bedoeld: in 't bijzonder ook voor kindergestalten is hier een groote teederheid. Deze vervult het tweede en het vierde verhaal, terwijl de andere het eerste en het laatste beheerscht en beide samenkomen in het derde. Zoo is de eenvoudige, mooie bouw van dit werkje: binnen een roode cirkel een blanke, rondom het rozige hart.

Doch zooals op het bekoorlijke bandje als tegen een gulden maanschijf, op donker-lijnende bloesemtwijgen, zich het fantoom afteekent van een vreemd beest, een vogel met geheimvollen kop boven de uitgeplooiden, sierlijke vlerken, zoo is er temidden van liefelijkheid in deze ziel veel wonderlijks, dat bij lezing dezer verhalen soms doet huiveren. Er is namelijk nog een eigenschap, die zij alle gemeen hebben: het geloof aan bovennatuurlijke wezens, zoo goede als booze. De wonderverschijningen: van een engel, wier kus den waanzinnig-wilden ridder geneest; van den Booze, die als een schaduw over de bergen tijgt tot een voorspelling van zijn duivelschen roof; van den oude die den droom kent — misschien bewerkte — van hem die in het maanlicht toefde met onbedekt hoofd, droom die zijn noodlot zijn zou; van de vreemdelingen, goede geesten die heil brengen waar zij komen; van de schimmen der voorbije liefden eindelijk, verschijnende aan den eenzamen

minnaar; — het zijn geen symbolen, maar zij komen voort uit een ziel die de waerachtigheid van het bestaan zulker wezens gelooft met dezelfde zekerheid als waarmee zij de altijd voor haar uit vliedende liefde in den hemel te zullen vinden weet.

Zoo is de natuur van dezen droomer, en de wijze, waarop hij zich uit, is door verbeeldingen. Landschappen en gestalten hebben altijd het kenmerk bij hem, dat zij innerlijk, niet uiterlijk aanschouwd zijn. Zijn stijl is alleen in het eerste verhaal soms wat onbeholpen, in de overige is hij de zeer verfinde, zeer zuivere, dien men uit zijn zwerfer-verhalen kent.

Maar een dezer verhalen overtreft alle andere zoozeer, dat het als een wondere maansteen blinkt in een fijnen, grilligen gouden spang. Het is het middelste: „Maneschijn”. Hier komt alles samen: liefde voor een vrouw en voor een kind, geheime toovermacht en verrukkelijkste sprookjesnatuur, maar toch moet er nog iets zijn, dat het zoo van woord tot woord de ziel van den lezer gevangen houdt in den zoetsten, weemoedigsten ban. Het is het geheel en al ongemeene, verrassendware dezer verbeelding: een droom die 's droomers leven blijkt te zijn. Zoetst en weemoedigst, want schooner dan ooit werkelijkheid was is deze droom: toen hij ontwaakte, die ingeslapen was turende naar de geliefde vrouwegestalte, was zij zoo schoon niet meer als zijn droom haar had doen schijnen; — en toch — toen hij wist dat zijn zoontje, haar kind en het zijne, niet bestond, schreeuwde hij van ontzetting. En zoo is het immers altijd: wij erkennen dat geen werkelijkheid onzen droom evenaren kan, en toch smachten wij altijd weer naar zijn verwerkelijking.

ALEX. GUTTELING.

DE AARDBEVING. 28 Dec. 1908.

DOOR

IS. P. DE VOOYS.

Eer 't rijzend licht de zwarte lucht zou kleuren
waarmee een winternacht aan de aard zich klemt,
brak, diep beneden 't donkerst zeeëwater,
het woelend vuur van een verborgen krater
gesteenten, wier gewicht niet houdt of temt
de kracht, die bergen schudt en rots doet scheuren.

De vensteroogen dicht, in 't late slapen,
leunt tegen berg aan zee, de stad en 't dorp,
waar zorgloos 't volk verdroomt leed, lief of lust,
tot schok en kraken rondom schrikt de rust,
en neer stort al 't gebouwde in blinde worp,
als speelgoed van baldadig wilde knapen.

In 't stuivend gruis lekt roode vlammentong,
en roostert puinhoop, duizenden begravend
in slaap geslagen of gemarteld dood
door 't donker monster, dat nog rukt en stoot,
dat muur van kerk of fort nog aldoor havent,
en jaagt op 't land de zee in fellen sprong.

Messina, Reggio en veel geroemde streken,
herdacht, of liefgehad als schoone droom
van Siciliaansche zee- en kleure-pracht;
uw droom werd nu omhuld door helsche nacht,
waaruit verrees ondoofbaar wreed fantoom,
en kreten klonken, die elke afstand breken.

Europa, woelend naar een volkenstrijd,
de rust en vree van daadloos slapen moe,
ziet volk en stad in bitter leed verwoesten.
Zal 't klaar geschut, de ellende vreezend, roesten?
Of dekt die meelij stille krater toe
van macht, ontembaar en tot schok bereid?

HET AL-EENIG LEVEN

Een dichterlijk-wijsgeerige Geloofsbelijdenis

DOOR

NICO VAN SUCHTELEN.

4

MACHT EN MORAAAL

Ihr meine schüler, sprossen von geblüt,
Erkennt und kürt das edle unbemüht,
Auch heimlich bin ich richte eurer tritte.

STEFAN GEORGE.

Het leven is vòòr alles aktie en ook de mensch is niet in de eerste plaats nadenkend, noch zelfs voordenkend, maar handelend wezen. De geest zoekt het ware terwille van het goede; de juistheid van zijn waarnemen, voelen, voorstellen, is de voorwaarde tot de doelnatigheid van zijn doen. Maar ontwikkelt hij het denken om te kunnen handelen, hij handelt, hij leeft, reeds vòòr het denken ontwikkeld *is*.

De nood zijner hulpeloze armoede dwong hem zich te orienteeren in de hem omstuwende verschijnselen, opdat hij, de van alle zijden bedreigde, zich veiliger en zekerder zou bewegen en meer en meer zou leeren niet alleen de oogenblikkelijke daad juist te *kieszen*, maar ook haar toekomstige werkingen te *berekenen*. Daarom schiep hij, ervaring na ervaring in geslacht op geslacht vastleggend, steeds splitsend, steeds verbindend, steeds al zijn vermogens tot hooger graad verheffend, die wondere denkmachine die hem in staat stelt voortdu-

rend het bewustzijn te verrijken en te versterken. De primitieve zinnen, wier dadelijke gewaarwording wel is waar een doelmatige reactie uogelijk maakt, geven toch echter daardoor op zich zelf nog geen waarborg voor hooger ontwikkeling. Deze ontstaat eerst wanneer het verstand de bedriegelijke en onvolkomen gewaarwordingen, krachtens de verbindende herinnering aan vroegere ervaring, niet slechts weet te verbeteren en daardoor betrouwbaarder te maken, maar tevens ook het individu onafhankelijker doet worden van die onmiddellijke omstandigheden en het leert zich, behalve aan de feiten zelf, ook nog aan te passen aan hun kausaal verband.

Was bij de dieren het doel des denkens hoofdzakelijk het vormen van doelmatige instinkten en zonk elke ervaring, na eerst erfelijk te zijn vastgelegd, weer weg in de sfeer van het onderbewuste, het gevaarvolle en wisselvallige leven van den oermensch maakte een betere en snellere aanpassing aan de levensomstandigheden noodzakelijk. En de achtereenvolgens zich ontwikkelende middelen hiertoe waren de tot steeds hooger macht zich verheffende werkingen van zijn intellekt: zijn vlugger waarneming; zijn klaarder erkenning, zijn verbindende fantasie, zijn vooruitziende intuïtie.

Doch door het feitelijke *leven* is de denkontwikkeling in zekeren zin gepraedestineerd, implicite gegeven. Nooit ware de geest zonder langzamerhand op bepaalde wijze te leeren handelen, dat wil zeggen zich *werkelijk* tegenover de dingen te stellen, tot zelfbewustzijn gekomen. De onbeholpen oermensch zou zelfs — al ware per absurde hypothese een logische gedachtegang als de onze voor hem mogelijk — nooit ons *levensbegrip* hebben kunnen bereiken omdat de daartoe noodige *levenservaring* hem ontbrak. Doch wat is dan het menscheijk denken, dat wij thans van zijn handelen onderscheiden, oorspronkelijk anders dan een . . . handelwijze van een vroeger nog niet — althans niet in onzen hedendaagschen zin — denkend wezen? Een handelwijze die geheel en al berust op de vastlegging van herhaalde waarneming tot herinnering. En zoo is de logica te beschouwen als de doelmatigheidsleer van dit nieuwe gewoonte-handelen dat denken heet, als een . . . moraal. Is het logische gevoel van „moeten” niet verwant aan het ethische „zoo behooren”, en is het minder

betwijfeld imperatief karakter der logica misschien alleen daaraan te danken dat de elementen des denkens eenvoudiger zijn en gemakkelijker voor goed doelmatig te combineeren dan die van het totale leven, terwijl zij bovendien reeds grootendeels in de vóórmenschelijke evolutie werden vastgelegd?

Kennis is macht. Zoo is dit platte spreekwoord, waarmede intellektueele parvenus hun onbeduidende maatschappelijke ambities plegen te rechtvaardigen, tevens de uitdrukking van dit diep-werkende streven des geestes, de schepping der moraal. Een beschrijving, een topografie zoekt de geest, die hem begrijpelijk is en begrijpelijk is hem voorloopig alleen wat nuttig is voor zijn doel, uitbreiding, versterking zijner macht. En hij léérde zich orienteeren, hij léérde „verklaren”, zijn duistere wereld verhelderen, hij leerde het waarom der dingen, dat hij eens zoo smartelijk miste, zòò, dat het zoeken er naar zich wel als de wezenlijke beteekenis des levens aan hem moest opdringen, meer en meer verstaan. Maar, mocht ook bovendien die lustaandoening, die steeds elk krachtig streven vergezelt, hem soms in den waan brengen dat hij het weten zocht slechts om wetens wil, eenmaal tot zelfbezinning gerijpt ontdekte hij dat hij nooit in de kennis van een kausaalverband op zich zelf, hoe uitgebreid ook, bevrediging vond en had hiermede de waardeeloosheid van het denken als doel-voor-zich erkend. De menschheid heeft zich steeds vergist in het stellen van haar grootste problemen. Of liever, elk probleem is bestemd door een volgend te worden verdrongen. En in dezen tijd van oorzakelijke kennis, van weten waaruit en waarom en waarvoor, moet het den wijder en dieper blikkenden tot bewustzijn komen dat die quasi eeuwige vraag „waarom” slechts de tijdelijke ongerustheid uitte eener in het duister tastende en zich bedreigd voelende onbeholpenheid. In het duister roepen wij om licht, niet omdat wij het licht liefhebben, maar wij krijgen het lief omdat het ons voor struikelen behoedt. Dat is de verborgen beteekenis van dien hartstocht voor verklaren die den geest voortsweept van waarheid tot waarheid en hem slechts zoolang rust en bevrediging bij een verklaring gunt als zij aan zijn oogenschijnlijke behoefte blijft voldoen. Dat is de beteekenis òòk van die ondooflijke liefde tot het vraagverstilde, onverklaarde

geloof. Want of de geest zijn vragen beantwoordde met de meer bewegelijke waarheden eener filosofie of met het starre dogma eener religie, in beide gevallen schiep hij als wezenlijkst resultaat zijns denkens niet gedachte, maar daadkracht, levensmacht, moraal.

Dit streven naar machtsvermeerdering, naar „Steigerung des Lebens” is het, zooals Nietsche zegt, waarvan de tot dusver als oerdrang beschouwde „Zucht tot zelfbehoud” eigenlijk maar een eerste uiting is. De *handhaving* des Levens is een minimaal geval van zijn versterking. Wat den geest doelmatig blijkt tracht hij allereerst te behouden en hij legt het vast in de hereditaire structuur van het lichaam, zoo, dat indien al niet hij zelf, dan toch zijn nageslacht zal kunnen voortbouwen op de dan tot denkwet, categorie, aangeboren begrip, denknijging of denkaanleg geworden ervaring, die in dezen vaster vorm de verdere richting des denkens aanwijst. En niet minder schept hij in zijn uiterlijke werken, zijn kunst, zijn recht, zijn ritus, nieuwe, secundaire steunpalen voor zijn verderen bouw. Zoo is zijn denken en doen wel een zelfschepping van het individu, maar tevens een *ἀνάμνησις* (Plato), een „herinnering” van wat de oneindige ontwikkelingsreeks vòòr hem schiep. Een rusteloze worsteling van het Ik tegen het Niet-ik is het denken, elke waarheid of vermeende waarheid is den geest een nieuw houvast, een nieuwe bevestiging vanwaar hij zijn macht kan uitbreiden.

En mag ook even dikwijls vermoedheid of dit besef van zekerheid, dat het kenmerk is van beperktheid van blik, hem de gevonden waarheid, die hij beheerschen en vervormen moest, maken tot een vasten waan die hem beheerscht en in welks dom gedragen dwang hij de rechtvaardiging ziet van eigen vadsige onmacht, niettemin zal die honger naar rijkdom en macht, die onverzadelijk assimileerende, die rusteloos veroverende aktie der Oerkracht, telkens opnieuw hem wakker schudden en tot nieuwe schepping dwingen. Want de geest is een levende geest en ofschoon hij zich voortdurend *bindt*, hij *verstart* nooit in zijn mechanisaties. Zijn behoudzucht is in den grond niet anders dan een vorm zijner vooruitstrevendheid. Het leven verwordt onophoudelijk, en volgt het ook in het algemeen getrouw de wilsstructuur die het zich zelf vormde,

nooit wordt het slaaf van zijn eigen produkt; een virtuoos is het die met zijn instrument doet wat hij kan en het toch telkens wijzigt en volmaakt. Hier heft het oude en overbodige instinkten, berustend op primitieve, onduidelijke oergewaarwordingen, op, zoodra een beter waarneming bewust ingrijpen doelmatiger doet zijn (wijl de *bijzondere* omstandigheden waarin het rijker ontwikkelde leven zich beweegt, niet langer aan slechts *algemeen* doelmatige instinkten beantwoorden) daar scheidt het wederom nieuwe uit nieuwe, doch door het kiezend verstand thans nog niet te beheerschen ervaring. Handelt het dier na eersten, oogenblikkelijken impuls, tengevolge van zijn objekt-waarneming-zonder-meer eenduidig en met aanwending van al zijn energie, de maatschappelijke mensch heeft, niet alleen in zijn eigenlijk gezegde moraal, maar zelfs reeds, zooals hierboven werd opgemerkt, in zijn nadenkend verstand, een rem die zijn verderfelijke overrijdheid tegenhoudt, zijn overbodige hevigheid tempert, en zoo zijn handelen dwingt in gemeenschappelijk doelmatige banen. Het ontstaan der twijfelzinnige denkwillkeur op zich zelf verzwakt en belemmert reeds den animalen drang tot direkt en hartstochtelijk doen; de fixatie der in den gedachtenstrijd overwinnende motieven echter leidt eerst ten volle tot het vormen van een bepaalde, dat is gecontroleerde en beheerschte wijze van reageeren, tot een moraal waardoor de machteloze oermensch, meer en meer zijn oorspronkelijke wildheid verliezend of bindend, ten slotte zich ontwikkelt tot den bezadigden en machtigen wijze der hoogste kulturen.

Maar alle vastgelegde bewustzijnsvormen of inhouden, en al die tallooze, oogenschijnlijk onwrikbare ervaringswaarheden die het individu als vaste basis dienen, zijn niettemin toch in den grond variabel, en — hoezeer zij ook bijwijle den voortgang schijnbaar kunnen remmen — daadwerkelijke factoren der eeuwige evolutie. Want al wat is, is levende, groeiende gedachte van dien Intellectus archetypus, wiens wil van oer-atoom tot mensch zijn voorstellingswereld organiseerde.

De juiste kennis, de waarheid, is het waarop de goede moraal zich grondt. Geen wonder dan zoo deze al even wisselvallig is als gene en hier eeuwen stand houdt om ginds zich voortdurend te vervormen. Nuttige instinkten worden tot be-

wuste zeden en allengs aan den wijzigenden invloed van een ruimer levensinzicht onderworpen; anderzijds worden grootendeels toevallige en ook ondoelmatige gewoonten, uit spontane en te weinig geanalyseerde gevoelens ontstaan, gefixeerd, terwijl ook klaarder begrippen naast onbestemde voorgevoelens van waarachtige levensvoorwaarden meer en meer in het zich bevestigende moraalsysteem worden opgenomen. Het totale complex der zodoende gekweekte deugden brengt evenwel den geest thans in een andere verhouding tegenover de aanleiding van elke deugd in het bijzonder; hij werd sterker en veel van wat hij aanvankelijk vreesde verloor het angstwekkende, veel waarover hij zich verbaasde werd hem onverschillig, veel van wat hem eerst wenschelijk en noodig scheen, blijkt hem thans overbodig. Zoo worden niet alleen van tal van oeroude gewoonten, vroeger van het hoogste belang, doch thans geheel zonder doel, de oorspronkelijke aanleiding en beteekenis vergeten, zoodat men hen eigenlijk met tegenzin gehoorzaamt of ter hunner rechtvaardiging nieuwe motieven verzint (begravenismaal) maar zelfs gewichtige, ten allen tijde belangrijke instellingen of opvattingen veranderen niet zelden geheel van karakter. Zoo was eens de slavernij, de ontwikkelingsvoorwaarde van landbouw en veeteelt eerst, later ook der industrie, nuttig en moreel en zoo zal eens het erfrecht, de eigendom, het huwelijk, en zoo menige andere thans nog heerschende moraal als schadelijk en immoreel worden verworpen. Zoo werd de eerst om haar nadeeligen ekonomischen invloed veroordeelde rente, zoodra zij maatschappelijk noodig werd, ook door de religie gesanctioneerd. De kinder- en oudermoord onder wilden — de eerste zelfs nog onder de Spartanen en ten tijde van Plato gebruikelijk — was te zijner tijd moreel, wyl noodzakelijk. De „onzedelijkheid” van moord toch ontstaat eerst wanneer het individueele leven een hooger kultuurwaarde krijgt. Elke kuddemensch is gelijkwaardig aan elk zijner stamgenooten, daarom beteekent zijn leven niets voor de evolutie. Bij de meer geindividualiseerde volken evenwel is dit anders, hier kan in elk individu de aanleg eener belangrijke geestelijke evolutie schuilen, zoodat de geest spaarzaam met hen moet omgaan. En van daar dat het intimer sociale leven terecht die ouder- en kinderliefde, en eindelijk

die naastenliefde kweekt die noodig is om de vroegere deugd als een ondeugd te kunnen verafschuwen. Op geen gebied is de variabiliteit van moraal en moraliteit meer in het oog vallend als op dat van het sexueele leven. Wie verheerlijkt thans de Paederastie zonder aan de algemeene verachting te worden prijs gegeven? In welke kerken is thans de heilige prostitutie geboden? En hoe ver — zou men niet haast zeggen hoe ver beneden — staat de christelijke kuisheid, die door haar eeuwenlange voorbeeldigheid het gemoed van zoo tal van moderne vrouwen heeft verdord, hoe ver staat zij van de forsche, eerlijke zinnelijkheid der klassieke. En wat het huwelijk betreft; niet alleen dat vóór het exogaam-monogame huwelijk verschillende andere vormen van geslachtsverkeer gebruikelijk waren, zooals algemeene promiscuïteit, althans tijdelijke paring, incestus, groepenhuwelijk, polygamie, polyandrie; maar zelfs nog heden bestaat, bij toch overigens niet minder moreele volken dan de europeesche, de veelwijverij. En zelfs in Duitschland werd na den dertigjarigen oorlog de voordien en nadien wederom opnieuw verfoeide bigamie toegestaan en dus tijdelijk als moreel beschouwd.

Maar niet alleen dat de moraal zich in den loop der historie wijzigt, ook voor de verschillende volken is zij verschillend. Reeds de zeer uiteenlopende begrippen die aan de woorden goed en deugd worden verbonden ($\alpha\gamma\theta\acute{o}\varsigma$ =edel, heerlijk, bonus=rijk, voornaam, gut=passend, $\alpha\rho\epsilon\tau\acute{\eta}$ en virtus=manne-lijkheid, moed, Tugend=Tauglichkeit; zie Wundt, Ethik I pg. 24) wijzen ten duidelijkste op de afhankelijkheid der moraal van het volkskarakter. En ook binnen de grenzen van elk volk op zich zelf verschilt de moraal der verschillende klassen, standen, beroepen. Hoe geheel andere begrippen omtrent moraliteit hebben niet handelaars, krijgslieden, artisten etc.; ja welk een diepgaand verschil is er niet eigenlijk reeds in de moraal van man en vrouw. Er is niet tweeërlei of velerlei, maar *allerlei* moraal.

Niet zoozeer op de variabiliteit der positieve moraal op zich zelf, dan wel op de onzekerheid van het moreele bewustzijn berust het voor velen zoo onbegrijpelijke feit dat die mythologische goden, die niet uitsluitend en opzettelijk tot schrikbeelden werden gemaakt, naast hun edele ook onedele

karaktertrekken vertoonen en dat dus klaarblijkelijk terzelfder tijd een deugd en haar tegengestelde ondeugd in eere kunnen zijn. De oplossing is eensdeels deze dat verschillende van die zoogenaamd immoreele eigenschappen volstrekt nog niet *algemeen* als zoodanig werden beschouwd. Een accidenteele loszinnigheid en onmatigheid golden oorspronkelijk als deugden, — en gelukkig zelfs thans nog in veler oogen — als bewijzen van kracht die geenszins met de verstandige en eveneens navolgenswaardige matigheid in strijd waren en dus zeer wel in één persoon vereenigd met hun quasi tegenstellingen konden voorkomen. Voor Plato is de matigheid een deugd, Sokrates echter, die alle gasten van Agathon onder de tafel drinkt, misprijst hij daarom allerminst. En dan, de moraal bestaat aanvankelijk immers nog niet om haars zelfs wil, doch alleen terwille van de macht van den stam, zoodat eigenschappen als sluwheid, roofzucht etc. die als ondeugden gelden *in* den stam, deugden zijn ten opzichte van het gedrag tegenover barbaren. Waarom dan zou een volk dat een Odysseus vereert, niet ook de sluwheid *naast* de rechtschapenheid tot een goddelijke deugd verheffen? Ook in dit opzicht nadert het naieve gevoel tot het inzichtsvoller bewustzijn dat recht en ruimte geeft aan alle menscheijheden. Slechts het tusschen beide phases werkzame, grenzen zoekende verstand stelt tegenover elkaar wat eerst naast elkaar bestond. Doch zelfs in tijden waarin de moraal reeds vereenzijdigd werd en de begrippen goed en kwaad een absoluut karakter verkregen, breekt toch telkens weer de oude stambeteekenis door en worden algemeen verachte ondeugden wederom tot deugd. De moraal is op het gewone, geregelde leven gericht, vandaar dat ook moreele menschen haar bij gelegenheid kunnen verwaarloozen en zelfs verkrachten en toch . . . moreel handelen. Ten opzichte dier *ongewone* aanleiding namelijk. Zoo kunnen leugen, meened, inquisitie, partijmoorden etc., daden die feitelijk tegen bestaande algemeene moraal indruischen, door een hooger noodzakelijkheid gerechtvaardigd zijn, wat b.v. in tijden van oorlog of opstand klaarblijkend is.

Veel omstreden is de vraag of de moraal op een oorspronkelijk religieus „afhankelijkheids-besef” berust, of zij uit een quasi uitsluitend religieuze, ideëele behoefte van den geest

voortvloeit, dan wel een zuiver materieel-utilitair oorsprong heeft en los van alle quasi hogere bedoelingen op zich zelf bestaat. Deze strijd, die alleen voortspruit uit de bekrompen zucht der geleerden alle kwesties van uit één beginsel te willen verklaren, is geheel zinloos. Het is toch duidelijk dat niet alleen moraliteit en religieus afhankelijkheidsbesef, maar elk menselijk gevoel van aanvang af in aanleg gegeven en ook werkzaam is, ja zelfs vòòr den aanvang der menschenlijke samenleving. Het is ten zeerste verwarrend de evolutie des geestes in scherp omgrensde fases te willen indeelen, en niet minder onlogisch is het haar eerst bij den maatschappelijken mensch te doen beginnen. Bij de gelijktijdige werking aller menschenlijke geestesfuncties kan wel van een *overheerschen* van bepaalde functies, nooit echter van een *alleenheerschen* sprake zijn. En zoo ware het even onredelijk aan te nemen dat oerzeden, die naar ons tegenwoordig inzicht op nuchter-verstandelijk inzicht alleen zouden *kunnen* berusten, dit vroeger ook inderdaad deden en niet tevens van religieuze gevoelens afhankelijk waren. En in werkelijkheid zijn ook steeds de oudste zeden, die betrekking hebben op de meest *logisch* noodzakelijke daden: op den gezamenlijken arbeid in het veld of ter jagd, op de gemeenschappelijke maaltijden, de bewaking van het vuur, de woningbouw, etc., ofschoon zij bij den kultuurmensch zeer wel uit een nuchtere utiliteitsoverweging konden ontstaan, bij den oermensch juist in hooge mate aan religieuze veerstellingen en ritus gebonden. Wat ook zeer begrijpelijk is voor dengeen die niet willekeurig het verstandelijk denken en het religieuze voelen van elkaar scheidt.

De opvatting dat alle objekten die op eenigerlei wijze den primitieven mensch beïnvloeden, leven, is zeer natuurlijk en logisch. Want waarom zouden zij hem beïnvloeden als zij het niet *wilden*, als zij niet leefden? Reeds de eerste aandachtige waarnemingen dwingen het denken tot eene erkenning van natuurlijke wilskrachten, tot het scheppen eener oermythologie, Het is volkomen onjuist te veronderstellen dat de mythologie een hogere, poetische vorm van wereldbeschouwing is. Integendeel, de oermythe komt niet voort uit de sterke, rijpe fantasie van den dichter (al neemt deze haar later dikwijls tot motief) maar uit de uiterst onnauwkeurige, on-analytische en

nog geheel kinderlijke waarneming van den oermensch. Maar is deze „wetenschappelijke” natuurmythologie op zich zelf bestaanbaar? Tot welke natuurverschijnselen strekt zich de primitieve waarneming uit? Tot die toch welke den mensch schaden of van nut zijn, in de eerste plaats die hem schaden. Maar kan hij schadelijke verschijnselen als vreemde wilsuitingen beschouwen zonder terzelfdertijd zich niet alleen filosofisch te verbazen, maar ook religieus te ontzetten en zonder terzelfdertijd ook de moraal, door welke hij waant de gevreesde gevaren te kunnen ontkomen, als logisch- en als religieus noodzakelijk te erkennen? (Ik zeg religieus noodzakelijk en niet religieus geboden, wijl het begrip gebod eerst kan ontstaan in een latere phase van vermenschelijking der religie.) De oermensch *ziet* dieren, water, boomen, rotsen etc., leven en schept uit die ervaring zijn mythologie van vooralsnog onpersoonlijke en niet symbolisch, maar concreet opgevatte krachten. Maar terzelfder tijd *vrees* hij hun wilsmacht en poogt haar te breken of te breidelen, althans ten zijnen gunste te wenden door haar te... aanbidden en te offeren, zooals hij ook vijandelijke menschen paait door smeeken en geschenken. Bij deze zuiver anthropomorpe bezweringsmiddelen voegen zich reeds dadelijk eenige empirische. Het verstand, dat toch immers eerst *begint* oorzakelijk te denken, moet, het post hoc met het propter hoc 1) verwarrend, al spoedig de heilzame werking van sommige gebaren of woorden of van het gebruik van bepaalde amuletten leeren kennen en evenzoo in tal van verschijnselen „voorteekenen” leeren zien waarvan het een doelmatig gebruik meent te kunnen maken. Zoo schept het in zijn mythologie, zijn fetichisme, zijn tooverij en mantiek een eerste religie, doch een religie die niet van een eerste wetenschap onderscheiden is. En zoo is het, gelijk Wundt zegt „die nämliche Reihe von Vorstellungen die gleichzeitig das Erklärungsbedürfniss des Denkens befriedigt und die religiöse Erhebung des Gemütes herbei führt” (Ethik 1. pg. 48).

Van "Paura e desiderio per vedere" 2) sprak da Vinci (Zie de aanhef van het tweede hoofdstuk). Maar juist is het te

---

1) na dit, wegens dit.

2) Vrees en verlangen om te zien.

zeggen dat uit die ééne, ongescheiden aandoening van verwonderde vrees of bevroesde verwondering, welke den analytisch ongeoeffenden oermensch vervult bij den aanblik der chaotische werkelijkheid, de ongescheiden eenheid der religieuze filosofie of filosofische religie ontstond. En waarom ontstond zij, waarom wil de geest een antwoord? Waarom anders dan om te weten wat hij moet *doen*, om zijn moraal? Het gevoel van absolute afhankelijkheid en het verlangen naar verlossing dat volgens sommigen (Schleiermacher, Strauss) grondslag is der religie, is feitelijk in niet minder mate grondslag der filosofie of wetenschap. Zoo het passieve gevoel al lijdt om deze afhankelijkheid, het verstand tracht er aan te ontkomen. En eerst door deze actieve poging van het verstand ontstaan religie en filosofie (wetenschap) in hun oorspronkelijke ongescheidenheid. Zooals Guyau zegt: „La religion a pour origine comme la *science*, l'étonnement de l'*intelligence*” (L'irréligion de l'avenir, pg. 22.) En wanneer later de religieus-filosofische eenheid zich splitst en de filosofie in meerder mate het geloof zoekt, deze vooral het „gemoed”, gene vooral het „verstand” tracht te bevredigen, blijft toch niettemin voor beide het doel de verhouding van mensch en Onbekende te bepalen en kan men dus nog altijd terecht de religie een plompe, materieele oerfilosofie, de filosofie een gelouterde, spiritueele religie noemen. „Die Religion ist werdendes Wissen in stufenweiser Überwindung der Unvollkommenheit” zegt Hegel en geheel hetzelfde had hij kunnen zeggen van de filosofie. In het streven naar hun ééne doel, het bevestigen en vervormen der moraal blijven zij steeds wezensgelijk. „Facere docet, non dicere” 1) zegt Seneca van de filosofie en hij is waarlijk niet de eerste, noch de eenigste filosoof, wien de levenspraxis gaat boven de theorie. En zelfs bij Plotinus, en zoo menig contemplatieve geest met hem, is toch het alleenzaligmakend „schouwen” slechts resultaat eener . . . levenskunst. En evenzoo is voor den religieuzen het *handelen* volgens de voorgeschreven wet of volgens de beginselen des geloofs van grooter belang dan wet of geloof zelf. En zelfs het streven der indische wijzen naar *in*aktiviteit is toch ten slotte niets anders dan het uitvloeisel eener moraal,

---

1) Handelen leert zij, niet praten.

eener methode van ... handelen. Een in zijn bizarre gevoels-
extases bedwelmdde geloovige mag wanen dat het verstand
hem bij het zoeken naar een levenszin slechts tot last is en
een in zijn dorre redenaties vastgelopen filosoof mag zich
wijsmaken dat hij „denkt om te denken”, in werkelijkheid
richten beide, hoezeer zij ook in hun latere ontwikkeling in
strijd geraken, toch al hun voelen en denken, of al hun denken
en voelen op het handhaven en versterken dier levenswijsheid
die voor den mensch het doelmatigst blijkt te zijn. Laat de
religieuze zich wel is waar in de eerste plaats door zijn gevoel
inspireeren, om later desnoods, vooral in zijn strijd tegen de
ongeloovigen, zijn gevoelswaarheden zoo goed of zoo kwaad
mogelijk logisch te verdedigen, terwijl de filosoof veelal hoog-
hartig zijn toch wel degelijk aanwezige gevoelsinspiratie ontkent
en zijn levenskunst aanziet voor een eigenlijk bijkomstig resul-
taat van vrij en onbevooroordeeld denken, dat achteraf —
gelukkig — ook zijn gemoed blijkt te bevredigen, toch is bij
geen van beiden deze eenzijdigheid ooit streng vol gehouden.
De religieuze tracht, ook zonder dat tegenstand hem daartoe
dwingt zijn moraal en zijn geloof te „bewijzen”. En van vele
Kerkvaders zou het moeilijk zijn uit te maken of zij nog theo-
logen dan wel reeds filosofen waren. Maar zelfs de lagere
religies bewijzen. Niet alleen praktisch door allerhande ont-
zagwekkende tooverij, maar ook logisch. uit eigen, immanente
redelijkheidsbehoefte. Want evenals bijvoorbeeld de kosmografie
der Akkadiërs, die zich de aarde voorstellen als een omgekeerde
boot, en de hemel als een gewelf dat of rust op het water —
welks horizont immers nooit is te bereiken — of op hooge
bergtoppen — die evenmin ter controle toegankelijk zijn —
eigenlijk van een verbluffende logica is, zoo wetenschappelijk
als zij bij hun primitieve waarneming maar zijn kon, evenzoo
geven hun demonologie, en die aller andere volken, hun
voorstellingen omtrent de genesis der wereld, de hierarchie
der goden etc., steeds de voor hen meest *logische*, wijl met
hun waarneming overeenstemmende *verklaring* van onbegrepen
verschijnselen. Elke mythologie is zelfs oorspronkelijk niets
anders dan een poging tot rationeele verklaring, wat wij aan
de konkreet-antropomorpe, mythologiseerende uitleggingen
die zeer jonge kinderen aan de verschillende natuurverschijn-

selen geven ten duidelijkste kunnen zien. Dat de bliksem wordt opgevat als de speer van een god, de zon als een wagen, de regenboog als een brug etc. etc., is niet onbegrijpelijk dwaas, maar integendeel bij uitstek logisch. En dit logische karakter behoudt de mythologie ook wanneer zij geheel en al in mystieke religie is opgegaan. De filosoof op zijn beurt laat maar al te dikwijls duidelijk blijken dat ook hij zich gaarne berustend neerlegt bij wat zijn gevoel hem voorspiegelt, dat ook bij hem niet zelden de wensch de vader is zijner wijsheid. Ook het feit dat de religieuze denker om zijn wenschelijke en noodige waarheid kracht bij te zetten dikwijls — hetzij te goeder of te kwader trouw, wat voor de waarde van het resultaat van bitter weinig belang is — zijn toevlucht neemt tot al die magische kunsten die bij naieve geesten het vertrouwen op zijn geloofwaardigheid kunnen versterken, is niet in staat het onderscheid tusschen religie en filosofie tot een wezenlijk te stempelen. Want ook aan de verlichtheid en zelfs aan de eerlijkheid van den slechts waarheid zoekenden filosoof is een grens, en niet weinig filosofen gronden ten slotte hun moraal niet alleen op een goddelijk gezag, maar zijn ook overigens in de aanwending hunner bewijsmiddelen door en door religieus. Dat de hedendaagsche filosoof het ten zeerste smakeloos en belachelijk zou oordeelen een inzicht te willen versterken door het opwekken van dooden of eenige andere dergelijke tooverij, neemt niet weg dat even oprechte maar naiever waarheidszoekers in vroeger tijd hierin geen bezwaar zagen. Ik noem slechts Pythagoras en Empedokles, wier filosofie zich noch wat praktische „bewijsvoering”, noch wat dogmatiek, noch zelfs wat ritus betreft, wezenlijk van een religie onderscheidt. Moderne filosofen leerden de logische waardeloosheid van wonderen, dogmas en ritus inzien, maar al verwierpen zij het bewijs, het „te bewijzen” bleef voor hen het zelfde als voor de ouden. En overigens, hebben niet ook tal van moderne theologen van wonderen, dogmas en ritus afstand gedaan zonder zich daarom nog filosofen te noemen?

Meer nog dan de antieke gaan de moderne filosofen prat op hun „wetenschappelijkheid.” „Die Philosophie forscht rück-sichtslos nach Wahrheit, unbekümmert darum ob das was sie findet dem in der Illusion des Triebes gefangenen Gefühls-

urteil behagt oder nicht. Die Philosophie ist hart, kalt und fühllos wie Stein... etc." Aldus peroreert von Hartmann (Ph. des Unbewussten. II. pg. 290). Maar weent in deze schijnbare hooghartigheid niet eigenlijk heel de weemoed van den wereldbedroefden die ten laatste *toch*, en juist als resultaat zijner *filosofie*, den troost vindt dien hij *verlangde*, de verlossing van den wil? „Die Philosophie aber muss sich hüten erbaulich sein zu wollen" waarschuwt Hegel (Phänom. des Geistes, Vorrede), maar is er ooit één filosofie erbaulicher, opbouwender in letterlijken en figuurlijken zin, geweest dan Hegel's leer der zelfontwikkeling des geestes? Heeft Hegel de stichting, de verheffing, den troost zijner filosofie niet gewild, niet gewenscht? Dan is een der meest moderne, meest nuchter-objectieve denkers, Wilhelm Wundt, eerlijker waar hij als doel der filosofie definieert: „Zusammenfassung unserer Einzelerkenntnisse zu einer die Forderungen des Verstandes und die Bedürfnisse des Gemütes befriedigenden Welt und Lebensanschauung" (System der Philosophie). Hij noemt de Bedürfnisse des Gemütes in de tweede plaats, maar waarom noemt hij ze indien ze niet werkelijk de eerste plaats in zijn geestesleven innamen? Elders zegt hij dan ook „Ich meine es sei die Ethik, die zu den Fundamenten einer allgemeinen Weltanschauung die wichtigsten *Grundsteine* bei zu tragen habe" (Ethik, Vorwort). En een ander, niet minder nuchter en objectief geleerde, Wilhelm Ostwald, zegt niet alleen van de filosofie, maar van de wetenschap in het algemeen, dat zij zonder praktische bedoeling een waardeloos spel is. „Je weiter die Kenntniss der Naturgesetze, d. h. des tatsächlichen Verhaltens der Dinge, vorgeschritten ist, um so eher und mannigfaltiger werden die Möglichkeiten der wunschgemässen Gestaltung auftreten, und in solcher Weise kann die Wissenschaft aufgefasst werden als die Lehre wie man glücklich wird. (Grundriss der Naturphilosophie, pg. 37). Is hier dit „hoe men gelukkig wordt" niet een paraphrase van hoe men „juist", dat is „moreel" handelt?

Men zoeke ook niet een verschilpunt tusschen religie en filosofie in de neiging der eerste tot „mystiek". Niets ware onjuister. Want het wezen der mystiek bestaat allerminst in die quasi dichtertelijke duisterheid van gedachte en die extati-

sche of asketische richting van het dadenleven die zoovele religieuzen kenmerkt. Bovendien, ook vele filosofen vertoonen dezelfde eigenschappen. Maar het wezen der mystiek is dit intuïtief begrijpen der godheid, dit uit-zich-zelf meeleven met het Al-ee-nig-leven dat het alpha en omega is van al ons voelen en denken en doen, en als zoodanig aan beiden, filosofie en religie gemeenzaam is zoowel in het oerbegijn als aan elk einde. De denkende vroomer noemt dit mystieke begrijpen „voelen” en associeert zijn schijnbaar bovenzinnelijke openbaring met alle produkten zijner bizarre en nog zoo uiterst zinnelijke fantasie; de vroomer denker daarentegen weet zijn hoogstredelijke zelfonthulling wijzer en waardiger te uiten. Zoo zal de denker der toekomst, hoewel er geen zweem van wat heden religie heet meer in hem leeft, toch in hooger mate mystiek zijn dan de bedwelmden waarzeggers, de epileptische profeten, de zwakzinnige extatici van het verleden.

Zoolang er geen grens is tusschen het natuurwetenschappelijk en het religieus karakter van oermythologie en fetichisme, is er evenmin verschil tusschen een logische opinio necessitatis en een religieuze opinio juris. 1) De geheele moraal vindt bij den oerstam, zonder dat er eenige sprake is van een natuurwettige noodzakelijkheid of van een goddelijk gebod, haar sanktie in dit oorspronkelijk gevoel van „niet anders kunnen” dat zich aan elk herhaald en beproefd geschieden vastknoopt, dit zelfde gevoel dat kinderen zoo krachtig doet protesteeren tegen ook maar de allergeeringste wijziging in hunne gewoonte-ervaring.

Deze of gene handeling „moet” zoo geschieden. meent het kind, zonder dit „zoo behooren” ook maar in het minst als een gebod van wie of wat ook op te vatten. En evenzoo de wilde, die zonder dat iets hoegenaamd hem daartoe noopt, de stammoraal handhaaft en, waar zijn wraakzucht nog zooveel oorspronkelijker is dan die van het moderne kind, de overtredingen der gewoonte even meedoogenloos als ongemotiveerd bestraft.

Alleen waar reeds een begin van heerschappij ontstaan is kan het ook de bloote machtswil van den heerscher zijn die de stammoraal bevestigt of handhaaft of naar gelegenheid

1) meening of iets op noodzakelijkheid dan wel op rechtsbesef berust.

nieuwe moraal opdwingt. Hij wordt gehoorzaamd, niet uit eenig plichtsbefef, maar omdat niemand er aan denkt zich tegen hem te kunnen verzetten, op de zelfde wijze als kinderen aan hun almachtige ouders gehoorzamen, zonder vragen, zonder kritiek, zonder verzet.

Een begin van scheiding in de primitieve begrippen treedt op wanneer de mensch tot de bewuste en overdachte waarneming van spoken gerijpt is. Immers thans krijgt de gevreesde buitenwereld eerst geheel en al een anthropomorph karakter. Al wat leeft en bewijs geeft van zijn wilsmacht is thans niet langer een konkreet waargenomen kracht, maar een op zich zelf „dood” ding waarin een menschelijke „geest” huist en werkt. De behoefte aan een vaste en betrouwbare handelwijze die dier geesten toorn afwendt of van hun hulp verzekert, leidt nu vanzelf tot die hooger vorm van religie, de geregelde doodendienst. Een bepaalde ritus en een bepaald systeem van geboden worden nu mogelijk, die zich van andere opvattingen en moraal omtrent onverschilliger verschijnselen onderscheiden. Hiertoe draagt voor alles bij het feit dat door het animisme zelf een vroeger onbelangrijker faktor als moraal- en religie scheppende kracht werkzaam wordt: de macht van den sterke. Want de sterke is nu niet alleen meer de lichamelijk overmachtige, maar vooral hij die door zijn onbegrijpelijke wonderkracht de geesten der dooden kan beheerschen, de tooveenaar, de priester. De priesters zijn het die van nu af aan de moraal als uitsluitend religieus instituut leiden en ook meer nog dan vroeger alle sociaal-noodzakelijke instellingen aan de immers thans geheel vermenschelijkte, geheel sociomorphe religie verbinden. Alleen de allereenvoudigste, het meest van zelf sprekende stamgewoonten worden tot profaan recht en zede, zooals het uitstooten van overtolligen en het dooden van gevangenen. De macht der priesters die den ritus en het geloof handhaaft, ontwikkelt daardoor het oorspronkelijk gevoel van „niet anders kunnen” tot een besef van „plicht”, terwijl de sociale omgang der onderling gelijke stamgenoten den geest leert zich in gelijksoortige geesten in te denken, met hen mede te leven, en zodoende het „billijkheidsgevoel” verscherpt. Een ideëele opinio juris wordt thans van een nuchtere opinio necessitatis onderscheiden.

Met deze voorstellingen van billijkheid, plicht, gebod, gehoorzaamheid, ontwikkelt zich thans ook het „geweten” waarin zich alle heerschende moraal, op welke wijze dan ook ontstaan, en niet minder alle voorvoelde wenschelijkheid, als het ware sublimeert. Bij elke, niet al dadelijk reflexief of instinktief juist en moreel verloopende handeling, levert het geweten de tegenmotieven die den twijfelenden wilsimpuls de „goede” richting kunnen wijzen. Streefde de geest voordien kritiekloos naar alle wenschelijkheden, zoodat al wat hij begeerde hem „goed” was en kon alleen de harde ervaring hem achteraf leeren dat dit goede niet zelden dwaas was en verderfelijk; openbaarde zich het geweten meer embrijonaal, als een lust- of onlustgevoel, berustend op het vaag-instinktief waardeeren of schuwen van een daad; meer en meer groeit het tot een positief kritisch vermogen dat niet uitsluitend meer de spontane begeerte laat gelden. De geest toetst zijn wil aan zijn zelfgeschapen normen, aan zijn idealen. „Der vernünftige, durch ein Ideal bestimmte Wille übt an den niederen Willensformen, Trieb und Begierde, die auch im Menschen als Naturgrundlage bestehen bleiben, eine fortlaufende Kritik und Auslese. Wir nennen diese Kritik Gewissen.” (Paulsen, System der Ethik, I. pg. 200). Maar hoe vroeg ook al aanwezig, het geweten krijgt zijn grootste beteekenis eerst later, wanneer de fantasie, het vrije, zelfstandige denken zich krachtiger ontwikkelt. Bij den weifelmoedigen en toch zelfvertrouwenden individualist eerst wordt het geweten die innerlijke bron van waarheid en moraliteit, waaruit hij niet zelden meer nog dan uit de uiterlijke religie scheidt.

De moraal bestaat thans uit de voor de hand liggende noodzakelijkheden, de profane rechtsregelen en de religieuze plichten. Deze laatste zijn verreweg het belangrijkste. Want naarmate het geloof in de macht en wijsheid der priesters toeneemt en de opinio necessitatis van vele zeden — die misschien op een geheel ongegronde waanvoorstelling van een ver voorgeslacht berustte — wederom verloren gaat, moet de religie zich meer en meer van alle moraal, het profane recht weer inbegrepen, meester maken. Zelfs bij de nuchtere Romeinen zijn de priesters de eerste dragers van van het profane recht. Het huwelijk, aanvankelijk een zuiver bezitrechtelijke verhouding, krijgt naarmate de vrouw als be-

schermster van huis en haard belangrijker wordt, ook meer en meer een religieus karakter. De practisch-ekonomische kindermoord wordt waar hij zijn reden van bestaan verliest, tot het onpraktische en onekonomische eerstgeborenen-offer. Het kannibalisme, welks nuchter-utilitaire oorsprong duidelijk is, krijgt religieuze beweegredenen zoodra men op de gedachte komt dat door het drinken van het bloed der verslagenen, hun kracht, hun geest, in het eigen lichaam overgaat. Maar evengoed kan kannibalisme direkt uit de religie ontstaan, uit de gewoonte der offerenden namelijk om van het den goden aangeboden zelf mede te eten. Zoo is er haast geen zede die niet in een of ander opzicht met religie wordt in verband gebracht of zelfs, waar haar oorspronkelijke bestaansredenen geheel vergeten raakte, tot religieuze ritus, met een geheel nieuw doel en beteekenis, werd gestempeld. Vandaar de zoo talrijke zeden die wel gedeeltelijk utilitair, gedeeltelijk religieus te verklaren zijn, doch waarvan men toch eigenlijk nooit nauwkeurig het feitelijk ontstaan zou kunnen aangeven. Zoo vervormt zich onder den invloed der zich bevestigende en vervormende religie, en niet minder onder dien der filosofie waar deze zich allengs van de religie begint af te scheiden, de moraal voordurend. Een telkens hoogere verstands- en gevoelsphase eischt naast het behoud en de verdediging der oude moraal toch tevens een omzetting harer doeleinden, haar . . . vernieuwing. Religie en filosofie scheppen in verband met de ekonomische toestanden moraalvormen, doch deze kweeken, eenmaal bevestigd, zelfstandig de bijbehorende gevoelens en geven zodoende tot nieuwe moraalbehoeften, en daardoor tot nieuwe toestanden en tot nieuwe religie en filosofie den aanstoot. In iedere vaste vorm kiemt de mogelijkheid eener oneindige variabiliteit. Wie zal zeggen hoe onnoemelijk veel het hedendaagsche geestesleven alleen reeds te danken heeft aan die ééne aloude, doch stellig niet om zijn feitelijk resultaat ingestelde, gewoonte van den gemeenschappelijken maaltijd? Is het toevallig dat Sokrates zijn schoonste gedachten over de hoogste moraal, de liefde tot het Goede, uitspreekt aan een Symposium? 1)

---

1) drinkgelag.

Is het noodzakelijk dat de priesters de taak der moraal-schepping zooveel mogelijk tot zich trekken, even noodzakelijk is het dat hierdoor de vroegere, uit den stam zelf gesproten moraal in meerdere of mindere mate het karakter eener klassemoraal moet krijgen. En niet minder waar naast de priesters die andere sterken, de beroepskrijgers, en nog later die aller sterksten, de bezitters, tot heerschappij komen. De religie moet met psychologische noodzakelijkheid tot een machtsmiddel worden van een of meer heerschende klassen, die door haar hun geusurpeerde voorrechten trachten te bevestigen en uittebreiden. Het is de tweeledige taak der heerschers in het vervolg niet alleen de levenscondities van den stam, maar tevens zooveel mogelijk de eigen machtscondities in gesanktioneerde handelingsbeginselen vast te leggen. Niet altijd zijn beide doeleinden van elkaar te scheiden en het ware meestal vrijwel onmogelijk uit te maken of bepaalde nuttige, wijze, zedelijke instituten hun bestaan danken aan het sociologisch inzicht en de opvoëdkundige bedoeling der heerschers dan wel aan hun demagogisch inzicht of aan hun bewust bedriegende zelfzucht. Ook hier geldt het: niets uit ééne oorzaak. Mogen ten alle tijde de heerschers uit zuiver eigenbaat bij monde hunner goden aan het volk vele en zware plichten hebben opgelegd en in onbaatzuchtigheid slechts schaarsche en geringe rechten hebben toebedeeld, mogen zij de religie zoozeer vervormen dat tenslotte haar godenhierarchie feitelijk niet anders dan hun eigen klassespotie weerspiegelt, het resultaat van dit egoistisch streven, de geboorte en ontwikkeling van tal van onmisbare sociale deugden, levert slechts een bewijs te meer voor de wijsheid van dien geest die, door schijnbaar in het bijzonder het kwaad te willen, toch in het algemeen het goede schept. Of hebben de slavernij, de vroondiensten, de verschillende vormen van gedwongen arbeidsverdeeling of arbeidsgemeenschap niet langzamerhand dien arbeidzinn, dat gevoel van verantwoordelijkheid, dat besef van solidariteit, van individueele menschenwaarde en kameraadschap mogelijk gemaakt die later den arbeid van een vloekwaardigen dwang tot een vrije scheppingsdaad kon, en ten deele nog zal verheffen? Is de voordurende krijg waartoe erzuchtige veroveraars dwongen niet de rijke bron zooveler

mannelijke deugden en tenslotte de eenige voorwaarde voor een eeuwigen vrede der toekomst? Hebben niet de oplegging van tributen of de taboeverklaringen van eigendommen ten gunste van hoofden of priesters den stam tot die spraarzaamheid genoopt die noodig was voor de eerste kapitaalvorming waarop alle hogere produktievormen berusten? Zijn de verschillende klassen, kasten, gilden, waar zij door dwang werden ingesteld, door hun rivaliteit en afzondering niet evenzeer de bevestigers en ontwikkelaars geweest van standen- en beroepseer dan wanneer zij uit andere oorzaken ontstonden? En wat andere sociaal-moreele instituten betreft, die wellicht voor het meerendeel aan de niet of maar vaag begrijpende massa werden opgedwongen, zij het door wijze en bewuste moralisten wier macht inderdaad op hun voorzienigheid berustte, zij het door onwetende overweldigers: het verbod van incestus 1) eerst, dan der endogamie, 2) de streng geregelde doodendienst, de beperking der bloedwraak, de voorschriften ten opzichte van den landbouw, van de veeteelt, van de gezondheid, van het ruilverkeer etc., zij allen zijn toch tenslotte voorwaarden geweest eener hogere moraliteit. Het pralende besef in de vrouw iets kostbaars te bezitten, iets dat vele ossen en slaven gekost had of door gevaarvollen roof werd verkregen, veranderde door het familieleven tot een meer psychische waardeering en ten laatste tot liefde; eerbied voor de ouders en eerbiediging van den naasten ontstonden; uit de nimmer rustende economisch-geestelijke wisselwerking sproten die vlijt, die ordelijkheid, nauwgezetheid, eerlijkheid, welwillendheid, mededeelzaamheid, hulpvaardigheid, kortom al die deugden die de maatschappelijke mensch *behoeft*. Welk aandeel in de vorming van deze algemeene deugden heeft het bewuste of onbewuste heerschersegoïsme gehad? Het is een willekeurige en tendentieuze meening dat alle moraal, ja zelfs alle ras-, klasse- of partijmoraal wezenlijk het uitsluitend belang der heerschers bevordert of zelfs maar beoogt. Bovendien, is niet bij het opleggen eener moraal de willekeur der heerschers toch altijd tot op zekere hoogte gebonden aan het stamkarakter

---

1) Bloedschande.

2) Huwelijk binnen den zelfden groep.

der beheerschten dat zich in den strijd der nog vrije horde tegen de uiterlijke omstandigheden, tegen klimaat en omgeving vormde? Is niet krachtens dit stamkarakter reeds een bepaalde richting van alleen mogelijke moraalontwikkeling, of zelfs reeds een ingewortelde positieve moraal gegeven? Waarlijk, lang niet alle economische verhoudingen waarop moraal baseert zijn machtsverhoudingen. De voedings-, kledings- en versieringsmoraal, hoewel van aanvang af grootendeels door de religie bepaald, dient toch volstrekt niet in de eerste plaats heerschersbelangen. Evenmin als de moraal die uit het intimere familie- of gezelschapsleven en uit de huiselijk-economische noodzakelijkheden voortvloeit. Die betrouwbaarheid in maat en woord, die voor elk maatschappelijk ruilverkeer onmisbaar is, wordt niet eerst terwille van de eigendomsbeveiliging der machtigen door een klasserecht geeischt; de sexueele moraliteit is, hoezeer ook verbonden aan machts- en bezitverhoudingen, evenzeer afhankelijk van raseigenschappen en omstandigheden die met het klasse-egoïsme niets te maken hebben. Zoo ontwikkelde zich het gevoel der schaamte ook zonder, ja niet zelden trots de door de machtigen beheerschte religie, terwijl het wederom door Boeddhisme en Christendom tot een antisociaal en evenmin in het belang der heerschers liggend kuischheidsideaal geexalteerd werd. Deze noodlottige exaltatie had alleen een ideële reden: afkeer der zinnelijkheid die schijnbaar den geest in zijn quasi hooger streven belemmerde. Toch kan van klassemoraal worden gesproken, doch zij openbaart zich eigenlijk meer in de wijze waarop de autochtone stammoraal, min of meer geacomodeerd aan hun machts-wil, door de heerschers wordt toegepast of . . . genegeerd, dan in bepaalde, uitsluitend eigenbaatzuchtige instellingen. Het staminstinkt te eerbiedigen, zich aan de reeds bewuste zede der massa aan te passen, en haar zodoende toch, voor zoover het gaat, dienstbaar te maken aan eigen belang, maar ook rekening te houden met de uit veranderde sociale omstandigheden telkens nieuw geboren behoeften en wenschen, is de politiek van verstandige en inzichtsvolle heerschers en het is door deze wijze politiek dat levensvatbare moraalsystemen ontstaan die aan de behoefte van heerschers en beheerschten beide, althans in hoofdzaak, voldoen. In hoeverre dit het geval

zal zijn hangt natuurlijk in hooge mate er van af of de heerschers tot hetzelfde dan wel tot een vreemd ras behooren, dat wil zeggen of de moraal en religie van een volk geheel en al autochtoon is of dat vreemde overwinnaars hun moraal en religie aan de reeds bestaanden der overwonnenen moesten aanpassen. En in het laatste geval is het dan weer van het grootste belang voor de levensvatbaarheid der nieuwe systemen en van het geheele volk of de veroveraars, zooals bij de Arische zwermen, tot een ideëel hooger staand ras behooren dan de overwonnenen, of zooals bijvoorbeeld de Assyriërs bij hun onderwerping der Akkadiërs, in kultuur en aanleg bij hen ten achter staan. Zijn de heerschers hooger gekultiveerd, zoo zullen zij het volk verheffen (mits het verschil niet, gelijk veelal bij moderne kolonisatie, te groot is) en daardoor ook de religie, niettegenstaande zij haar aanvankelijk misschien zullen moeten verlagen, tot hooger ontwikkeling voeren; behooren zij tot een lager kultuur, zoo zullen zij de bestaande, onbegrepen kultuur vergroven, hoogstens uiterlijk nabootsen en het niet verder bringer dan tot een materieel en geestelijk stationaire despotie. Op de juiste aanpassing komt alles aan. Hier zal de klasseheerschappij meer, ginds minder de moraal vormen naar haar eigenbelang, absoluut het belang der beheerschten verwaarloozen kan zij nimmer. Zelfs die groote deugden, deemoed en gehoorzaamheid die de machtigen zoo gaarne zien... bij anderen, kon de klasseheerschappij wel aanmoedigen en versterken, *scheppen* kon zij hen niet. En wie zal ontkennen dat zij, hoe dan ook ontstaan, toch voor de min of meer bedrogenen van het hoogste nut waren? En waar ligt de grens van egoistisch machtsmisbruik en paedagogisch gebruik, van bedrog en van vertrouwen in eigen voortreffelijkheid? Die zelfde religies die het eenzijdig-egoïste klassebelang moeten dienen, omvatten tevens de resultaten van een werkelijk scherper verstands- en dieper gevoelsleven dan dat der massa, en moeten dus tevens algemeen-altruïstisch werken. Zullen ten laatste de heerschers zelf nog wel onderscheiden welke moraal ter misleiding der massa werd verzonnen en welke wijsheid zij voor zich zelf schiepen? Soms zal de klove tusschen heerschers en beheerschten zoo groot zijn dat een doelmatig geaccomodeerde religie door de heerschers zelf niet meer zou

kunnen worden geloofd. Maar of een religie waar is, dat wil zeggen of zij nog beantwoordt aan het begripsvermogen harer eigen priesters, is tot op zekere hoogte onverschillig, zoo haar vorm nog maar suggestief genoeg is voor de massa en de huichelarij van het priesterdom niet te opvallend wordt. En dan is juist een zeer doelmatige wijze van aanpassing, waardoor eenerzijds de traditie der massa blijft geeerbiedigd, anderzijds voor de heerschers de mogelijkheid eener eigen ideëele ontwikkeling wordt geopend, de splitsing in een exoterische en een esoterische leer. Hierdoor wordt het mogelijk dat de hoogste en laagste religieuze vormen naast elkaar bestaan, waarbij de moraal der laatsten op strengen vormendienst, die der eersten op filosofisch inzicht gegrond is. Zoo konden zich de indische filosofieën ongestoord ontwikkelen, konden priesters zich tot de atheïstische Athman-idee verheffen, terwijl de massa bij het oude geloof en de oude afgoderij bleef stilstaan. En eigenlijk ziet men dit verschijnsel in alle oude kulturen; het religieus gevoel ook van tal van moderne priesters toch is niet slechts eneindig verhevener maar ook *anders* dan het bigotte bijgeloof hunner kudde.

Materieel en egoïstisch is alle moraal in den aanvang. Het dier te temmen en daardoor den stam te beschermen voor de blinde, doldrieste verdelgingsdrift en het bijna uitsluitend persoonlijke egoïsme der individuen onderling, is haar bedoeling. En toch is eigenlijk ook reeds in het eerste begin, juist wijl het bedoelde stambelang een hooger individueel belang insluit, het gevoel van sympathie en hulpvaardigheid werkzaam, dat bij latere volmaking een kosmopolitisch levensleer kan doen ontstaan. Zooals reeds vroeger werd opgemerkt: alle menscheelijke vermogens werken van aanvang af en de oermensch vereenigt in zich alle tegenstrijdigheden, hij is wreed en goedig, zelfzuchtig en opofferend, lui en energiek, conservatief en belust op het nieuwe. En het is alleen deze veelzijdigheid van aanleg die de menscheelijke evolutie mogelijk maakt, waardoor een oorspronkelijke stammoraal zich tot een volks-, tot een menscheids-ideaal kan ontwikkelen.

Er is geen grootscher en schooner voorbeeld eener primitieve, grof-materieele stammoraal en tevens eener verstandige religieuze aanpassingspolitiek dan het Mosaisme. De machtige,

door egyptische filosofie geschoolde geest van Moses bevredigt hier, door bewuste aanwending van het grofste bedrog den eigen eerzucht, verheft zich zelf in de gedaante van Jehova tot een almachtigen god, en toch, terzelfder tijd volbrengt hij een daad van meest algemeen en van hoogst belang — niet alleen voor zijn stam, maar ongewild ook voor de geheele menschheid — door een ruw-zinnelijk barbarenvolk gedurende veertig zware jaren op te voeden en zoo niet rijp, dan toch ontvankelijk te maken voor een hooger kultuur. De ideëeler zedelijke inzichten die Moses ongetwijfeld bezat, verzweg hij of hij verborg hen in het ondoorgrondelijk karakter van dien tyrannieken en vreesbaren stamgod dien hij schiep naar zijn eigen beeltenis en dien hij overigens zoozeer aan den wreeden, inhaligen en zinnelijken aard en de demonologische tradities van zijn volk wist aan te passen dat, hoe zwaren strijd hij ook dikwijls tegen de oeroude afgoden had te voeren, Jehovah en zijn wet — en wat meer zegt, zijn volk — door alle eeuwen stand hielden. Maar Moses maakte zijn religie tevens tot staatsrecht en vernietigde door deze verstarring der politiek en ekonomie de mogelijkheid harer doelmatige ontwikkeling. En zoo ontstond de kosmopolitische moraal van den afvalligen Jezus niet uit, maar naast het verouderd geloof van het eeuwig orthodoxe Jodendom.

Een ander voorbeeld van doelmatige aanpassing van heerschers- en stambelang levert het Mahomedanisme. Hier treedt de heerschbedoeling nog bruter op den voorgrond, de spekulatie op het roofzuchtig en zinnelijk stamkarakter — de eigenlijke oorsprong van Mohameds fataliteitsleer en hemelsche erotiek — is nog meer in het oog vallend; en toch gelukte het hem, niet alleen zich zelf, maar ook zijn volk, voor een tijd althans groot te maken.

Wanneer de fantasie, die bij de primitieve religies nog plomp en ruw is en steeds gebonden aan het grofzinnelijke en schrikwekkende, wanneer deze hoogste funktie van den geest zich machtiger en harmonieuzer begint te ontwikkelen, nemen ook moraal en religie een ideëeler vorm aan. Het fantastische, combineerende denken dat niet langer zich alleen beperkt tot de oogenblikkelijke en noodzakelijke gewaarwordingen, impulsen en begeerten, streeft thans niet meer bijna uitsluitend

naar het direkt en materieel utilitaire. Ook levens-onbelangrijke verschijnselen worden, en met belangstelling, waargenomen. Het denken voelt zich vrijer, machtiger, persoonlijker, en toch tevens minder tot zich zelf beperkt. Want door de abstrakter voorstellingen krijgen ook de wilsmotieven een ander karakter, worden minder afhankelijk van het persoonlijk ondervondene en minder vatbaar voor plumpe suggestie. De geest leert iets hoogers kennen dan het onmiddelijk- en iets beters dan het eigen-belang; hij richt zich op verwijderder doeleinden, en kunst en wetenschap, in den aanvang steeds slechts in dienst van dadelijk tastbare voordeelen, kunnen thans schijnbaar „om huns zelfs wil” worden beoefend. Een illusie, maar die hun ruimer, veelzijdiger en vruchtdragender werking mogelijk maakt. De rijker gedachtevorming wekt vanzelf den drang tot mededeelzaamheid en intimer verkeer; het gezelschapsleven verruimt zich en verdiept zich tevens en alle vroeger grove en ruwe gevoelens verfijnen en verzachten. De konkrete en angstwekkende spoken die tot dusver werden aanbeden, worden allengs geidealiseerd tot godheden bij wie weldoende en edelmoedige eigenschappen overheerschen. De mythologische natuurkrachten worden tot helden of goden, wier leven en daden een moreel-symbolische waarde verkrijgen. Ten slotte worden de goden geheel vermenschelijkt, niet omdat men grover, maar integendeel omdat men fijner denkt. Persoonlijke, mensch-gelijke goden schept zich de jonge idealist, met wier konkrete levensdaden hij zijn enthousiasme kan voeden. Mensch-gelijk worden de goden, want de mensch wil . . . godgelijk zijn, θεοειδής. Voor het eerst wordt slaafsche vrees door vrije bewondering, wel niet verdrongen, maar toch getemperd. De doodendienst wordt rudimentair en symbolisch of gaat, waar hij te zeer was ingeworteld, zooals bij de Romeinen, over in een ideëeler vereering der voorvaderen. Men vreest de goden niet alleen, maar men heeft hen ook lief; men vreest den sterken niet alleen, maar men bewondert hem nog meer en tracht hem na te volgen. Imitatie, de vroeger instinktieve of ondoordacht-speelsche navolging van het oude, waarin zich de eerste drang tot schepping van het nieuwe openbaart, wordt thans een vrije en bewuste eigen-daad. Een harmonieuzer moraal streeft naar onpersoonlijker idealen. Het gevoel van

kameraadschap, door de groote veroveringsoorlogen gekweekt en dat thans niet alleen de leden van de bloedverwante gens, maar die der geheele natie verbindt, groeit tot een geestdriftig patriotisme dat tot groote en voorbeeldige daden prikkelt. En ook de heerschers dienen het algemeen belang, zij zelf, zoo goed als de beheerschten, gelooven oprecht aan de moraal van onbaatzuchtige deugd, moed en zelfopoffering die de natie groot maakt. En toch, niet minder sterk dan het geloof in het oude is de drang naar het nieuwe. De wordende fantasie, die alle starre en stationaire begrippen tenslotte aantast en overwint, brengt voor het eerst den geest zijn variabiliteit, zijn scheppingsvermogen tot bewustzijn. En zijn aanvankelijk de veridealiseerde religies al even waanzinnig barok en grofzinnelijk als de oorspronkelijk naieve, naar mate het synthetisch verstand versterkt, wordt het redeloos, door de suggestie der dingen geleidde verzinnen tot zelfstandig, logisch combineren. De religieuze voorstellingen worden dieper, mystieker en toch tevens in wezen klaarder. Maar ook naast en tegenover de religie groeit het zelfstandig en vrije denken, de filosofie scheidt zich af van den godsdienst.

Doch niet ongestraft heeft de mensch van de vrucht der kennis geproefd, hoe meer zich het redelijk-fantastisch denken ontwikkelt, hoe meer ook de geest — althans voorloopig — tot het bedroevend besef zijner hulpeloosheid moet komen. Is bij jonge en krachtige volken, tot een zwerfend en krijgshaftig leven gedwongen, zooals bijvoorbeeld de Indogermanen, het eerste ontwaken der fantasie het begin van een blijmoedig en krachtdadig heldentijdperk, wanneer deze eerste storm van daadkracht is bedaard en het maatschappelijk leven zijn in de nieuwe verhoudingen mogelijk evenwicht heeft bereikt, volgt ook de bezinning. Het heldendom behoort tot het verleden, het werd tot een schoone herinnering, maar met alle herinnering mengt zich de weemoed. Was de geest die streefde niet gelukkiger dan de geest die bereikt heeft . . . wat ontoreikend blijkt? Meer kent hij, meer weet hij, meer kan hij, maar daarmee is tevens de begeerte naar kennis geprikkeld tot een welhaast onstilbaar verlangen. Hoe meer het filosofische, promethische, vooruitziende denken bereikt, hoemeer het mist; hoemeer het ziet, hoemeer het niet ziet; hoemeer het

wil, hoe machtelooser het zich voelt. En inplaats van klaarder en blijder is tenslotte het leven verwarder en droeover geworden. Maar als de schijnbare reden dier beklagde hulpeloosheid wordt al spoedig de gebondenheid aan het zwak en caduuk lichaam met zijn bedriegelijke zinnen erkend. De nauwelijks bedwongen en nog dikwijls met oorspronkelijke woestheid losbrekende dierlijkheid belemmert nog voortdurend de vrije bedachtzaamheid van de jonge fantasie, die nog al te licht zich laat verleiden inplaats van zelf te leiden en de geest, die immers nog niet anders dan dualistisch denken *kan*, keert zich beschaamd en bedroefd van het hem vijandelijke lichaam af. Zoo wordt de wensch om van den plaag der spoken bevrijd te worden in de hoogere religies tot het verlangen naar verlossing des geestes uit de banden der materie en de materiele straffen en belooningen die tot dusver een moreel leven voordeelig moesten maken, worden — ook al wijl de ervaring meer en meer leert dat de vergeldingstheorie op aarde faalt — quasi vergeestelijkt en in een hiernamaals verlegd dat meer stof biedt voor de vage droomen en wenschen van den gedesillusioneerden geest. Alle religieuze tradities worden mystiek getint en met bespiegelende filosofie vermengd; verwondering, maar weemoedige, droevige verwondering om de niet meer bevredigende werkelijkheid en tevens toewijdende, hoopvolle liefde tot het in een andere, „ware” werkelijkheid verplaatste ideaal, vervullen de harten. Zoo is met den groei des denkens, die eenige voorwaarde tot hooger levensmacht, tevens de smart om het leven zelf ontloken, die van nu af aan des menschen gemoedsleven zal beheerschen. Want hoe machtig ook de geest zich reeds verhief, het bleven nog altijd voornamelijk de vrees en de wanhoop die zijn wenschen, die zijn gedachten, richtten. De fetisch- en doodenvrees verloor zijn verschrikkelijke macht om voor den doodsrees plaats te maken. Want alle smart om de troosteloze ellende des levens kulmineert nu in de vrees voor een plotselinge en onbegrijpelijke vernietiging na een zoo kortstondig en moeizaam en onbegrepen bestaan. Naarmate de materiele moeilijkheden, de lichamelijke gevaren en plagen waaraan de primitieve mensch blootstond in werkelijkheid verminderen, neemt de vrees, of beter de droefenis om hen toe. En schoon dit paradox

lijkt, het is psychologisch zeer goed te begrijpen, want de grootere gevoeligheid van het dieper en meer bezonnen denken vermeerderde en verscherpte de innerlijke zielsconflikten. Het leven is zich van zijn hooger waarde bewust geworden en terzelfder tijd *ziet* het zich meer dan vroeger bedreigd. Een oerwilde vreest instinktief den dood, maar de doode laat hem, zoo goed als het dier, onbewogen; de halfwilde vreest dood en dooden met een egoïsten angst voor hem onbekende gevaren; de ideëler mensch, die de levenden leerde liefhebben, vreest wellicht ook nog beide, maar meer nog *be-treurt* hij om hunnentwil het leven zelf. En het is deze levensweemoed, deze zwakheid en niet zelden moeheid, die in den mensch dit bovenmatig medelijden met zich zelf kweekt dat zich in het vervolg in zijn verdiepte religie en verscherpte filosofie als het vooropgezette moraal-motief zal openbaren. De idealistische religies, Boeddhisme en Christendom, zijn beide pessimistisch. En dat zij terecht pessimistisch waren bewijst het feit dat het optimistisch Mazdaisme als systeem op zich zelf geen duurzaam bestaan had en slechts later, uit de tweede hand, door wat het Mosaisme en het Christendom er van adopteerden, zijn zegenrijken en verheffenden invloed kon doen gelden.

„Het vleesch is de bron van alle geestelijke onmacht en dus van alle kwaad.” Hoe anders zal de mensch kunnen oordeelen voor wien de nog barbaarsche zinnelijkheid in haar oerbuïten-sporigheid inderdaad de grootste belemmering is bij zijn geestelijken arbeid en die het triomfantelijk beheerschen zijner *hartstochten* niet anders kan voelen dan als een overwinnen van het *lichaam*? „Ik zie een andere wet in mijn leden, welke strijdt tegen de wet mijns gemoeds”, zegt Paulus (Rom. 7 : 23). „Want het goede dat ik wil, doe ik niet, maar het kwade dat ik niet wil, dat doe ik”. (Rom. 7 : 20). Wat wonder dat de animisten, die hun eigen willingen houden voor verachtenswaardige bezetenheden huns lichaams, ten slotte zuchten: „Ik ellendig mensch! wie zal mij verlossen uit het lichaam dezes doods?” (Rom. 7 : 24).

Zoo is het resultaat van het primitieve idealisme de verza-king van al het zinnelijke en wereldsche, eensdeels wijl hun overmaat den geest afleidt en verzwakt, maar anderdeels wel

even dikwijls wijl inderdaad de druiven te zuur zijn, een reden die meer nog dan de eerste aan de overheerschte massa de gewenschte ootmoedigheid, althans berusting, inprent. Hoe bij uitstek doelmatig is het niet, al van te voren af te zien van eenig *hier* bereikbaar doel. De idealisten zijn het die voor het eerst de zoo troostrijke list aanwenden van „uit den nood een deugd te maken”, van den regel der dialektiek; „het zwakkere argument om te praten tot het sterkere”, in de moraal over te dragen. Waar zij voelen op aarde niets te *kunnen* bereiken, verbeelden zij zich het slechts te *willen* in den hemel. De verlossing uit het aardsche leven, de gelukzaligheid in een *ander* bestaan wordt het ideaal en het is waarlijk niet om het volk in toom te houden zoo de heerschers het over zijn wereldsche ellende troosten met hemelsche beloften; zij zelve hebben dien troost niet minder noodig. Radeloos en hulpeloos voelt zich het verstand en daarom denkt het gevoel in een andere werkelijkheid hulp en troost te vinden. Ten alle tijde heeft smart den mensch gebogen, maar eerst de gedesillusioneerde idealist wordt door haar gebroken en haat om harentwil het leven zelf als een plaag, een beproeving hoogstens, hem door een hooger macht opgelegd. Zijn deugd werd niet het leven volstrijden, maar doordulden. Reeds het nog krachtige oeridealisme schrijft alle tegenslag des levens in laatste oorzaak aan de goden toe, zonder evenwel tot de dof-gelaten resignatie van den levensmoeden dekadent te vervallen die uit hopelooze onmacht zijn weg op den heere wentelt. Integendeel,

„ὄ τί μοι αἰτία ἔσσι θεοί νύ μοι αἰτιοί εἰσιν” (Ilias III 164). 1

roept Priamos van af den wal van Troje Helena toe en zonder zweem van verwijt; de goden zijn het, niet zij, wier wil hem den tranenrijken krijg der Achaiers oplegde. Hij smaadt haar niet; maar hij roept haar liefkozend:

δέσπο πάροισθ' ἔλθοῦσα, φίλον τέκος, ἴσεν ξυῖο, 2)

en met welgevallen, met teederheid, ziet de gansche raad der ouden neer tot haar, de schoonheid, en geen beklag, noch

1) Gij zijt voor mij niet schuldig, de goden alleen zijn schuldig.

2) Hierheen lief dochterken, kom nu en zet u hier neer aan mijn zijde.

verwondert zich dat om harentwil zoo vele helden den dood moeten vinden. Optimisme en een kinderlijke luchthartigheid doen hen den verschrikkelijken wil der goden eigenlijk toch met bereidwilligheid volvoeren; hun leven is een spel, een heldenspel en zelfs het diepste fataliteitsgeloof is niet bij machte hun eigen-wil te breken. En diezelfde Grieken die eens den zich zelf helpenden, alle lasten en moeiten des levens uit eigen kracht overwinnenden Herakles vereerden als hun heerlijkste voorbeeld, die forsche, levensblijde Hellenen, worden begeerte-looze Cynici, apathische Stoicijnen, erger, wereldverzakende Christenen.

(Slot volgt).

LEVENSGESTALTEN

DOOR

AART VAN DER LEEUW.

Ik liet Lysander waar twee wegen kruisen
En breed zich buigen om een steenen graf
In starre wanhoop achter, slechts met 't ruischen
Der treurcypres nu hem mijn stem begaf.

Ik wenkte, maar hij wees mij, wijl wij zwegen,
De stukken van zijn trouwen pelgrimsstaf,
Dan naar de zon en 't korstig stof der wegen
Dat als een vale mantel hem omgaf.

Hij reikte mij zijn holle kalebas,
Waar zelfs geen laatste droppel flonk'ring ving;
Ik bracht haar aan de lippen en slechts asch
Proefde ik bitter tot dorst-leniging.

Hij lei de handen op den koelen steen
Waar ranke nimfenreien leven logen,
Scheen in stil peinzen, droever dan geweest,
Mijn sterken steun en goeden troost onttoegen.

Nu bood ik hem mijn boordevolle kruik,
 Met purp'ren wijn, waarvan de tuit den mond
 Eens saters nabootst, en de bolle buik
 Met druiven is bebeeldhouwd rijp en rond.

Hij schudde 't hoofd dat ik zoo drong en sprak :
 „Gij ziet mijn staf, maar niet die roeste keten
 Die noôgetorscht, mijn tragen reismoed brak
 En vast mij klinkt aan 't nimmermeer vergeten

Van 't oud bedrijf waar geen berouw voor baat,
 Wank'looze liefden die ik valsch bezwoer,
 Wat 'd' ouders wilden in hun streng beraad,
 En heel mijn jeugdtijd als een doode broer ;

'k Kan dit niet sleepen met mijn stukken stok.
 Gij voelt de heete zon, niet hoe zij martelt
 Mij nachtverloren man, die laafnis lok
 Slechts uit een hemel waar het stervuur sparkelt.

Gij ziet mijn lijf dat grauwbestoven derft .
 Der frissche winden rappe makkerschap,
 Maar niet de sluiers waar mijn ziel in sterft.
 Mijn dorst weet gij, geen vrucht waaruit het sap

Gegist kan worden dat die koorts verkwikt.
 Schoon is dit graf U met zijn vrouwendans
 Tot eeuwig feesten in 't graniet gebikt :
 Een urn met asch rust in dien vreugdenkrans,

Voor wien het wezen zien wil niet verborgen.
 Maar ach, niets ziet ge, ga, laat mij alleen.

Hier is mijn einddoel : gist'ren, heden, morgen,
In simplen eenvoud van symbolen één."

Zoo sprak hij, en ik dronk een vollen slok
Klokkenden nektar, dat mijn dorre keel
Van sneeuw gebet leek, doch mijn polzenklop
Danste en brandde fel lijk vlamgespeel.

Ik schoof het warrig takgordijn terzijde
En, bloode minnaar in liefs slaapvertrek,
Trad ik de boschzaal in, de schoonbereide
Met moskarpet en schaûw en zonnevlek.

Lang liep ik door de stilte, maar mijn huis,
Met marm'ren zuilen, fries en stukfestoen,
Kan niet vertrouwder zijn dan 't takgebruis,
De lichtjes van den dauw, de geur van 't groen.

De stammen weken, nog één metgezel,
Plataan, maakte mijn schouders 't zonlicht zachter ;
Hij was van 't woud de laatste looverwel,
Van d'open lenteweide waard en wachter.

De vlakke glooide langzaam, dat 't wel leek
Of bloesem, door een overrijke hand,
Gestrooid werd, spelend, naar een blijde beek
Die zilver zong langs rietberuischten kant.

Aan d'andren oever steeg het land en klom,
Licht halmenweem'lend, tot een heuvelflank ;
'k Zag ruige struiken waar een roos door glom,
En, op den top, een berkje bleek en slank,

Dat huwde 't luchtblauw aan de weievacht,
Alsof twee bekers wachtten, rand aan rand,
De een saffier, de ander van smaragd,
Koelend te laven godenlippenbrand.

Ik greep mijn syrx, lachte en nam gelag
In de lusterberg van mijn milden boom;
Het was er loom en, scheem'rig nauw'lijks dag,
Week van tapijt, verruk'lijk van aroom.

Ik blies mijn adem in de pijpenrij,
Vond, zoo mijn stemming wisselde, 't refrein
Der diepe tonen en der helle, bêi,
Zoetfluitend uit de rietschacht groot en klein.

Een vloed van klanken stroomde naar het water
En woelde zuchten uit het klagend rusch,
Of 'k Pan was die, in weenen en geschater,
Zijn stomme bronnimt smeekt om stem en kus.

Toen — o schoon wonder van dit liefste uur —
Rezen drie vrouwen, naar mijn dansmuziek
Zich aarz'lend wendend, in vereend getuur
Den zanger zoekend die deez' weelde schiep.

De eerste en oudste, leliewit 't gewaad,
Droeg immortellenkrans om 't zwarte haar,
Als 't beeld, dat hoog in marm'ren mantel staat,
De hand boven d' oogen in een ver gebaar.

Haar jongre zuster zwaaid' een thyrsusstaf,
Juub'lend en juichend — zij mijn innigst kind;

Van 't gele kleed gleeed 't gouden zonlicht af,
Zij hield haar handjes open aan den wind.

De blondste, blauwomplooid, zag 't dartel trippen
Met stille raadseloogen droomend aan;
Zij bood, een vinger manend op de lippen,
Hoewel het voorjaar was, een garf rijp graan.

Het kind, den blijen blik vol heerlijk Heden,
Vleid' om een reidans nu, zoo lokkend trof 'r
Een nieuwe wijs. Haar arm, de teer-gelede,
Hief zich en zocht, zooals een duif haar doffer,

Haar blonde zusters hand in blanke vlucht.
Dan, in zacht tasten dat te koozen vraagt,
Een weerdruk afbidt, maar een weig'ring ducht,
Vond zij warm antwoord bij de ernste maagd.

Nu was een eed'le levensring gesmeed.
De bloote voeten schoven door de bloemen,
Breed wuifden haren, kruifden sleep en kleed,
Wijl 't fluitgetuit steeg, mijn genot te noemen.

Het was de donkre zuster die den rei
Voerde en leidde naar mijn klare maat,
Als een die, vast in 't weten van 't voorbij,
Een vreemden weg in zeek're gratie gaat.

De halmbewiegde, door het lied gedragen,
Maakte haar danspas tot een zieletaal;
In 't overneigen deed zij stille vragen,
In 't heffen van haar leest een vaag verhaal.

Tusschen die beiden stoof mijn zonnemeid,
Zoo wonnedorstig en toch ongelescht;
Haar kleine borste' ontsprongen blijbevrijd
Heur kleed, als jonge vogeltjes hun nest.

Plots groeid' een liedje uit drie kelen, rein
En klaat'rend zoo in stralen 't water plast;
Als had een kunst'naâr om een springfontein
De gratiën gebootst in broos albast.

Mij roerde 't meest een weemoedsdiep geluid.
Er rees een gloed aan langverbleekte kimmen
Van mijn herin're' en strooide rozen uit
Naar landschap, stad en doode vrienden schimmen.

Nog nimmer zag ik kindsheid zóo gekroond
En hoe 't eenvoudigste daar wonder is
Dat, welbewaard, ook later tijd vervroomt,
Als schoone godenbeelden in hun nis.

Haar zusters zang, sereen, bracht puurder vrede,
Doorblonk den mist die 't komende omfloerst;
Zij leerde hoe in eind'lijk-veil'ge reede
Het schip belandt, dat naar de sterren koerst.

Mijn kindje vlocht die rijpe stemmen samen,
Of 't twijgen waren, tot een jubelkrans;
Kleep'lende klokjes noemde 'r mond de namen
Van plant en dier, zon, stroom en hemeltrans.

Hoe lang nog heeft hun voet de wei gekust?
Slaap, schoot voor hoogste vreugd' en diepst verdriet,

Vouwde ook mijn hart in heur wijde rust,
Lijk 't wichtje sluim'rend bij een wiegelied.

Zóó was die dag, en ik vertrouw zoo vast
Dat mij nog menigmaal die maagdenkreis
Dansend zal duiden hoe 't te leven past,
Op 't zuivre juichen van mijn pijpenwijs . . . . .

Totdat de nacht valt, en ik grijs en moe
Van zingen, dichten, peinze' en schoonheidschouwen
Tevrêe zal liggen met mijn oogen toe
In donkerkalme kluis van blind vertrouwen.

Dan zal, gebeiteld om mijn sarcofaag,
De stoet der negen muzen staag de faam
Verkonden van hun antwoord op de vraag
Van een gestorven zanger, zonder naam.

Terwijl Lysander — ach — als doode man,
Hoe luide hij ook prees eens graf en asch,
't Verloren leven niet vergeten kan
En wat daar rijk en licht en heerlijk was.

Hem wordt het leen'gend Lethenat bespaard,
En zal zijn schim, door 't dof herdenken droever,
Hoewel de veerman om zijn lijksteen vaart,
Ronddolen eeuwig aan den naakten oever.

SOCIALISME EN STAATSSOCIALISME

DOOR

MR. S. J. VISSER.

Public ownership is higher in the scale
of civilisation than private ownership.

(Prof. F. PARSONS).

„Land en Volk” eindigde onlangs een drietal artikelen, gewijd aan de bespreking van Lucien Deslinières' geschrift: *Projet de Code socialiste* met de volgende woorden:

„Wie daarvan 1) zich gouden bergen kan beloven, hij zij „sociaal-democraat: wij voor ons verkiezen zelfs de ellende „onzer tegenwoordige samenleving boven de veel diepere „van Deslinières' land van belofte.”

Dit slot is juist wat de formulering, onjuist wat den inhoud betreft. In de volgende bladzijden hoop ik deze uitspraak nader toe te lichten en te verdedigen.

De formulering is m.i. juist. Wanneer we onze maatschappij-inrichting gegrond op het *privaat-bezit* der productiemiddelen en *vrije concurrentie* in ieder opzicht hooger achten dan de *socialistische*, wie onzer zou dan de komst der laatste willen bevorderen of verhaasten?

Doch staat zij hooger?

De redacteur van „Land en Volk” verzekert het op de meest stellige wijze.

Mij schijnt twijfel gewettigd.

Ziehier waarom:

---

1) (van de socialistische maatschappij-inrichting).

3) Ten einde twee stelsels te kunnen beoordeelen moet men vergelijken. Maar om te kunnen vergelijken is noodig: grondige kennis van de beide deelen (in casu: van de twee maatschappij-inrichtingen). Immers, grondige kennis van het eene en halve of kwart-kennis van het andere leidt tot eene onzuivere vergelijking.

Wat is nu het geval?

De kapitalistische maatschappij bestaat overal. Men vindt haar onder de meest verschillende hemelstreken; zij bestaat reeds zoolang dat de voor- en nadeelen in de praktijk ten volle bekend zijn. Zij kan alleen, door steeds meer kapitalistisch te worden, in vele nadeelen en in sommige voordeelen zich scherper accentueeren.

De socialistische maatschappij is nergens te zien. Zelfs in Australië waar reeds verschillende ingrijpende sociale hervormingen verwezenlijkt zijn, is geen socialistische maatschappelijke organisatie te vinden. 1)

Vooropstellende, dat ons oordeel reeds op dien grond gebrekking moet zijn, wensch ik eenige beschouwingen te doen volgen, mede in verband met hetgeen reeds door mij gepubliceerd werd.

Een van de grootste nadeelen voor de socialistische propaganda is misschien wel het feit dat de tegenwoordige socialistische beweging beheerscht wordt door het Duitsche Marxisme. Wie — gelijk ik — in Duitschland gewoond en eene universiteit aldaar bezocht heeft, zal zeer zeker grooten eerbied hebben voor de Duitsche wetenschap, maar te betwisten valt het niet dat de vorm, waarin de wetenschappelijke Duitscher zijne denkbeelden kleedt, aan klaarheid veel, vaak alles te wenschen overlaat. Bij den Duitscher is een wetenschappelijke behandeling onmogelijk wanneer deze niet geschiedt met een omhaal van geleerdheid die steeds de verbazende knapheid van den schrijver moet bewijzen.

Natuurlijk komt dit eerst recht te voorschijn wanneer we met wijsgeerige vraagstukken te doen hebben. Het ligt niet

---

1) Een verschil b.v. met de quaestie van den regeeringsvorm. Men vindt monarchieën en republieken, reeds geruimen tijd bestaande en dus voor vergelijking vatbaar.

in mijn bedoeling de oorzaak hiervan dieper op te sporen. Is de geestelijke conceptie bij den Germaan verwarder, onduidelijker dan b.v. bij den Galliër? Of hebben we te doen met wetenschappelijke „aanstellerij”. Men zoude het eerste kunnen gelooven, er op wijzende hoe de Franschen in de mathesis steeds vooraan zijn geweest.

Onze Nederlandsche soc.-democraten hebben veel van de Duitschers overgenomen. Men behoeft slechts geregeld een abonnement op een paar groote Deutsche soc. tijdschriften te nemen en te vergelijken. „Bei Ihnen ist viel Nachahmung,” zeide mij eens mijn vriend Dr. Robert Micheels (voorheen militant soc. democraat te Marburg — thans privaats-docent te Turijn).

In menig opzicht tot hun nadeel.

Want daardoor hebben we gekregen dat fanatieke Marxisme en tevens die opeenstapeling van volkomen onvruchtbare polemieken tusschen Marxisten en anti-Marxisten, die de socialistische beweging in haar geheel ontzaglijk geschaad en haren groei hebben tegengehouden.

Noch de Kantianen zweren zoo bij hunnen meester, noch de Thomisten zoo bij Thomas van Aquine als de onvervalschte Marxisten bij hunnen Marx.

Herleidt men, zooals de redacteur van „Land en Volk” doet, de vraag: kapitalisme of socialisme? tot eene vergelijking, weegt men af de voor- en nadeelen die beide stelsels medebrengen voor zoover wij deze in het *tegenwoordig* stadium onzer evolutie beoordeelen kunnen, hetgeen nu inderdaad de eenige ware methode is, dan zijn Marx, Lassalle, Engels, Louis Blanc, Lafargue e.a. voor millioenen menschen wegwijzers geweest; hunne denkbeelden bevatten zeer zeker een kern van waarheid doch de socialistische idee zelf bestaat onafhankelijk van hen.

M. i. is slechts een economisch agnosticisme 1) wetenschappelijk verdedigbaar. Ook de ernstigste studie op sociologisch gebied kan ons nimmer veroorlooven absolute uitspraken te geven in welke richting onze economische verhoudingen zich zullen ontwikkelen.

1) van A(privans) en *γἰγνώσκειν* = niet-weten. Het „agnosticisme” omtrent metafysische vragen werd o.a. beleden door Herbert Spencer.

Dat vele doctrinaire Marxisten en anti-Marxisten deze m.i. onaanvechtbare waarheid over het hoofd zien, heeft een massa onvruchtbaren arbeid veroorzaakt.

Wie glimlacht niet, wanneer hij bij Bebel („Die Frau und der Sozialismus”) 1) leest: „Das XIXe Jahrhundert wird schwerlich zu Ende gehen, ohne dass dieser Kampf so gut wie entschieden ist.” En deze apodictische uitspraak — reeds thans door den tijd voldoende gelogenstraff — zoude men gemakkelijk met dozijnen kunnen vermeerderen. Toch kan zich zeer goed een socialistische overtuiging vormen al aanvaardt men de denkbeelden van Marx, Lassalle e. a. slechts ten deele. Een a-Marxistisch — iets anders dan een *anti*-Marxistisch — socialisme is wetenschappelijk zeer goed verdedigbaar. M. i. is zelfs de grondslag breeder dan van het Marxistisch socialisme.

Immers: de propaganda voor een dergelijk socialisme zal dan eindelijk vrij zijn van alle wijsgeerige, (vaak quasi-wijsgeerige) betoogen; zij bestaat niet in onvruchtbare polemieken, doch in een voortdurend wijzen op de groote materiele en moreele gebreken onzer huidige maatschappij-inrichting en het daar naast of daar tegenover plaatsen van een volgens de rede verdedigbare socialisatie der productie en vervoermiddelen. En nu ligt het tevens voor de hand dat ieder stukje socialisme hetwelk op het individualistisch stelsel veroverd wordt, *levende* propaganda is.

De tien bureaux voor het postchequeverkeer die in Duitschland van Staatswege opgericht zijn zullen meer voor de *socialistische idee* doen dan dozijnen brochures en dagbladen, dan tientallen vergaderingen.

De *tegenstelling* der beide stelsels is thans in onzen tijd nog zeer flauw.

Van daar, gelijk we straks zien zullen, bij de massa geen groote geestdrift.

En hier kom ik tot een nieuw punt.

Volgens vele socialisten (Zie b.v. E. v. d. Velde: *Le régime socialiste*) zijn het staatsocialisme en het socialisme tegenstellingen.

---

1) De eerste uitgave verscheen vóór ± 20 jaren.

Mij komt het voor dat in deze redeneering een misverstand schuilt; in ieder geval laat zij aan duidelijkheid en volledigheid te wenschen over. Welke is de verhouding van het staats-socialisme tot het socialisme (voorgestaan door de Marxistische socialisten)?

Dr. Robert Micheels met wien ik dit punt eens uitvoerig besprak zeide mij: „Wir wollen Nichts von *diesem* Staate.”

Maar van welken Staat dan? vroeg ik.

„Het Volk” toonde nog niet lang geleden, v. d. Zwaag's plannen besprekende, aan, dat er toch altijd een staatsmacht als regelende factor zal moeten zijn.

Terecht, naar ik meen. Zonder staat geen recht en zonder recht is geen maatschappij denkbaar. De staat immers is het pantser hetwelk de maatschappij beschermt en schraagt. Zonder een souverainen staat is dwingend recht (z.g. jus cogens) onmogelijk. Men kan niet eene in détails uitgewerkte regeling der collectieve productie verlangen. Daarom lijkt mij ook de poging van Lucien Deslinières om reeds in *onzen* tijd een code socialiste te ontwerpen, een onbegonnen werk.

Wel echter moet men zich duidelijk rekenschap geven van de wijze waarop en de richting waarin onze tegenwoordige samenleving zich verder ontwikkelen zal.

Voor zoover ik weet, is deze vraag: hoe verhoudt zich het staats-socialisme tot het socialisme, nog zelden precies en duidelijk gesteld. En toch, van hoeveel beteekenis is zij voor de toekomstige economische ontwikkeling? Immers, wordt die verhouding in een duidelijker licht gesteld, dan is samenwerking tusschen de soc. democraten, die op Marxistisch standpunt staan en de groote massa „socialistisch willenden” de a.-marxistische socialisten gemakkelijk en in het belang der algemeene socialistische beginselen verdedigbaar.

Gelukkig is omtrent deze vraag van bevoegde zijde onlangs in de Tweede Kamer licht ontstoken. De afgevaardigde J. H. Schaper heeft bij de beraadslagingen over de motie-Bos c. s. eenige zeer belangrijke opmerkingen gegeven. Deze luiden als volgt:

„Ik wijs op dit alles, omdat ik de vrees koester dat men „al te zeer beangst is, voor staatsexploitatie van spoorwegen,

„omdat daaraan zit een socialistisch luchtje. Maar van het „socialisme dat wij voorstaan is de staatsexploitatie slechts de „carricatuur. Het is een exploitatie door den klassestaat waarin „wij nog leven. Het geheele spoorwegwezen draagt natuurlijk „ook het kenmerk van dien klassestaat.

„Wanneer men 's avonds een trein ziet rijden, dan kan men „op een uur afstand precies zien wat derde, wat tweede en „wat eerste klasse is.”

„In de eerste klasse is de verlichting prachtig, in de derde armzalig.

„Ik geef toe, dat dat beter wordt, maar men kan het verschil toch zeer goed op een afstand onderscheiden.

„Dat is het beeld van de geheele maatschappij . . . .

„Ook bij staatsexploitatie zullen de hooge ambtenaren rijk worden bezoldigd en de lage met een klein traktement worden afgescheept. De regeling zal dan ook geschieden van bovenaf door enkele directeuren of één directeur. Het personeel zelf, de vakorganisatie die wij een groote rol toekennen in de toekomst-maatschappij, wordt ook dan in de regeling van zaken in afzienbaren tijd zeker niet gekend. Socialistisch is staatsexploitatie van spoorwegen alleen *technisch* en *materieel*, maar *ideëel*, *proletarisch* en *revolutionair* is zij dat allerminst.

„Wanneer ik dan zeg dat de motie van den heer Bos c. s. ligt in de lijn van ons bcginsel, dan wil dat zeggen bij wijze van „running power” . . . .

„Dit is zeker, wie een klein beetje studie heeft gemaakt van de socialistische theorieën, weet dat dit bedrijf geheel geschikt is om zóó te worden overgenomen voor socialisatie . . . .”

Mij komt het voor dat we aan deze korte uiteenzetting bij de bespreking van zulk een concreet onderwerp meer hebben dan aan vele zinledige phrases die we vaak bij buitenland-sche schrijvers viuden. Alle bekende „Schlagworte”: „geen ambtenaarsheerschappij, geen bureaucratisch geregelde bedrijven” enz. zeggen inderdaad niets.

Men moge het met den socialistischen afgevaardigde oneens zijn, we hebben in zijne verklaringen althans een „houvast”.

Voor den heer Schaper zoude dus staatsexploitatie van

spoorwegen eerst dan geheel aan zijn socialistisch ideaal beantwoorden wanneer:

a. Voor het publiek slechts ééne goed ingerichte klasse bestond, zooals nu b.v. in de trams of ten minste wanneer meerdere gelijkheid wat de inrichting der klassen betreft werd aangebracht. Het verwezenlijken hiervan is weer geen hersenschim. In België b.v. vindt men een 1e en 2e klasse ook in de trams. Bij ons en in Duitschland — m. i. terecht — in den regel niet.

In de hoofdsteden zitten de meeste menschen wegens de groote trajecten meer in de tram dan in de trein.

In het postwezen is deze absolute gelijkheid van het publiek dan ook om zoo te zeggen geheel doorgevoerd.

b. Indien er een rechtvaardiger loonsverhouding kwam.

Dit punt is voor discussie vatbaar. *Eenig* verschil zal er wel altijd blijven. Doch we kunnen ook zeer goed een grootere gelijkheid voorstellen tusschen de onderscheidene ambtenaren in een bepaalden tak van dienst. De Staat zal echter aan het eenmaal bedongen loon of pensioen gebonden, doch tegenover nieuwe ambtenaren vrij zijn.

c. Indien de vakvereeniging erkend en in de *leiding* der onderneming *gekend* werd.

Ook dit desideratum — al ligt de vervulling er van nog verre — is geen utopie. Wel acht ik de tegenstelling van den heer Schaper niet juist.

Een *leider* (noem hem: chef, directeur, of hoe ook) zal er bij iedere productie en aan het hoofd van iedere spoorweg-exploitatie moeten zijn.

Doch wij kunnen ons zeer goed denken dat een delegatie uit de duizenden arbeiders gekozen mede invloed uitoefent op den gang van zaken; althans op de regeling der arbeidsuren; vervanging enz.

Alleen zij opgemerkt dat ook onder een dergelijk systeem geen volmaakte bevrediging van *ieders* wenschen zal kunnen verkregen worden.

Gesteld immers over een bepaalde wijziging, bv. in den arbeidsduur, wordt het besluit van de (kleine) meerderheid der vakvereeniging voorgedragen. Dan zal de groote minderheid die hare wenschen onvervuld ziet noode — doch door wettelijke regeling gedwongen — er in berusten.

Bij de bespreking dezer punten wil ik niet langer stilstaan doch met aandrang er op wijzen hoe door deze uiteenzetting een m. i. juiste verhouding van staatsocialisme, en socialisme gegeven wordt.

Mij heeft dit altijd toegeschenen te zijn de vermoedelijke evolutie der toekomst, zij het dan ook der zeer verre toekomst.

I. Vrije concurrentie en privaat bezit der productie- en vervoermiddelen.

II. Overheidsexploïtatie, langzame socialisatie der vervoer- en productiemiddelen maar nog geheel het karakter dragend van de kapitalistische maatschappij.

III. Volledige socialisatie der productie- en vervoermiddelen. *Democratisering van de reeds tot stand gekomen staatsexploïtaties.*

Natuurlijk met zeer langdurige overgangsperioden.

Want van hoeveel factoren — speciaal in een klein land — is de economische evolutie niet afhankelijk? Men bedenke slechts dat de sociaal-economische ontwikkeling ook en vooral door de groote naties bepaald wordt. Uitvoerig heb ik dit vroeger aangetoond. Maar ééne zaak staat na de verklaring van den heer Schaper vast: dat overheidsexploïtatie — ook door den tegenwoordigen staat — socialisme is in materiëlen en technischen zin.

Die staatsexploïtatie is dan, zoo men wil een nog zeer onvoldragen socialisme. Maar niemand kan, dunkt me, beide antipoden noemen. Ware het aldus dan zoude het bevorderen van iedere staatssocialistische organisatie door de Marxisten bestreden moeten worden. Bovendien op welke *andere* wijze kan men zich deze evolutie voorstellen? De heer Schaper beweert terecht dat juist deze tak van verkeer en vervoer zoozeer gecentraliseerd is dat de staatsexploïtatie als vanzelf de particuliere exploïtatie zal vervangen.

De afgevaardigde voor Appingedam stelde er tegenover de wagenmakerij. Deze industrie is nog zóó gedecentraliseerd dat staatsexploïtatie in afzienbare toekomst niet mogelijk zal zijn.

De verhouding van staatsocialisme tot socialisme vindt men bij de Fransche socialisten veel juister geteekend dan bij de Duitschers.

Het bestek van dit opstel dwingt tot beperking, anders

zou ik gaarne citeeren uit de redevoeringen van Jean Jaurès in Juni 1906 in de Fransche kamer uitgesproken. (*L'organisation socialiste de l'avenir.*)

Eerst door de verhouding van beide zuiver te stellen krijgt de socialistische idee een tastbaren vorm. En zulks is, wil men uitbreiding der propaganda, dringend noodig. Want hoe gering is feitelijk nog de omvang der socialistische beweging?

Men behoeft slechts in een paar landen den stand der officieele sociaal-democratie na te gaan.

Tot de Duitsche sociaal-democratische partij behooren 500,000. Bij de algemeene verkiezingen werden drie millioen stemmen uitgebracht. Zeker belangrijke cijfers.

Maar hoever ligt nog na vele jaren van strijd de eerste uitvoering van ook maar een klein deeltje van hun program?

En dan nog! Indien een eerste punt van hun program verwezenlijkt wordt — zonder samenwerking met andere partijen zal het wel nooit gelukken.

Doch nemen we liever het zeer democratische Frankrijk.

Hoe staat het hier met de socialisatie der productiemiddelen?

Ten tijde der revolutie in de wijndistrikten heeft Jaurès de socialisatie der wijnbergen voorgesteld, derhalve: een staats-socialistischen maatregel; immers: het zoude zijn staatsexploitatatie van de wijnbergen en wel exploitatie door den *tegenwoordigen* klassestaat.

Het voorstel van Jaurès werd verworpen met overgrootte meerderheid. Van de 597 afgevaardigden stemden slechts 70 voor, bijna uitsluitend natuurlijk de socialisten.

Er is algemeen kiesrecht.

Houdt men nu vast dat uitbreiding van kiesrecht altijd slechts tot een zekere grens mogelijk is — (immers verder dan bv. een mannen- en vrouwen kiesrecht verleend aan allen die 23 jaar oud zijn desnoods aangevuld door het referendum; — zal wel nooit een wetgever kunnen gaan) —; begrijpt men voorts dat de omzetting in eene socialistische maatschappij toch alleen kan geschieden krachtens besluiten der meerderheid, en wel eener zeer groote meerderheid — dan is het iedereen duidelijk dat we, zelfs in de landen waar de democratie het sterkst is, van een complete socialistische maatschappij-inrichting nog zeer ver verwijderd zijn. Zeker

kan dit liggen aan gebrekkig economisch inzicht, maar welke de oorzaak moge zijn, het feit ligt er. Voor een groot deel is m. i. de schuld te wijten aan de wijze van propaganda der Marxistische socialisten.

Een normaal denkend mensch wil zich alleen moeite en arbeid getroosten voor iets, hetgeen hij zelf als bereikbaar — zij het ook in de verre toekomst bereikbaar — acht. Hij geeft zichzelf voortdurend rekenschap van de wijze waarop zijne denkbeelden zich zouden kunnen verwezenlijken.

Een a-Marxistisch socialist is dus alleen dan overtuigd wanneer hij de soc. maatschappij in zijne gedachten naast de bestaande plaatsende, de groote voordeelen voor de geheele menschheid van de socialisatie der productie- en vervoermiddelen inziet.

Geboren in de tegenwoordige maatschappij, ziet — gevoelt hij misschien aan eigen geest en lijf — de grove en groote gebreken van ons productiestelsel. Zonder de oogen te sluiten voor de groote voordeelen die de vrije concurrentie gehad heeft en nog heeft, maar minder heeft naarmate de samenleving meer kapitalistisch wordt, erkent hij — zij het dan ook op grootendeels theoretische gronden die latere praktische ervaringen kunnen logenstraffen — dat de collectieve productie voor een hooger en vorm van menselijke samenleving een betere grondslag is dan het tegenwoordige stelsel. Voor hem is dan waar hetgeen de Amerikaansche hoogleeraar Frank Parsons zegt: „Public ownership is higher in the scala of civilisation than private ownership.”

N A S C H R I F T

Dit opstel was reeds geschreven toen ik het artikel van den heer D. v. d. Zee (Christen-Socialist) in het maandschrift „Vragen van den Dag” (Jan. 1909) las.

Ofschoon ik niet op zijn standpunt sta, gevoel ik mij in sommige opzichten aan de Christelijk-Socialistische beweging verwant.

In de beschouwing van genoemden schrijver wordt ook weer op de tegenstelling van „Staatssocialisme en Socialisme” vrij scherp gewezen.

Maar toch mag m. i. een woord van kritiek niet achterwege blijven. Men luistere: „Het Staatssocialisme als het naastvolgende stadium der bedrijfsevolutie, die groeit op kapitalistischen bodem is geen socialisme, is niets dan een consequentie van het kapitalistische productie-systeem en daarom even verwerpelijk als gansch het systeem zelve.”

Nu vraag ik in allen ernst: Kan men in één zin een grooter tegenspraak opnemen dan de schrijver in boven aangehaalde woorden doet?

De schrijver teekent het staatsocialisme als het „naastvolgend stadium der bedrijfsevolutie” geeft dus hiermede te kennen dat het tegenwoordige vrije — concurrentiesysteem zich langzamerhand in staatsexploitatie omzet maar acht het even verwerpelijk als het (kapitalistisch) systeem zelve. Reeds het „verwerpelijk vinden” is in dit zinsverband onwetenschappelijk. De wetenschap registreert alleen feiten en verschijnselen die men kan betreuren doch die men ten slotte . . . aanvaardt.

Erkent men dat het staatsocialisme tusschen het vrijconcurrentiesysteem en het democratisch socialisme ligt, dat het dus een schakel — misschien zelfs een zeer lange schakel — in de keten der sociale evolutie zal zijn dan is er voor de socialisten, van welke richting of kleur ook, geen grond tot teleurstelling wanneer het begin van dit stadium zichtbaar wordt.

Het bewijst voor mijne bewering dat een duidelijke omschrijving dezer begrippen en hunne verhouding hoogst gewenscht is.

Wellicht komt het ook doordat onder „staatsocialisme” niet steeds hetzelfde wordt verstaan.

Is het bv. niet opmerkelijk dat, terwijl eenerzijds V. d. Velde het staatsocialisme (in den zin van exploitatie door den tegenwoordigen Staat) bestrijdt, van een anderen kant in eene populaire brochure (Edition Germinal) de staats- en gemeente-exploitatie buiten België dringend worden aanbevolen als ontkiemend socialisme („Ce que veulent les socialistes”).

LAMARTINE: LES MÉDITATIONS POÉTIQUES

DOOR

MAURITS UYLDERT.

De grote revolutie had Frankrijk van zijn beste adelijke jongelieden beroofd. De geestkrachtige, de moedige, zoal niet *sans reproche* dan toch *sans peur*, waren gedurende de woelingen der negentiger jaren in de straten van Parijs omgebracht. „La politique dans une oeuvre littéraire, c'est un coup de pistolet an milieu d'un concert, quelque chose de grossier et auquel pourtant il n'est pas possible de refuser son attention” zegt Stendhal. En wat voor litteraire werken geldt, geldt evenzeer voor literatoren. Hoezeer fijne, dichterlike gemoederen ook terugschrikken mogen voor het troebele van politieke bestrevingen, juist de dichterlike verbeeldingskracht die in zulke gemoederen het hevigst leeft, wordt door de schoonheid van het langs politieken weg bestreefde doel, beheerst en meêgesleurd. En de adelijke geslachten — toonde zich ware adel niet steeds in geestdrift en menselik meêgevoel? — waren van hun meestbelovende en meest geestessterke nakomelingen beroofd.

Zodat het zeker niet „kracht” is wat wij bij een edelman-dichter van het begin der negentiende eeuw in Frankrijk verwachten kunnen. Lamartine was geen Landor, geen Wordsworth. Ook was hij niet zozeer een fijne en sterke als wel een gratie-volle weke natuur; geen Shelley. Maar Engeland was in volle reactie; het innerlik leven daar stond onder hogen politieken druk; de geesten concentreeren zich, stelden zich

schrap in strijdvaardigheid en werden gestaald terwijl de gereserveerde energie in Frankrijk door de grote revolutie en de daaraanvolgende oorlogen van Bonaparte verbruikt was.

Lamartine's poëzie bleek aan die der duitse dichters even weinig verwant. Hij was geen Novalis, geen Hölderlin. Voor hem waren de geheimzinnige diepe gemoedsontroeringen, de nauwelijks te benaderen duisterheden van het innigste harteleven, waaruit deze dichters de grote schoonheid hunner poëzie aan het licht brachten, niet toegankelijk. Want om in de eigene ziel neer te duiken en de geheimen ervan te beluisteren, ook daartoe behoeft men groten wil. Geen Heine ook, wiens gezonde zinnelijkheid en sterke lust aan 't aarde-leven weinig overeenkwamen met den drang naar vergeesteliking en zucht naar het leven hiernamaals van den fransen dichter.

Lamartine's eerste deugd was, dat hij ondanks weekheid, ondanks de hem ontbrekende wilskracht en levens-lust, Lamartine was. Hij was een persoonlijkheid en wij zullen in het volgende nagaan welke eigenschappen die persoonlijkheid had, wát het is, dat ons het recht geeft hem zo te noemen.

* * *

In zijn eerste Meditation Poétique: „L'Isolement”, in 1819 geschreven, treffen wij reeds veel van de eigenschappen aan die voor zijn poëzie kenmerkend zijn. De eerste drie strofen laat ik hier volgen:

Souvent sur la montagne, à l'ombre du vieux chêne,
 Au coucher du soleil, tristement je m'assieds ;
 Je promène au hasard mes regards sur la plaine,
 Dont le tableau changeant se déroule à mes pieds.

Ici, gronde le fleuve aux vagues écumantes,
 Il serpente, et s'enfonce en un lointain obscur ;
 Là, le lac immobile étend ses eaux dormantes
 Où l'étoile du soir se lève dans l'azur.

Au sommet de ces monts couronnés de bois sombres,
 Le crépuscule encor jette un dernier rayon,
 Et le char vapoureux de la reine des ombres
 Monte, et blanchit déjà les bords de l'horizon.

Dat deze verzen 'leven' zal niemand ontkennen. De beweging van het ritme, de zachte cadans, de maat-schommeling geeft juist zoveel als gegeven moet worden om de gevoelige deining der ziel uit te beelden, die zich eenzaam voelt en zich gelokt weet door de natuur, overal rondom, met een der ziel aanpassende stemming.

Stijve Alexandrijnen zijn dit zeker niet; er vaart een adem door deze maten, er klopt een hart in.

Men scandere slechts het tweede vers naast het eerste; het eerste strekt zich over zijn volle breedte gelijkmatig uit, en het ritme beeldt meê aan de verbeelding van den rustigen ouden eikenboom; het tweede heeft een zacht dalende schommeling in de eerste maten en wel zo dat de volle zwaarte van de stem het woordje „tristement” treft en daarmee de droeve stemming versterkt, terwijl de voorstelling ook hier door het ritme verlevendigd wordt. Het derde vers heeft vier in plaats van zes heffingen en daardoor al het onrustige dat uitgebeeld moest worden. Ook de verdere verzen zijn uitnemend.

Naast de gevoeligheid van de versbeweging, de fijnheid der modulatie's, de cadans die harmonies is zonder nochtans een-tonig te zijn, merken wij den veroverenden gang op die de stroom van het ritme heeft. De verzen storten zich een na een uit zoals de golven aan het strand, na in de branding gebroken te zijn, over het vlakke zand storten. Dit slag op slag aanstromen van het gevoel is evenwel niet de gemoedsbranding van den hartstocht, het is meer een zekere gemoedsopgetogenheid, een enthousiasme, vurigheid van de, naar uiting driftige, ziel.

Wij willen hier enkele verzen uit de derde Meditatie afschrijven, waaruit de brede stroming van het ritme duidelijk blijken zal:

Reeds in het eerste vers:

Vois-tu comme tout change ou meurt dans la nature?

gaat het schema van de zesvoetige jambe schuil. Er is een zachtheid in den klank, die zich ontroerend paart aan de gevoelige vertraging van dit ritme, dat, de caesuur voor 'ou', na het woord 'change' even aarzelt om te zwaarder en met sterker droefgeestigheid het 'meurt' te betonen.

Vois-tu comme tout change ou meurt dans la nature?
 La terre perd ses fruits, les forêts leur parure;
 Le fleuve perd son onde au vaste sein des mers;
 Par un souffle des vents la prairie est fanée;
 Et le char de l'automne au penchant de l'année
 Roule, déjà poussé par la main des hivers!
 Comme un géant armé d'un glaive inévitable,
 Attendant au hasard tous les êtres divers,
 Le Temps avec la Mort, d'un vol infatigable,
 Renouvelle en fuyant ce mobile univers!
 Dans l'éternel oubli tombe ce qu'il moissonne:
 Tel un rapide été voit tomber sa couronne
     Dans la corbeille des glaneurs;
 Tel un pampre jauni voit la féconde automne
 Livrer ses fruits dorés au char des vendangeurs.
 Vous tomberez ainsi, courtes fleurs de la vie,
 Jeunesse, amour, plaisir, fugitive beauté;
 Beauté, présent d'un jour que le ciel nous envie
 Ainsi vous tomberez, si la main du génie
     Ne vous rend l'immortalité!

Voor den aandachtigen lezer zijn de schoonheden in deze verzen talrijk, zulke als het versnelde ritme van het vierde vers, het doorlopen van den volzin des vijfden regels in den zesden, met den zwaarderden gang ervan die in het sonore 'Roule' eindigt. Maar vooral is de maatslag opmerkelijk die door dit gehele brokstuk klopt. Terwijl ons toch ook weer niet ontgaat hoezeer een hinderlike retoriek na het vierde vers het aanvankelijke gevoel vertroebelt; waaruit de zwakte van dit gevoel blijkt.

Opmerkelijk is ook de ritmiese schoonheid van het geluid. Hier een paar strofen uit „Le Golfe de Baia”.

Vois-tu comme le flot paisible
 Sur le rivage vient mourir?
 Vois-tu le volage zéphyr
 Rider, d'une haleine insensible,
 L'onde qu'il aime à parcourir?
 Montons sur la barque légère
 Que ma main guide sans efforts,
 Et de ce golfe solitaire
 Rasons timidement les bords

Loin de nous déjà fuit la rive :
 Tandis que d'une main craintive
 Tu tiens le docile aviron,
 Courbé sur la rame bruyante,
 Au sein de l'onde frémissante
 Je trace un rapide sillon.

— — — — —
 — — — — —

Ainsi tout change, ainsi tout passe ;
 Ainsi nous-mêmes nous passons,
 Hélas ! sans laisser plus de trace
 Que cette barque où nous glissons
 Sur cette mer où tout s'efface.

* * *

Uit Lamartine's eerste meditatie: „L'Isolement” wordt ons bovendien de zielsgesteldheid van den dichter kenbaar.

De dichter voelt zich de eenzame voor wien het natuurschoon rondom niet de minste bekoring meer heeft. Droevig, koud en gevoelloos dwaalt zijn ziel over deze aarde waarvan hem de lusten vreemd blijven. „Le soleil des vivants n'échauffe plus les morts.” Te midden van de bekoorlijkste valleien, bij de schoonste rivieren, bij grootse bergen en toverachtige wouden, leeft hij somber en inzichzelf-gekeerd met het enkele besef dat het geluk hèm nérgens wacht.

„Un être seul vous manque, et tout est dépeuplé,” roept hij uit en inderdaad is het leven voor hem meer dan de dood iets droevigs, daar de dood nog een geluk in het hemelrijk belooft terwijl hij van het leven, dat hij in volkomen verlangeloosheid slijt, niets meer te verwachten heeft.

Qu'importe le soleil ? je n'attends rien des jours.

Quand je pourrais le suivre en sa vaste carrière,
 Mes yeux verraient partout le vide et les déserts ;
 Je ne désire rien de tout ce qu'il éclaire
 Je ne demande rien à l'immense univers.

Toch, hoe nadrukkelijk die verlangeloosheid hier ook uitgesproken wordt, is zij maar schijn. Want zij is niets anders dan juist haar tegendeel. Verlangeloosheid hier, te midden van een aardse

schoonheid en voor een aards geluk, sluit een hevig verlangen in naar zulk geluk, naar zulke schoonheid als niet van deze aarde zijn. „Sur la terre d'exil pourquoi resté-je encore?” vraagt zijn moedeloos hart, „Il n'est rien de commun entre la terre et moi.” De banden zijn inderdaad innerlik reeds losgemaakt. Hij zou liefst sterven en zo zijn christelik geloof hem niet van den vrijen dood weerhield, zou hij niet aarzelen het leven dat hij zich, na den dood bestaande, droomt en waar hij zich aan liefde en schone verwachtingen hoopt te kunnen bedwelmen, waar hij verwacht het ideale Goede te vinden waarvoor op deze aarde zelfs geen naam is — zou hij niet aarzelen dit bestaan eigenmachtig te zoeken en daarvoor zijn verwelkte illusies te offeren.

Quand la feuille des bois tombe dans la prairie,
Le vent du soir s'élève et l'arrache aux vallons;
Et moi, je suis semblable à la feuille flétrie:
Emportez-moi comme elle, orageux aquilons!

De lusteloosheid voor al het aardse, voor elke zinnebeking, de matheid en levensmoeheid voelt men, zo niet uit de woorden als begrippen dan toch uit de klanken, in bijna ieder gedicht. Zelfs wanneer zijn verzen hartstochtelik zijn, beseft men dra dat deze hartstocht niet voortkomt uit een onweerhoudbare levensvreugde maar uit een machtig verlangen om uit het leven wèg te zijn. Er is in hem een geblaseerdheid die pijnlik aandoet:

J'ai trop vu, trop senti, trop aimé dans ma vie;
Je viens chercher vivant le calme du Lethé.

Men zie hoe de Meditatie waartoe deze verzen behoren — „Le Vallon” — aanvangt, neerslachtig, moedeloos:

Mon coeur, lassé de tout, même de l'espérance,
N'ira plus de ses vœux importuner le sort;

Hier heeft zelfs het verlangen naar het „Jenseits” opgehouden; het hart, moe van verlangen verlangt slechts niets meer te verlangen:

Prêtez-moi seulement, vallon de mon enfance,
Un asile d'un jour pour attendre la mort.

Wat was, voor Lamartine, de oorzaak van deze Weltschmerz? Uit het vers: „Un être seul vous manque et tout est dépeuplé”, zou men vermoeden dat de dichter een die hem lief was door den dood verloren had, en dat de droefenis over dit verlies hem het bestaan aan deze zijde van het graf ongenietbaar maakte. Zelf zegt hij in een zijner aantekeningen: „J'avais perdu l'année précédente, par une mort précoce, la personne que j'avais le plus aimée jusque-là.” Toch komt het mij voor, was dit verlies, hoe ook al de waarschijnlijke oorzaak van een tijdelijke droefgeestigheid, niet de ware grond van zijn on-wereldse levensbeschouwing, en zou hij, ook al hadde hij niemand verloren, op lateren leeftijd van zijn jeugd evenzeer hebben kunnen getuigen: „Je vivais en ce temps-là avec les morts plus qu'avec les vivants. Ma conversation habituelle, selon l'expression sacrée, était dans le ciel.”

De reden waarom hij een contemplatief bestaan, maar een bevredigend contemplatief bestaan, voor het, hem niet bevredigende, werkdadige leven wenste in te ruilen, was een algemene, en wel deze dat het werkdadige werkelijke leven voor hem en voor vele van zijn jonge tijdgenoten, niet werkelijk werkdadig was. Hij, en de jongelieden van zijn tijd, wisten met hun energie, met hun bestrevingen, geen weg. De revolutie en daarna het tijdperk van Napoleons dadenrijk bestuur, had de activiteit in de gemoederen machtig opgedreven, had de verbeelding voor roem gerijpt. In de daadloosheid, de leegte en stilte na 1815 wist de energie zich niet verwerkelikend te gestalten. „J'étais dévoré d'activité intérieure, et on me condamnait à l'immobilité.” Het is licht te begrijpen hoezeer levendige, werkzame naturen onder de plotselinge kalmte na de zo roemrijke ruchtige periode, moesten lijden. En zo ook Lamartine. Grote, krachtige geesten zouden zichzelf een werkelijkheid geschapen hebben, die overeenkomstig aan hunne verlangens was en waarin zij de stroom hunner teruggedrongen lusten vrijelik konden richten, maar krachtige geesten moest men bij den toenmaligen adel niet zoeken. Lamartine kon niet zijn wat Victor Hugo werd, die uit eigen wilskracht de weide schiep waarin hij de vruchtdragende bongerd van zijn lusten en begeerten uitplanten kon. Lamartine vermocht niet anders dan in den geest de aarde te ontvluchten nu zij hem

het verwachte en gewenste niet bood, en uit de teleurstellende werkelijkheid droomde hij zich weg in gemijmer over een vaag bestaan aan gene zijde van den dood.

De verzen die uit deze levensbeschouwing voortkwamen, voor een groot deel theologiese en wijsgerige verhandelingen in maat en rijm, en van verstandeliken aard, waren voor een ander deel wat men impressionistische stemmingspoëzie kan noemen.

De aandoening van de natuur op het dichtergemoed is levendig en de stemming die hij in het natuurleven rond zich meent te voelen, maar die hij uit de eigene ziel erover wierp en waarvan de impressie hem de reflectie biedt is zeer suggestief.

Ik toonde reeds aan hoezeer het hem gelukte zulke impressies stemmingsvol in het ritme te verzinneliken.

Hoe suggestief hij de stemming meê te delen weet moge uit enkele strofen van de vierde meditatie blijken:

Le soir ramène le silence.
Assis sur ces rochers déserts,
Je suis dans le vague des airs
Le char de la nuit qui s'avance.

Vénus se lève à l'horizon ;
A mes pieds l'étoile amoureuse
De sa lueur mystérieuse
Blanchit les tapis de gazon.

De ce hêtre un feuillage sombre
J'entends frissonner les rameaux :
On dirait autour des tombeaux
Qu'on entend voltiger une ombre.

Tout à coup, détaché des cieux,
Un rayon de l'astre nocturne,
Glissant sur mon front taciturne,
Vient mollement toucher mes yeux.

— — — — —
Dit is zeker nog niet het verrassende geluid van Verlaine's zachte indringende stem, maar deze poëzie is toch aan die van

Verlaine verwant. Een zo fijne avondstemming aldus te verzinneliken vermag slechts een zeer gevoelige geest en het is de oprechtheid en de onmiddelikheid van het gevoel in maat en klank, wat hier als in andere gedichten Lamartine's dichterschap waarde geeft. Gaarne schreef ik ook „Le Lac” hier af, een van zijn meest gave en harmonieuse gedichten, of enkele verzen, natuurbeschrijving en stemmingsvol, van „Ressouvenir du Lac Léman.” Zijn stemmingsverzen uit natuurindrukken voortgekomen, zijn liefde-verzen ook, zijn verreweg de beste.

Minder altijd de wijsgerige en religieuse gedichten. Deze wemelen van retoriese wendingen en hun stemmingen delen ons nòch de ware wijsheid, nòch het gevoelige godsvertrouwen meê.

De golf van het sentiment, bewogen en teêr zodra een eenvoudig liefdegevoel den dichter beheerst, vervlakt en verstrakt wanneer gedachten of overpeinzingen zijn gemoed domineren.

Aan enkele fragmenten dier meestal zeer lange, beschouwende gedichten wil ik het laatste even nader aantonen.

* * *

De geest die overal uit Lamartine's wijsgerige gedichten te voorschijn komt is die van Chateaubriands bloedeloos christendom. Zijn werk draagt de duidelijke sporen van dat tijdperk van kerkelijke reactie toen een machtig keizer met de hulp van een beroemd schrijver, het franse volk een ongewenst geloof wilde opdringen.

Met de vernietiging van den credienst tijdens de franse revolutie was het christendom dat feiteik in de levende harten der mensen niet meer bestond en slechts in kerkelijke vormen een schijnleven leidde, voorgoed dood. In Parijs tenminste. Noch de politieke oogmerken en machinaties van Napoleon, noch de eerzucht of het talent van een schrijver als Chateaubriand konden het doen herleven.

Pogingen om aan een eventuele opleving van dit geloof meê te werken, blijken de religieuse bespiegelingen van Lamartine geweest te zijn. Volkomen oprechte overigens, en voor een deel, een groot deel wellicht, onwillekeurige.

Een gedicht waarin wij zijn leer nagenoeg volledig uitgezegd

vinden is de, aan Byron gerichte, tweede Meditatie: „L'Homme.”

Lamartine moest van een man als Byron gruwen; in deze verzen zet hij zijn bleekzuchtig geloof, voor den toenmaals wereldberoemden en algemeen bewonderden „poète satanique”, uiteen.

Dat Lamartine, ondanks zijne aan die van Byron tegengestelde beginselen, die algemene bewondering deelde behoeft ons niet te verbazen. „Lord Byron” — zegt hij — „est incontestablement à mes yeux la plus grande nature poétique des siècles modernes.”

Wij moeten niet vergeten hoeveel bezwaarliker dan voor ons, het voor tijdgenoten van Byron was, dien dichter van de dichterlike persoonlijkheid te onderscheiden. Zij hadden niet, als wij, slechts te rekenen met de verzen, de klank, het ritme ervan. En wij kunnen het nòch Lamartine, nòch Goethe zwaar aanrekenen dat zij Byron vereerden en Shelley daarentegen niet kenden. Immers, voor de romantiese geesten in het begin der 19e eeuw wàs Byron persoonlijk inderdaad een „Nature Poétique.” Hij, als romantiese, ridderlike zwerver, als dichterlike, idealistiese strijder voor de griekse vrijheidsidee, ja voor de griekse vrijheid zelf, imponeerde de romantici meer dan hij het als dichter ooit vermocht. Later heeft Lamartine dit ook zeer juist gezien: „Il y a plus de poésie vraie et impérissable dans la tente ou la fièvre le couche à Missolonghi, sous ses armes, que dans toutes ses oeuvres.”

Mannen als Lamartine moesten zich bovendien aangetrokken voelen door de tegenstelling van idealisme en immoraliteit, die door den persoon van Byron omvat werd. In het gedicht „L'Homme” tracht hij Byron van het besef te doordringen, dat ook de sataniese geest zijn plaats in de goddelike wereldorde inneemt naar Gods wil en wet. „Hoewel gij, redeneert hij ongeveer, wanhoopskreten als uw liefste muziek beschouwt en genot vindt in het kwade; de mens het slachtoffer van uw boze lusten acht; hoewel uw ziel de hoop op een wáárluk geluk reeds vaarwel gezegd heeft; hoewel ge in elk opzicht een aanbidder van den Boze zijt: toch, daar ge uw aard van God ontvangen hebt en zijt wat Hij wil dat ge zijt, moet ge u als een werktuig in Zijn hand beschouwen.

Dieu t'a marqué ta place:

Comment? pourquoi? qui sait? De ses puissantes mains

Il a laissé tomber le monde et les humains,
 Comme il a dans nos champs répandu la poussière,
 Ou semé dans les airs la vie et la lumière,
 Il le sait, il suffit: l'univers est à lui,
 Et nous n'avons à nous que le jour d'aujourd'hui!
 Notre crime est d'être homme et de vouloir connaître:
 Ignorer et servir, c'est la loi de notre être.

Gij zijt niet anders dan een goddelike slaaf, goddelik in-
 zover ge aan God behoort, en uw levenslot mag en kan niet
 anders zijn dan het verheerliken van God, verheerliken alleen
 reeds door uw „bestaan”.

Ton titre devant Dieu, c'est d'être son ouvrage,
 De sentir, d'adorer ton divin esclavage;

— — — — —
 De le glorifier par ta seule existence:
 Voilà, voilà ton sort.

— — — — —
 Descends du rang des dieux qu'usurpait ton audace;
 Tout est bien, tout est bon, tout est grand à sa place;
 Aux regards de Celui qui fit l'immensité
 L'insecte vaut un monde: ils ont autant coûté!”

Byron was gewend de wereld in een ander licht te zien en
 zou van dit poëties appèl aan zijn deemoedigheid, indien het
 hem ter ore gekomen ware, ook met goeden wil, het essentiële
 niet begrepen hebben; hij wiens gehele bestaan niet anders
 dan verzet was tegen het christelik nivelleren van het ongelijke.

In dit verzet was voor Lamartine overigens niets raadsel-
 achtigs, hij begreep het wel. „De mens heeft bij een bijna
 goddelik verlangen naar begrip een zeer on-goddelike onvol-
 maaktheid, zodat bevrediging, ondanks voortdurende prikkeling,
 wel immer uitblijven zal. Hoewel zijn rede niet door de nevelen
 die het goddelik raadsel omhullen vermag door te dringen, is
 de neiging daartoe hem toch ingeschapen, ja die neiging is
 de rede zelf. Ook ik, zegt hij verder, heb getracht het levens-
 raadsel op te lossen. Wij worden er door onze natuur-zelf toe
 aangezet, terwijl het toch onoplosbaar blijft. Begrijpelijk dat
 dit revolteert. Ik heb overal gezworven; overal gevraagd, ge-
 zocht; over alles getobt, gemijmerd, maar de wereld blijft een
 gesloten boek:

Hélas! tel fut ton sort, telle est ma destinée.
 J'ai vidé comme toi la coupe empoisonnée;
 Mes yeux, comme les tiens, sans voir se sont ouverts:
 J'ai cherché vainement le mot de l'univers,
 J'ai demandé sa cause à toute la nature,
 J'ai demandé sa fin à toute créature;
 Dans l'abîme sans fond mon regard a plongé."

Vergeefs natuurlijk. Terecht zegt hij:

„Mais le monde à l'orgueil est un livre fermé!"

Hoe herinnert ons dit deel van zijn biecht aan de Childe Harold van Byron, ja, zelfs met de fijne en teëre Alastor van Shelley heeft het verwantschap in de idee. In beide engelse gedichten zien wij de zwerversgestalten, wij zien hen van land tot land trekken, zoeken, mijmeren. Het verschil tussen de, overigens onderling ongelijkwaardige, engelse gedichten en het franse is evenwel, dat de engelse dichters ons iets laten zien en den zwerver, den zoeker verbééld hebben, hem een gestalte gaven, wat de franse dichter nalaat; die redeneert.

Lamartine bekent in het verdere hoe hijzelf ten slotte ook opstandig geworden is, leven en noodlot vloekte. Tot, een dag dat zijn neerslachtigheid het grootst was, een hemelse klaarte in zijn gemoed neerdaalde, een goddelijke adem hem beheerste: „Et, cédant sans combattre au souffle qui m'inspire, L'hymne de la raison s'élança de ma lyre. Gloire à toi! etc."

Deze hymne is een verheerliking van het hemelse, en een zelfvernedering. „Wijs mij de taak aan die ik, U ter ere, vervullen kan en ik zal mij, zonder klacht of navraag haasten die in stilte te volbrengen." Dit is ongeveer het motief. „Ik ben wat ik heb moeten zijn; wat God doet is goed. Ofschoon ik door nachtelik duister langs een ellendigen weg tastenderwijs voortga, onwetend van waar ik kom, onzeker waarheen de weg mij voert, ofschoon het ongeluk mij reeds bij mijn geboorte als offer koos en ik het brood mijner ellende in tranen at, en Gij mij, dorstige, drenkte met het water Uwer woede: ere zij U! enz."

Dat de aard van deze poëzie aan die van revolutionaire dichters als Shelley en Byron, weinig verwant is behoeft geen betoog. Verzen uit Byrons „*Cain*" vloeken tegen den geest van Lamartine's poëzie. Verzen als deze, die Cain spreekt:

I have toil'd, and till'd, and sweaten in the sun
 According to the curse: — must I do more?
 For what should I be gentle? for a war
 With all the elements ere they will yield
 The bread we eat? For what must I be grateful?
 For being dust, and groveling in the dust,
 Till I return to dust? If I am nothing —
 For nothing shall I be an hypocrite,
 And seem well-pleas'd with pain? For what should I
 Be contrite? for my father's sin, already
 Expiate with what we all have undergone,
 And to be more than expiated by
 The ages prophesied, upon our seed.

Zulke verzen tonen een andere geesteshouding dan die van Lamartine wiens poëzie waarlik niet revolutionair is, en slechts in zoverre gevoelens van verzet uitdrukt als nodig om de schoonheid der resignatie sterker te doen uitkomen. Dit blijkt duidelik uit de zevende Méditatie: „Le Désespoir”. Dit gedicht is niet anders dan een wanhoopskreet om de onredelike wereldorde of disorde, om de doelloze ellende dezer wereld. Het is een aanklacht tegen het wreede wereldbestuur. Er is een opstandigheid tegen God in die aan enkele verzen uit Shelley's „Prometheus Unbound” herinnert, en weinig harmonieert met de overige meditatie die deemoed en onderwerping prediken:

Montez donc vers le ciel, montez, encens qu'il aime,
 Soupirs, gémissements, larmes, sanglots, blasphème,
 Plaisirs, concerts divins;
 Cris du sang, voix des morts, plaintes inextinguibles,
 Montez, allez frapper les voûtes insensibles
 Du palais des destins!

Maar het volgende gedicht: „La Providence à l'Homme” wijst alle aanklachten en godslasteringen weer af, de dichter ziet zichzelf weer in juistere verhouding tot het absolute en zingt God lof; zodat „Le Désespoir” niet anders blijkt dan het vertoon van een gewild zieleduister waartegen het licht der goddelike voorzienigheid te verblindender stralen zal.

Maar nog iets anders blijkt uit deze meditatie: „Le Désespoir”. Lamartine, zeker onder den invloed van Byron en

bekoord door diens trotse onvervaarde persoonlijkheid, acteert er den verbitterden twijfelaar. Dit zou niet mogelijk zijn zo zijn vroomheid een getuigenis van diep gemoedsleven ware. Die vroomheid toont zich als wat alleen zulk een afwijking toelaat, n.l. als een weinig diepe overtuiging die, zoal uit het sentiment voortgekomen meer sentimenteel dan gevoeld was. Niet het waarachtig christendom dat, in den mens vleesge worden, slechts het Heelal en zijn Schepper prijzen wil, maar een „opgevat” christendom dat den gelovige vrijlaat van opvatting te veranderen zo vaak een nieuw verstandelijk inzicht hem een wijziging wenselijk doet zijn, is het christendom van Lamartine.

Evenmin als een religieus besef blijvend is of zelfs waarde heeft wanneer het niet het levende aangedane gemoed tot bestaansgrond heeft, kan poëzie, uit het intellect voortgekomen, bestaan zonder gebreken en onzuiverheden te verdragen die het ontroerde hart niet zou hebben geduld. De religieuze en etiese gedichten zijn verstandsresultaten en leveren bewijzen te over op, dat de zuiverheid van het gevoel hier de schoonheid niet zocht en de schijnbare verhevenheid meer uit de hooggestemde gedachte dan uit het gemoed voortkwam.

Een wending die de argeloze geest in deze regelen neemt:

J'ai vu partout le mal où le mieux pouvait être,
Et je l'ai blasphémé, ne pouvant le connaître:
Et ma voix, se brisant contre le ciel d'airain,
N'a pas même eu l'honneur d'irriter le destin.

zou zeker een dichterlik-aangedaan gemoed niet overkomen zijn.

Uit het vers:

„L'enthousiasme... seul est mon flambeau dans cette nuit profonde”

vernemen wij van Lamartine zelf de bekentenis dat het een opgewondenheid, en niet het diepere sentiment is, wat deze poëzie draagt; een bekentenis waarmeê hij, zonder het zich bewust te zijn, een groot deel zijner verzen veroordeelt.

Naast de gedichten van een zinnelijk stemmingsleven en die van verstandeliker aard, zijn er nog die minder voortgekomen zijn uit een impressie of gedachte dan wel uit een levensgebeuren: een waarneming, een ontmoeting, een verhaal. Sommige neigen zich meer naar het gevoelige van de stemmingsverzen, als bijv. „Le Lis du golfe de Santa Restituta”, andere meer naar het redekunstige en beschouwende van de verstandelijke gedichten, bijv. „La Retraite”. Het is duidelijk dat hier de grenzen niet steeds scherp te trekken zijn; verhalend enerzijds, bevatten zij bespiegeling zowel als, in de gevoeliger gedeelten, het stemmingsvolle.

De beelding in de Meditaties is zeer ongelijk. Er zijn strofen, vele, die ons zo weinig zien laten als deze: (uit „Le Génie”).

Mais, loin d'abandonner la lice
Où ta jeunesse a combattu,
Tu sais que l'estime du vice
Est un outrage à la vertu.
Tu t'honores de tant de haine;
Tu plains ces faibles cœurs qu'entraîne
Le cours de leur siècle égaré;
Et, seul contre le flot rapide,
Tu marches d'un pas intrépide
Au but que la gloire a montré!

Dit is niet begrijpelijk dan voor het begrip, terwijl het geheel buiten onze voorstelling blijft. Lice, vice, vertu zijn begrippen en staan hier voor niets anders.

Andere strofen, ook van ditzelfde gedicht, zijn daarentegen van beelding zeer helder: (slotstrofe van „Le Génie”).

Vois tu dans la carrière antique,
Autour des coursiers et des chars,
Jaillir la poussière olympique
Qui les dérobe à nos regards?
Dans sa course ainsi le génie
Par les nuages de l'envie
Marche longtemps environné;
Mais au terme de la carrière,
Des flots de l'indigne poussière
Il sort vainqueur et couronné.

Een enkel gedicht wil ik in zijn geheel hier afschrijven. Niet omdat het van alle het opmerkelijkste is, maar omdat de voorstelling hier verbeelding geworden is, en de verbeelding zich aan het sentiment in evenredigheid paart.

Quand tes beaux pieds distraits errent, ô jeune fille,
Sur ce sable mouillé, frange d'or de la mer,
Baisse-toi, mon amour, vers la blonde coquille
Que Vénus fait, dit-on, polir au flot amer.

L'écrin de l'Océan n'en a point de pareille;
Les roses de ta joue ont peine à l'égaliser;
Et quand de sa volute on approche l'oreille,
On entend mille voix qu'on ne peut démêler.

Tantôt c'est la tempête, avec ses lourdes vagues
Qui viennent en tonnant se briser sur tes pas;
Tantôt c'est la forêt avec ses frissons vagues;
Tantôt ce sont des voix qui chuchotent tout bas.

Oh! ne dirais tu pas, à ce confus murmure
Que rend le coquillage aux lèvres de carmin,
Un écho merveilleux où l'immense nature
Résume tous ses bruits dans le creux de ta main?

Emporte-la, mon ange! Et quand ton esprit joue
Avec lui-même, oisif, pour charmer tes ennuis,
Sur ce bijou des mers penche en riant ta joue,
Et, fermant tes beaux yeux, recueilles-en les bruits.

Si, dans ces mille accents dont sa conque fourmille,
Il en est un plus doux qui vienne te frapper,
Et qui s'élève à peine aux bords de la coquille,
Comme un aveu d'amour qui n'ose s'échapper;

S'il a pour ta candeur des terreurs et des charmes;
S'il renaît en mourant presque éternellement;
S'il semble au fond d'un cœur rouler avec des larmes;
S'il tient de l'espérance et du gémissement . . .

Ne te consume pas à chercher ce mystère!
Ce mélodieux souffle, ô mon ange, c'est moi!
Quel bruit plus éternel et plus doux sur la terre,
Qu'un écho de mon cœur qui m'entretient de toi?

De geest van Lamartine is logies aangelegd, en zijn verstandelijke gedichten, laten zich aangenaam lezen. Gewoonlijk kan men dit van zulke gedichten niet zeggen, daar de lezer die uiteraard niet zozeer het dichterlike als wel de onderscheiding van het hem verwante geestelijke zoekt, in deze onderscheiding door de rudimenten van het dichterlike — vers-indeling, beeldende uitweidingen enz. — te zeer bemoeielikt wordt. De overdracht van begrip in begrip is zo sober en zo abstrakt mogelijk gewenst en de versvormen, de omslachtigheid van gedachte-inkleding zijn voor de bevatting door het verstand een belemmering.

Maar de verstandelijke gedichten van Lamartine zijn vloeiend, de volzinnen eenvoudig, het ritme is levendig van gang, meêslend en toch gelijkmatig zonder verrassende wendingen.

Schoonheid evenwel geeft hij slechts, kunstenaar toont hij zich eerst in de weinige gedichten die niet uit een religieuse bespiegeling maar uit een liefde-gevoel, een gevoel van één-zijn met de Natuur, voortkwamen. Het Christendom van Lamartine neigde zich allengs naar een verkapt pantheïsme toe. Beschouwingen in de roman „Rafaël” als in deze zinnen: (Het is de geliefde van Rafaël die spreekt) „Il y a un Dieu; il y a un éternel amour dont le nôtre n'est qu'une goutte. Nous irons la confondre ensemble dans l'océan divin où nous l'avons puisée! Cet océan, c'est Dieu! Je l'ai vu, je l'ai senti, je l'ai compris en ce moment par mon bonheur! Raphaël! ce n'est plus vous que j'aime, ce n'est plus moi que vous aimez, c'est Dieu que nous adorons désormais l'un et l'autre! vous à travers moi! moi à travers vous! vous et moi à travers ces larmes de béatitude qui nous révèlent et qui nous cachent à la fois l'immortel foyer de nos cœurs! Dieu, c'est toi! Dieu, c'est moi pour toi! Dieu, c'est nous!” —;

verzen als deze:

Tu t'es produit toi-même en ton brillant ouvrage
L'univers tout entier réfléchit ton image,
Et mon âme à son tour réfléchit l'univers.

— — — — —
Mon âme est un rayon de lumière et d'amour
Qui, du foyer divin détaché pour un jour,

De désirs dévorants loin de toi consumée,
Brûle de remonter à sa source enflammée.
Je respire, je sens, je pense, j'aime en toi!

spreken het duidelijk uit.

De dichter zocht, zodra hij den prediker in zich ontweek en zijn menselijkheid voelde sterken, de Natuur:

Mais la nature est là qui t'invite et qui t'aime ;
Plonge-toi dans son sein qu'elle t'ouvre toujours :
Quand tout change pour toi, la nature est la même,
Et le même soleil se lève sur tes jours.

En in de Natuur, in de ontroeringen die haar aan-doening in hem opwekten vond hij de schoonheid die hem tot het werkelijke dichterschap bracht.

Verzen als „Le Lac”; „Le Golfe de Baia”; „Le soir”; (ik gaf er enkele fragmenten uit, in het begin van dit opstel) tonen ons het stemmingsrijke dichtergemoed dat in een zuiver natuurgevoel een schoon-menselijke vroomheid onthult.

SONNETTEN

DOOR

ALEX. GUTTELING.

I

QUINTEN MATSIJS: MAGDALENA

Gij hebt het wuft gewoel der drukke stad verlaten
En 't blauwig paradijs van uw verdroomde jeugd.
Met weemoed strijdt nog voor het laatst uw nieuwe vreugd,
O aanschijn schooner dan de wereldsche gelaten.

Wat kan de eenzame ziel 't edelst verlangen baten
Naar de' éénen, als haar nooit in vriendenooog verheugt,
Eensklaps verstaan, de liefde die voor eeuwig deugt, —
En wat, wat dan de dood is 't dolen door de straten?

Gij koost het beste deel: uw hart dat overvloeide
Van liefde, weg te schenken niet aan één doch velen.
Wat schade zoo de staêge dienst uw lijf vermoede?

Treed in de donkre arkaden thans: wonden te heelen.
Open den balsemkelk, verkoelend koorts die gloeide.
Uw innige blik zal de geslaagnen troostend streelen.

RAFAËL: ABIMELECH BESPIEDT IZAAK EN REBEKKA

Zou liefde niet somwyl tot zoet gevrij bekoren,
 Voor 't blauwend herdersuur van stille starren blinkt,
 Voor in 't bosschage een nachtegaal hoogfluitend zingt,
 En 't krekelsjirpen ruischt uit het zacht-suizlend koren?

Dicht aan zijn zij gevlijd, omwindt ze in lust verloren
 Zijn lijf gelijk hij 't haar' — smeltend liefkoozend dringt
 Haar knietje op Izaak's knie — gekus en fluistren klinkt,
 Bij 't zilvrig ritslen van fonteinstraal nauw te hooren.

Maar helder schijnt de zon door hoogē marmerbogen,
 Het sprenklend water koelt haar gloed, maar 't blaken niet
 Dier dartle leden, dier helglanzend vochtige oogen...

Wereldvergeetnen! dwaze knaap, zoet meisken, vliedt!
 Een spottend grijs gelaat schouwt bukkend van omhoogē,
 Uw teerheid is ontwijd nu haar zijn faunsblik ziet.

REMBRANDT: DE HEILIGE FAMILIE, ETS

Was niet hun beider teerste droom, het kind te aanschouwen
 Dat uit haar reinen schoot zuiverste Liefde schiep?
 Betastte hij niet zacht, en voelde hij niet diep
 Verscholen leven daar, het lijf der lieve vrouwe?

Hoe kon zijn zaligheid zoo plotseling verflauwen?
 Wat angst welde in zijn hart, dat eensklaps hij ontliep

Het warm vertrek, waar aan haar boezem 't wichtje sliep
Zacht in haar arm en van haar kleed de wollige vouwen?

Zag in haar oogen hij 't geheim, voelde hij 't beven
In haar omstrengling: voor 't uit háár gegroeide leven
Liefde zoo teer, zoo vreemd, als nooit een man verstaat?

Hij gluurt door 't raam, wijl winterzonnestrallen weven
Een aureool om haar en 't kind, — oogsluitend laat
Hij leunen tegen 't kil kozijn zijn droef gelaat.

SOCIALE HYGIËNE

BEROEPSZIEKTEN

Diseases of Occupation by Thomas Oliver Methuen. Londen 1908.

Handbuch der Arbeiterkrankheiten, herausgegeben von Th. Weyl. Gustav Fischer. Jena 1908.

Hygiène Industrielle par Leclerc de Fuligny, etc. Ballière et Fils. Paris 1908.

Handleiding tot de kennis der Beroepsziekten, door L. Heyermans. W. L. en J. Brusse. Rotterdam 1908.

Degelijke kennis van beroepsziekten is de onmisbare grondslag voor een doeltreffende bedrijfshygiëne. Er zijn natuurlijk eenige algemeene regelen van de gezondheidsleer, die ook bij het werken in fabriek of ambacht toegepast moesten worden. Flinke ruimte, veel verse lucht, geen stof inademen, behoorlijke afwisseling van de lichaamshouding, en zóo meer kunnen steeds den arbeider aanbevolen worden. Doch daar gelaten dat „het werk vóór gaat”, en dat fabriekslokalen aan de eischen van het bedrijf allereerst aangepast zijn: met dergelijke algemeene regelen is de fabriekshygiëne niet klaar. Elke soort arbeid heeft zijn eigenaardige bezwaren voor 't behoud eener goede gezondheid, maar bij enkele wordt het een zeer wezenlijk gevaar. Wat is dat gevaar? waar schuilt het? en hoe groot is het? Dat wenscht de hygiënist te weten om middelen ertegen te beramen. Want de zoogenaamde voorzichtigheid — de persoonlijke hygiëne — is dikwijls onvoldoende en dan nog uiterst moeilijk den arbeider in te prenten. En zeer vaak zijn er algemeene maatregelen te nemen,

die even doeltreffend als goed doorvoerbaar zijn. Het komt er echter in de allereerste plaats op aan ze te kennen. In het zoeken daarnaar is een groote achterstand. Want het eischte studie en toewijding. Wie waren daarvoor bestemd en geschikt? En bovendien was het terrein zoo uitgebreid en zoo onbewerkt.

De sociale beweging, die onder zooveel meer den strijd tegen de gezondheidsgevaren van den wetgever eischte en verkreeg, gaf een eersten en krachtigen stoot. In alle moderne landen werd aan fabrieksinspecteurs de macht gegeven om hygiënische voorschriften op te stellen en door te voeren. En van hen stamt de vraag aan de geneeskunde om voorlichting over beroepsziekten. Sedert ongeveer 1850 werd systematisch de aandacht gevestigd op ziekteverschijnselen, die, door den arbeid ontstaan, te voorkomen zouden zijn door betere voorzorgen. De phosphornekrose ging vooraan, dan kwamen kwik- en loodvergiftiging; arsenikum en verfstoffen, allerlei gevaarlijke gassen als chloor en fluor, werden in hun noodlottige werking gevolgd. Toch was de kennis der beroepsziekten nog zeer onvoldoende. Enkele patienten waren in klinieken behandeld, en hun geval was vrij uitvoerig onderzocht en beschreven. Er waren specialisten onder de medici, die het onderwerp vervolgden en nader bestudeerden.

Maar zooals het onderzoek een uitzondering was, werd ook de beroepsziekte zelf als een soort zeldzaamheid beschouwd. Zoolang dit het geval bleef; zoolang de leer der beroepsziekten opgebouwd werd uit deels reeds zeer oude mededeelingen van spaarzame en onvolledige onderzoekingen, die van het eene boek weer in het andere overgeschreven werden; zoolang kon de practische hygiënist op die gegevens geen maatregelen ter verbetering ontwerpen. Wat moest er veranderen? De zuiver medische en physiologische belangstelling in eenig geval: dat b. v. witte phosphorus de kaakbeenderen verwoest had; chloor tanden en mondslijmvliezen vernietigde; lood, oogen, nieren en strekspieren aantastte, moest veranderen in de hygiënische belangstelling voor een groep arbeiders die aan zoo'n gevaar bloot staan. Zoodra die belangstelling er was opende zich het gebied der beroepsziekten als een terrein van onderzoek zóo ruim en zóo veelbelovend dat het verwondering moet wekken hoe niet meer geneeskundigen zich hiertoe aange-

trokken gevoelen. Zooals de sociale hygiëne wetenschappelijk zich niet van de gezondheidsleer onderscheidt, maar toch door de nieuwe kracht, welke in haar werkt, een eigen bestaan voert, zoo zal ook een sociale geneeskunde geen wetenschappelijk onderscheiden karakter aannemen, doch zich uit eigen kracht ontwikkelen tot een zelfstandig en rijk bestaan.

De kracht die uitgaat van de groote en nijvere klasse der arbeiders, om zich te verheffen tot een hooger peil van gezondheid en welvaart, en die daarom is de jongste en sterkste drang onzer samenleving naar verdergaande ontwikkeling, zal zich ongetwijfeld in de geneeskunde steeds duidelijker uiten. Dat blijkt onmiddellijk in Duitschland, waar de sociale verzekering een reeds in vereeniging en tijdschrift georganiseerde „sociale medizin” deed ontstaan. In ons land riep de ongevalverzekering een nieuwe belangstelling voor een ongevalgeneeskunde in 't leven. Ook de strijd tegen de tuberculose en de Groene-kruis-beweging laten zien wat in wording is.

Van die sociale geneeskunde zal een der velerlei takken een leer der beroepsziekten zijn; een leer die aangeeft hoe groot de gevaren zijn die den arbeid omringen, waar zij schuilen, en wel met de duidelijke bedoeling om aan de sociale hygiëne tot taak te stellen die gevaren zooveel mogelijk weg te nemen, of anders zoo krachtig mogelijk te bestrijden.

Dat een dergelijke kennis van beroepsziekten reeds ijverig wordt nagestreefd blijkt uit het feit dat in 1908 in vier landen handboeken verschenen, die het onderwerp uitvoerig uiteenzetten.

Waar het jongste dier vier een Nederlandsche uitgave is, kan de beteekenis daarvan niet beter in 't licht gesteld worden dan door in 't kort nategaan hoe het bij ons met de bestrijding der beroepsziekten gesteld is.

* * *

Wie voor ongeveer twintig jaar in ons land iets wilde weten van de gezondheidstoestand der arbeiders, en over de vraag of ook hier de beroepsziekten waarover in buitenlandsche litteratuur sprake was, zich voordeden, kon allicht tot de conclusie komen, dat òf die litteratuur sterk overdreef, dan wel de vaderlandsche omstandigheden buitengewoon gunstig

waren. Een dergelijk optimisme was echter op niets gegrond. Zooals op zoo menig ander gebied van volksleven, verkeerde men in onbekendheid met de feiten. Dat bleek het duidelijkst bij de twee groote enquêtes van 1887 en 1890. Over de vraag naar de gezondheidstoestand der arbeidersbevolking werd toen het geneeskundig staatstoezicht geraadpleegd. Aan die tak van staatsdienst was ook het bezoeken der fabrieken opgedragen. Het bleek echter dat de geneeskundige inspecteurs aan deze taak weinig aandacht besteed hadden.

Ten onrechte is men daarover zeer verontwaardigd geweest, want de eigenlijke schuldigen waren de practiseerende medici, en de academische geneeskundigen, die zich om beroepsziekten zoo goed als niet bekommerden en er dan ook bitter weinig van wisten. Die onbekendheid viel echter niet samen met het afwezig zijn van gezondheidsgevaren. Het tegendeel bleek èn uit enquête-verhooren èn uit de onderzoekingen die 't geneeskundig staatstoezicht onmiddellijk begon in te stellen, b.v. naar vlasarbeiders en loodvergiftiging.

Wie zou verwacht hebben dat deze stoot krachtig genoeg was om tot een inhalen van den achterstand te leiden, vergist zich echter. Meende het geneeskundig staatstoezicht de fabrieksinspectie niet doeltreffend te kunnen uitoefenen, dan met behulp van technici, sedert 1890 zou die taak uitsluitend aan technici, — de inspecteurs van den arbeid — opgedragen worden, die wederom zich te beklagen hadden over gemis aan hulp van de zijde der medici. Herhaaldelijk komt in hun verslagen de mededeeling voor, dat zij van beroepsziekten niets te weten konden komen.

Kennis van de bestaande beroepsziekten komt dan ook slechts zeer gebrekkig en langzaam aan het licht. De practiseerende medici, die toch de feiten onder oogen kregen, herkenden ze niet of deelden ze althans niet mede. Geneeskundigen die zich de taak stelden dit verwaarloosde gebied te gaan bewerken deden zich niet op. En toch aan ijver of goede wil ontbrak het niet. Wat ontbrak was kennis en samenwerking. In 1896 kwamen feiten omtrent phosphornekrose; in 1900 omtrent loodvergiftiging. Daarna is over caissonziekte, mijnwormziekte en over de sterfte der steenhouwers een en ander bestudeerd.

Maar alles bleef fragmentarisch.

Daarom vooral mag de verschijning van 't handboek van den heer Heijermans toegejuicht worden. In hem toont zich een ijverig, krachtig en strijdbaar persoon, die zooveel mogelijk gegevens verzamelde om velen op te wekken tot deelname aan den strijd tegen de beroepsziekten. Zijn gedocumenteerd optreden vormt een begin tot het vormen van een keurbende die betere kennis zal verspreiden, en daardoor weer het ontstaan van een juist inzicht zal bevorderen. Er is geen twijfel aan of er zijn in ons land vele medici, die den weg der sociale geneeskunde willen opgaan en die zullen medewerken ook tot een nauwkeuriger studie der beroepsziekten. Voor hen is dit boek een krachtige opwekking.

In de leer der beroepsziekten is duidelijk het zuiver medische en het hygiënische deel te onderscheiden. De geneeskundige leer constateert dat onder gegeven omstandigheden zich bij een arbeider in eenig beroep ziekteverschijnselen voordoen, die nauwkeurig omschreven worden. De bedoeling daarvan is duidelijk deze dat een practiseerend arts het ziektebeeld herkent en dus door een juiste diagnose weet wat hij ter genezing moet aanwenden. En om tot een juiste methode van genezing te geraken moet de physiologische oorzaak der abnormale verschijnselen zoo mogelijk opgespoord worden, dan wel empirisch de uitwerking van geneesmiddelen worden nagegaan. Het is duidelijk dat deze wetenschap zich slechts dan krachtig kan ontwikkelen, indien alle beroepsziekten ook als zoodanig herkend en behandeld worden. Hoe meer ervaring wordt opgedaan, hoe zekerder de practiseerende arts de oorzaak der ziekte van zijn patiënt zal kunnen vaststellen.

• Dat in verschillende landen het nut eener zorgvuldige bestudeering der ziekteverschijnselen ingezien wordt, blijkt wel uit de vestiging van een instituut te Milaan en uit de aanwijzing door de Oostenrijksche ziekenkassen van een specialist uitsluitend voor dat doel.

Men begreep dat en van bekende beroepsziekten de verschijnselen ingewikkelder zijn dan eerst gedacht werd, en

dat nog tal van andere beroepskwalen op duidelijker onderscheiding wachten. De commissie's die in Engeland en Frankrijk bestudeerden hoe de beroepsziekten tot de verzekering gebracht konden worden, hebben in hunne rapporten aange-toond hoe uitgebreid het gebied was, en hoeveel nog te onder-zoeken viel.

Het hygiënische deel van de leer der beroepsziekten heeft een andere taak. Wanneer eenmaal de aanwezigheid van een gezondheidsgevaar in enig beroep vaststaat, dient uitgemaakt hoever dat gevaar zijn gevolgen uitstrekt ook onder de schijnbaar gezonden. Dan toch kan aan den wetgever bewezen worden hoe noodig het is in te grijpen. Dan ook kan met kans op resultaat opgezocht worden waar, — dat is bij welk onderdeel der werkzaamheden — en op welke wijze de schade-lijke invloed zich doet gevoelen.

Op de Bazelsche vergadering der Internationale Vereeniging voor wettelijke bescherming der arbeiders in 1904 is vrij uit-voerig vastgesteld wat voor de wettelijke bestrijding der be-roepsziekten noodig is. Want de hulp van den wetgever en van allerlei sociale instellingen is hierbij in te roepen.

Allereerst dient de aangifte van beroepsziekten zoowel door den behandelenden arts als door den werkgever verplicht te zijn, zooals ook bijna overal met ongevallen geschiedt. Daar-naast dient ook aangifte te gebeuren van allerlei soort giftige stoffen in eenig bedrijf gebruikt. Verder moet de behandelende geneesheer onafhankelijk zijn van den ondernemer, op dat niet uit vrees voor onkosten door voorzorgsmaatregelen de beroeps-ziekten verzwegen worden, terwijl een medisch ambtenaar de aangifte zal behooren te controleeren, door periodiek onder-zoek op de fabrieken.

Om het den artsen mogelijk te maken beroepsziekten te herkennen, moet de kennis daarvan aan de universiteiten in speciale college's onderwezen worden.

Ten slotte zullen de ziekenkassen — ook in 't belang hunner leden — een nauwkeurige statistiek van ziekte en sterfte hunner leden moeten voeren. Al deze maatregelen zijn niet alleen wenschelijk, zij zijn strikt noodig om tot een kennis van be-roepsziekten te komen, die voor de bedrijfshygiëne als een be-trouwbaren grondslag zal dienen.

Van de invoering is te verwachten: zoowel een betere — op meer ervaring berustende — geneeskundige behandeling der patienten, alsook doeltreffender, recht op het doel afgaande maatregelen ter voorkoming. Het behoeft wel geen betoog, dat een ziekte- en invaliditeitsverzekering het grootste belang erbij heeft dat dit gaat geschieden, en dan ook zeer bevorderlijk aan dat doel zijn zal, zooals reeds in Duitschland op treffende wijze is bewezen.

* * *

In Engeland bestaat reeds sedert meerdere jaren de verplichte aangifte van een vijftal beroepsziekten. Verder is de fabrieksinspectie daar van zeer vroeg af gesteund door een groot aantal z.g. „certifying surgeons”, dat zijn plaatselijk practiseerende artsen die met keuringen belast zijn. In die inspectie waren verder artsen als inspecteurs, later als specialisten. Een „Dangerous-Trades-Committee” had gedurende lange jaren opdracht gezondheids-gevaarlijke industriën te onderzoeken. Ten slotte is onder leiding van den tegenwoordigen Chief-inspector de medicus Arthur Whitelegge voortdurend de enquête ook door de inspectie-ambtenaren voortgezet.

Houdt men nu in 't oog dat Engeland het land is der geconcentreerde industrieën, b.v. van katoenindustrie in Lancashire wolindustrie in Yorkshire, verder de aardewerkindustrie, mes- en slijperij fabriekage etc. dan wordt het begrijpelijk dat daar te lande een ruime ervaring van beroepsziekten werd opgedaan.

Prof. Thomas Oliver, hoofd van een groot ziekenhuis, die aan vele regeeringsonderzoekingen deel nam, en met eere den naam van sociaal-geneeskundige verdient waar hij b. v. de voorzitter der Engelsche vereeniging voor arbeidersbescherming is, was de aangewezen man om in een helder en toch beknopt boek een overzicht van de beroepsziekten te geven dat met de jongste ervaring rekening houdt.

Zonder overlading met cijfers en medische bijzonderheden worden in zijn boek de hoofdzaken scherp naar voren gebracht, en aldoor voelt men daarachter den geest van den schrijver, die van zijn bijna boeiend verhaal een aanmaning weet te maken om mee te werken tot verbetering der gezondheids-toestanden.

Geheel anders is het beeld dat het Duitsche handboek te zien geeft. Het is niet een enkel beeld want de uitgave geschiedde onder leiding van den bekenden samensteller van 't groote handboek over Hygiëne Dr. Th. Weyl, maar alle onderdeelen zijn door specialisten bewerkt. Een verzameling brochures over bijzondere beroepen is het geworden, die zeer ongelijksoortig zijn. Het zou geen moeite kosten bij de onderscheiden medewerkers tegenspraak te ontdekken. Maar geest en wetenschappelijke opvatting der bewerkers zijn ook zeer verschillend. Door Dr. Weyl wordt in de inleiding betoogd, dat de Duitsche sociale verzekering, door de statistische gegevens en door de macht der organisatie krachtig medewerkte aan de kennis der beroepsziekten en tot bestrijding ervan. Inderdaad is deze sociale verzekering als een enkele Duitsche draad door de bundel overigens ongelijke brochures gereggen. Wat zij n.l. gemeen hebben is de wetenschappelijke degelijkheid, blijkende uit een bewonderingwekkende doorwerking van litteratuur, en een even nauwkeurige hanteering van statistische cijfers.

Daardoor is het Duitsche boek niet beeldend, geen werk voor belangstellende leeken als dat van Oliver, geen opwekker tot krachtige actie. Het is een „nachsclage" boek, vol documenten, ten gebruike van deskundigen, die er bij eenige taak een wegwijzer in zullen vinden.

Het Fransche boek heeft ook een eigen karakter, omdat het een beeld brengt van allergelukkigste samenwerking. 't Is dan ook geen eigenlijk handboek over beroepsziekten, maar omvat de kennis daarvan in 't geheel eener „industrieele hygiëne.

Twee technische hygiënisten van naam, die beide actief deelnamen aan de doorvoering der hygiënische fabriekswetgeving, en twee medici, ervaren in beroepsziekten, (nog voor één onderwerp door een specialist gesteund) hebben samen-gewerkt tot het maken van een wetenschappelijk werk van hooge waarde.

Niet zoo sober beeldend als Oliver, en niet zoo magazijn-achtig kennis ophoopend als in Weyl's boek geschiedde, toont het Fransche boek deze twee uitnemende eigenschappen van 1°. alle nieuwste gegevens over 't onderwerp dat behandeld

wordt op te nemen, 2°. die nieuwste ervaringen te keuren, te ordenen, en te gebruiken in een bewonderenswaardig, weloverdacht en in zijn geheel beeldend systeem.

Het is merkwaardig op te merken hoe in deze uitgave, als onderdeel van een uitgebreide „*Traité d'Hygiène*” onder leiding van medici, de samenwerking tusschen de practische hygiënisten en de specialisten-medici heeft plaats gehad. De eersten hebben behandeld wat heet de „hygiène industrielle générale” d. w. z. zij hebben zich rekenschap gegeven van de taak die zij als practisch hygiënist te vervullen hebben. Zij begrenzen die taak door b.v. duidelijk te maken hoe de beroepshygiëne de aanvulling behoeft van andere deelen der sociale hygiëne die zich met voeding en woning bemoeien.

Aan hen echter de taak om door statistisch demographische studie de gevaarlijke beroepen op te sporen, om aan te toonen welke technische middelen ter beschikking staan, en om ten slotte te beschrijven hoe de wetgeving verbeterend kan ingrijpen. Aan de medici komt dan de beurt tot het beschrijven van de „hygiène industrielle spéciale,” om beroep voor beroep nategaan hoe en met welke gevolgen de schadelijke invloeden werken. Bij hen vindt zoowel de practiseerende arts, maar vooral ook de practische hygiënist in een bijzonder geval raad. Doet zich een ernstige beroepsziekte ergens voor, dan helpt de nauwkeurige kennis der verschijnselen en oorzaken hem op 't spoor van de gevarenbron, opdat daar maatregelen kunnen worden aangewezen.

De drie buitenlandsche boeken zijn door deze eigenaardige karakters geen herhalingen van elkaar, al zijn uiteraard de behandelde feiten dikwijls dezelfde. Zij vullen elkaar aan in de voorstelling van de rol die beroepsziekten voor de sociale hygiëne spelen.

* * *

Heijerman's handboek kan de vergelijking met de buitenlandsche uitgaven doorstaan. Door de eerbiedwaardige hoeveelheid litteratuur, die de schrijver voor zijn doel doorplozen heeft, wordt rekening gehouden met de jongste onderzoekingen. Verder blijkt hij geheel op de hoogte te zijn van wat in ons

land is onderzocht en dat, hoe fragmentarisch ook, van groot belang voor *dit* boek is omdat het oude vooroordeel tegen „buitenlandsche gegevens, die voor ons land niet gelden” ermee zijn kracht verliest. Bovendien heeft de auteur zelf in ons land fabrieken bezocht en veel fotografien verzameld, die de aantrekkelijkheid van het boek vergrooten, doordat zij de nieuwsgierigheid der vele „doorbladeraars” prikkelen.

Dit maakt het te aangenamer de uitgave hartelijk te begroeten. Vooral omdat het een daad is die bij een practiseerend arts van buitengewonen ijver en toewijding getuigt voor het propageeren eener meer sociaal-voelende geneeskunde.

En ook, omdat ijver en toewijding alleen niet voldoende waren, maar de kennis van feiten zoover als die bij 't huidig onderzoek gaat, op gemakkelijk overzichtelijke manier ter beschikking gesteld moest worden.

Het is dan ook betrekkelijk onbelangrijk kritische opmerkingen over detailpunten te gaan neerschrijven, die de waarde dezer Nederlandsche uitgave niet zouden verminderen.

Slechts een kwestie, van meer algemeen belang die in het boek aangeroerd wordt en er een zekere strekking aan geeft, zij nog besproken, waar daarmee het onderwerp dezer kroniek, hoe n.l. de kennis der beroepsziekten moet bijdragen ter bevordering van de gezondheidstoestand der arbeiders, kan worden besloten.

* * *

Heyermans bepleit in zijn boek het versterken van de medische krachten bij de arbeidsinspectie. Zijn inleider prof. Saltet acht dit zoo belangrijk, dat hij in zijn korte en weinig zeggende inleiding, die eigenlijk slechts een aanbeveling is, er tot tweemaal toe op terugkomt. Meer algemeen gesteld gaat de vraag over samenwerking tusschen de technische en de medische hygiënisten. Een dergelijke samenwerking is inderdaad dringend noodig, en daarom juist dient alle strijd tusschen beide categoriën zooveel mogelijk vermeden te worden. Dit kan alleen door een goed en scherp begrip van ieders taak te doen post vatten, zoodat wederzijdsche inmening niet kan voorkomen. Wat nu is in ons land het meest noodige? De ervaring van het vroegere geneeskundige staats-

toezicht en ook van de latere arbeidsinspectie heeft geleerd, dat in ons land slechts een oordeel over de gezondheidstoestanden van eenig beroep te verkrijgen was, door op een gegeven oogenblik een groot aantal arbeiders uit dat beroep aan een medisch onderzoek te onderwerpen. Dat is een zeer omslachtig en een zeer gebrekkig middel. De toepassing daarvan is alleen aantebevelen uit nood, omdat geen ander middel ter beschikking stond. Daaraan nu moet een einde komen. Dan eerst wordt het mogelijk nategaan waar de wezenlijke gezondheidsgevaaren schuilen, en juist dàar krachtiger integrijpen dan tot op heden mogelijk was.

Het middel van onderzoek eener menigte arbeiders eischt van zelsprekend de hulp van een medicus, doch in onmiddellijke samenwerking met den technischen hygiënist, opdat deze van den beginne af kan aanwijzen van welke technische procedé's of van welke soort werkzaamheden de gevaarlijkheid proefondervindelijk uitgemaakt moet worden. De betere middelen om tot een juiste hygiënische kennis der beroepsziekten te geraken, — en die tevens tot betere medische studie ervan in staat stellen zijn hiervoor reeds genoemd. Om die intevoeren is de hulp der medici nog meer van noode. En die hulp is alleen bereikbaar indien meer dan tot op heden in ons land het geval was, de arts niet direct technisch hygiënist wil zijn, doch voor alles sociaal geneeskundige. De arts moet niet van uit een kennis, die nog grootendeels te verwerven is, aan den technischen hygiënist willen aanwijzen wat naar zijn oordeel te verbeteren is. Hij moet niet medische autoriteit willen spelen, doch hij moet de samenwerking met den technicus allereerst zoeken in een samenonderzoeken, een tesamen bevorderen van een kennis, die de grondslag zal zijn eenerzijds voor diepergaande medische studie, anderzijds van een krachtig zoeken der technische hygiënisten naar middelen ter verbetering.

Uit het boek van Heijermans blijkt duidelijk dat hij dien weg gaarne wil inslaan, en ongetwijfeld zal zijn werk er veel toe bijdragen dat practiseerende geneesheeren meer dan tot op heden aandacht wijden aan beroepsziekten en de sociale beteekenis van betrekkelijk weinig ernstige ziekteverschijnselen zullen inzien.

Mocht de aangifte — en de verzekering — van beroepsziekten binnen niet al te langen tijd wettelijk geregeld, en een algemeene ziekteverzekering ingevoerd worden, dan ontstaat de mogelijkheid om tot een betere kennis der beroepsziekten in Nederland te geraken en daardoor het vooruitzicht den strijd over de geheele lijn — hopen wij in eendrachtige samenwerking van sociale medici en technici — met kracht te voeren.

IS. P. DE VOOYS.

BOEKEN, MENSCHEN EN STROOMINGEN

„ NINE VAN DER SCHAAF: *AMANIË EN BRODO*.

Laten we het ons niet noodeloos moeielijk maken door lastige omschrijvingen van wat kunst wel of niet moet zijn. Als ik aan iemands woorden hoor dat hij diep ontroerd is, en ik voel dan tevens dat hij spreekt in volkomen zelfbezit, dan stel ik niet allereerst de vraag of dat wat hij zegt kunst is: ik stel in 't geheel geen vraag; ik luister.

In ontroering zichzelf te bezitten is iets zeldzaams en het is het hoogste geluk. Het veronderstelt een innerlijke beweging, en daarin een vrede; het veronderstelt een vrede, en die gedrenkt door beweging. Dit is wat wijsgeeren altijd gezocht, wat dichters altijd gebracht hebben. Om dit deelachtig te worden hebben de eigenninnige menschen altijd weer het hoofd in den schoot gelegd en hun wil overgegeven aan elk die in volle verzekerdheid tot hen zeggen dorst: zóó is het: geloof.

Het doet er niet toe of die verzekerden — omdat zij de bewogenen zijn zich dikwijls zwak voelen, — omdat zij in vrede leven dikwijls koud schijnen: — telkens weer als beweging en vrede in hen één worden, zijn zij, door dat huwelijk, de begenadigden die dwingen tot luisteren.

Maar dan ook alleen. Niet hij, die als hij eenmaal dat huwelijk beleefd heeft, zich voortaan overgeeft aan zijn beweging: de hartstochtelijke die ten slotte de slaaf van zijn aandrang wordt; — noch hij, die zich verstart in een vrede, waarin niets hem meer deren kan, en die een leer maakt van wat eenmaal leven was; — niet die beide hebben het eeuwige leven, maar alleen hij die zijn beweging van zijn vrede niet scheidt.

Het zijn altijd goede boeken waarin die eenheid voelbaar

is. Of ze kunst zijn moge ieder uitmaken die van zulk een de werking ondervonden heeft.

* * *

Ik weet weinig proza dat ontroerder is dan dit van *Amanië en Brodo*.

„Langs de boschrijke, heide-geurende heuvels, welker groepen het oppervlak waren van een lagen bergrug, die het groote en oud-machtige Amanië aan deze zijde ten zoom diende, daalde een man, afkomstig uit het overzijdsche Brodo, naar Tarkos, een grensland van dat keizerrijk Amanië.

„Hij leek zeer klein in het uitgestrekte, z'n tred was loom, van nabij bleken z'n oogen die van een droomer. Hij had zich het priesterschap van een nieuwen Broodschen godsdienst opgedragen en trok thans als zendeling naar den vreemde. Hij schouwde rond, in verwondering dat het hier, midden deze heuvels, zóó stil was.

„Hij schreed lang, peinzensmoe en met die ééne verwondering in z'n brein, voort. Hij wist hoe Amanië en bovenal Tarkos den Broden zeer kwalijk gezind was, en het gaan daarheen dus een groot waagstuk. Krijgshaftig was hij niet, maar vreezen deed hij in 't geheel niet. Bepeinsd had hij enkel: hoe hij z'n vaderland den vorigen dag verliet en morgen, aan het einde van deze heuvels, de stemmen der onbekende Amanen zou hooren.

„Toen het nog langer geruischloos om hem heen bleef, hoorde hij de stem zijner moeder. Hij luisterde en prevelde spoedig ten antwoord: „Moeder, het is wel waarlijk mijn roeping om als zendeling naar Tarkos te gaan. Ieder mensch moet zijn roeping volgen.”

„Hij bereikte een hoogbloeiende struik met blauwe trosbloemen en plukte hiervan een paar frissche takken af. „Hier, mijn moeder,” prevelde hij voorts, „neem deze en versier er uw haar mee. Zij verwelken spoedig, maar één lange dag blijven ze toch wel levend en kleurig en dat is vreugd genoeg.”

„Hij liep weer verder en vervolgde op dezelfde eentonige wijs: „Vraagt gij waarom ik geen bloemen geef aan mijn liefste die ik nooit weerzien zal? Mijn laatste gift aan haar

was een fonkelende steen en haar oog heeft gefonkeld toen ze dien beschouwde. Maar toen wij over het meer voeren en ik mij zalig voelde, wierp ze den steen weg in vreemde scherts en lachte. Laat zij den steen weerom zoeken van den bodem van het meer en ik zal haar met bloemen versieren."

„Als een kind lachte hij. Na een pauze fonkelden ook zijn oogen. Hij begon weder: „Dat was een zoete dag toen de muziek fluisterde in de verte en de maan onzen weg verlichtte. Ik was alleen met mijn liefste, doch den weg droomde ik mij bevolkt met zingende, vroolijke wezens. En ik voelde mij blijde als nog nimmer. Doch eindelijk kwamen onze gezellen, zingende en vroolijk en schaarden zich voor en achter ons. Toen werd ik somber en twistte ik met mijn liefste onzen eersten tvist.

„„Zij verliet mij en ik kwam laat in den nacht thuis en maakte u wakker, mijn moeder. Gij stondt schrikkende op en dacht in verwarring dat het 't morgenlicht was, dat zoo fel naar binnen scheen. Ik zei: 't is nog nacht, de maan bedriegt u. Ik trok snel 't gordijn in de hoogte en de groote, volle maan werd zichtbaar. Maar zij keek niet naar buiten, zij zag mij in 't gelaat en vroeg wat mij deerde en ik antwoordde: Niets mijn moeder. Maar het is laat en ik ga slapen!"

„Steeds voort wandelde de priester, recht naar het land Tarkos, doch dit was nog ver verwijderd.

„„Bloemen, bloemen, bloemen," fluisterde hij na een tweede poos zwijgens, starend langs de kleuriger struiken, die hij dan voorbij kwam. „Heerlijke, geurende bloemen, ge zijt goed, en ik min u." En onhoorbaar voegde hij toen een heideroos toe, naar wie hij zich overboog: „Wilt gij mijn bloed drinken dat gij nog schooner bloeit dan thans en ik, levenloos, rusten mag, diep onder uw wortels?"

„Nu weende hij als een kind. Niet weder werd zijn prevelen hoorbaar, doch innerlijk vervolgde hij nog lang zijn alleenspraak: — „Bloemen, ik min u. Maar ik heb ook mijn leven lief dat geweest is en mijn leven dat komen zal en den dood, — 't alles dat ik niet begrijp. De heele aarde is mijn vaderland..."

„Eindelijk verscheen hem het sterke, strenge gelaat van een der priesters die hem tot den nieuwen godsdienst bekeerd

hadden en hij hoorde de stem van dien priester die hem reken-schap vroeg. Hij richtte zich op en zei op fier-rustigen toon, als behoorde bij een die zich sterk genoeg achtte om een dienaar van God te zijn: — „Gisteren nam ik afscheid van mijn moeder, daarom ben ik nu ontroerd en week, doch ik beloof u dat dit niet lang zal duren.”

„Ge zijt een kind,” antwoordde de ander berispelend, „dat ge zoo om het verlaten van uwe moeder treurt.”

„De zendeling antwoordde: „Wees gerust, het was slechts een waan, die mij beheerschte. Veel, veel langer is het geleden, dat ik mijn moeder verliet, en ook mijn vaderland ligt veel, veel verder van mij dan één dagreis. Jaren reeds, lange jaren van peinerij, zwierf ik moederloos en als vreemdeling rond, en ik had de kracht om te leven; ge kunt, ofschoon ik week ben, op m'n kracht vertrouwen als op die van een hard, sterk man.”

„Toen zag de oudere priester hem met gansch anderen blik aan, met den meewarigen liefdeblik van een vroom mensch. „M'n arme jongen,” fluisterde hij teeder, „m'n arme zwerver! Het leven is mysterie.”

„„Het leven is mysterie,” herhaalde de jongere vurig, „maar het nieuwe licht is ontstoken en bestemd de gansche wereld te overschijnen, en het leven zal ervan doorstraald zijn, het leven van alle menschen in het eene heelal!”

„De oudere zei kalm-glimlachend: „Uw stem is vast en ik heb weer vertrouwen in u!”

De aanhaling is lang, maar wie haar aandachtig gelezen heeft, kan het heele boek verstaan waarvan ze de aanhef is. Een machtig keizerrijk, dat bovendien op zijn grenzen door een krijgshaftig volk verdedigd wordt, en daarnaast een klein, geminacht land, maar met een nieuw geloof.

Wat is de vraag die deze jonge vrouw, de schrijfster van dit boek, bezighoudt? Die haar zoozeer vervult dat zij niet, boeken erover leest, of vertogen erover opstelt, maar, als in een vizioen, een man ziet gaan over de heide-geurende heuvels, een man, de verkondiger van dat nieuwe geloof? Wat is de vraag die haar zóó diep heeft aangegrepen dat als zij dien man gaan ziet, zij ook hem onttrekt aan de werkelijkheid,

zoals zij zichzelf eraan onttrokken voelt, zij hem verwonderd doet gaan door de stilte van een droomland, zij hem droomen doet van zijn moeder, van zijn liefste, van den priester die hem bekeerd heeft, van zijn roeping als zendeling te gaan naar Tarkos? Wat is die vraag die zóózeer haarzelf doet beven van aandoening dat zij haar schepping, den zendeling, woorden in den mond legt, woorden van donkere minachting: -- „laat zij den steen weerom zoeken van den bodem van het meer en ik zal haar met bloemen versieren,” — woorden van roode wanhoop: — „wilt gij mijn bloed drinken, dat gij nog schooner bloeit dan thans en ik, levenloos, rusten mag, diep onder uw wortels?” — woorden van weemoedige kracht en hoopvolle zekerheid? Welke vraag heeft haar zóó diep aangedaan?

Het is duidelijk dat er maar één kan zijn: Zal Brodo, het verachte land met het nieuwe geloof, sterker zijn dan het strijdbare Tarkos, dan het groot-machtige Amanië? —

Lees nu van het boek den laatsten volzin.

„Tarkos, Amanië viel, Brodo overheerschte.”

* * *

Een zonderling onderwerp moet dít hun lijken, die hun heil in de waarneming van een gegeven wereld zien. „Welk geloof bedoelt zij?” was dan ook, onmiddellijk nadat een gedeelte van het werk verschenen was, de ongeduldige uitroep. Altijd weer die meening dat er in een verhaal noodzakelijk van het *tegenwoordig voorkomen* van eenige werkelijkheid sprake moet zijn. Van een *herkenbare* uiterlijkheid, van een *zekere groep* van innerlijke verschijnselen, van *bepaalde* vormen, zooals ze in kunst of denkbeelden eenmaal gegeven zijn.

Maar, eilieve, *is* hier niet in werkelijkheid de grootste tijd-vraag gesteld en opgelost, en die tevens eene van alle tijden is, de vraag die ook in onze dagen harten en hoofden meer dan eenige andere bezighoudt: Wat is de verhouding tusschen oude machten en een nieuw geloof?

Het is zeker verwonderlijk dat door *die* vraag een jonge vrouw tot een zoo hartstochtelijke en breede verbeelding gedreven is, maar sints wanneer is het verwonderen door ongewoonheid, in dichters en schrijvers een fout geweest?

* * *

De slotzin, die ik aanhaalde, en die het boek besluit als het *Quod Erat Demonstrandum* van den wiskunstigen redeneerder, doet voelen hoezeer van het eerste woord tot het laatste de verhouding werd in het oog gehouden, die vooraf in den titel was uitgesproken. Amanië en Brodo. Het groote rijk en het kleine. De oude beschaving en het nieuwe geloof. Dat de oplossing volgen zou als een overwinning van de eerste door het laatste, was van het begin af bedoeld, was in de zekerheid van den Broodschen zendeling aangeduid. De vraag bleef over: langs welken weg?

Op die vraag geeft de heele verdere verbeelding antwoord. Zij toont dat antwoord in tafereelen die niet op zichzelf, die alleen door hun verband tot die vraag kunnen verstaan worden. Zooals tegenover iederen menschelijken arbeid, zoo kan ook tegenover dezen, alleen de blootlegging van het hoe? en waarom? tot een oordeel in staat stellen.

De samenhang van de bedoelde tafreelen mag als volgt worden aangeduid:

Vertegenwoordiger van de Amaansche beschaving is de koning van Tarkos. Maar hij is de vorst van een grensland, dat naast Brodo gelegen er gedurig mee streed, maar daardoor juist ermee verkeerde, en dat eerst later gelijkgerechtigd lid werd van het oude keizerrijk. Zoo was het mogelijk geweest dat hij eerst een Broodsche vrouw huwde en dat hij haar daarna verstooten moest. Verstooten moest hij ook zijn zoon, die aan het meer van Tarkos, onbewust van zijn afstamming, als visscher werd opgevoed. Naast den koning, in zijn geheimen en gevoelens ingewijd, is een schilder-dichter, die de bewondering voor eigen oude beschaving met het ruim en menschelijk meegevoel voor al het andere verbindt.

Als vertegenwoordiger van het oude, terwijl toch zijn hart niet los van het nieuwe is, verduurt de koning het eerst den strijd die hem en zijn rijk verwoesten zal. Met hem woont Titarka, een wees, de vrouw van haar volk, die den vorst voor voogd heeft. Eerst door niets van wat Broodsch is, aangeraakt, berust haar lot zoowel als dat van den koning in den terugkeer van den verstooten zoon.

Het is een duidelijk bewijs van de rust waarin dit werk gegroeid is, van den vrede die de ontroeringen van de schrijf-

ster vereende, dat het de idee die erin wordt uitgesproken, in zoo verschillende, opeenvolgende graden toont. De zendeling, dien we in het begin zagen, en die door een groot deel van het boek onze aandacht gevangen neemt, dien we al bijna voor hoofdpersoon hielden, zoodat we nieuwsgierig werden naar zijn verdere lotgevallen, hij verdwijnt, zijn rol is uitgespeeld, maar niet voordat een ander hem in een andere gestalte kwam voortzetten. Hij is de droomer die voorafgaat aan alle wereldvernieuwende gebeurtenissen. De tijd van droomen gaat voorbij. Zal de koningszoon die nu in het midden van ons gezichtsveld treedt, de Dader zijn? Merken we eerst op hoe deze, als vertegenwoordiger van de Broodsche gedachte niet alleen den Droomer, maar ook al zijn Vader vóór zich heeft. In dezen heeft hij een voorganger, maar tevens den verdediger van de oude macht, die hijzelf erven, en die toch door *hem* lijden moet. Als de Broodsche zendeling die Titarka gezien en haar schoonheid bewonderd heeft, gezocht wordt, komt ook de visscher met zijn Broodsche gelaatsuitdrukking op het paleis om door haar herkend te worden. Zij kiest hem voor echtgenoot. De Koning die hem eerst een korte vreugd met den dood in het vooruitzicht, maar daarna het volle geluk en de opvolging in de regeering toestaat, die Koning is overwonnen door zijn eigen menscheijkheid, door zijn liefde voor zoon en pleegkind, door zijn meegevoel voor het Broodsche dat hij haten moest.

De zoon is een ander dan de vader. Hij is visscher geweest. Hij is vorst geworden. En tusschen terugverlangen naar nederig geluk en najagen van onbevredigbare eierzucht, zal hij den weg gaan naar Brodo, naar het land vanwaar zijn moeder kwam.

Maar daar gekomen, hij die den eed gedaan heeft als prins van Tarkos, zal hij er hooren dat geen enkele godsdienst, hoezeer ze ook streeft naar uitbreiding, hoe dringende behoefte ze ook heeft aan helpers, een mensch ontheffen kan van een belofte die hij heeft afgelegd. De kluzenaar die het geweten van Brodo is geeft hem geen anderen raad dan dien hij ieder zendeling meegeeft: te arbeiden voor het heil van Tarkos.

Zoo is ook hij *niet* de Dader. Maar als de koning gestorven is, dan is de troonbestijging van zijn zoon, die zich een zendeling van Brodo voelt, een gebeurtenis die den tweestrijd

zal doen uitbreken. Hij wordt niet de Dader, maar het slachtoffer, vermoord door de Amaansche grooten. De Dader wordt Brodo zelf.

* * *

Ziedaar dus een samenhang. Niet meer dan een hoofdlijn. Maar die zichtbaar maakt dat er in dit boek aarzeling is noch vaagheid; dat de vraag: hoe vervangt een nieuw geloof een oude beschaving? er weifelloos is opgelost. Laten we de gedachte dat hier kunst is, nog een oogenblik verzwegen houden, maar erkennen we dat hier een ongewone geest een ongewone conceptie schiep.

Toch kunnen we nu de beschouwing die ons het boek als kunst doet zien, niet langer uitstellen. Na het verband tusschen de tafreelen zoeken we de tafreelen zelf.

Overschouwen we het heele beeld, dan voelen we ons het eerst aangetrokken door de rustige streek aan het Kaldenmeer of de zee van Tarkos. Daar komt de zendeling, daar wordt hij opgenomen door den ouden man die als het volkshart van Tarkos is, ruim en wijs in de zekerheid dat zijn land groot is, stervend op het oogenblik dat de prins naar Brodo gaat, en hij den ondergang van het rijk voorziet. Zijn kleindochter is Majore, de beminde van dien visscher, die, zooals velen wel weten, een zoon is van den Koning. Majore, de eenige die Titarka zal willen zien, als haar man naar andere vrouwen trekt, en zij wel voelt dat geene tegenover haar een macht van deugd en schoonheid is dan deze volks-ziel. De Koning en zijn vriend de schilder komen in die streek telkens, om den verstooten prins te zien, om hem eindelijk weer aante-nemen. Die prins zelf kan niet laten er gedurig weer heen te trekken, ook voordat hij naar Brodo gaat. — Maar om die streek heen liggen de paleizen, parken en tempels, liggen Tarkos en Brodo: om dit nederige volksleven heen de heele vorsteljkheid en strijd, als een stralende vrucht, rijp, dan verwordend, om een gezonden kern. Majore blijft stil in dat midden, de tragedie begrijpend van die vorsten die zich verscheurd voelen aan den omtrek.

Want het *is* een tragedie. Die Koning die ál den Brodenhaat geduld heeft, ofschoon hij hem niet deelde, die den zege-

praal over zijn zoon heeft uitgesteld, hem alleen een tijdelijk geluk met uitzicht op een vroegen dood gunde en die dan plotseling vóór de gelieven treedt, „een door leed verwonnen grijscharig man: ik ontsla mijn zoön van zijn gelofte, hij is vrij!” Dan die prins, al kort na zijn huwelijk met Titarka zich voelend als op een wankel evenwicht, verlangend tegelijk naar de rust van het Kalden-meer en naar den roem die hem, den Brood, machtig zou maken boven ieder in Tarkos. Hoe ontwikkelt zich in hem, als hij Titarka verlaten heeft, en onder een gehaten veldheer mee uittrekt in een oorlog, de hardheid van zijn eerezucht. Weer enkele bladzijden zijn het die ik hier in hun geheel wil aanhalen.

„De prins verliet zijn schoon tehuis en vertrok met het volgend deel der hulptroepen, met de vele officieren, waarmee hij nu in rang was gelijk gesteld, en met den gehaten overste tot meester. Vol moed en opgewekt van zin was het leger, — warm voor het vaderland en den koning, doch koud voor hem. Hij wist dit, — toch zei hij dit zichzelf als donker en wichtig nieuws.

„Een der nachten gedurende den tocht naar de verre strijdplek, toen men in een verlaten streek, onder haastig opgeslagen tenten, eenige uren rusten ging, bleef hij eerst verwijderd van zijn legersteê; hij had de toebereidselen tot het eind toe gadeslagen, de fakkels zien dooven, de manschappen zich zien verschuilen, — dan zwegen alle stemmen en besloop hem, uit den stillen nacht, een groote, duldelooze angst. Angst voor het leven, voor altijd vreemd, voor altijd ver van zijn jeugdbestaan van visschersknaap en visscher!

„Hij worstelde met al zijn kracht tegen 't geen hij een nachtspook schold. Hij verliet de wijde eenzaamheid buiten, verborg zich in zijn tent en zocht den slaap. Maar zijn angst verwon hem, sleepte hem mee naar een diepte van ruwe smart, waarvan bij de klachten smoren moest om de nabijheid van slapende manschappen, in tenten neven de zijne, en waarvan slechts een dunne wand van doek hem scheidde. Hij hoorde hun ademhaling, — zelf lag hij stil, in woeste bitterheid neergeknield naast zijn leger, en meer nog dan de stilte in zijn tent dien nacht, duidde den volgenden morgen een trek op zijn gelaat zijn zwijgen aan. Hij was toen einde-

lijk kalm geworden; — bij den morgengroet, dien hij met de manschappen wisselde en bij de woorden, die hij verder, op den inmiddels voortgezette tocht, sprak in het gezelschap van de officieren en den overste, over zijn houding zelfs zeer voldaan. Berouwen deden hem de gevoelens van dezen nacht niet: zijn wil was sterker, zijn plannen klaarder geworden. En hij zag de toekomst voor den overste zeer donker in, wat hem wreed deed glimlachen.

„En nimmer herhaalde zich zijn angst, nimmer, als later in den krijg het doodsgevaar hem voortdurend omgaf, nimmer, als daar zijn eerezuchtplannen, aan zijn levensheil nu ten nauwste verbonden, in den eersten tijd keer op keer hem te stout moesten schijnen, dan dat hij ze zou kunnen verwezenlijken. — „Ik ben de zoon van een groot koning, — en van een edel Broodsch geslacht,” sprak hij zichzelf toe, bedwong zijn ongeduld, bande elken twijfel aan zegepraal, — en verwierf zich eindelijk wat hij wenschte. Hij won van de manschappen, die zich lang verbaasden, eindelijk de bewondering, die, eerst aarzelend teruggehouden, spoedig in geestdrift losbarstte, — de hooger eerbiedigden hem en dorsten hem de macht niet meer betwisten, die hij zich voort ging toeëigenen. En rusteloos ging hij met zijn pogen verder, allengs door zijn welslagen vroolijk en overmoedig van zin. Maar, schoon zijn stemming dus veranderde en hij lachen kon om het zwakke weerstreven van den overste, die nog trachtte zijn volle gezag te behouden over de troepen, welke den dapperen zoon van hun grooten koning, als dien koning zelf gingen aanbidden, en morden om de dwaling, die het opperbevel in dezen krijg had toegewezen aan zijn mindere, — hij vergat niet zijn plan van wraak in den vreemden nacht tegen dezen gesmeed. Niet enkel hem berooven van zijn macht ten behoeve van zichzelf wilde hij, — hij wilde zijn dood, 't zien vervloeien van zijn bloed. Met koppigheid herhaalde hij bij zichzelf, dat deze man, zijn gedurig en immer storend verschijnen op het lustslot, in den tijd vóór dezen krijg, oorzaak was, ook van zijn eerste vage plannen om vandaar te gaan, — en hij achtte dit zulk een wraak waard. Toen hij zich ten laatste zeker voelde, zijn veroverd aanzien niet door een dergelijke daad te zullen verliezen, dwong hij den geha-

ten man tot een tweegevecht, dat dezen den dood bracht.

„Zoodra het dan gebeurd was, zag hij met eenige ontsteltenis naar den terneerliggenden vijand, — ontevreden, doch onaangedaan, noemde hij later zichzelf dronken van de zotte mijmerij, die sedert z'n vorstelijken rang zijn hoofd doorwoelde, zooals hij vroeger soms dronken was van den zwaren drank, dien hij met andere visschersgezellen in hunne kroegen dronk. Maar hij zond met koele beradenheid het bericht van den dood des bevelhebbers naar het hof van Tarkos en dat van Amanië en stelde zichzelf terstond geheel in de plaats des gevallenen. Tegenstand had hij daarbij thans niet te vreezen, het leger van Tarkos had reeds veel voor Amanië bevochten, — de krijgers waren willig hem als leider te erkennen, en te volgen in heeten en overmoedigen strijd, die, zoo hij overwinning bracht, tevens den voor Amanië gunstigen vrede aan het dan opnieuw onderworpen volk zou afdwingen. Op zulk een oogenblik hem uit zijn daden rukken, zou niemand pogen. En bij de overwinning, die daarna volgde, — geen spoor meer van berouw in zijn hart, — voldoening enkel, die als bruisende blijmoedigheid hem het leven vervulde.”

Nevens deze noodzakelijke verharding in den koningzoon, de tragedie in het leven van Titarka. Zij is de schoonste vrouw van Tarkos, eerst bemind, daarna verlaten. In twee fragmenten zijn de beide gedaanten afgebeeld. Het eerste beschrijft hun samenzijn, toen hij nog aan den spoedigen dood geloofde, die zijn vader hem had toegezegd.

„Naar een kleine groene korenweide, die lag neven de donkere dennebosschen van den koning verscholen, kwamen op een vroegen morgen van de rijpe lente, Titarka en de pas verheven koningzoon.

„Zij kwam in de jool harer listen, doorschrijdend lachend-snel, peinzend, blozend-beschroomd de lanen midden de hooge, rechte naaldboomen. Zij had haar wakende dienstvrouwen, wier zorg zij voor dezen tocht moest ontkomen, alle bedrogen en onder het gaan stuwde vroolijk de lust in haar, om ook hèn te bedriegen, door van de plek hunner samenkomst, zoo hij niet reeds dáár was, bij zijn nadering te ontvliesen.

„Doch hij was reeds dáár, toen zij kwam. Hij ging met haar naar den eenzaam-bloeienden loofboom in het midden der kleine weide, en voerde haar daar, zwijgend met trotschen lach, voor langen tijd in het groot geluk zijner eerste driftvolle omarming. Zij lagen op het bezonde groen, midden de verstoven bloemen van den boom, het was een morgen zonder wind of wolk, er gebeurde alleen dat langzaam enkele meerdere bloemen den boom ontvielen en de groote schaduw van dennebosch met den rijperen dag van de weide verdween. Zij bevrijdde nu en dan haar handen om te spelen met de schoone, goudgele boombloesem; zij fluisterde, maar hij hield haar zwijgend omklemd. Zij genoot dan schertsend en lachend, en streefde, met wakkerenden ijver, naar de ontmoeting hunner oogen, die hij ontweek.

„Zij rees op eenmaal grillig overeind en wenschte met hem te gaan, uit het overvloedige licht dezer weide, wandelen in de lommerige lanen der dennebosschen. Hij sprak toen ook een schertsend, plagend woord achteloos, weerhield haar en trok haar opnieuw tot zich. Kort daarop waarschuwde ze hem, dat hun tijd voorbij was. En schalk telde ze hem haar laatste kussen toe.

„„Nog niet voorbij!” antwoordde hij, donker-huiverend.

„Toen wilde zij hem in haar schalkheid streelelend troosten en beeldde hem met zoete stem en schitterende oogen de toekomst! Het wonen samen, ver van het hof, in het nieuwe, gereede lustslot, dat de koning bij hun huwelijk zeker schenken zou!

„Maar met nieuwen hartstocht dwong hij haar mond tegen den zijnen en zijn blik, dien zij nu niet zocht, vestigde hij eindelijk zonder wijken op haar. En de toover van dat oogenblik stroomde in haar, en verflauwde haar tot gevoelens, die waren onuitsprekelijk en wonderlijk verrassend. Lang stoorde geen beweging, geen woord dit inniger samenzijn.

„Hij was nu de eerste die bewoog en sprak. Hij vroeg of ze nog heengaan wenschte en droomen van toekomst.

„Zij antwoordde met zachte stem, die nauw de hare was: „Ik wensch niets nu, niets dan wat nu is.”

„Toen richtte hij zich op en haar met hem. Nog roerden haar zijn kussen. Zij stond, in weelde verloren tegen hem

aangeleund en ontwaakte door zijn stem. Deze trof haar met vreemd, schokkend geluid; zich onwillekeurig losmakend uit zijn omarming, wankelde ze echter en duizelde van zon. Hij greep en steunde haar nog eens. Toen gingen ze eindelijk, langzaam heen, in de richting van de heimelijk verlaten woning."

Het tweede brokstuk verhaalt hun samenzijn, kort voordat hij naar Brodo gaat.

"In het koningshuis onverwacht aankomende, begaf hij zich 't eerst naar de vertrekken van Titarka. Hij wenschte haar weer te zien; — bij 't onbestemde van zijn verlangens werd zijn oude liefde in weemoed herboren. Hij wist niet de woorden die hij spreken zou, hij wist de toekomst niet. En hij was somber. Maar het vizioen van haar schoonheid deed zijn jeugd leven, — met die ontroering werd zijn kracht levendig en als een sterk man, welbeheerscht, trad hij bij haar binnen.

"Zij bevond zich in een droef-tooverig tuintje, een gansch eigen plekje, — midden de grijze paleismuren, toegankelijk alleen uit een harer kamers, waarvan de wijde deur openstond. In die deur verscheen hij.

"Hij kende deze plek nauwelijks. De bloemen hier waren weinige en teere, en zij was zorgelijk daarmidden doende. Zoodra ze hem zag, kwam ze verrast naar hem toelopen met oude levendige haast, — doch zijn omhelzing bekortte zij, om met schalke behendigheid de deur snel te sluiten, — een gordijn viel neder en sloot het uitzicht naar die zijde af. Dan zagen ze elkander even aan, — een trek van ouden moedwil was op haar gelaat, die haar weemoed verborg.

"De toon harer stem was ook de oude, toen ze hem met schalken drang meetroonde van hier, en hij ging half boos, half blijde met haar, tot zij zich ergens een zitplaats voor hun beiden koos. En daar zich neervlijende zag ze hem weer aan, uitdagend nu, doch treurig. Om zijn lange uithuizigheid kwam nu een boos verwijt over haar lippen. Als hij dan naast haar kwam en iets teeders haar zeggen wilde, trok ze haar hand, tot nu toe stijf achterwaarts gehouden, te voorschijn en wierp hem speels een bloem toe, die ze daarin vasthield; tegelijk

was in haar oogen, die even gloeiden, de gebiedende wenk tot zwijgen.

„Hij brak terstond af en beschouwde met verborgen blik de kelk dier bloem.

„Wat zullen wij nu doen samen, wij?” vroeg ze spoedig daarop, luimig. Zij lag achterover en haar gelaat was ver van hem.

„Voortdurend was hij zich van het plan, dat hem naar dit huis had gedreven, helder bewust. Hij antwoordde schertsend — en zijn lachende blik die haar aanzag was koud — dat zij immers bezigheid genoeg had, buiten hem . . .

„Ja,” zei ze trotsch. Doch daarop zonk haar hoofd voorover en weende ze. En ze liet zich willig door hem kussen.

„Eindelijk vroeg zij hem of hij nu lang hier dacht te blijven. „Neen,” was zijn antwoord en hij zei haar ernstig, dat hij zulks niet kon. Hij aarzelde even maar hij deelde haar toch niet mee wat hij op dat oogenblik omtrent toekomstige dingen dacht.

„Zij had dit antwoord wel verwacht en verdroeg het rustig. Waarheen hij ging, vanhier, vroeg ze dan, hem eensklaps scherp aanziende. Doch die scherpte verdween dadelijk uit haar blik, het werd een zoete volle blik van liefde, diep en donker van weemoed.

„Hij sprak peinzend en op onvasten toon, dat, als hij nu heenging, dit een afscheid werd voor mogelijk zeer langen tijd. En hij troostte haar. — Of hij zich dan weder verborgen zou houden als deze laatste weken, vroeg zij zacht.

„Misschien,” zei hij, koud en lusteloos. En hij haalde de schouders op.

„Toen schudde hij die gelatenheid met geweld van zich. Zijn stem werd luid en vreemd. „Dit is een donkere tijd,” zei hij, „maar hierna zal een betere komen! Het is alles de schuld van den haat, dien men mij hier toedraagt en van mijn onmacht. Beschuldig mij niet, — beschuldig uw Amanenvrienden. — Haat hen met mij! En wees sterk en heb vertrouwen!”

„Dit laatste uitte hij ruw. Hij was opgestaan en liep in haar nabijheid enkele malen op en neder. Daarna stiistaande, ging zijn blik starend langs haar heen.

„Maar zij volgde nu de opwaartsche golving zijner eierzuchtige wenschen niet. Niet bij de toekomst, — bij het verleden, schoon bij den tijd aan het heden grenzende, was alleen haar denken. Tot moedig spreken hief ze haar in aarzeling lang neergeslagen blik naar hem op. Dan naderde zij echter de schoone forsche gestalte, die starend leunde, raakte het trotsch en donker gelaat met haar lippen aan, — zoodat haar woorden toefden. Vreemd verwijderd van de zijne, klonk het dan uit haar mond:

„Ik droomde dat gij deze laatste weken u ophieldt in nabijheid van het Kaldenmeer. Was dat waar?

„Met matten lach antwoordde hij haar: „Ja.”

„— „Dat de herinnering aan uw oud leven en uw oude liefde u daarheen dreef! Dat gij naar Majore hebt gezocht...”

„Haar schoone oogen, dicht bij hem, weerhielden zijn verstoordheid. Hij lachte even opnieuw, zei in scherts toen: „Ik vond haar niet.”

„Zij werd zeer droef gestemd. Aan de minnaressen, die hij openlijk geliefd had, dacht zij niet.

„Hij kon haar troosten, wetend dat de gloed van zijn liefde wel haar, — Majore nimmer meer toebehoorde. Doch zijn tocht naar dat meer verklaren deed hij zoomin haar als hij 't zichzelf gedaan had en zij behield van haar droefheid veel.

„Hij verliet haar eindelijk, haar een spoedig weerzien belovend, — dat dan echter tevens 't afscheid zou zijn. Maar hij wilde haar moed, — haar weekheid niet. Zoo ze hem moed betoonde, beloofde hij, — zou hij haar meedeelen wat hem thans zelf nog onzeker was. Maar wat wichtigs zou ze dan hooren? vroeg hij zich schamper bij het heengaan. Alleen gelaten bleef zij lang in moedeloosheid zitten, turend naar de plek waar hij gestaan had. En zij luisterde of hij niet weerom kwam, droomend van zijn stem, zijn woorden, en haar leed vermeerderend met vreemde vizioenen.”

Terwijl de koning een wrak wordt, zonder kracht, zonder waardigheid en zijn zoon naar Brodo gaan ziet met de listige hoop dat hij er zal omkomen, blijft Titarka dezelfde, de schoone, fiere, beminnende, die hem alles vergeven kan,

maar alleen niet de gedachte dat hij iets doen zou tegen zijn eed.

* * *

Ik geloof dat de vraag of wij in dit werk met kunst te doen hebben door den lezer zelf al beantwoord is. Niet alleen in het begin, maar van het begin tot het einde is de ontroering, de overtuiging, de verzekerdheid dat en hoe een nieuw geloof, wanneer het waarlijk een geloof is, een oude beschaving, hoe machtig en eerwaardig ook, overwinnen kan, in dit geschrift *beeld* geworden. En van het begin tot het eind is iedere schakeering van die beeldwording evenwaardig uitgedrukt.

Beeldwording. De beelden staan er dus niet om huns zelfs wil, zooals dat zijn zou wanneer ze personen voorstelden van wie ons de karakters of de lotgevallen werden uiteengezet. Integendeel treden zij enkel op om hun beteekenis voor de grondgedachte en zij verdwijnen als hun belang voor die gedachte is uitgeput. Alle gestalten in dit boek verdwijnen, en aan het einde blijft de prins van Tarkos, koning geworden, alleen over, totdat ook hij sterft en de plaats ruimt voor het volk van Brodo, den drager van het nieuwe geloof. Maar iedere van die voorbijgaande gestalten, levend en eigen, is uitgebeeld met de voortreffelijkheid die we aan enkele zagen. De sierlooze maar vaste en harde taal waarmee de eerzucht van den prins van Tarkos beschreven wordt. De bloeiende, wankelende, in zachte klanken en snikkingen golvende woorden waarin liefde en leed van Titarka uitwelen. En niet minder zorgzaam dan de hoofdfiguren zijn tal van bijfiguren geteekend die we niet alle noemden.

De stijl van dit werk is vloeiender en tevens gebondener dan die van *Santos en Lypra*. De ontroering is er dieper, de vrede beheerschender. Ook getuigt de idee die het belichaamt, van een gerijpter persoonlijkheid. Terwijl die van den eerstelingsarbeid zich bewoog om de verhouding van Kunst en Natuur, een verhouding die jeugdigen dichters vóór alle andere helder is, — drukt die van *Amanië en Brodo*, in haar tegenoverstelling van nieuw geloof en oude beschaving een volgroeider staat van leven uit.

ALBERT VERWEY.

AANTEKENING

VERBEELDING EN WERKELIJKHEID

„Wij hebben tusschen 1885 en 1895 beleefd” — schreef dezer dagen Frans Coenen — „dat bijna alle grootere kranten literair waren ingericht en het opbreken van een riool al „stemmingskunst” veroorzaakte, terwijl anderzijds menige roman of novelle journalistiek wou zijn door het rauwe, onbehouwen, ongecomponeerde overbrengen der werkelijkheid, zonder verdieping of veralgemeening.” — „Vandaar” — ging hij voort — „een doorgaande verwarring van literaire kunst en journalistiek, die voor geen van beide voordeelig was, maar het ergst voor de literatuur. Want de journalistiek had op den duur toch geen tijd om zeer „literair” te blijven en ook de lezers verzetten zich altezeer. De literatuur echter had, *en heeft nog*, 1) alle gelegenheid en neiging, om de uiterlijke verschijningen „af te schrijven,” zonder meer, zelfs méér neiging naarmate stijl en taal bedenkelijk minder verzorgd worden.” 2)

De woorden „en heeft nog” bewijzen dat Coenen ook geschriften van na 1895, ja van heden, met zijn vonnis treffen wil. En dit is nu juist het uitmuntende, dat een talentvol naturalistisch schrijver zelf het „rauwe, onbehouwen, ongecomponeerde overbrengen der werkelijkheid,” het „afschrijven” van de „uiterlijke verschijningen” afkeurt en voor de literatuur verderfelijk noemt. Wanneer wij dichters dat deden, dan heette het: gij *wenscht* ook niet een kunst die gevoed wordt door de werkelijkheid; — uw verbeelding is een luchtgezicht zonder samenhang met ons wezenlijker leven; — schoone taal schrijft ge, maar waar zijn de dingen van ons bestaan, die we lief-

1) Ik cursiveer. A. V.

2) *De Amsterdammer* van 3 Januari 11.

hebben, en zonder die we niet zijn willen, de zielen en de lichamen?

Het ging toch waarlijk niet aan dat wij op dit verwijt zouden antwoorden met de betuiging dat ook wij de werkelijkheid voor de moeder van onze kunst hielden, — dat ook onze verbééldingen haar weergaven en vertegenwoordigden, — dat onze taal niets was dan de dingen-zelf, in de „verdieping of veralgemeening” die hen meer dan dingen maakt.

Er zou wel een oogenblik komen, dachten we, dat ook de eigenlijke werkelijkheid-beschrijvers — voor zoover ze kunstenaars waren — begrepen, wat ons sints lang helder was : dat het stelselmatig weergeven van den onverwerkten indruk onvatbaar maakt voor alle edeler omwerking.

Zeker waren er, die zoo ze het niet zeiden, het toch wel wisten, het door hun werken toonden. Al de besten, al de goeden toonden het, want hoe zou het mogelijk zijn dat zij zulk een verarming van hun innerlijk ondergaan zouden, en toch kunst scheppen. Zij toonden het, maar juist dat zij het niet zeiden, heeft de minderen aangemoedigd. Wij zijn overstróómd met „romans en novellen” waarin „de uiterlijke verschijningen” werden „afgeschreven”. Wij weten geen raad met de voortbrengselen van dat „rauwe, onbehouwen, ongecomponeerde overbrengen der werkelijkheid”. Wij vervelen ons geel, alleen al aan de omslagen van verhalen die „zonder verdieping of veralgemeening” zijn.

En *deze* rampen, mijne heeren werkelijkheids-kunstenaars, hebt *gij* op uw rekening.

Ik geloof niet aan een kunst die niet een breede grondlaag heeft van werkelijkheid. Ik zou bizonder geneigd zijn alle scheiding van werkelijkheid en verbeelding voor dwaasheid, voor een belachelijk verzinsel van impotenten te houden; *als* er maar niet die voor kunst gevente en als „werkelijk” geëtiketteerde verbeeldingloosheid was, door de beteren, neen niet voorgestaan, maar dan toch geduld.

En het dulden van het niets-waardige heeft het overschatten van het iets-waardige, zoodra het maar van dezelfde soort was, voor regelrecht gevolg gehad.

Dáártegenover zeggen wij : neen, niet de werkelijkheid, maar die verdieping en veralgemeening die verbeelding heet.

In een boekje „Aus der Werkstatt eines Künstlers, Erinnerungen an den Maler Hans von Marées”, — ik kan het allen kunstenaars aanbevelen — lees ik, onder meer, het volgende:

„Marées wurde zu seinen Entwürfen durch Vorstellungen veranlasst, welche ihn dauernd beschäftigten und welche mit der Zeit ins Leben der Gestaltung drängten.

„Diese Vorstellungen beruhten nicht sowohl auf einzelnen Beobachtungen als vielmehr auf *Beobachtungs-Reihen*. Sie waren desshalb immer allgemeiner Natur und ihr Ausdruck immer typisch.

„Mit andern Worten: Marées unterdrückte in seinem inneren künstlerischen Haushalte den einzelnen Fall gänzlich zu Gunsten einer Verschmelzung mit dem Ganzen seines persönlichen Vorstellungsschatzes.”

Bedenk hierbij dat de spreuk die door den schrijver van deze Erinnerungen, Karl von Pidoll, voor en na aan Marées wordt toegeschreven, deze is: *Sehen lernen ist Alles*. Hij deed niets zonder waarneming. „Beobachtung” was voor hem het eenige middel om die „geringfügige Modificationen” te leeren kennen, waarop zoo dikwijls „in der Darstellung Alles ankomme.” Maar tegelijkertijd behield hij tegenover al wat hij waarnam „die selbstständige, von aller Zufälligkeit freie Gestaltungskraft.”

Er volgt daaromtrent een mooi woord: „Es lag seinem künstlerischen Ernste ferne, den Augenblick und die Gelegenheit auszubeuten.”

Is dat niet prachtig? Geeft het niet een hoog denkbeeld van kunstenaars-waardigheid en -zelfstandigheid? En stelt het niet tevens die hooghartige houding als vanzelfsprekend voor?

Toch is *deze* houding juist tegenovergesteld aan die van onze jagers naar den enkel-indruk. Die peubren naar de „sensatie” die „verwoord” kan worden. Die zitten te turen naar het gunstige oogenblik en reikhalzen naar de langverwachte gelegenheid.

Marées was een schilder en het is van een schrijver niet te vergen dat hij *op dezelfde wijs* als een schilder ziet. Maar toch heb ik voor mij geen bezwaar ook voor den schrijver het zien, en niet minder het hooren, een noodzakelijk middel tot zijn kunst te noemen, — maar dan het zien en het hooren

van het wezenlijke en het wezenlijk-zegbare, zooals Marées het wezenlijk-schilderbare zocht.

Dat is juist de fout, dat de jacht naar den enkel-indruk geleid heeft, en noodzakelijk leiden moest, èn tot het bijkomstige: het hoe langer hoe geesteloozer onderdeel èn tot het onzegbare: de verfijning van den in kleuren en tonen, in oog- en gehoorstrillingen uiteengaande gewaarwording.

Maar — laat ik inbinden. De eerste afdwaling, die naar het bijkomstige, het geestelooze, het „rauwe, onbehouwene, ongecomponeerde, zonder verdieping of veralgemeening” is door Coenen aangewezen. „Kunst en journalistiek” — zegt hij — „zijn twee en het is goed dat ze twee blijven.”

Dat, dit zeggende, een „werkelijkheids-kunstenaar” — vergun me het onredelijke woord voor het laatst te noemen — niet door zijn werk, — dat deed hij vroeger al, — maar door een nadrukkelijke verklaring de verbeeldinglooze werkelijkheids-beschrijving verloochent, en een grootere verdieping, ook van de letterkundige portret-kunst noodig acht, — is ons welkom en aangenaam.

Laten we hopen dat na deze afsnijding van het waardelooze een geringer waardeering van het minwaardige volgen zal.

Aan het einde van een opstel over *Maurice de Guérin et Le Sentiment de la Nature* zegt Henri Clouard, naar aanleiding van De Guérin's gedicht *Centaure*: „Plus de pittoresque, plus d'éphémères couleurs. Ici demeure seul maître, et dans sa dignité entière, le langage de l'homme, signe sensible de l'intelligence.” 1) Dit is sterk uitgedrukt, maar — is het niet waar, mijn mededichters en schrijvers, dat indien de taal ons éénige instrument en ons éénige kunstwerk is, de door u niet gewenschte „taalschoonheid” wel eens meer werkelijkheid bevatten kon dan alle geuren en kleuren, in woord gebracht?

ALBERT VERWEY.

---

1) *Mercure de France* van 1 Januari l.l.

BOEKBEOORDEELINGEN

SHELLEY-VERTALINGEN VAN DR. K. H. DE RAAF.

*Alastor, Rotterdam, W. L. & J. Brusse.
De Cenci, Amsterdam, S. L. v. Looy.*

De arbeid van den vertaler komt in menig opzicht overeen met dien van den vertolkenden musicus. Zooals deze uit het notenschrift de ideale muziek hoort opklinken die de maker daarin heeft vastgelegd, zooals hij dit nooit volkomen bereikbare tracht weer te geven met zijn instrument, zooals de kunst van den toondichter altijd in de bizondere schakeering van den vertolker verschijnt, maar zooals toch de innigste liefde voor, en de nauwkeurigste kennis van het stuk, met een onberispelijke techniek, bij zijn werk vereischt worden; zoo poogt ook de vertaler, bekoord door de volkomen schoonheid van het oorspronkelijke gedicht met zijn taal als instrument die te benaderen, wetende, dat zijn arbeid nooit volmaakt kan zijn, dat het gedicht een nieuwe tint zal krijgen door zijn persoonlijkheid, maar ook, dat hij met nergens verflauwende genegenheid het beminnen, en het verstaan moet tot in zijn fijnste elementen, terwijl zijn technische vaardigheid voldoende behoort te zijn voor het gekozen onderwerp. Koelheid, slordigheid, en gebrek aan kunnen, zijn de drie groote gebreken, die een vertaling, zoo goed als een muziekuitlevering, noodzakelijk doen mislukken. Vorm en inhoud zijn voor den vertolker van gelijk belang, want al is het waar dat een op-zichzelf schoone, doch door en door onnauwkeurige bewerking als nieuw gedicht waarde heeft, en daarom te verkiezen is boven een letterlijk-juiste, maar onartistieke, alleen bruikbaar voor wie de taal wenscht te leeren, — toch geeft enkel de in beide opzichten goede vertaling het

oorspronkelijk weer, zij het dan ook met die alles-doortrekkende verandering die zelfs het zuiverste spiegelglas eigen is.

Men kan dus eischen, dat de vertaler de taal kent, en dat hij een dichter is. Want alleen een dichter kan de artistieke vereischten van poëzie voelen. Iedereen kan leeren, vijfvoetige jamben te schrijven, maar dat zijn dan nog geen verzen. Niemand geloove echter, dat Dr. De Raaf daarom reeds veroordeeld is. Ik heb nooit oorspronkelijke gedichten van hem gezien, maar dat hoeft ook niet. Er zijn geboren dichters, menschen die van nature gehoor hebben voor het in woordklanken stroomende maatgezag, die toch niet een drang in zich voelden tot uitstorting, door die kunst, van eigen innerlijk leven, krachtig genoeg om iets te scheppen. In iederen kunstenaar zijn twee machten: zijn kunstgevoel en zijn ziel. Die moeten elkaar vinden: hun vereeniging pas is kunst. Maar hij, wiens ziel niet zoo buitengewoon wordt aangedaan, dat zij haar emotie in schepping wil vereeuwigen, en die het kunstgevoel toch heeft, kan misschien, door eens anders schepping, genoopt worden, die te vertolken. Zulke menschen worden virtuoos, nabootsend graveur, voordrager of vertaler. Ook zij, die wèl oorspronkelijk werk maken, komen tot zulken weer-gevend en arbeid alleen in tijdperken, wanneer hun scheppingsdrang stokt.

Dat Dr. De Raaf in dezen ruimeren zin een dichter is, bewijst hij voornamelijk door zijn vertaling van dat gedeelte in „Alastor”, dat de beschrijving van een eenzaam woud bevat. Juist dit fragment, hoe mooi het ook is, doet schade aan de eenheid van het oorspronkelijke gedicht, dat door deze zwakheid van compositie veel van zijn overigens groote schoonheid verliest. Het is in verhouding tot het overige te lang: men voelt erin hoe de natuurbekoorlijkheid van Windsor Great Park Shelley afgeleid heeft van de verbeelding van zijn idee. Toch zouden wij ook dit deel niet willen missen: het is vol prachtige indrukken. Deze schoonheid heeft Dr. De Raaf sterk gevoeld en vrij wel kunnen weergeven; bij al het andere, dat zuiver verbeeldingswerk is, schoten zijn krachten te kort. Hoe geslaagd zijn regels als deze:

En niets baadt anders in dien vloeibren spiegel
Zijn beeltenis, dan een onstaadge ster,
Klaar flonkerend door ééne loovertralie,

hoe goed ook, schoon iets matter van klank :

Met rappe treden ging hij
 Onder de schâuw van boomen, naast de vloeïing
 Der uitgelaten babbelende beek;
 Nu wisselden de plechtge boschgewelven
 Voor lichtgetinte en effen avondlucht.
 Uit spaarzaam mos ghuurden er grijze rotsen,
 Die 't strevend beekje stremden; lang gerank
 Van klingewas wierp zijne dunne schaduw
 Afwaarts langs ruwe steilte en anders niet
 Dan knoestge stammen van veeljaarge sparren,
 Takloos, verschroeid, klemden met grijpende wortels
 Den stuggen grond.

Opmerkelijk, dat de beste regels in zijn vertaling van *The Cenci* van dezelfde soort zijn :

Zoo zit men rillend op bedauwden oever,
 En proeft het kille stroomnat met zijn voeten;
 Er in . . . hoe hijgt de zaalge ziel van vreugde!

Hiermee is al het goede opgenoemd. Het slechte vereischt langer bespreking.

Men houde den eersten regel van *Alastor* naast het oorspronkelijk :

Aarde, Oceaan, Lucht, broederen bemind,

en :

Earth, Ocean, Air, beloved brotherhood!

Dit is een letterlijke vertaling, maar zonder eenig besef van de *artistieke* vereischten.

Deze regel is bij Shelley van wonderbare volkomenheid. De drie aanroepingen vormen een hevige climax van geluid, die na de zeer merkbare caesuur weer daalt tot steeds breederen, dieperen klank. Het is een schitterende toonladder, waar de woorden in volle ruimte en vastheid op schrijven. Men hoeft de maatschema's maar te vergelijken, bij Shelley :

— — ∪ — | ∪ — ∪ — ∪ —

bij Dr. De Raaf:

om de verregaande verminking van dit vers in te zien. Voor een caesuur is bij den laatste geen plaats, of zijn regel wordt in het geheel niet meer uit te spreken. Een der broederen, de Lucht, zit op een zeer ongemakkelijke wijze in de knel tusschen twee betoonde lettergrepen.

Maar er zijn erger fouten.

Lijk een arend,
 Gekneld in kronkels van de groene slang,
 Het branden van het gif voelt in zijn borst,
 En spoedt zijn blinde vlucht door nacht en dag,
 Storm en stilte en wolken, dol van angst
 Voortduizelend door wijde luchtwoestijn;
 Zoo dreef hem voort 't licht beeld dier zoete droom;
 En onder 't kille blikken van verlaten nacht
 Vlood hij door ruig moeras en diepe kloven,
 Bij 't achtloos gaan de slang in 't maanlicht schrikkend.

Hier zijn Shelley's verzen:

As an eagle, grasped
 In folds of the green serpent, feels her breast
 Burn with the poison, and precipitates,
 Through night and day, tempest and calm and cloud,
 Frantic with dizzying anguish, her blind flight
 O'er the wide aëry wilderness: thus, driven
 By the bright shadow of that lovely dream,
 Beneath the cold glare of the desolate night,
 Through tangled swamps and deep precipitous dells,
 Startling with careless step the moonlight snake,
 He fled.

He fled. Bijna tien regels met bepalingen van dat eene. Dat eene staat dan ook op de meest in het ooglopende plaats, heel alleen, vooraan een regel. Heeft de vertaler dan absoluut *niets* gevoeld van den ontzaglijk-stormenden gang die Shelley met zulk een zinsbouw wist te bereiken? Den geheelen zin heeft hij omgewerkt tot een vertelseltje. Tusschen „precipitates” en „her blind flight” staat anderhalve regel met bepalingen

gen. Het is veel eenvoudiger, denkt Dr. De Raaf, om *spoedt zijn blinde vlucht* bij elkaar te zetten. *Dol van angst voortduizelend* heet een vertaling van „Frantic with dizzying anguish.” Waarom moest hij die kernachtige woorden verknoeien? Omdat, door de verschuiving van „her blind flight,” waarbij „o'er the wide aëry wilderness” als bepaling stond, die bepaling in de lucht kwam te hangen, zoodat een bijvoegelijk naamwoord in een werkwoord veranderd moest worden opdat de bepaling érgens op zou kunnen slaan! Wat een geknoei! Maar het is niet genoeg: driven by” maakt hij tot *dreef hem*, waardoor het verhaaltje wordt voortgezet, maar het karakter van den zin: dat alles bepaling is van „He fled” geheel verminkt is. Ten slotte zet hij die twee voornaamste woorden, waarop alle nadruk moest vallen, twee regels terug, en eindigt met een geheel ondergeschikte bepaling.

In de Cenci komt de volgende zeer erge verknoeiing voor:

Twee lange jaren zijn voorbij, sinds 'k u
 In een Aprilnacht, *licht van maneglans*,
Daar bij den bouwval van den Palatinus
 Mijn heimlijkste gedachten heb vertrouwd.

bij Shelley :

Two long years are past
 Since on an April midnight, *underneath*
The moonlight ruins of Mount Palatine,
 I did confess to you my secret mind.

Commentaar overbodig. Dat lijkt op een prentbriefkaart naar de Nachtwacht.

Een bewijs, dat de vertaler Shelley's verbeeldingen soms niet *gezien* heeft, vind ik in Alastor. Het Engelsch luidt:

The beams of sunset hung their rainbow hues
 High 'mid the shifting domes of sheeted spray
 That canopied his path o'er the waste deep:

welk een verrukkelijke fantasie! Hoog boven het kleine bootje heffen de golven zich: wisselende koepels van uitgespreid schuim, zijn pad bewelvend, en gekleurd door den zonsondergang. Wie zal dit beeld voor zich krijgen uit deze regels:

Laat zonlicht hing zijn regenboogkoleuren
 Hoog in het wisslend schuimbekleed gewelf,
 Zijn pad betronend over het woeste diep;

betronend? wat wil dat hier zeggen? Waar zijn de „domes”
 gebleven, waar het in de allereerste plaats op aan kwam?
 Wie zal nu begrijpen, wat voor een *gewelf* bedoeld wordt?
 Dit geheele, tooverachtig schoone, gedeelte is trouwens jam-
 merlijk vertaald:

On every side
 More horribly the multitudinous streams
 Of ocean's mountainous waste to mutual war
 Rushed . . .

Dr. de Raaf meent hier „mountainous” door *berg-hooge* weer
 te kunnen geven, terwijl het *bergachtige* beteekent. Het geheele
 beeld gaat daarmee verloren.

Een ernstige fout in De Cenci, die bewijst, dat hij het
 karakter van Orsino niet voldoende begrepen heeft, is, als
 Giacomo zegt: „Neen, 'k ben verhard,” Orsino's antwoord:
 „Wel, dat behoeft niet eens!” Er staat: „Why, what need
 of this?” waarop Orsino voortgaat:

Who feared the pale intrusion of remorse
 In a just deed?

De schijnheilige priester valt nergens uit zijn rol, als een
 ander er bij is. Er is gemaakte verontwaardiging in zijn ant-
 woord: hij, de dienaar Gods, had de daad billijk geoordeeld,
 wat deed Giacomo nu nog te twifelen? Door de toevoeging
 van het woordje *eens* is de toon geheel veranderd, het is of
 Orsino zeggen zou: nu, als je verhard was, zou dat nog niet
 zoo erg zijn, maar dat hoeft niet eens!

Een vergrijp tegen den toon is het ook, als Giacomo, de
 zoon die zijn vader doet vermoorden, spreekt van „vaders
 leven.” De weglating van het voornaamwoord „mijn” geeft
 aan deze woorden een zeer misplaatste innigheid.

Vreemd is de weergave van Orsino's briefje, proza nota
 bene, dus zonder technische moeilijkheid: „That the atone-
 ment of what my nature sickens te conjecture may soon
 arrive, I send thee, at thy brother's desire, those who will

„speak and do more than I dare write.” Bij Dr. De Raaf: „Opdat het herstel van hetgeen ik niet kan gissen zonder dat mijn ziel tot walgens toe ziek wordt,” (kan het omslachtiger?) „spoedig kome, zend ik u, op uw broeders verlangen, deze mannen die meer zullen spreken dan ik durf schrijven...” Alleen maar spreken? „speak and do more” staat er. Zoo is op bdz. 10 de regel: „Weak and deserted creature that I am” geheel weggelaten.

Op verscheiden plaatsen heeft de vertaler de beteekenis niet begrepen. Bijv. hier:

't Kleine bootje
Vluchtte nog voor den storm; — —

— — — —
Nu rustend op den rand van golfravijn;
Dan 't barstend, bruisend water dat daar viel,
Stuipenden oceaen, ver achterlatend.

Er staat:

Now leaving far behind the bursting mass,
That fell, convulsing ocean: —

Het woord *bruisend* is overbodig. En de zin is, dat de valende watermassa den oceaen schokt: „de barstende massa, die viel, schokkend den oceaen.”

Ook in De Cenci is menige fout van dien aard.

'k Geloof, het is een grap, al lijkt het waarheid!
't Is wel wat al te plechtig ons bespot.

Er staat:

I do believe it is some jest; though, faith!
'T is mocking us somewhat too solemnly.

Wat kan *faith!* hier anders beteekenen dan: *in waarheid!*?
Wat verder:

O, denkt, wat hevig leed verwischt moet hebben
In 't neigend kind-hart d'eerste min, dan d'eerbied,

terwijl het Engelsch luidt:

Oh think what deep wrongs must have blotted out
First love, then reverence, in a child's prone mind,

waarvan de natuurlijke vertaling m. i. luidt *eerst de liefde, toen de eerbied*.

In het vijfde bedrijf worden de fouten zeer talrijk.

Als dit volmaaktste beeld van Godes liefde
Dat grooter smarten leed dan één op aarde.

Shelley heeft:

As that most perfect image of God's love
That ever came sorrowing upon the earth.

Hoe Dr. De Raaf hieruit bovenstaanden zin haalt, mag hij weten, ik weet het niet. En dan dit:

O boos-laffe tong,
Die mij verwoest hebt, had ik u uitgekerfd
Tot aas voor honden!

Er staat:

would that thou hadst been
Cut out and thrown to dogs first!

n. l. bij de marteling op de pijnbank, waarvan hier aldoor sprake is. Als ik over kleinere onnauwkeurigheden wilde doorgaan, zou mijn kritiek een boekdeel kunnen vullen. Liever ga ik over tot een andere catagorie van gebreken, n. l. tot een bespreking van Dr. De Raaf's taal. Ontzettend hinderlijk is zijn gebruik van vreemde woorden: de dood bespotte

Met twijflend lachje zelf zijn vreemde *charmes*.

In De Cenci zijn van deze smakeloosheid veel voorbeelden. Een van de grootste schoonheden van dit geweldige drama is de taal, die eenvoudig, natuurlijk, maar toch in overeenstemming met de ernst van het stuk is, zooals de verzen, hoezeer ook naderend tot het gewone spreken, nergens de hooge deugd verliezen, schoone verzen te zijn. Welk een geweldige opgave aan den vertaler! Dr. De Raaf heeft er de mœielijkheid niet van beseft, niet begrepen, dat het éénige wat dit drama *schoon* kon doen zijn, niettegenstaande zijn vreeselijkheid, juist die deugden waren, die bewijzen dat Shelley als een God zijn onderwerp beheerschte. Wat is verrukkelijker dan een gedicht waarin het ontzettende geheven wordt in de sfeer

der Schoonheid (Sofocles, Shakespeare, Baudelaire, en ook The Cenci), maar wat afschuwelijker dan een waarin het vreeselijke zonder die wijding verschijnt? En zoo is Dr. De Raaf's vertaling geworden.

Zijn taal is dikwijls allerminst natuurlijk, en af en toe plat. Wat zegt men van dit mode-woord (bakvischjes gebruiken bij voorkeur zulke samenstellingen) in den mond van een man, die pas van de pijnbank komt: „die *in-wreede* pijnen”? Is het volgende niet die „al te gezochte en geleerde woordenkeus” die Shelley in zijn inleiding voor dit onderwerp afkeurt:

Twee boeven ken ik,
 Dom en onstuimig, die een menschenziel
 En *die eens worms* gelijk van waarde achten,
 En om de kleinste gril zijn zij gewoon,
 't Eêlste leven te vertrappen of 't geringste.
 Dees aard is gangbre koopwaar hier in Rome.
 Zij *bieden veil* wat thans ons dient.

Dan vreemde woorden: *alternatief, cadaver, zelf-anatomic, precedent* etc. Platheden: „dat d'Hemel zorgt voor mij speciaal,” „d'alverklikker, lucht”, waar het Engelsch luidt: „that Heaven has special care of me” en „the all-communicating air.” Iedereen kan zien, dat de *toon* bij deze vertolking geheel veranderd is.

Smakeloos is zelfs de schrijfwijze hier en daar. Hoe afschuwelijk ziet de volgende regel er uit:

Zustr, en hooren: g' hebt geen zustr; en gij,

en erger is het, dat ik met den besten wil van de wereld hiervan geen vers kan maken. Was het de eenige maar, waarvan ik dat zeggen moet. Hier heeft men er nog een paar:

1. Moeder van dees ondoorgrondbre wereld!
2. En op grafgesteent, waar zwarte dood
3. Meenge wijde vlakke en warrge wildernis
 Lokte zijn angstloozen tred; van wilde menschen
4. Gaapten wijd met meenge scheur en 't broos gebinte
5. Gij niet zijt wat ge schijnt . . . Moeder! (*Lucretia*;) O!
6. Glimlachend. En toen 'k den indruk merkte
7. Schande, vertwijffing, afgrijzen, bloed? O gij

O gij maat-strompelaar, hoe moet ik mijn keel verdraaien om deze regels als verzen te lezen? Valsche klemtonen zal ik nu nog maar buiten rekening laten, daar maken betere dichters zich nog wel eens aan schuldig.

De techniek van Dr. De Raaf heeft, èn in Alastor, èn in De Cenci, doorlopend deze eigenaardigheden: dat hij de klinkers laat ineenvloeien of hiaten gebruikt *zoals het toevaltig uitkomt*; dat hij zijn versvoeten veel te dikwijls met een korte lettergreep verlengt, vooral voor een *h*, zoodat het wel schijnt alsof hij dit geen letter vindt; dat hij telkens vier- en zes- in plaats van vijfvoeten schrijft; allemaal dingen die wel eens geoorloofd kunnen zijn, mits met oordeel des onderscheids gehandeld worde. Voor wie dit niet heeft, is het beter, zich van dergelijke vrijheden te onthouden.

ALEX. GUTTELING.

JOS. KOHLER, Verbrecher-Typen in Shakespeares Dramen. Berlin z. j.

A. GOLL, Misdadigers-typen bij Shakespeare. Met een aanbevelend voorwoord van Prof. Mr. J. Simon van der Aa. Groningen, Wolters, 1908.

Eén is, volgens Plato, de idee, maar oneindig veel zijn de vormen der werkelijkheid. Nadat hij, in de Politeia, zijn staats-ideaal heeft ontwikkeld, schijnt het hem daarom onmogelijk een overzicht te geven van de ontelbare staatsvormen die slecht zijn. Alle staten die er geweest zijn, nog bestaan of zullen zijn, wijken wel min of meer van zijn ideaal af, zijn dus, in verschillende graden, slecht te noemen. En, streng genomen, leert zijn wetenschap ons alleen den éenen goeden staat, terwijl van de vele slechte vormen der werkelijkheid geen wetenschap mogelijk is.

Zoo schijnt het, maar Plato zelf vindt een uitweg door — hierbij een zekere voorliefde voor het pythagoreisch getallenspel volgend — een viertal typen te scheppen, met behulp waarvan hij dan de werkelijke staatsvormen kan klassificeeren.

In modernen zin gaat Plato juist daar het meest wetenschappelijk te werk, waar hij dit allerminst meent te doen. Wanneer hij zijn ideaal beschrijft, geeft hij iets anders, misschien veel meer, dan wetenschap. Als hij echter naar zekere typische kenmerken bestaande staatsvormen rangschikt, dan doet hij hetzelfde wat onze empirische wetenschappen nog dagelijks doen. Van de oneindige veelheid der bijzondere verschijnselen kan de wetenschap alleen meester worden door ze op de een of andere wijze te groepeeren, te klassificeeren volgens typische kenmerken.

De wetenschap scheidt typen.

Doet de kunst dit ook niet? Zoo ja, dan zeker op een andere wijs.

Kohler en Goll, wier werk niet alleen in den titel overeenkomst vertoont, 1) trachten eenige door Shakespeare geschapen karakters wetenschappelijk te ontleden. De vraag, in hoever dit mogelijk is, of het type van den kunstenaar niet een ander is dan dat van den wetenschappelijken psycholoog, wordt niet door hen gesteld of beantwoord.

Bij Shakespeare is alles groot. Alleen wie meent dat het leven geen raadsels meer voor ons heeft, kan het probeeren de verbeelding van dezen dichter na te rekenen. Maar dan ook slechts met dit gevolg dat hij onbewust meespeelt in een klucht der vergissingen.

Shakespeare zelf leeft in zijn helden. Neem zijn Hendrik V., dat is zijn ideaal. Of den Bastaard in Koning Jan. Tegenover den laffen Koning van de historie stelt hij hier zijn verdichten Held, den vertegenwoordiger van zijn Engeland dat groot is.

Zoo is het ook met Shakespeare's misdadigers: ze zijn anders en grooter dan die van onze statistiek. Kohler wijst hier en daar op het dichterlijke van Shakespeare's taal, maar van het verbeeldingstype, dat in die taal tot uiting komt, gewaagt hij niet. En dat is toch de hoofdzaak.

1) Volgens den inleider van Goll's werk bij het Nederlandsch publiek hebben beiden „nagenoeg tegelijkertijd” hun studies geschreven. Indien werkelijk Goll onafhankelijk van Kohler is, dan moeten ze hier en daar uit een gemeenschappelijke bron putten: op sommige punten is de overeenstemming zeer groot.

De Berlijnsche professor heeft een schema van misdadigers-typen, waar op zich zelf beschouwd niets tegen is, en vult dat met voorbeelden uit Shakespeare. Tegen dit laatste is misschien wel iets te zeggen. „Nirgends”, zoo lezen we bij hem, „finden wir für die verschiedensten Typen bessere Beispiele als bei dem grossen Herzenskünder, vor dessen Geist wir uns noch heute nach drei Jahrhunderten beugen und den wir noch heute als den grössten poetischen Psychologen verehren.” In die uitspraak is gepaste bewondering met gedeeltelijk onjuiste beoordeeling verbonden. Het is niet waar dat Shakespeare voor de meest verschillende typen voorbeelden geeft. In den regel moge een misdadiger interessanter zijn dan een braaf burgerman, er zijn toch groepen van kleine, gemeene schurken, die voor dramatische behandeling niet in aanmerking komen. Een studie over misdadigers bij Shakespeare of eenig ander dichter zou in de eerste plaats wel de vraag mogen beantwoorden, wat soort misdadigers de kunstenaar bij voorkeur op het tooneel brengt.

En dan weer de vraag, of de dichterlijke gestalte past in het wetenschappelijk schema! Kohler verdeelt b.v. de gepassioneerde misdadigers in egoïstische (Macbeth en Richard III) en altruïstische (Brutus en Cassius). De nijdas Cassius een altruïst!

Er is iets tweeslachtigs in dergelijk werk: half bijdrage tot de psychologie van den misdadiger, half bijdrage tot de kennis van den dichter.

* * *

Het werk van Goll, politie-chef in Kopenhagen, is minder schematisch, het is praktischer, aktueeler. Het is hem niet om den dichter (literatuur noemt hij afdruk van de werkelijkheid), maar zeer bepaald om krimineele psychologie te doen. Nu zal niemand betwijfelen dat de krimineele psycholoog veel van Shakespeare kan leeren. Toch schijnt de vraag gewettigd of de heer Goll niet beter had gedaan zijn beschouwingen vast te knoopen aan voorbeelden uit zijn eigen praktijk.

De heer Goll behandelt achtereenvolgens Brutus en Cassius, Macbeth, Lady Macbeth, Richard III, Jago. Ieder die

zich voor krimineele psychologie interesseert zal bij hem veel leerzaams en belangwekkends vinden. Of de kenner van Shakespeare en de Shakespeare — literatuur veel nieuws zal aantreffen, weet ik niet. Tweemaal zegt hij zelf af te wijken van de gewone voorstelling. Vooreerst wat de opvatting van het karakter van Lady Macbeth betreft. Deze wordt, volgens Goll, misdadig uit familiezin: zij handelt niet uit egoïsme, maar ten voordeele van haar man. Zij vertegenwoordigt het *mikro-sociaal familierecht*, haar daden spruiten voort uit liefde voor de kleine begrensde maatschappij, waartoe zij het meest en het innigst behoort.

Nu, geheel nieuw is die voorstelling niet. Men vindt ook bij Tieck en andere romantici de opvatting, dat Lady Macbeth uit liefde tot haar man handelde. Een romantiek, naar het me toeschijnt, die we Shakespeare niet mogen toeschrijven. Hij heeft waarlijk deze Lady niet geïdealiseerd.

Het tweede geval is dat van Jago. Zijn karaktertrekken zijn, volgens Goll, cynisme en erotische lust tot wreedheid. De uiteenzetting hiervan is het beste deel van het werk. Maar of Shakespeare het zò bedoeld heeft, blijft de vraag; duidelijk uitgesproken heeft hij het niet. In elk geval vind ik bij Goll het karakter van Othello veel te abstrakt opgevat, te veel gegeneraliseerd. De jaloerschheid wordt hier iets ondergeschikt. Wat Jago in hem doodt is het vertrouwen, dat hij in andere mensen stelt. De menselijke maatschappij, die op onderling vertrouwen berust, is hier in haar diepste binnenste gekrenkt.

Zulk een gedachteschim is Othello niet! En Jago is niet in de eerste plaats de cynicus en de wreede eroticus, maar de vernuftige schurk, dien de dichter noodig heeft voor zijn dramatische verwickelingen.

* * *

Bij hun behandeling van Macbeth hebben beiden, maar vooral Goll, er terecht op gewezen, hoeveel grooter misdaden er worden bedreven door samenwerking van personen onder wederkeerige suggestie dan de enkele uit zich zelf zou kunnen doen. Daarom is het me onbegrijpelijk, hoe Prof. van der Aa

in zijn aanbevelend voorwoord het volgende kan zeggen: „Het is een van de groote verdiensten van dit boek, dat het die grondwaarheid: de misdaad een individueel-menschelijke uiting, naar voren dringt en die inwendige zijde van de misdaad, het zuiver persoonlijke, in het licht schuift.” Neen, de misdaad is niet enkel individueel en zoo heeft Shakespeare ze ook niet voorgesteld. Een gevaar bij boeken als de hier besprokene is altijd dat ze licht te veel individualiseeren, d. i. in dit geval de misdadigers uit de omgeving van het drama rukken. Shakespeare's typen zijn tooneeltypen. Ze moeten uit het samenspel worden verstaan. En het dogma dat men bij Shakespeare niets uit het noodlot, maar alles uit het karakter van de handelende personen heeft te verklaren, dient in elk geval in dien zin te worden opgevat, dat men die personen ten eerste afhankelijk laat zijn van den wil van den dichter en in de tweede plaats niet te zeer tot zelfstandige individuen maakt, die alleen uit zich zelf zouden zijn te verklaren. Daartegen protesteert, dunkt me, Shakespeare zelf bij monde van Horatio aan het slot van zijn Hamlet (vertal. v. Burgersdijk):

laat dan mij den volke,
Dat niets nog weet, verkonden, hoe 't gebeurde:
Dan hoort gij daden, bloedig, onnatuurlijk,
Rechtspraak van 't toeval, doodslag in den blinde,
Doodstraf door list en door den dwang van 't lot,
In 't eind, mislukte plannen, neergekomen
Op der ontwerpers hoofd; dit alles kan ik
Naar waarheid melden.

T. J. DE BOER.

De Mislukking van het „Particulier Initiatief”
en de „Risico-overdracht in zake Sociale
Verzekering, door J. E. W. Duijs. Uitgave
L. J. Veen. Amsterdam. 1908.

De Ongevallenwet heeft in ons land aanleiding gegeven tot vele en hevige discussie's, die algemeen de aandacht trekken. Tevreden met hare werking schijnt niemand. Daarom was het

van minister Talma bij de beantwoording der interpellatie Plate in Sept. 1908 zoo juist gezien eraan te herinneren dat de hoofdzakelijke bedoeling der wet om den arbeiders die door een ongeval getroffen worden geldelijk te ondersteunen, grootendeels verwezenlijkt is, en dat hiermede een daad van groot sociaal belang is geschied. De strijd over de Ongevallenwet betreft de organisatie der verzekering. Door een machtige partij in het land wordt kritiek uitgeoefend op de Rijksverzekeringsbank, en uitbreiding van het particulier initiatief geëischt. Deze partij beschikt over vele organen en veel invloedrijke parlementaire stemmen. Daategen in gaat het boek van den adjunct commies der Rijksverzekeringsbank J. E. W. Duijs, dat van begin tot einde toe een strijdschrift tegen die partij is.

Het kan niet de bedoeling dezer boekbeoordeling zijn een onpartijdig overzicht van dezen strijd te geven.

Zooveel noodig zal dat geschieden in een artikel over de Nederlandsche Ongevallen-verzekering.

Als strijdbaar boek is echter het werk van den heer Duijs de volle aandacht waard. Ware het niet zoo lang, en niet zoo met tallooze cijfers gedocumenteerd, het zou als een redevoering kunnen gelden. Want al lezende is het als of men den schrijver in een debat hoort spreken. Hij richt zich onmiddellijk tot het publiek om tot in de laatste schuilhoeken zijn tegenstanders te vervolgen en den hoorders de voldoening te verschaffen om te zien hoe hij hunne argumenten weet te ontmaskeren en te vernietigen. Hij dramatiseert den vijand en laat dien telkens voor den hoorder verschijnen. Kranten, parlamentsleden, ministers worden levendig ten tooneele gevoerd. Hunne geheime belangen, hun overleg en hun redevoeringen zijn samengesteld tot een voorstelling, die de verbeelding treft. Ook aan het Bankbestuur is een rol toegedacht, waardoor aan het publiek zijn daden worden verduidelijkt. En bij dit alles verklaart de schrijver het geheele spel. Hij is er in met zijn geheele bewegelijke temperament, zijn woordenrijke strijdlust.

De bewegelijkheid die daardoor ontstaat, en die het schrilste contrast vormt met de kalmte, die voor het ontwarren van een zoo ingewikkeld geschil geraden schijnt, belet niet dat

het boek getuigt van een zeldzame studie. Niet alleen wordt de buitenlandsche verzekeringslitteratuur en de verzekeringsstatistiek gehanteerd op bijna verbluffende wijze, doch „al wat in de krant geschreven stond, schijnt in dat hoofd gevaren.” De principe's die aan het stelsel der ongevallenwetten grondslag lagen, alsmede de practijk der uitvoering worden nauwkeurig en helder omschreven. Doch aldoor gedragen en begeleid door de verontwaardiging over de tegenstanders, die tusschen den tekst en in de noten telkens weer worden opgeroepen en afgemaakt.

Op den duur wat vermoeiend, wat al te heftig, maar van sterken adem, die aan 't slot even krachtig is als aan 't begin, verdient het boek de meest ernstige aandacht. Want tegenover de door de pers wijd verspreide meeningen over de fouten der Ongevallenwet zooals de ondernemers die zien, vertoont geen enkel schrijver zoo sterk en zoo volledig gedocumenteerd het standpunt der aangevallen organisatie van de Rijksverzekeringsbank. Achter de heftigheid van de strijdenden vertoont zich het verschil in twee richtingen. Tusschen een van beide dient gekozen, want het wankelen tusschen de twee bracht al de ellende die wij beleven, en die de sociale verzekering in ons land tot stilstand brengt en groote schade berokkent.

Daarom is het billijk en is het noodzakelijk naar den heer Duys te luisteren, wat met eenige hersenvermoeienis den lezer de geneugten van een levendig politiek debat bezorgt.

J. MOLENMAKER.

„Klanken van Strijd” uit de geschriften
van W. H. Vliegen. Brochurehandel der
S. D. A. P. 1908.

Vliegen is in de tegenwoordige sociaal-demokratie de man van het „gezond verstand.” Hij bekijkt de verhoudingen nuchter om zich vooral door niets te laten misleiden en alleen zichzelf te vertrouwen. Maar ook is hij iemand met sentiment. De gevoelens die armoë, leed, afbeuling in hem wekken zijn mo-

gelijk niet aller-individueelst, niet verfijnd, doch natuurlijk, en vrij van temperende of opblazende redeneeringen. Deze twee eigenschappen zijn het vooral die de zelfopvoeding tot journalist in hem geleid hebben. En deze twee eigenschappen zijn het ook die zijn werk hebben bewaard voor den invloed van het z.g. realisme, dat is van het woord-kunst-achtige schrijf-procédé, waarmee zooveel journalisten naar een mooie stijl streven.

Wie de oudere en nieuwere geschriften uit Klanken van Strijd naast elkaar legt, zal duidelijk waarnemen hoe het schrijven gemakkelijker en lossier werd. Maar de twee oorzaken waarom zijn schrijven doorlopend goed was en die dan ook altijd goed schrijven beheerschen, zijn: zuiver en direct gevoel, bekeken door 't gezond verstand.

De bundel Klanken van Strijd is voornamelijk merkwaardig om het eerste.

Zoo voelt een intelligent sociaal-demokratisch arbeider. En wat mij van dat gevoel in de schetsen van de „volkstribuun” reeds vroeger bij 't lezen van dat krantje, en nu later ook weer trof, is dat de gelijkmatige zuiverheid van de gevoelens niet bedervend beïnvloed is door het afbeulend, en ruw bestreden leven wat hem in Maastricht bereid was. Dat getuigt van een inwendige taaie kracht om over zijn gevoelens, zonder ze te bedwingen, meester te zijn, een kracht die den strijdenden arbeider meer eigen is dan aan de „overloopers”, en die duidelijk stamt van een echt arbeiderssocialisme, dat hem even natuurlijk aanpast als zijn gevoel en zijn verstand.

Was het de bedoeling der uitgave om dit portret te geven van een der sociaal-demokratische leiders, dan is dit volkomen gelukt.

J. MOLENMAKER.

HET AL-EENIG LEVEN

Een dichterlijk-wijsgeerige Geloofsbelijdenis

DOOR

NICO VAN SUCHTELEN.

4

MACHT EN MORAAAL

(Slot).

Het dekadente idealisme, zoowel in religie als in filosofie, is vijandig aan het leven. Wat voor de religie wel zonder nader bewijs duidelijk is zal ik voor de filosofie eenigszins uitvoeriger aantonen. Geen filosofie lijkt mij daartoe geschikter dan het Platonisme. Wel uit zich reeds vóór Plato een levensafkeerige filosofische moraal in de verstandelijke moeheid van verbijsterde denkers zoowel als in de economische moedeloosheid der vervallen burgerij, waarvan Anthistenes' behoefte-verzakend communisme de weerslag was, maar eerst Plato maakte zijn moraal — voorbode en voorbeeld van het Christendom — van een levenskunst tot een stervenskunst (*μελέτη θανάτου*).

De liefde van den filosoof, aanvankelijk zich richtend op de schoone dingen, wordt ten slotte, leert Plato, het zuivere verlangen naar de ideëen van het Ware, Schoone en Goede. „Maar”, zoo vraagt hij, 1) „hebt ge ooit één dezer met oogen

---

1) De aanhalingen van Plato zijn alle uit den Phaidon.

gezien?" De zinnen zijn bedriegelijk en slechts het logisch denken leidt tot de erkenning dier Ideën en wel te eer naarmate het lichaam de ziel minder hindert. „Want het is duidelijk, wanneer de ziel iets tracht te erkennen met behulp van het lichaam, zoo wordt zij bedrogen." Zoolang dus de ziel in het lichaam is gekerkerd wordt de waarheid, schoon de ware filosoof steeds poogt zoo veel mogelijk het lichaam te beheerschen, toch nooit ten volle erkend. Ergo: „één van beiden, of nooit, of eerst na den dood zullen wij erkennen, want dan zal de ziel op zich zelf zijn, afgescheiden van het lichaam, eerder niet."

Afgaande op deze uitingen zou men kunnen meenen dat slechts droefheid en teleurstelling om de gewaande ontoereikendheid onzer zintuigelijke kennis Plato een onzinnelijk, eeuwig en op zich zelf onfeilbaar kenvermogen doet wenschen en dus vooronderstellen. Het kon zijn dat dit diep verlangen naar klaarheid, dat hem telkens weer het leven op aarde als een dof en glansverloren schaduwbeeld van een lichter en schooner werkelijkheid doet voorstellen, alleen reeds voldoende ware hem den dood begeerlijk te maken. En toch is zijn onsterfelijkheidsbegeerte niet uitsluitend, en zelfs niet in de eerste plaats, een intellectueel verlangen. Zoomin als het woord van Paulus: „want wij zien nu door eenen spiegel in een duistere rede, maar alsdan zullen wij zien van aangezicht tot aangezicht" (1 Corinth. 14, 12) alleen aan een verstandelijk verlangen uitdrukking geeft. In den grond is het zijn ethische behoefte, zijn overgeleverde moraal, zijn geweten, dat om onsterfelijkheid roept. In den grond is het de vrees voor ellende en dood, de zucht naar loon en vertroosting die ook zijn, als elk anders denken, naar zijn wenschen richt. Die weemoed om het leven, in wezen niet anders dan vrees voor den dood, die eens Siddhârtha beving na zijn rit door Kapilavastu en hem bewoog de verlossing der menschheid te zoeken, diezelfde vrees was het die ook Plato dwong de filosofie aan zijn bezwering dienstbaar te maken. Wie den dood vreezen als een spook „moeten dit dagelijks bezweren totdat zij het verdreven hebben." En wat anders dan het geloof in een eeuwig leven der ziel kan den denker voor wien leven en dood nog tegenstellingen zijn, leeren zijn vrees te overwinnen niet alleen, maar zelfs in vreugdig verlangen te doen verkeerren. „De

ware filosofen verlangen te sterven en van alle menschen is hén de dood het minst schrikwekkend." Om dood en stervensmoed te verheerlijken schreef Plato zijn Phaidon. Het meest vreeswekkende om te tooveren in het meest begeerenswaardige is zijn uitgesproken bedoeling. Het eeuwig zelfbedrog van den kinderlijken geest. Blijkt het niet dadelijk reeds uit dit wonderbaar ontroerende begin van Phaidon's verhaal, waar hij zegt: „Zoo standvastig en edel stierf hij (Sokrates) dat ik vertrouwde dat hij ook tot de onderwereld niet zonder goddelijke zending ging, maar dat hij zich ook daar zou wel bevinden als ooit iemand anders" en dan verder vertelt hoe allen die bij Sokrates' dood tegenwoordig waren nu eens lachend, om het nieuw vernomen evangelie, dan weer weenend, om het dreigend verlies van den meester, naar zijn laatste vertogen luisterden? Heel de moeheid en zwakheid der menschenziel beeft in de twijfelende vragen der discipels en alle troost en vrede die ooit een godsdienst schonk ligt in de woorden waarmee Sokrates dien smartelijken twijfel, door de aarzelende bedenkingen van Simias en Kebes opgewekt, weer heelt (*ιάσατο*). Ja, hij heelt hen, hij geneest hen, de zieken des levens; hij geneest hen met het zwaarst vergif, zwaarder dan de scheerling waarmee hij zich zelf van het leven genas: het geloof aan den dood.

„Was uns gesenkt in tiefe Traurigkeit,
Zieht uns mit süsser Sehnsucht nun von hinnen.
Im Tode ward das ew'ge Leben kund,
Du bist der Tod, und machst uns erst gesund" (Novalis)

Het kon niet anders; voor het primitieve denken is de onsterfelijkheid der ziel het eenig middel dat de radeloosheid van het verwarde verstand vermag te paralyseeren en de troosteloosheid van het bedrukt gemoed te lenigen. Want is er één gedachte beter dienstbaar te maken aan de fixatie der ethische wenschelijkheden dan deze, dat met den dood het bestaan van het werkelijk moreel handelende in ons nog niet is opgeheven? De ziel, van het lichaam verlost, kán de waarheid aanschouwen geloofd men, maar zál zij het, onverschillig hoe zij op aarde heeft geleefd? Maar dan zou de deugd tijdens het aardsche leven geen zin hebben! En dus, de zondige ziel

zal de waarheid níét schouwen. „Het ware niet passend zoo de onreine het reine deelachtig werd.” Neen, ook terwille onzer moraal moeten wij aannemen dat „er iets is voor de dooden, en wel iets veel beters voor de goeden dan voor de slechten.” En „zoo nu dit waar is, mijn vriend” zegt Sokrates „bestaat er groote hoop dat ik, aangekomen waarheen ik thans ga, daar, zoo ergens, ten volle datgene bereiken zal waarop al mijn streven gedurende mijn voorbijgegaan leven gericht was, zoodat de thans mij bevolen tocht vol vertrouwen ook door ieder ander aanvaard kan worden die slechts gelooven mag er voor gezorgd te hebben dat zijn ziel rein is.” Voor hem, zoo goed als later voor Philon, Seneca en zoovele andere filosofen, is het leven een voorbereiding voor het „ware” leven hiernamaals, de dood de geboortedag der eeuwigheid. Voor het nog zoo grof zintuigelijk denken der primitieve Idealisten (en welke Idealisten van heden zelfs hebben deze phase volkomen overwonnen?) is de onsterfelijkheid der ziel zoowel een kennis-theoretisch als een ethisch postulaat zonder hetwelk het noch de intellektueele moed noch de moreele kracht bezeten zou hebben zich te handhaven. Eerst door haar tot dogma te verheffen is de voor de hand liggende naieve scheiding tusschen zintuigelijke (lichamelijke) kennis en onzinnelijk, immaterieel begrijpen, en parallel daarmee die van zinnelijke (vleschelijke) begeerten en geestelijk streven gerechtvaardigd. Tracht Plato het dogma te bewijzen — ik kan de sofistishe argumenten die thans geen kind meer zou laten gelden ter zijde laten — feitelijk zijn bewijzen voor een dergelijke eenvoudige en vooral zoo dringend gewenschte oplossing overbodig. Immers het primitieve, konkreet denkende verstand neemt zielen, kennelijk van het lichaam gescheiden, zintuigelijk waar (dat ook deze zintuigelijke waarneming bedrog zou kunnen zijn wordt over het hoofd gezien) en heeft dus feitelijk geen reden om aan hun onsterfelijkheid te twijfelen, zoodat de religies die de onsterfelijkheid zonder eenig bewijs als dogma stellen zonder tegenspraak geloof vinden. Het dualisme van lichaam en ziel, waarbij dan de ziel als een ijler soort materie wordt opgevat, is een waarnemingsfeit, niemand betwijfelt oorspronkelijk dat er een van het lichaam afzonderbare ziel *bestaat*, die zich onder bepaalde omstandigheden van het lichaam *kan* en bij den

dood *moet* losmaken. Hoogstens overwegen scherpdenkende twijfelgeesten of zij misschien na den dood als rook verdwijnt of onveranderd naar een onder- of bovenwereld verhuist. Staat dit laatste vast, en ook dit is spoedig empirisch bewezen, (immers hoe vaak verschijnen ons niet geesten uit wier eigen mond wij kunnen vernemen dat zij hier of ginds vertoefden) dan zijn alleen de bijzonderheden omtrent het verband van ziel en lichaam, de verblijfplaatsen der gestorvenen, den aard der straffen en belooningen diskutabel en desnoods betwijfelbaar. De algemeene filosofische en moreele ontwikkelingsgraad, in verband met het volkskarakter bepalen de fantasieën hieromtrent die als meest aanneembare waarheid kunnen gelden. Zoo eischt de logische zin, en meer nog het zachtmoedige billijkheidsgevoel der Indiërs de leer der Reincarnatie — en reeds de Vedanta-filosofie geeft haar — die het de zondige ziel mogelijk maakt zich in een volgend leven weer te reinigen en ook overigens de eenmaal begonnen ontwikkeling, die toch bezwaarlijk in het kortstondig menschelijk bestaan voltooid kon worden, voort te zetten. Een leer die, hoe troostrijk ook voor den zondaar, toch eigenlijk afschrikwekkend is voor den doordenker en die daarom verbonden moet worden — en ook verbonden wordt — aan een eindelijke volkomen reiniging en rust in Nirwana. De brute wraakzucht der Christenjoden daarentegen voelt aan een Reincarnatie geen behoefte, gelijk zij ook grover hemelvreugden als loon, en afschuwlijker martelingen als straf noodig heeft om haar ruwer dierlijkheid te temperen. Plato alweder bewijst op zijn kinderlijk naieve manier haar waarheid en fantaseert zoo goed als elk godsdienstprediker over het leven na den dood, het verblijf der zielen etc, Ook hij schept in die „ware aarde,” waar alles glanst in prachtige, onbesmette kleuren, waar geen ziekte heerscht noch iets leelijks of onreins gevonden wordt, zijn hemel. Ook hij schept in de duistere onderwereld met haar verschrikkelijke stroomen zijn hel. En ook hij kent de demonen die de gestorvenen al naar hun verdienste hierheen of ginder geleiden. Maar noch in zijn kosmologie, noch in zijn demonologie verdiept hij zich te veel en vooral, hij tracht die barokke verzinsels — die hij overigens aan anderen ontleent — niet als absolute waarheid te doen gelden. „Zoo, of zoo ongeveer” stelt hij zich dit alles voor. Er is geen zeker-

heid, het is een waag het te gelooven, maar . . . „het is een schoone waag (καλὸς γὰρ ὁ κίνδυνος)”, en men moet iets dergelijks hebben „als om zich zelf te betooveren.” Niet altijd spreekt hij apodiktisch; Plato (Sokrates) wil zijn dogmas niet opdringen, meent hij; zelfs waarschuwt hij er tegen hem op zijn woord te gelooven, spoort aan tot kritiek; en toch, zoo goed als Boeddha vóór hem, zoo goed als Jezus nà hem, liet hij toen hij heen ging „tegelijk zich zelf en de anderen bedriegend” als een bij den giftigen angel zijner leer in de harten achter. En wie weet hoe menig moe en levensziek tobber nog nu na het lezen zijner troostreden verlicht de klassieke antwoorden fluistert: „Juist; ge hebt volkomen gelijk, o Sokrates; zeker, zoo is het.” Maar wat is, afgezien van Plato’s logischer argumentatie en bescheidener voordracht, het verschil tusschen zijn moraal en die van Boeddha of Jezus? Zoo goed als hùn religie heeft zijn filosofie wezenlijk geen ander doel dan den zwakken geest een houvast te geven in zijn zwaren strijd, een bevrediging voor zijn verlangen naar onbereikbare kennis, een troost voor niet te lenigen smarten, een hoop op wederzien van het voor eeuwig verlorene, een belooning voor vergeefsche inspanning en opoffering, een vergoeding voor altoos gedulden smaad en verdrukking, een eindelijke vergelding voor ongewroken onrecht. Zoo werd door Sokrates het doel der filosofie begrepen en niet anders begrijpt het 23 eeuwen later nog Kant en eigenlijk wel de meeste denkers zoo voor als na hem. „Was kann ich wissen, was soll ich thun, was darf ich hoffen” (Kritik der reinen Vernunft, Reclam pg. 610), het kernpunt van Kant’s filosofie, zijn de drie vragen waarmee de mensch zijn kinderlijk verstand ten allen tijde heeft geplaagd. Maar eigenlijk is de volgorde en de diepere zin dier vragen een andere, nl.: Wat hoop ik? Wat moet ik doen om dit op goeden grond te mogen hopen? Wat moet ik weten om dit met succes te kunnen doen? Dat ook Kant zelf deze juistere volgorde en dezen dieperen zin wel voelde blijkt duidelijk uit zijn verklaringen: „Die Endabsicht worauf die Spekulation der Vernunft im transcendentalen Gebrauche zuletzt hinausläuft betrifft drei Gegenstände: die Freiheit des Willens, die Unsterblichkeit der Seele und das Dasein Gottes” (Kr. der reinen V. pg. 605) en „Die ganze *Zurüstung* also

der Vernunft, in der Bearbeitung die man reine Filosofie nennen kann, ist in der Tat *nur* auf die drie gedachten Probleme gericht. Diese selber aber haben wiederum ihre entferntere Absicht, nämlich was *zu thun* sei *wenn* der Wille frei, *wenn* ein Gott und eine künftige Welt ist. Da dieses nun unser Verhalten in Beziehung auf den höchsten Zweck betrifft, so ist die letzte Absicht der weislich uns versorgenden Natur bei der Einrichtung unserer Vernunft eigentlich *nur aufs moralische* gericht" (pg. 607). Ergo: vrije wil, onsterfelijkheid, God, de quasi door onbevooroordeelde, vrij-zoekende filosofie gevonden resultaten des denkens, heeft de geest noodig om uit hen die levensregels af te leiden die de vooruit gevoelde wenschen des gemoeds zullen kunnen bevredigen; het denken is een mechaniek om een doelmatig en dus gewenscht, maar evenzeer om een gewenscht en dus als doelmatig beschouwd handelen mogelijk te maken. En vandaar dat Kant, de subtiële analyticus, wiens strenge onderzoek naar de grenzen des verstands innerlijk geen ander doel had dan te bewijzen dat toch eigenlijk die stem des gemoeds niet ten onrechte hem zijn oudgewende christelijke burgerdeugd en plichtbesef beval, ook werkelijk — schoon niet zonder bezwaarlijk goed te praten inconsequentie tegenover zijn eigen kritische leer — dien kategorischen Imperatief, dien noch hij noch het gros der quasi vrij-denkende geesten konden ontberen, gerechtvaardigd vond in dit geloof aan de noumenale zedelijke wereldorde dat na hem zoo machtig zou opstreven om in Hegels filosofie zijn culminatie te bereiken. En werd door Kant de moraal als basis aller religie, door Hegel de Sittlichkeit als het einddoel aller filosofie, der zelfontwikkeling des geestes, erkend, niet minder is in het criterium dat Kant geeft voor de moraliteit eener handeling: „Handle so dass die Maxime deines Willens jederzeit zugleich als Prinzip einer allgemeinen Gesetzgebung gelten könne” en in Hegels stelling dat de Sittlichkeit zich verwezenlijkt in den Staat, het besef uitgedrukt dat het motief der zoowel religie als filosofie bewegende moraal zelf niets anders is dan de drang tot zelschepping of zelfbehoud, niet van den individu alleen, maar van de menschheid.

Kant's filosofie, hoewel verre van de beminnelijke blijheid

van Spinoza of de dionysische extase van Nietzsche, is toch niet pessimistisch te noemen. Kant, rustig werker, die evenwel zijn rust noch door berusting in diepgevoelde smarten, noch door overwinning van hevige hartstochten verkreeg, heeft een te arm gemoedsleven om in hooge mate pessimist of optimist te kunnen zijn. Hij verlangt en verheerlijkt den dood niet, maar zijn puriteinsche levensplicht is nog minder een verheerlijking des levens. Zijn zuivere moraal is dan ook niet meer dan de traditioneele deugd van den geest die wel het religieus omhulsel dat het hartstochtelijk bevrijdingsverlangen en de schriklijk-aantrekkelijke doodsvrees schiep, doch niet de kern zelf der religieuze stervenskunst ontberen kon. En zoo werd zijn filosofie de redelijke godsdienst van den verstandigen, min of meer „aufgeklärte” mensch die zich plichtmatig schikt in het leven dat hem nog niet zoo geheel en al verwerpelijk lijkt, maar die niettemin toch hoopt op een beter.

„Er wünscht das All zu begreifen, *hauptsächlich* um sein Verhältniss zu diesem All zu erkennen” zegt Schopenhauer (Einleitung in die Philosophie) als antwoord op de vraag waarom de mensch filosofeert. Waaruit men zou kunnen opmaken dat hij gelooft dat het intellect ook nog een, zij het dan bescheidener, bijbedoeling heeft. Maar is er stelliger uitspraak omtrent de beteekenis van het denken mogelijk dan deze: „Die Erkenntniss überhaupt ist sekundären Ursprungs, ist ein accidentelles und äusseres, . . . ein Licht mitten in der grenzenlosen ursprünglichen Finsterniss, in welche sie sich verliert” (Nachlass, Metaphysik dor Sitten). Hier is het vinden der moraal, van het licht in de duisternis, volmondig als doel der filosofie erkend. En omtrent de onbevooroordeeldheid van den modernen denker die den Wil, het Leven ontdekte om het ten slotte te . . . negeeren als een primitieve indische droomer, zal geen twijfel bestaan bij wie zijn zoo hartstochtelijk verlangende en zoo droevig-eenzame karakter kent. Of is Schopenhauer geworden wie hij was omdat zijn *onbevooroordeelde* geest hem eerst den wil deed vinden en toen om *logisch* niet te ontwijken redenen hem dien wil leerde verzaken? Schopenhauer *was* wil, een buitensporige, hevig-levende wil, te rustloos levend, zoodat ook hij ten laatste meende rust en dood te verlangen.

Van hen die den dood dienden toonde ik aan hoe hun denken van te voren door de begeerten hunner moeheid en moedeloosheid werd bepaald. Elke religie, elke filosofie des doods is uit vooroordeel gesproten, d. w. z. bedoelde eigenlijk niet anders dan den dood te vinden al was het dan ook om ten laatste door dien dood toch... een ander... leven te bereiken. Doch hoe met de evangelieën des levens? Van hen die de macht en de blijheid des levens verheerlijken — hoe weinigen tegenover de predikers des doods — noem ik hier slechts twee, Zarathustra en Spinoza. Zarathustra, de verbannen indische wijze, stichter van dien niet slechts als het Boeddhisme zachtzinnigen, maar van dien tevens als geen andere blijden en levenskrachtigen, tot zelfontwikkeling en vreugdige daadkracht aansporenden godsdienst van den eenen Lichtgod, wien alle wraakzucht en wreedheid vreemd is en wiens strijd tegen het kwade ten slotte tot een zekere overwinning en eeuwige verlossing voert; Zarathustra, die geen ander loon en geen andere straf kent dan de innerlijke consequentie van elke daad, leerde als ongemotiveerde moraal die zelfde levensaffirmatie die Spinoza filosofisch bewees niet alleen, maar terwille waarvan hij eigenlijk filosofeerde. Dat Zarathustra's drijfveer het vooropgezet geloof is in het Leven spreekt van zelf; dat het vast vertrouwen dat ééns al wat krachtig en edel is moet zegevieren, op nuchter-onderzoekend denken gebaseerd zij kan van den godsdienststichter niet verwacht worden. Anders schijnbaar bij Spinoza. Als ooit een denker voor bezadigd, koel en onbevooroordeeld mag gelden dan zeker wel hij, die over God en de menschelijke ziel kan spreken als waren het cijfers of driehoeken. En toch valt bij haast geen ander gemakkelijker aan te wijzen dat het doel van al zijn denken niet alleen is het vinden van moraal, maar het filosofisch rechtvaardigen zijner eigen a-priori-moraal. Het vinden van praktische levenswijsheid was het hoofddoel van den schrijver der *Ethica*. Hij verklaart het zelf: „Unde quisque jam poterit videre, me omnes scientias ad unum finem et scopum velle dirigere, scilicet, ut ad summam humanam, quam diximus, perfectionem perveniatur; et sic omne illud, quod in scientiis nihil ad finem nostrum nos promovet, tamquam inutile erit rejiciendum; hoc est, ut uno verbo dicam, omnes nostrae operationes, simul et cogitationes ad hunc sunt

dirigendae finem." (De Int. Emend. 1). Dat Spinoza echter, die Descartes' regel „*Omnia praejudicia deponere*" 2) tot de zijne maakte en zeker ernstiger behartigde dan zijn meester, de al-twijfelaar die zijn filosofie begon met een gelofte aan de moeder Gods — dat Spinoza de eindelijk gevonden en quasi bewezen wijsheid reeds eigenlijk al bezat vóór hij begon te zoeken, moet elk erkennen die dien zeldzaam simpelen, maar zoo diep ontroerenden, zoo heel zijn schoone, zachtzinnige en nobele menschelijkheid openbarenden aanhef leest van zijn *Tractatus de Intellectus Emendatione*. „*Postquam me experientia docuit, omnia, quae in communi vita frequenter occurrunt, vana et futilia esse: cum viderem omnia, a quibus et quae timebam, nihil neque boni neque mali in se habere, nisi quatenus ab iis animus movebatur; constitui tandem inquirere, an aliquid daretur quod verum bonum et sui communicabile esset, et a quo solo, rejectis caeteris omnibus, animus afficeretur; imo an aliquid daretur, quo invento et acquisito, continua ac summa in aeternum fruerer laetitia*". 3)

Dit verum bonum, dat hij in zijn *Amor Dei* bestendig vond, in die liefde Gods die de ziel met voortdurende blijheid vervult, was dit hoogste goed niet eigenlijk reeds van aanvang af het bezit van zijn simpel, blij evenwichtelijk gemoed? En bezat hij niet reeds van aanvang af het innerlijk begrip dat voorwaarde was voor den geheelen opbouw van zijn systeem, die „*Cognitionem unionis, quam mens cum tota natura habet?*" 4)

1) Waaruit reeds ieder zien kan dat ik alle wetenschappen op één doel en einde wil richten, te weten dat, zooals ik reeds zei, de hoogste menschelijke volmaking bereikt worde; en zoo zal al wat ons in de wetenschappen niet dichter bij ons doel brengt als nutteloos moeten worden verworpen; dat is, om het in één woord te zeggen: al onze daden, zoowel als onze gedachten behooren op dit doel gericht te zijn.

2) Alle vooroordeelen afleggen.

3) Nadat de ervaring mij geleerd had dat al wat in het dagelijks leven voortvalt ijdel en waardeloos is, toen ik inzag dat al wat ik vreesde en al wat mij vreesde noch iets goeds noch iets kwaads in zich hield dan alleen voorzoover de ziel er door bewogen werd, besloot ik eindelijk te onderzoeken of er een waarachtig goed bestond dat ik deelachtig kon worden en waardoor uitsluitend, met verwerping van al het overige, mijn ziel kon bewogen worden; kortom of er iets was door welks vinden en verkrijgen ik een voortdurende en hoogste blijheid voor eeuwig zou kunnen genieten.

4) Besef der eenheid met de geheele natuur dat de ziel bezit.

Ook hij voelde dat hij zich in een gevaarlijke positie bevond: „Videbam enim me in summo versari periculo, et me cogi, remedium, quamvis incertum, summis viribus quaerere; veluti aeger, lethali morbo laborans, qui ubi mortem certam prae videt ni adhibeatur remedium, illud ipsum, quamvis incertum, summis viribus cogitur quaerere, nempe in eo tota ejus spes est sita” (Tract de Int. Emend.)¹⁾ Ook hij had te worstelen met hebzucht, eerzucht en zinnelijkheid — want waarom zijn bekentenis niet te gelooven? Maar hij, de groote apologeet van het leven, leerde de ijdelheden der wereld niet als booze tyrannen haten en als satanische verleidingen ontvluchten, maar blijmoedig aanvaarde hij hen als gaven Gods, genoot hen en wist hen dienstbaar te maken aan zijn vrijen geest en zelfs de slechtste aller werelden was hem nog schoon en goed genoeg om er wel te doen en blij te zijn.

Moraal is, betoogde ik, het doel aller religie en filosofie en onder moraal verstond ik al wat den geest een doelmatig, of voor doelmatig gehouden, houvast geeft in zijn strijd om macht. Doch ik ging verder, niet alleen dat de filosofen moraal als eenig wezenlijk doel zoeken toonde ik aan, maar zij zoeken *hun* moraal, zij zoeken een moraal waarvan de kiem reeds apriori als vooroordeel hun geest zoo niet beheerscht dan toch richting geeft. En hiermede valt dan het laatste psychologische verschil tusschen religie en filosofie weg; ook de filosofie is gewenscht bewijs en dus bewijs van het gewenschte en dat zoowel bij de ontkeners als bij de bevestigers van het leven. Wellicht zal deze stelling bij vele quasi onbevooroordeelde denkers verontwaardigde tegenspraak wekken, doch haar juistheid ligt voor de hand. Geen mensch leeft, geen mensch denkt zonder aan het bestaande leven en denken aan te knoopen. Hetzij hij het leven liefheeft of haat, hetzij hij het denken ontwikkelt of bestrijdt, verwaarloozen kan hij het nooit. De mensch bestaat, en dus, denkt alleen als *deel* der *menschheid*. In het aange-

1) Immers ik zag dat ik in het grootste gevaar verkeerde en ik dwong mijzelf het geneesmiddel, hoe onzeker het ook zij, met alle kracht te zoeken; zooals de kranke, aan een doodelijke ziekte lijdend, en een zekeren dood voorziende indien hij geen middel aanwendt, dit, hoe onzeker het ook zij, met alle macht poogt te vinden wijl heel zijn hoop er in gelegen is.

boren karakter van den individu is een stuk voorgeschiedenis der menschheid gefixeerd, een eindelooze ontwikkeling van denk- en daadkracht, van logische en ethische norm-ervaring is in hem vastgelegd en vormt de niet meer te verlooehene basis zijns levens. Dit verstandelijk en moreele karakter van den mensch bepaalt noodzakelijk de wijze waarop hij op het hem omringende milieu moet reageeren, hoe hij het overwint, in zich opneemt, verwerkt en hervormt naar eigen inhaerente richting, of bij gebrek aan eigen-kracht er aan te gronde gaat. Hij heeft de macht uit eigen kracht te scheppen, maar het blijft onweerlegbaar; hij moet vinden en kan alleen ontwikkelen wat potentieel in hem aanwezig was en wat hem — kon hij zich zelf slechts onbevooroordeeld analyseeren — als een vage intuïtie, een onuitgesproken wensch, bewust zou zijn en niet zelden ook werkelijk aldus bewust is. Zoo kan „onbevooroordeeld” denken nog slechts de beteekenis hebben van op eigen, nieuw vooroordeel voortbouwen, want welk oordeel berust niet op de oordeelen die vòòr gingen?

Hiermede is natuurlijk niet gezegd dat zoowel religie als filosofie bij hun ontvouwing tenslotte niet meer en niet anders zouden scheppen dan in de bewuste of zelfs onbewuste bedoeling van hun schepper lag. Zoo ooit dan is Wundt's „Heterogonie der Zwecke” hier van toepassing. Een bepaalde *moraalrichting* wordt verlangd en bepaalt de manier van zoeken; een bepaalde *moraalvorm* is het resultaat. Maar door het bereiken en gebruiken van dit resultaat is de ervaring verruimd, nieuwe principes en problemen traden in het licht die nieuwe verklaringen en gedachtesystemen eischen die op hun beurt weer tot gansch andere handelingen en moraal leiden dan oorspronkelijk was bedoeld. De historische moraal is overrijk aan voorbeelden van die nevenwerking der oorzaken en verschuivingen en omzettingen der bedoelingen. Ja zelfs komt in de antithese „levens- of stervenskunst” niet slechts een wijziging, maar een algeheele tegenstelling van oorzaakbedoeling en resultaatbedoeling tot uiting. Want de *bedoelde ontkenning* des levens door de pessimistische religies en filosofieën is als *resultaat* de wezenlijke *bevestiging* des levens. Immers, indien de geest, wiens wezen is uitbreiding, ontvouwing zijner macht, zich niet aanvankelijk beperkt en zwak gevoeld had, beperkter, zwakker

zelfs dan hij in waarheid was, zou hij weldra een al te trotsch en roekeloos streven als een Phaëton of Ikarus met vroegen ondergang hebben geboet. Juist zijn hulpbehoevende deemoed en troostverlangende zwakheid scheppen in hemel-illusie en stervensvreugde de middelen om den nog flauwen wil tegen ondergang te verdedigen, te doen . . . leven, om hem tot die tijden van sterker groei en schooner ontbloeiing te behouden waarin de geest niet meer in het opgedrongen geloof aan een denkbeeldig eeuwig leven, maar veeleer in het bewustzijn van eigen stijgende levensmacht de ware levensmoed kan bereiken. En zoo is dan dus eigenlijk alle moraal *toch levenskunst*, en dat zij zich in den aanvang blijkbaar meer als een stervenskunst voordoet is slechts één dier evolutionaire paradoxen waarin de geest zijn ondoorgrondde wijsheid openbaart.

En daarom was het allerminst mijn bedoeling om, door hun vooroordeelen aan te wijzen, de levensbeschouwingen en levenskunsten van anderen te weerleggen, maar veeleer aan te toonen dat een onbevooroordeeld denken niet bestaanbaar is en dat zelfs tot op zekere hoogte het denken dat het meest onbevooroordeeld is, indien het althans het tijdsvooroordeel *verwaarloost* inplaats van het te *assimileeren*, ook het meest gevaar loopt zijn pogingen te zien schipbreuk lijden. Elk denker zocht en zoekt zijn min of meer bewust vooropgezette moraal, de moraal die in het algemeen hij en zijn tijd *noodig* hebben om zich tot hooger macht te kunnen verheffen. En ik zelf ben mij zeer wel bewust dat ik, door als Nietzsche en anderen al het bevestigde wederom labiel te maken, al het ingeslapene wederom wakker te schudden, met deze Umwertung aller Werte niets anders bedoel dan aan den van te voren begrepen eisch der toekomst gehoor te geven. Wij zetten alles weer op losse schroeven, niet om de machine te vernietigen, want wij erkennen dat het goed was dat zij te hunner tijd werden vastgeschroefd, maar om haar hier en daar te zuiveren van stof en spinrag en roest en haar dan opnieuw en beter te doen loopen. En wat anders zou ons daartoe bewegen dat ons inzicht dat in het huidig stadium des geestes vrijheid en waagmoed van wezenlijk hooger nut zijn voor zijn toekomstige macht dan dwang en omzichtigheid? Wij hebben het Leven begrepen en ons streven geldt de ver-

breiding van dit nieuw vooroordeel, waarop wij de nieuwe waarheid en de nieuwe wijsheid zullen vestigen en bevestigen. En wij gelooven dat het leven overwinnen zal, want is niet de geest almachtig? *αὐτός ἔφα. 1)*

Voor wie de juistheid dezer analyse erkent is het duidelijk dat religie geen reden van bestaan meer heeft. Al wat wezenlijk levendragend was in welke religie ook is voor den denker tot filosofie geworden en elke onwezenlijke, verstarde vorm daarentegen werd hem tot een minstens belachelijk en altijd min of meer hinderlijk onding dat in geen enkel opzicht meer zijn geest bindt, zijn wil richt, kortom zijn moraliteit bepaalt. Toch is het moeilijk, ook voor den overigens vrijen denker, en meer nog voor den veelal minder bezonnen kunstenaar, alle vormendienst te verlaten. Zoo goed als ons verstand, niettegenstaande beter inzicht, nog telkens terug valt in allerlei grove, dualistische, oermenschelijke voorstellingen omtrent de materie, zoogoed vloeit ons gevoel vaak onbemerkt weer in de oude beddingen terug, vooral bij hen die weinig gewend zijn hun gevoel te analyseeren, de dichters. Toch behoort de dichter, meer dan wie ook anders nuchter te zijn en meer dan waar ook anders behoeft hij zijn nuchterheid hier. Zoozeer verweefd is de religie met zijn diepste zieleleven, zoozeer zijn haar onwezenlijke uitingen met het wezen zijner schoonste droomen vermengd, dat niets ter wereld grooter koelbloedigheid vereischt dan het zich los maken, van de religie eerst, dan ook van haar secundaire invloeden. En vandaar dat voor velen de erkentenis dat de tijd aller religie voorbij is eer smart dan vreugde brengt. Deze kleingeloovigen, die nog niet weten dat desillusie de bron aller wijsheid is, zijn het die uit intellektueele en aestetische luiheid zelfs na hun afval nog de religie verdedigen als „nuttige en schoone dwaling” zonder welke de menschheid in troosteloze dorheid zou te gronde gaan.

Door alle eeuwen heen hebben, zelfs in de vorige eeuw Saint-Simon, zelfs in deze eeuw Tolstoi, tal van mannen den terugkeer tot het „ware Christendom”, tot de „zuivere leer” van Jezus gepredikt. Maar elke vaste, op vertrouwen en na-

1) Hij heeft het zelf gezegd.

volging gegronde moraal is thans *ongegron*d, ook die van Jezus, hoe veel nog heden bruikbaar zij ook overigens mocht bevatten. Bovendien, het is een dwaasheid te meenen dat dat een systeem van handelen dat voor 2000 jaar nauwelijks recht van bestaan had als ideaal en welks eenigszins uitgebreider praktische toepassing in de eerste, beperkte, Christen-gemeenten zoo twijfelachtig is, thans als *algemeene* richtsnoer bruikbaar zou zijn. Niettemin zijn de pogingen om den kern des Christendoms uit zijn dogmatische schaal te bevrijden, van groot nut. Wanneer toch eenmaal de leerstukken der Triniteit, der erfzonde, der praedestinatie, der verlossing, der opstanding en der gansche eschatologie, de voorstellingen van hemel en hel, dan ook het geheele kerkelijke ritueel, wanneer al die archaische beuzelingen, welke te bestrijden of waarover ook maar in ernst te spreken den modernen filosoof haast ondoenlijk is, door de Christenen zelf worden opgeruimd, zal het ten laatste blijken dat zij door deze „loutering” van hun godsdienst, den godsdienst zelf voor goed hebben gedood.

Toch bestaat het geloof in een opleving van het oerchristendom niet zonder feitelijke aanleiding, want in menig opzicht toont de hedendaagsche geestelijke verwarring overeenkomst met die der tijden waarin het Christendom ontstond. De wereld kent thans waarlijk niet minder afgoden dan toen werden vereerd en bespot en als toen waant elk der ontelbare sekten de waarheid te weten. Als toen woekeren naast elkaar een zinnelijk materialisme van deels verfijnde en verweekelijkte dekadenten, deels grover, bruto-baatzuchtige, maar gezonder krachtmenschen en een spiritualisme — in den grond niet minder zinnelijk — van deels dweepzuchtige, overprikkelde en eveneens dekadente warhoofden, deels stil-contemplatieve, wereldmoede Therapeuten. Waanwijze, hyper-verstandelijke en nuchtere wetenschap eenerzijds, skepsis, absurde mystiek en zelfs zwarte magie anderzijds zoo nu als toen. Een opgeblazen, wreed en cynisch individualisme tegenover het deemoedig-zoetelijk gepreek van valsche profetjes.

Uit den toenmaligen chaos van tegenstrijdende begrippen werd het Christendom geboren. Het was de negatie van het verstand dat in veelvuldigheid verdoold en doodgeloopen was. Het gemoed riep hulpelooser dan ooit om een openbaring en

een oogenblik in de historie kon het wanhopig zoeken zelfs der levensmoede wijzen omslaan in de zucht naar een kinderlijk geloof. „Den kinderkens is het gegeven,” leerde Christus, en daarom betoogt hij niets, bewijst niets, dogmatiseert niet, maar dwingt door de suggestie van zijn voorbeeld. En dit logisch-ongegronde is juist, althans in het begin, de groote kracht der leer, die kracht waardoor het een spontane en machtig naverkende geestdrift kon wekken. Moede, doodmoede was het denken en daarom gaf Jezus den geest uitsluitend een geloof tot nieuwe levensvastheid. Doch hoelang zou het Christendom hebben stand gehouden, indien niet reeds dadelijk na Christus' dood de apostelen dien waren kern hadden verminkt, de zuivere leer hadden gehuld in een kleet dat haar simpele naaktheid beschermde? Spoorloos ware het te gronde gegaan, de geest, eenmaal van zijn tijdelijke uitputting hersteld — en de geest herstelt zich altijd — zou hebben doorgedacht zonder verder op Jezus of zijn leer acht te slaan. Paulus, Johannes, zij hebben Christus' leer bedorven, maar zij hebben het Christendom geschapen en verbreid. Bedoelde Jezus rust te brengen aan alle verwarde gedachte, de apostelen streven rusteloos er naar, niet de gedachte te doen zwijgen — want immers dit ware op den duur onmogelijk — maar veeleer de leer aan hen te accomodeeren en door logische en magische bewijzen kracht bij te zetten. Jezus zelf heeft de formidable bewijskracht der tooverij betrekkelijk zelden en blijkbaar met tegenzin gebruikt. Den lezer der Handelingen echter treft het dadelijk hoe de apostelen weinig anders doen dan door voortdurende letterzifterij en schriftduiding bewijzen dat hun meester toch wel degelijk de Messias was, maar ook hoe niets hen meer ter harte gaat dan „den naam van den Heere Jezus groot te maken” door allerlei wonderen te verrichten. Het geven van teekenen en het profeteeren schijnen hen de hoogste gaven. Zòò zelfs treden profetie en wonderen bij de evangelisten op den voorgrond dat het vermoeden zeer gerechtvaardigd is dat zij ook in de evangeliën zelf — gesteld al dat deze, wat toch uiterst onwaarschijnlijk is, een overigens betrouwbaar verhaal van Jezus' leven gaven — waar het hen wenschelijk voorkwam deze meest geliefde en eenvoudigste bewijsmiddelen invlochten. Geheelde kreupelen en schurftigen, gekalmeerde bezetenen en verzezen dooden in den

beginne, verminkte martelaren, verdierlijkte asceten en hysterische heiligen later, zijn de ware steunpilaren van het Christendom geweest. Niet van het Christendom van Jezus, maar van de christologiseerende interpretaties der apostelen en theologen. Johannes brengt door zijn barokke en smakelooze, maar duistere en geheimzinnig-angstwekkende apokalyps het Christendom nader tot die sensueele en gruwelgrage Joden en Klein-Aziërs die reeds het Mazdaïstisch chiliasme, schoon in grover vorm, hadden aanvaard en tevens tot de Neoplatonici en andere mystici, wier fijner geest immers dat, wat in werkelijkheid realistisch en concreet bedoeld was, willekeurig kon verduisteren tot een quasi diep-zinnige symboliek. Paulus, de plotseling bekeerde, voor wien dus evenals later voor Augustinus, het geloof bovenal een genade moest zijn, wordt juist daardoor de eerste dogmaticus wiens geopenbaarde pistis (geloof) eigenlijk reeds om een bewezen gnosis (wetenschap) roept. En hoe zou het anders kunnen waar hij, en na hem alle apologeten, hun dogma's niet alleen te leeren hadden aan *ongeloovige*, maar tevens te verdedigen tegen *anders geschoolde* heidenen?

Dit verwonderlijke aanpassingsvermogen waardoor het Christendom toch ten slotte zoo vele volken met zoozeer verschillende karakters en kulturen kon beheerschen verklaart tevens het feit dat de „ware” christelijke moraal ten allen tijde op de daadwerkelijke zedelijkheid der geloovigen zoo bitter weinig invloed gehad heeft. De Christen diende allengs meer de in den historischen aanpassingsstrijd gefixeerde dogma's, die zelfs waar zij niet oorspronkelijk door de eenvoudigen gewenscht, maar door de baatzuchtige politiek der overheerschers opgedrongen werden, toch alleen reeds door hun duisterheid ontzag inboezemden, dan de simpele, doch dikwijls zoo uiterst onpraktische moraal. Het is duidelijk dat waar juist op het ritueel en op de macht der dogma's — in laatste instantie dus op de macht der zij het dan filosofisch of economisch heerschende dogmatici — ergo, op de *onchristelijkheid* van het christendom zijn groote verbreidheid berust, een herstel van het oerchristendom als *algemeene* godsdienst een droom is. Het oerchristendom, zoo het al in werkelijkheid bestond, heeft

in de latere ontwikkeling nooit een anderen dan ideëelen en verwijderden invloed gehad. Altijd heeft men de Imitatio Christi als een onbereikbaar ideaal beschouwd omdat een waarachtig christelijk leven onmogelijk is, wijl ten eenenmale onmaatschappelijk zoowel in zijn streven als in zijn resultaat. Altijd zijn zij die naar christelijke heiligheid streefden geenszins de besten en edelsten, zeker althans niet de krachtigsten geweest, maar veelal zwakhoofdige tobbers of door allerlei ziekelijke exaltaties ontzinden, wier naastenliefde zich uit in de afschuwelijkste wreedheid, wier kuisheid, wier overwinning des vleesches niet anders is dan een volkomen bezetenheid door hysterische sensualiteit (Maria als Maagd, Jezus als bruidegom). De onbereikbaarheid van het ideaal heeft vele zwakken òf van verlangen doen verteeren òf in een overspannen exaltatie een quasi vrede doen vinden, de daadkrachtigen, de levendragenden hebben het nooit anders dan uit de verte, half beschaamd bewonderd of half minachterd geduld, voor zoover zij het niet in bewuste huichelarij dienstbaar maakten aan hun zelfzucht, en nooit lieten zij zich — gelukkig — door hun christelijkheid-in-naam van eenige sociaal-noodzakelijke, dus waarachtig moreele gruweldaad terughouden. Maar de algemeene geestelijke leiding behoorde — niet slechts in oertijden, maar gedurende de geheele heerschappij van het Christendom — aan de zieken en krank-zinnigen. En dit had goeden grond. Want de gezonde was veelal een bruto die zoo min mogelijk denkend voort vegeteerde, de geestesranke met zijn fijner waarneming en dieper voorvoeling van het onbekende was verreweg zijn meerdere. Maar thans, nu ook de gezonde geest evenzeer een zoeker is, maar een rustiger en beter gerustte, werd hij de meerdere van den zieken dwaalgeest wiens verzinselrijk gevoelsgeloof thans evenmin aanspraak meer heeft op eerbiediging als zijn ziekte-symptomen aanspraak hebben op ontzag.

Maar men wil het christendom hervormen zonder nu juist tot zijn oervorm terug te keeren en het door „redelijke” interpretatie in overeenstemming brengen met moderner, gezonder, menschelijker, wetenschappelijker, praktischer opvattingen. En men tracht — met niet minder haarkloverij en zinvervalsching als weleer de samenstellers der Hachada

aanwendden om Boeddhistische en Mazdaïstische gedachten in het verstarde orthodoxe Mosaisme te kunnen opnemen — door willekeurige allegorische interpretatie het nieuwe testament met wijsgeeriger levensbeschouwingen, waarvan noch Jezus noch zijn apostelen ook maar eenig voorgevoel konden hebben in overeenstemming te brengen. Doch het protestantisme, welks vrije onderzoek der Schrift reeds leidde tot het inzicht dat het Woord Gods allerminst een goddelijke openbaring mag heeten, kan tenslotte zelfs in zijn willekeurig-symbolische interpretatie geen duurzame bevrediging vinden. „Waarom eigenlijk” moet zich de verlichte Christen ééns afvragen, „waarom wil ik het Christendom, waar ik toch zie dat er geen christelijke legende, these, dogma bestaat die niet uit Boeddhisme of Magisme stamt en zelfs de kern der christelijke moraal, het: „Hebt uw naasten lief als u zelven” reeds door honderde wijzen, en honderde jaren vóór Jezus, is verkondigd.” Het protestantisme moet zich zelf vernietigen. De orthodoxie, hoogste deugd bij antieke Joden en moderne Papoeas, is òf een allerbelachelijkst anachronisme òf een allerdoorzichtgste huichelarij, in beide gevallen is zij ten ondergang gedoemd. Het vrijzinnig protestantisme echter, als alle geestesstromingen die nog niet gansch verstarde, heft zichzelf op. „Le protestantisme est la seule religion où l'on puisse devenir athée sans s'en apercevoir,” zegt Guyau (*l'Irréligiosité de l'avenir* 131). Reeds sedert Bodin, voor wien alle religies even goed zijn, en de predikers van het Jus naturale, voor wie de van de religie onafhankelijke moraal en recht op de natuurlijke rede berusten, is het protestantisme eigenlijk al opgeheven, schoon nog lang de meeste filosofen van een verzoening tusschen rede en openbaring droomen. En wanneer God, zooals voor Kant en alle volgende „bevestigers” van het protestantisme, tot symbool der zedelijke wereldorde is geworden, is het feitelijk met den godsdienst gedaan en onderscheidt zich de moreele protestant in geen enkel opzicht meer van de moreelen atheïst. Daarom is de vrijzinnige gemeente zoo klein, haar karakter is voorloopigheid, haar leden zijn overgangstypen.

Het geloof aan de christelijke dogmatiek en de instinktmatige afkeer van de christelijke moraal die daarmee steeds

gepaard ging hebben dit type van den onbewusten huichelaar geschapen dat de hedendaagsche kultuur kenmerkt. Het is toch geen gering dilemma te gelooven in een religie die precies het tegenovergestelde leert van wat zij bedoelt en de consequente oplossing er van, die hier eigenlijk bestaat in een volharden in inconsequentie, kon niet zonder zeer nadeeligen invloed op de algemeene moraliteit blijven. En toch ware het onfilosofisch hiervan liet christendom een verwijt te maken. Nietzsche haat het christendom, bewijs dat hij er nog niet vrij tegenover stond. Overwonnenen kan men niet verachten zonder zich zelf te kleineren. Toch is die haat te begrijpen, want nergens staan ontkenning en bevestiging des levens scherper tegenover elkaar dan in het christendom en het moderne denken, en het is niet verwonderlijk dat de nog niet geheel en al bevrijdde geest bijwijle twijfelt aan zijn overwinning en den nog ten onrechte voor gevaarlijk gehouden vijand haat. Maar bovendien, de stupide halsstarrigheid waarmede men niet alleen overigers eerbiedwaardige maar toch grootendeels gefantaseerde, mythische figuren als Boeddha en Jezus nog maar steeds ver boven tal van eigenlijk veel verdienstelijker historische mannen blijft stellen, maar zelfs allerlei onbeduidende heiligen en zedeprekers (moralische cretins zegt Nietzsche) geheel ongemotiveerd blijft vereeren — waartoe het domme, onbedeneerde enthousiasme veler artisten niet weinig bijdraagt — prikkelt veelal tot te heftige tegenspraak. Maar is die geïrriteerdheid tegenover het christendom en niet het minst tegen zijn belijders, al psychologisch verklaarbaar, filosofisch ongerechtvaardigd blijft zij niettemin. Om het christendom filosofisch te kunnen veroordeelen zou men moeten weten wat de wereld zonder het christendom ware geworden. De sentimenteele denker die zich niet zonder huiverende ontzetting in de gruwelen en dwaasheid zijner historie kan verdiepen, overwege dat al het kwade tenslotte zich zelf vernietigt, óók het christendom. Maar het waarlijk goede dat het kweekte blijft. Wie durft beoordeelen, welke opvoedende waarde de zotte exces-deugden van asketen en heiligen misschien hebben gehad? Is het niet waarschijnlijk dat het christendom daarom juist bij uitstek zegenrijk was wijl het den geest tot één groep van waanvoorstellingen bepaalde en zodoende behoedde

voor een tè chaotisch denken, voor nihilisme, voor absolute algemeene krankzinnigheid? De vooruitgang in de evolutie is niet altijd even in het oog vallend, en dikwijls openbaart hij zich als stilstand of schijnbaren achteruitgang. Zijn niet renaissance en reformatie beide een *terugvallen* tot lang overwonnen vormen, classicisme en joodsch lettergeloof? Doch ware de middeleeuwsche kultuur niet zonder dien teruggang waarschijnlijk doodgelopen in vormendienst en tooverij? En heeft zich niet de geest door al de christelijk-scholastische beuzelingen feitelijk tot logisch denken gedwongen? De inhoud der middeleeuwsche gedachte zal spoorloos verdwijnen, maar het geduld, de spitsvondigheid waarmee zij gevonden werd en verdedigd zijn thans ons aangeboren bezit. Zoo thans een gevoel van algemeene welwillendheid, zij het dan nog sporadisch, bestaat, is dit dan niet misschien voor een belangrijk deel te danken aan de subtiele christelijke wraakzucht waarmee geslacht op geslacht zijn vijand lief had „om gloeiende kolen op zijn hoofd te stapelen?” Zijn doortastendheid en volharding niet wellicht in de school der wreedste intolerantie gevormd? Is er een wezenlijk juister en wijzer moraal dan het bij christenen zoo domme en fanatieke „Het doel heiligt de middelen?” Was er iets doelmatigers denkbaar om den geest de levende daadkracht boven woord-geloof te leeren waardeeren dan juist die onafgebroken reeks van alle christelijke moraal verkrachtende gebeurtenissen die de geschiedenis van alle kultuurstaten vormen? En zoo hier en daar een hoog begrip van algemeene humaniteit ontkiemde waarop de geheele menscheidskultuur der toekomst zal berusten, is dit dan niet eveneens te danken aan het christendom dat die idee uit het oppervlakkig kosmopolitisme eener ondergaande wereldheerschappij sublimerde tot een onbereikbaar ideaal en haar zodoende bewaarde tot dezen tijd die het ideaal zal verwerkelijken?

Maar al ware het christendom een „vergissing”; waarlijk, God is niet skrupuleus en veel kan hij verliezen; zou het hem deren eens een twintigtal eeuwen en een paar milliard menschenlevens te verspelen? In elk geval: het christendom gaat onder en waarom ons niet zonder leedvermaak daarover te verheugen? Het christendom gaat onder. Het mag stout

gesproken schijnen in een tijd waarin geleerde kardinalen nog diepzinnige bespiegelingen houden over een onbestaande transsubstantiatie en zotte encyclieken schrijven over reële sociale problemen; een tijd waarin protestantsche profetjes weer wonderen verrichten en het bijgeloovig vulgus aller standen nog zweert bij duivelen en booze geesten; in een tijd waarin het waarlijk niet de schuld van priesters en dominees is zoo niet allerwegen de brandstapels flakkeren; het is niettemin de waarheid die daarom zegeviert wijl tenslotte één gedachte in de richting der levende evolutie machtiger is dan de millioenen stervende waanbeelden.

Nog minder waarschijnlijk dan een herstel van het christendom is een renaissance van het Boeddhisme, althans in de moderne kultuurstaten. Wel schijnt deze „stervenskunst bij uitnemendheid” in den laatsten tijd in Indië en vooral in Japan zich weer krachtig te verheffen en, waar de prediking der tienduizenden apostelen van deze zachtzinnigste aller religies de doodsverachtende... krijgshaftigheid der bekeerden zoo zichtbaar exalteert als in den laatsten oorlog bleek, is deze herleving niet zonder belang en ook niet zonder politiek gevolg voor Europa; maar toch een direkten kultureelen invloed van blijvenden aard zal het Boeddhisme in de moderne Europeesche kultuurstaten niet meer verkrijgen. Poogt een waanwijs idealisme, ontstaan uit reaktie tegen een even waanwijs materialisme en geïnspireerd door een ondoordacht enthousiasme voor opnieuwontdekte „indische wijsheid” zijn barokke neoboeddhistische verzinsels te verspreiden onder die zwakzinnigen die — goeden bijgeloovig van huis uit — toch te vrij en wetenschappelijk werden opgevoed om christenen te kunnen blijven, het is duidelijk dat op de vage besluiteloosheid van ook deze „voorloopige”, in een doorgangsstadium verkeerende individuen geen sterke religie kan worden gegrondvest. En nog minder op dit samenraapsel van te zachtaardige en wekelijke moralistjes, atavistische tovenaars en sterrewichelaars, die hetzij door hun minzaamheid, hetzij door hun halfslachtige wetenschappelijkheid enkele groepen van uit hun zedelijk en verstandelijk evenwicht opgeschrikten, om zich weten te concentreren. De Theosofie zal, evenals het vrijzinnig christendom, niets anders bereiken dan dat haar aanhangers beginnen te

denken, om haar naarmate zij doordenken weer te verloochenen. Maar ook de hoop op een geheel nieuwen, aan de moderne moraalbehoefte geadapteerden godsdienst is ongegrond. Men zou misschien kunnen meenen dat de moderne wereld nog moeder en moedelooser, nog zieker en twijfelzuchtiger, nog grover en cynischer is dan de voorchristelijke. En inderdaad, zij schijnt in vele opzichten zwakker en dekadenter. In waarheid echter is alleen maar het materialisme minder ruw en dierlijk-zinnelijk geworden, het spiritualisme armer aan schrikvervulde fantasie en daarom terend op lang overleefde verzinsels die het koeler denken toch eigenlijk niet meer van harte kan gelooven. Maar dit is geen teeken van grooter zwakheid, doch eer van een dieper voelen en fijner smaak, maar die hun vasten levenssfeer nog niet vonden. Hedendaagsch fanatisme is vergeleken bij zijn vroegere duivelachtigheid futloos, moderne askese kinderachtig en kleinzeerig. Ongetwijfeld, maar bewijst dit dat de geest zelf krachtloos en kinderachtig is geworden? Integendeel, maar beide, fanatisme en ascese zijn hem vreemder, de geest is hen ontgroeid.

Mocht ooit weer een nieuwe godsdienststichter optreden, een kultuur zal hij niet meer kunnen scheppen, want, hoe stompzinnig en religie-behoefstig het vulgus over het algemeen nog zijn moge, de waarlijk kultuur dragende geesten kunnen geen priester meer zijn, noch voor priester spelen. De leidende geesten zouden niet dan door een te grove en opvallende huichelarij den ritus voor het vulgus in stand kunnen houden. Reeds thans is het voor den ernstigen denker niet minder stuitend en lachwekkend te zien hoe christenen hun pasgeborenen laten besprenkelen, dan de een of andere, misschien minder onschuldige, maar stellig niet minder onzinnige ceremonie van een wilden volksstam bij te wonen, en een smakeloos barbaarsche, om niet te zeggen kannibalistische symboliek als het avondmaal is hem zelfs weerzinwekkend. Welke ritus moet dan de religie der toekomst hebben? En welke dogmas, waar toch geen moderne geest kan dogmatiseeren zonder dadelijk alle zelfrespekt te verliezen? Den modernen denker valt het zwaar de massa, zelfs om haar bestwil, te bedriegen, de denker der toekomst zal het niet meer *kunnen*. Meer en meer ontwikkelt zich een nieuwe deugd: intellektueele eerlijkheid. Nog heeft zich het

type van den nieuwen denker nergens zuiver gevormd, maar tal van verspreide geesten vertoonen afzonderlijk die eigenschappen van moed, volharding, klaarheid, koelheid, welwillendheid, objectiviteit, belangeloosheid, zelfkritiek, die de toekomstdenker in zijn eene denkdeugd zal vereenigen. En zulk een deugdelijk denker zou de massa leeren wat hij zelf niet gelooft? Dan een godsdienst zonder ritus, zonder dogma? Maar indien ritus en dogma niet meer essentieel noodig zijn voor de belijders van een godsdienst kunnen deze ook den godsdienst zelf ontberen en kan een zuivere filosofie aan hun metaphysische behoefte voldoen.

Met den val der religieuze sanktie en de erkenning dat ook de filosofie steeds haar levenswijsheid „voorop zet” is alle vastheid, alle absoluutheid der moraal opgeheven. Er is geen moraal meer in den ouden, imperatieve zin. Tot dusver was moraal een op vooroordeel berustende zelfdwang, op het vooroordeel van den vrijen geest echter grondt zich moraliteit, geen moraal. In den bevrijden geest bevestigt het leven zich zelf, zijn machtswil is zijn vast doel, doch vaste middelen kent hij niet. Een normatieve, imperatieve moraal van absolute geboden waarnaar het athankelijk denken zoo lang streefde werd als een illusie erkend. Al wat het leven dient is goed, wat het schaadt is verwerpelijk, maar noch dit goede noch dit kwade zijn per se en altijd goed of kwaad. De geest zal overwegen, kiezen, wat hier, wat ginds het best is en ook hier een algemeen instinkt tot een bijzondere redelijkheid verheffen. Hij zal vragen: wat is goed in deze konkrete omstandigheid; waar hij echter niet weet te antwoorden zal hij wagen en geen tegenstrijdigheid vreezen. „Der weiseste Mensch wäre der reichste an Widersprüchen, der gleichsam Tastorgane für alle Arten Mensch hat” (Nietzsche. Wille zur Macht § 259). Wij vragen naar het weten om te kunnen doen, waarom zouden wij dan niet ook wagen om door dit doen misschien ééns te weten? En al weten wij nooit ten volle het waarom onzer vraag- en waagstukken:

„Homme, tout affronter vaut mieux que tout comprendre,
La vie est à monter, et non pas à descendre. (Verhaeren).

Onze levensmacht stijgt, maar niet door die skrupuleuze angstvalligheid der deugdzamen die niet dwalen durven uit gemis aan zelfvertrouwen. Daarom is ook het gefixeerde geweten, tot welks vorming zoo tallooze bewuste en onbewuste ervaringen, wenschen en voorgevoelens bijdroegen, voor den zelfbewusten denker niet langer een gebieders, maar een raadgever wiens raad dikwijls juist kan zijn, maar ook falen kan. Hij luistert naar het geweten, maar weet dat het niet betrouwbaarder is dan zijn verstandelijk „zekerheidsgevoel” of zijn aesthetische „goede smaak.” Niets dwingt hem den raad des gewetens op te volgen. Het eeuwige eischt niets van zijn tijdelijke verschijning en tracht haar noch door straf naar zijn wil te dwingen noch door belooning te overreden. En toch, soms draagt met dieper zin dan vroeger het geweten zijn naam: conscientia, en is zijn stem waarlijk een medeweten. Doch niet meer van demon of god met ons, maar van ons met het Al-ee-nig-leven. Wie waarachtig het leven wil, die leeft met God en zijn weten is Gods weten. En wie zich verzet tegen het Al-ee-nig-leven, hij bespeurt het smartelijk doordat hij zijn licht ziet verduisteren, wie opstaat tegen wat God in hem wil lijdt zelf de pijn der machteloze worsteling. God echter volvoert zijn wil tenslotte toch en de mensch kan niet zóó dwaas zich vergrijpen of zijn rede herstelt het weder.

Zoo geldt voor den vrijen geest slechts één moreele wet: „Alle dingen zijn mij geoorloofd” (2 Corinth. 11 : 23) schoon hij wel weet dat evenzeer waar is „maar alle dingen zijn niet oirbaar en alle dingen stichten niet.”

Maar, zal men wellicht meenen, aangenomen al dat deze nieuwe „Moraal” bruikbaar is voor de... goeden, die van-zelf-al goeden waarvan Stefan George zegt

ihr Sprossen von Geblüt
Erkennt und kürt das Edle unbemüht

moet men dan toch niet voor de middelmatigen een toenemende „losbandigheid” een vergroving van het „zedelijk bewustzijn” vreezen, om van de slechten niet eens te spreken?

Doch voor hen, de middelmatigen en slechten, voor wier primitiever geest de nieuwe *Moraal* niet past, zal het nieuwe *Recht* haar taak vervullen... Reeds dat deel der oude moraal

dat voor de maatschappelijke samenleving het meest onmisbaar was en daarom juist als recht en billijk werd erkend, werd sinds lang in het positieve recht -- dat toch immers streeft te zijn een *ars boni et aequi* 1), uitvloeisel der *voluntas honestum vivere* 2), gefixeerd. Wel gold ook dit Recht, oorspronkelijk van wetenschap en religie niet onderscheiden, zelfs na zijn afsplitsing nog lang voor een goddelijk instituut, maar thans is, zelfs voor de meeste juristen, die toch op het gebied van het recht wel het meest bevooroordeeld, het meest bekrompen plegen te zijn, de Heiligheid van het recht een nietszeggende phrase geworden. Ook voor recht en wet is de tijd gekomen dat zij niet langer als een eeuwige ziekte van geslacht op geslacht voortwoekeren, meer en meer ontvouwt het recht zijn variabele redelijkheid. En hiermee is tevens alle moraal, die in de historie tot recht werd, geprofaneerd. Duidelijk is het nu dat wanneer óók nog de religieuze sanktie dier rechtsmoraal vervalt, toch niettemin haar geboden als rechtsvoorschriften zullen blijven werken. En waarschijnlijk veel effectiever dan voorheen. Bovendien zal ook die geprofaneerde moraal die tot dusver buiten het positieve recht stond er thans in worden opgenomen. Want de grootere vrijheid des geestes veroorlooft nu ook aan het recht zich meer nog dan vroeger te wijzigen en aan te passen aan de nieuwe, redelijke behoeften, zonder door een overgeleverde en niet zelden onredelijke moraal te worden belemmerd. Een algemeene bandeloosheid is dus in de tegenwoordige geestesphase in het geheel niet meer te vreezen, voor de middelmatigen en slechten kan het recht reeds heden de taak der moraal voldoende vervangen en in nog volkomener mate in de toekomst. Trouwens de menschenkenner weet zeer wel dat ten allen tijde het vulgus allerminst ter wille van de religieuze moraal op zich zelf deugdzaam bleef, maar alleen omdat de maatschappij haar ook krachtdadig handhaafde. De door geen wereldlijke macht gehandhaafde moraal heeft nooit eenig immoreel mensch van eenige misdaad weerhouden. Nooit was een goddelijke straf alleen voldoende hen binnen de perken te houden; zelfs waar een goddelijke

1) Kunst van het goede en billijke.

2) Ge wil rechtschapen te leven.

belooning tot de deugd lokt, schrikt toch een goddelijke straf niet van de ondeugd af. Een verschijnsel dat zijn psychologische verklaring vindt in het feit dat de normale mensch meer neiging heeft zijn lustgevoelens te versterken dan zijn onlustgevoelens en daarom tenopzichte van de eerste lichtgeloviger is dan tenopzichte van de laatste. Diezelfde geloovigen die zich nog devoot kinderen Gods noemen omdat zij hopen eens zijn erfgenamen te zullen zijn en met Christus verheerlijkt te worden, kunnen eigenlijk toch niet oprecht gelooven dat de toorn van dienzelfden vader hen ook wel eens zou kunnen onterven en verdoemen. Blijkt dit al niet uit hun woorden, dan toch uit hun daden. En dan ook is de impuls tot misdaad, uiteraard toch een onmaatschappelijke, barbaarsche oerdaad, niet veelal zoo woest en onweerstaanbaar dat hij ook de tegenmotieven van het wèl oprechte strafgelooft moet overwinnen? Overwint hij toch zelfs de positieve strafzekerheid waarmee het recht hem bedreigt. Voor de werkelijke misdadigers is dus een religieuze moraal zeer zeker van *nog* geringer preventieve werking dan een wereldlijke strafbedreiging. Ja zelfs, de crimineele anthropologie leert voldoende dat op amoreele misdadigers de religie niet alleen niet verheffend, maar integendeel degenereerend werkt.

Daarom ontnemen wij de zwakken en hulpeloozen niet meer een wezenlijken steun wanneer wij religie en moraal opheffen. Integendeel, nu het Recht zulk een omvang kreeg dat hierdoor alleen reeds de maatschappelijk noodige orde gewaarborgt is, zijn religie en moraal ook individueel overbodig geworden. Van een ééns heilzame steun werden zij thans tot een plaag, een verterende ziekte die moet worden verdreven ook al doet de genezing pijn.

Het vage besef deel te zijn eener een eigen doel en belang hebbende gemeenschap, dat zelfs de moraal van den meest primitief-egoïsten enkeling reeds met altruïstische factoren vermengt, is voor den zelfbewusten geest tot het inzicht gegroeid dier al-eenigheid van het leven die de integratie is niet alleen van alle menschelijke individuen, maar aller verschijningen. Op dit... religieuze inzicht -- want wat anders is dit begrip van „verband met het eeuwige” dan religieus? — berust zijn nieuwe moraliteit, die zonder hem aan bepaalde

handelwijzen te binden, in hoofdzaak toch steeds zoo zal doen handelen dat de dienst van den eigen levenswil den hooger geordenden wil der gemeenschap en den hoogsten wil Gods niet weerstreeft. Hij weet zich als zichzelf, en daarom is hij egoïst, maar hij weet zich tevens wezenlijk God en daarom is hij altruïst. Of liever, voor zijn hooger moraliteit verliezen beide begrippen hun beteekenis, zooals voor het hooger intellect ook de tegenstelling van materialisme en idealisme verdween. „Religion ist Wissen des endlichen Geistes von seinem Wesen als absoluter Geist” (Hegel, Phil. der Religion). En deze definitie der oude religie is eigenlijk die der nieuwe filosofie.

„Die sittliche Zweckätigkeit des Individuums dient dem Weltzweck, vielmehr, sie ist das Walten des Weltzweckes in dem einen Punkte, dem Individuum (Th. Lipps, Leitfaden der Psychologie 334). En zoo is de machtswil van den zelfbewusten verre van die blinde drift naar uiterlijk machtsvertoon die de zoogenaamd machtigen der aarde kenmerkt. Ook de waarde der Macht, zelfs de waarde der Macht die Nietzsche verheerlijkte, werd „umgewertet.” Macht is het bewustzijn adaequaat te leven. Ontvouwing aller krachten was reeds de deugd en het geluk der Homerische heldenmoraal en zij blijft het doel der moraliteit aller toekomst. De machtige voltooit, ontwikkelt zijn karakter, zijn eigen-wil, doch niet langer zoo als de brutoheerschzuchtige, waanbeheerschte krachtmensch, door zijn blinde begeerten gewelddadig tot het eind te vervolgen, maar integendeel door zorgvuldig zijn wil en weg te doordenken. Zoo leeft hij in bewuste harmonie met het leven der maatschappij in de eerste plaats, in voorvoelde harmonie met God vervolgens. Hij is werkelijk de schepper van zijn eigen leven; wel denken, wel willen, wel doen is zijn eenig beginsel. Zich daarnaar richtend maakt hij zijn leven tot een kunstwerk, wordt zijn hoogste virtus die virtuositeit die, de Waarheid zoekend terwille van het Goede, als resultaat de . . . Schoonheid schiept.

DE GESLOOPTE PLAATS

DOOR

ALBERT VERWEY.

I

Ik wil me op 't laatst verlossen van de leugen
Die u en mij sints lang gevangen houdt:
Wij hebben bei geloofd dat, eens aanschouwd,
Een schoonheid blijft door 't vormen-vastgeheugen; —

Wij hebben bei gedacht dat diepe teugen
Den drinker duren, als een eeuwig mout
Den dorst verslaande van het tranen-zout
Der smarte-vlagen die zijn lippen vleugen.

Maar 't is onwaar. Geen schoonheid blijft. Gedurig
Opnieuw geboren leeft ze en anders niet.
Dorst komt aldoor omdat aldoor verdriet
Den mond ons wondt en zilt de lippen vurig.

Welaan, zoo moge aldoor de schoonheid worden
En dronk de kelen laven die verschorden.

II

Tot u te spreken komt mij steeds gelegen.
 Gij zijt zoo trouw. Uw gratie zit u zoo
 Gelijk een kleed om 't lijf dat ik ze noô
 Tot rimpling door mijn woorden kan bewegen.

Uw geest, nu tot een vonk ineengezegen,
 Is dan weer vlam, die achter 't rozenroô
 Van bloemblad gloort, en eensklaps, vlugge boô,
 Naarvoren tongt, mijn blij verbazen tegen.

Verbaas ú niet, als ik, verloren droomer,
 U stil ontvang en somtijds halve dagen
 U woordloos vouw in mijn omarmend zwijgen.

Mijn droomen zullen toch wel woorden krijgen.
 Ben ik hun denker, ben 'k ook hun betoomer,
 En gij, verstaand, zult niet om woorden vragen.

III

Mijn leven is het ondoorgronde woelen
 Van lusten die ik als mijzelf erken:
 Een warrelkolk van driften die ik ben,
 Nu vaag, dan tastbaar, naar dat golven spoelen

In scheemring van gedachte of in de poelen
 Van de' onbewusten nacht wegwentelen.
 Een eeuwig stroomen en geen maan die menn'
 Den vloed en de ebbe van dat doelloos voelen.

Totdat opeens gelijk een hoog fanaal
Staande aan den uitgang van een breed kanaal
Een licht schijnt, heel die zee met glans bebanend,

En alle golven hebben al hun loop
Gericht, gebonden, door dien hellen knoop
Van licht zich meester van hen allen wanend.

IV

Door stralenden daghemel, paradijzen
Van maanlicht, drijft mijn geest, zelf zon, zelf maan.
Ademloos blijven alle vormen staan,
Alle gestalten wentelen en rijzen, —

Schuilen in hoeken van weidsche paleizen,
Scheem'ren aan 't eind van iedre donkre laan,
Niet wondren van verrukkelijk verstaan
En huivering en versteenend ijzen?

Ik schouw dat rijk, ik straal die ruimten door,
Ik slorp hun weelde en woestheid in mijn aadren,
Ik ben de lichtzoon van vergane vaadren,
Van alle donker de eindelijke gloor.

En stil en zacht in hemel-teer bezinnen
Ben ik van 't Al het wereld-wijd beminnen.

V

Sta op, mijn lief, de zon schijnt door de boomen,
De vogels vliegen al om voedsel uit,

De visscher achter 't huis sleept in de schuit
Zijn net, gevuld met visschen, uit den stroom en

De stalknecht legt op 't voorplein reeds de toomen
Zijn paarden aan, — sta op, mijn lief, mijn bruid,
De aarde is voor ons ook nieuw en schoon en luid,
Sta op, mijn lief, nu is geen tijd voor droomen.

Kom mee, mijn eenigst dat aan 't veld ontbrak.
De reiger stijgt, de ooievaar op het dak
Vliegt hene en weer, den heelen hof doorruijcht

De wind gezeefd door stralen, 't water bruist
Bij 't vallen om de bocht en schuimt en blinkt,
Warm wordt de lucht die dauw en droppen drinkt.

VI

O ijvervolle knaap die in den morgen
Zoo vroeg voor 't raam, u bij uw boeken houdt,
Die naar de vogels in het hooge hout
Nauw hoort, noch weet van kleine en daagsche zorgen,

Maar voelt u veilig ongestoord geborgen
In wereld waar uw oog zoo rustig schouwt,
Zeker dat daar een schat u wordt betrouwd
Zooals ge nooit van ander volk kunt borgen, —

Ik heb u lief: lees door tot de avond valt,
Lees door en vind' de nacht u op uw kussen
Met boeken slapend die uw weetlust blusschen
Zoodra de zonstraal door uw blinden smalt.

Lees door en zie de zon op 't laatst verrijzen
In u, die de andre zon u zal doen prijzen.

VII

Van 't hooge huis dalen langs steenen trappen
De gastvrouw en haar schaar. De blijde zwerm
Zwiert door den hof en achter 't groene scherm
Blinkt zijde en stof en klinken lach en snappen.

Voor 't huis onder de boomen staan en stappen
De gastheer en zijn vrienden. Meenge term
Van staatkunst wisselt daar met woordgescherm
Ontleend aan kunde, ervaring, wetenschappen.

De disch staat daar. Bedienden snellen aan,
Stellen likeuren neer. De heeren drinken.
Van stroom en tuin die ras in scheemring zinken
Naadren nu paren langs al donkrer paân.

Dan branden lampions langs alle boomen.
Tot in den nacht wordt zang en joel vernomen.

VIII

De slooper sloopt. De regenvlagen waaien.
Van dak daalt plank, van muur stort steen en kalk.
Bloot ligt, begruisd, de ruimte en roetge balk
Rekt uit van schouw en deurlooze schapraaien.

De slooper sloopt. De warrelwinden draaien.
Stam wordt geveld naast stam. Het houtgespalk

Gaat aan. Van 't dorp staat daar de onnoozle schalk,
Een traan in 't oog. Storm huilt. De bliksems laaien.

En regen, regen. Alle waters luistren
Naar 't klagen van den wind, zien het ontluistren
Van 't menschwerk aan en van wie eeuwen wiesen,

De boomen: wind die klaagt door riet en biezen.
En roerdomp huilt op stroom, keert weer naar 't huis —
Zoo komt de storm den mensch steeds thuis, steeds thuis. . .

IX

Heugt u de tijd toen wij nog kindren waren
En hoe ons eerste kind toen groeide uit u?
Een leven zonder ons begint zij nu:
Toch — schijnt ons — leefde ze maar weinig jaren.

Een kort alleen-zijn, een kortstondig paren,
En 't andre leven dat zich 't andre huw'
Begint den dans en nooit zijn menschen schuw
Natuur te volgen in haar zijn en baren.

Hoe schoon zijn de altijd volgende geslachten.
Gelijk en ongelijk als de gedachten
Van éénen geest, alleen, en steeds verbonden.

Zoo zijn de waatren, planten, sterren, steenen,
Zoo al wat leeft, in eeuwig overlenen,
De eene naar de andre, onweigerlijk verwonden.

X

Eens komt de tijd dat wij onze oogen sluiten
En afscheid nemend van natuur en zon
Het leven laten waar 't opnieuw begon
En niet meer denken aan onze aardsche buiten.

Dan moog' de regen klettren op de ruiten
Of schijn en schaduw spelen om de bron,
Wij liggen stil omdat ons hart zich won
De rust en vreugd die niet verlangt naar uiten.

Wij liggen stil en leven liefste wij
Alleen met ons in luistrende gedachten
En voelen deel aan een oneindig heil.

En als we nauw meer naar bezinning trachten
Heeft voor ons hart het denken 't hoogste veil:
Dat we eindlijk zijn wat wij tevoor verwachtten.

XI

Bedenk hoe schoon wanneer wij zijn gestorven
De aarde zal zijn die dan naar ons niet vraagt.
Gij weet dat ze altijd eendre vreugden draagt
Als waar wijzelf ons aandeel van verworven.

Wij hebben vaak haar blijde gaaf bedorven
Door zorg die om den dag van morgen klaagt:
Door eigen ondank langer niet geplaagd
Zien wij door andren haar geluk bēorven.

Hoe ligt zij nu zoo rein in 't laatste licht.
Alleen gelaten, nieuwen bloei verhopend.
Is dit de droom waarnaar ik mijn gezicht
Van kindsbeen hief en de oogen heb geöpend

Aldoor, alsof ik hem op aarde vond?
o Droom van nieuwen aardschen morgenstond.

XII

Door alle heemlen drijft de bloeiende aarde
Volkomen schoon en door een volk bewoond
Dat blijde en dankbare gelaten toont
In 't licht dat alles heerlijk openbaarde.

Dan rijst geen klank, waaraan beweging paarde,
Of de een en de andre looft het zelf-beloond
Geluk dat klaar door alle sferen toont
En om zich heen den dans van allen schaarde.

Want van de sterren die wij langs gaan, zien
Verwonderde oogen neer: planeten-stoeten
Volgen ons zacht als met een val van voeten,
De ruimten schijnen om ons heen te vliên...

En als op drempel van ontloken heemlen
Zien wij in 't licht het licht der lichten weemlen.

DE ONGEVALLLENVERZEKERING

DOOR

J. MOLENMAKER.

Wijziging der Ongevallenwet.

De Ongevallenwet staat in een kwaden reuk. Kleine en groote wijzigingen worden met kracht en algemeen bepleit. Zes jaren practische werking van een op zichzelf uitnemende sociale maatregel hebben het afkeurend oordeel van zeer velen niet verzwakt. Een strijd bij de behandeling van het wetsontwerp in de beide Kamers aangebonden, is op grooter schaal voortgezet en toont zich hardnekkiger dan ooit. Het doel der wet om den arbeider, wien een ongeval treft, geldelijk schadeloos te stellen, wordt niet meer aangevochten. Geen opheffing der uitvoering van dat beginsel wordt bepleit; wel uitbreiding ervan. Dit laatste wordt echter tegengehouden door den onverpoosd gevoerden strijd om den organisatie-vorm van deze tak der arbeidersverzekering. De organisatie dient gewijzigd; dit staat vast. Doch hoe? De beantwoording van deze vraag is 't onderwerp onzer beschouwing. Het doel der wijziging moet van zelfsprekend zijn: verbetering van gebroken fouten. Doch dit niet uitsluitend en zelfs niet in de eerste plaats. Herhaaldelijk is betoogd, dat het beter ware geweest de ziekteverzekering aan de ongevallenverzekering te doen voorafgaan. Opheffing der gebreken in de ongevallenwet wordt dan ook gezocht in een spoedige invoering eener ziekteverzekeringwet. Het ontwerp Kuypers-Veegens dreigde echter de gebreken te verergeren inplaats van te genezen. 1)

---

1) Zie het opstel Ziekteverzekering. De Beweging.

De ziekteverzekering, die een zoo groot volksbelang is en van zooveel breeder beteekenis dan de ongevallenwet, moet als grondslag voor de geheele arbeidersverzekering vrij van tijdelijke nuttigheidsoverwegingen gelegd worden. Aanpassing van beide aan elkaar is goed en zelfs dringend noodzakelijk, maar dit moet op de natuurlijke en niet op een kunstmatige wijze geschieden. Want de arbeidersverzekering kan en mag niet anders zijn dan een stuk maatschappelijk leven, dat daarmee vergroeit en zich ontwikkelt.

Daarom zijn alle kunstmatige, uitgedachte doch niet bij het maatschappelijk bestaan zich aanpassende regelingen, schadelijk en in elk geval hinderlijk voor een krachtige en buitengewoon nuttige ontwikkeling.

Waar het om gaat is dat de ongevallenverzekering zoodanig worde geregeld, dat zij opgenomen wordt in de tegenwoordige samenleving, en in plaats van als thans het geval is tegen te werken, gaat medewerken aan verderen opbouw eener veelzijdige arbeidersverzekering. Daarvoor is stellig allereerst noodig de aansluiting aan een wettelijke ziekteverzekering, en verder aan een invaliditeitsverzekering. Met beide hangt zij ten nauwste samen.

Moet daarom met wijziging der ongevallenwet gewacht worden tot die andere regelingen tot stand gekomen en goed werkende gebleken zijn? Dat ware een lange weg. En het is niet noodig dien geheel te doorloopen. Noodig is alleen dat er mede rekening wordt gehouden, en dat een gewijzigde ongevallenwet later niet weer groote moeilijkheden voor aanpassing oplevert.

Op grond dezer overweging ging een beschouwing over de ziekteverzekering aan dit opstel vooraf. In groote lijnen werd geschetst hoe de organisatie daarvan zijn moest om tegelijk aan te sluiten bij de bestaande verhoudingen en geschikt te zijn voor het dragen eener toekomstige ontwikkeling. De vraag hoe de ongevallenwet behoort gewijzigd te worden beteekent dus allereerst hoe de organisatie geschikt gemaakt kan worden om bij een goede ziekteverzekering tot onderlinge versterking zich aan te passen, wat tegelijk de vraag insluit hoe bestaande gebreken zijn op te heffen.

Het organisatie-beginsel der Ongevallenwet.

De Nederlandsche wetgever, die aan de patroons de verplichting oplegde hunne arbeiders te verzekeren, trad tegelijk op als organisator van de uitvoering dier verplichting. Niet als in België, Frankrijk en Engeland meende hij te kunnen volstaan met een strenge contrôle op het nakomen ervan, maar als in Duitschland en Oostenrijk wilde hij door regelend en scheppend op te treden bij de verzekering zelve, waarborgen hebben voor een goeden gang van zaken. De arbeiders mochten en zouden alsdan geen inkorting van hun recht te vreezen hebben, en de werkgevers vonden een gemakkelijke en goedkoope gelegenheid om hun verplichting na te komen. Voordeel dus aan beide zijden. Van waar dan echter het verzet?

Terwijl in Duitschland de staat wel organiseerend optrad, doch in de Berufsgenossenschaften, aan de werkgevers de uitvoering der verzekering opdroeg, en Oostenrijk door de eigenaardige nationale samenstelling van dit rijk de beroepsindeeling wel door een territoriale indeeling moest vervangen, maar toch aan de werkgevers in de Versicherungsanstalten, invloed verschafte op de toepassing, is in ons land een zuiver staatssocialistische lijn gevolgd. De staat en dus uitsluitend ambtenaren werden met de uitvoering belast, en wel naar de strengst mogelijke centralisatie. Zoo was tenminste het oorspronkelijk voornemen. Het bekende groote amendement Kuyper tot invoering van bedrijfsverenigingen in de plaats van de ambtenaarsorganisatie, werd afgewezen. Doch door het verzet van de Eerste Kamer kwam het voornemen niet ongeschonden tot uitvoering. De werkgevers wenschten toezicht uit te oefenen op het gebruik dat gemaakt werd van de door hen te betalen onkosten der verzekering. Zij vreesden dat die onkosten te groot zouden worden in een bureaukratische onderneming, en eischten een medezeggingschap op.

Daaraan is niet te gemoet gekomen in den geest van het Deutsche of Oostenrijksche stelsel, dan wel van het amendement-Kuyper. Het staatsocialistische plan bleef onveranderd. Aan de werkgevers werd het recht gegeven met de ambtenaarsorganisatie te gaan concurreeren in het streven om de onkosten zoo gering mogelijk te doen zijn. Werd van dat

recht gebruik gemaakt — en zooals bekend is geschiedde het — zoo moest noodzakelijk een strijd ontstaan.

Het geschil in de Kamers bleef onopgelost maar werd verplaatst naar het maatschappelijk leven. 1) Daar zou moeten blijken wie gelijk had, de staatssocialistische wetgever dan wel het particulier initiatief der werkgevers. Dat was een verklaring van onmacht om de goede organisatie in 't leven te roepen; het laten van de beslissing aan een proef — een gevaarlijke en tegelijk een dure proef. Wat het resultaat is blijkt uit de werking der Ongevallenwet, die dus nauwkeurig dient nagegaan te worden.

De werking der Ongevallenwet.

Over het belangrijkste deel van de werking der Ongevallenwet kan de beschouwing kort zijn. Het betreft de schadeloosstellingen. In ronde cijfers zijn in ons land 600.000 arbeiders krachtens de wet tegen ongevallen verzekerd of 106 op de 1000 inwoners.

Dat laatste cijfer is voor Oostenrijk (met weglating van landbouw) 69; in Duitschland: 141. Ten bate van arbeiders, wie een ongeval overkwam werd betaald in 1903 bijna 1 millioen, en in 1907 ruim 3 millioen.

Voor voorbijgaande ongevallen is uitgekeerd in 1903 ongeveer $\frac{1}{2}$ millioen oplopende tot ruim 1 millioen in 1907, terwijl aan invaliditeitspensioen de ruim 1 ton van 1903 aangroeide tot zeer ruim 1 millioen in 1907. Deze cijfers toonen aan dat de Ongevallenwet wat inhoud betreft de royaalste sociale wet is, die tot nu toe uitgevaardigd werd. 2)

Door enkelen wordt betoogd dat deze uitkeeringen een demoraliseerenden invloed hebben op de arbeiders. Die bewering berust dan op het z.g. „simuleeren”, het voorwenden van onvoldoende genezing om de schadeloosstelling te blijven behouden. De simulatie is echter een verschijnsel, dat altijd

1) Door met den heer J. E. W. Duijs hierin een complot te zien van werkgevers-, pers- en kamerleden wordt de legislatieve fout al te veel verbloemd.

2) Dit wordt door de arbeiders ingezien, en daarom vragen zij terecht uitbreiding ervan tot allen, die er nu niet van profiteeren.

in meerdere of mindere mate optreedt bij elke verzekering, 1) en als bekende en zeer natuurlijke schaduwzijde niets kan afdoen aan de groote lichtzijde eener hulp in onverdienden of onverwachten nood. Een te uitgebreide simulatie pleit niet tegen den inhoud der sociale verzekering doch tegen de regeling ervan. Het bedrag van de schadeloosstelling naast een geneeskundige hulp -- die dank zij een vrij ruim, misschien iets te ruim, tarief goed is -- bedraagt 70 0/0 van het loon; stellig niet te veel. De evenhooge invaliditeitsuitkeering wordt minder naarmate een deel van 't arbeidsvermogen behouden blijft en zou in vele gevallen van die gedeeltelijke invaliditeit te laag genoemd moeten worden. 2) In elk geval mag de werking van den socialen inhoud der Ongevallenwet gunstig heeten.

Hoe staat het echter met de regeling? Deze is te onderscheiden in twee deelen, voor wat betreft het toekennen en verdeelen der schadeloosstellingen, en daarnaast voor het innen der onkosten met het daarmede verbonden finantieele beheer.

De eerste taak berust geheel en al bij de staatsinstelling, de Rijksverzekeringsbank en hare ambtenaren, doch de georganiseerde particuliere werkgevers kunnen daarbij een tegenwerkende kracht aanwenden door 1°. ongevallen te doen verzwijgen, 2°. het aanvragen van invaliditeitsrenten te onderdrukken, 3°. toegekende renten in beroep te bestrijden, 4°. een selectie te houden onder arbeiders, voor wie het ongevallengevaar bijzonder groot is.

De tweede taak wordt verdeeld over de Rijksverzekeringsbank en de uit het particulier initiatief voortgekomen organisatie's, doch niet systematisch maar in een soort vrijen concurrentiestrijd. De finantieele uitkomst zou den overwinnaar hebben aan te wijzen.

Het toekennen der schadeloosstellingen.

Toen 1 Februari 1903 de ongevallenverzekering in werking gesteld werd, was een organisatie opgebouwd, wat de samen-

1) Te denken is b.v. aan misbruiken bij brand- en levensverzekeringen, die toch de assurantiemaatschappijen niet van hun bedrijf terughouden.

2) Voor half-invaliden is het dikwijls zeer moeilijk voor hun halve arbeidskracht een werkgever te vinden.

stelling betreft naar de aanwijzing der wet, doch wat de uitgebreidheid aangaat naar de schatting van den omvang der te vervullen taak.

De samenstelling was centralistisch, een enkele instelling, de Rijksverzekeringsbank te Amsterdam, onder leiding van 3 directeuren. Wel werden de postkantoren met uitbetalingen belast en met enkele andere formaliteiten, doch zonder eenige zelfstandigheid en geheel volgens vaste aanwijzingen.

Een corps controleerende ambtenaren, bestaande uit agenten voor onderzoek en artsen voor medische beoordeelingen, was over 't land verdeeld, doch werd eveneens zonder eenige zelfstandigheid gedirigeerd van uit de centrale instelling. Deze samenstelling vereischt een krachtig deskundig beheer. De directie moet door hare organen alle details van uitvoering overzien. Niet alleen elk ongeval, maar elke onderneming, en daarin weer elke arbeider wordt van uit Amsterdam gecontroleerd.

De organisatie die daarvoor op 1 Februari 1903 klaar moest staan was niet alleen ongeoeffend, maar bleek onmiddellijk veel te zwak. Als hoogste raming was aangenomen dat er 20.000 ongevallen per jaar zouden geschieden. In de eerste elf maanden was dit cijfer 38.194 dus bijna tweemaal zooveel, terwijl in volgende jaren een voortdurende stijging optrad tot bijna 70.000, of drie en een half maal zooveel in 1907. Geen wonder daarom dat het aantal ambtenaren van de Rijksverzekeringsbank in allerijl en voortdurend uitgebreid moest worden.

Over het recruteeren dezer ambtenaren en hunne geschiktheid is moeilijk een stellig oordeel uit te spreken, doch wat er van bekend werd was over 't algemeen niet gunstig. In Januari 1903 waren er 66 ambtenaren, 1 jaar daarna reeds 297 en op 1 Januari 1908 : 881. Deze cijfers toonen duidelijk aan, dat de werking der Ongevallenwet heeft moeten lijden onder de gebrekkige schatting en opzet der organisatie. Klachten over het lang uitblijven der schadeloosstellingen kwamen dan ook in het begin zeer veelvuldig voor. Dit werd echter spoedig beter, en moest ook van zelfsprekend door uitbreiding van personeel verbeteren. De vraag rijst echter of door de bemoeiing met de ongevallen niet te kort gedaan werd aan ander werk voor de wetsuitvoering noodig? Om dit te beoordeelen dient in

't kort uiteengezet, hoever de wet tot in details de contrôle der centrale Rijksverzekeringsbank heeft geregeld.

Allereerst moet nagegaan worden of elk verzekeringsplichtige onderneming zich door aangifte onder de werking der wet heeft gesteld. Dat dit veel te wenschen overliet kan hieruit blijken dat aanvankelijk, d. i. in 1902 slechts 47.561 ondernemingen zich hadden aangegeven. Door de werking der wet steeg dit aantal in 1903 tot 72.933, terwijl dit Dec. 1907 85.740 bedroeg. Ofschoon dus in den beginne groote nalatigheid viel waartenemen, moest de wetswerking zelve, d. w. z. doordat er ongevallen in de niet aangegeven ondernemingen voorkwamen, daarin voorzien. Bovendien werd van wege de directie der Rijksverzekeringsbank van zelfsprekend op dit gebied zooveel mogelijk gecontroleerd. Daarbij is echter met groote zachtheid opgetreden door waarschuwen, aansporen, voorthelpen, d. w. z. met veel opoffering van tijd der ambtenaren.

Behalve contrôle op de verzekeringsplichtigheid der ondernemingen moest ook nagegaan worden of wel alle arbeiders in die ondernemingen werden aangegeven, en voor het juiste loonbedrag. De wet legde n.l. de verplichting aan de werkgevers op om volledige loonlijsten bij te houden. De veronderstelling dat de ondernemers er wel voor zouden oppassen hierin te kort te schieten, omdat bij contrôle op de lijst bij een voorgekomen ongeval onjuistheden aan 't licht moesten treden, bleek geheel verkeerd. 1) Toen in de latere jaren 1906 e. v. een gedeeltelijk onderzoek is ingesteld werd het duidelijk hoeveel er aan de loonlijsten ontbrak. Slechts $\frac{1}{3}$ van een aantal onderzochte loonlijsten in 1907 was in orde en bij 10 $\frac{0}{0}$ was bepaald fraude. In 1906 had het Bankbestuur voor de contrôle geen volgend personeel en gezegd moest worden in de toelichting op de wetenschappelijke balans dat die contrôle niet is uitgeoefend. Deze feiten zeggen genoeg. Slechte loonlijsten beteekenen niet alleen dat op de premiebetaling te kort kan worden

---

1) Bovendien zijn de ambtenaren door de automatische controle bij het onderzoek van ongevallen nooit het toch inderdaad aanwezige bedrag op 't spoor gekomen of wel hebben zij verzuimd door onmiddellijk strafvervolging in te stellen voor verdergaand bedrag afteschrikken.

gedaan, maar ook dat de arbeiders niet gewaarborgd zijn voldoende schadeloosstelling te ontvangen, omdat deze toch naar 't opgegeven loonsbedrag berekend wordt. Ten slotte controleert de Rijksverzekeringsbank de ongevallen. Dit is de belangrijkste taak. Van elk ongeval moet volgens wettelijk voorschrift de werkgever een aangifte doen, mede geteekend door den arts die de eerste hulp verleende. Door een agent der Bank of door een controleerend geneesheer, speciaal door het bestuur voor elk geval aangewezen, wordt nader onderzoek ingesteld, en op diens rapport de schadeloosstelling door het centraalbestuur bepaald. Op den duur van het arbeidsverlet na het ongeval wordt toezicht gehouden voor zoover dit te lang zou worden of een beslissing genomen moet worden om een tijdelijke dan wel blijvende invaliditeitsrente uit te keeren is.

Hierbij is in 't oog te houden dat de beslissing ¹ of een ongeval is geschied, berust bij den werkgever, die de aangifte doet, en ² hoe lang het arbeidsverlet duren moet, bij den behandelenden arts.

Dat deze beslissingen op de juiste wijze genomen worden is voor de uitvoering der Ongevallenwet van een principieel belang. Zoowel de wet, als ook hare uitvoerders zijn schuld dat juist op dit punt groote verwarring heerscht. Wat is een bedrijfsongeval, waarvoor de verzekering moet gelden? De wet heeft op deze vraag een antwoord gegeven dat voor het belang van den arbeider zoo royaal mogelijk is. Elk letsel waarvoor de hulp van een arts noodig is, geldt als een ongeval. De geneeskundige verpleging wordt door de verzekering betaald en indien de arts ophouden met werken noodig oordeelt begint na 3 dagen de tijdelijke schadeloosstelling.

Is er waarborg dat onbeduidend letsel, een schram, een prik of iets dergelijks niet tot verzekering gerekend wordt? De arts heeft er geen belang bij daarvoor te zorgen, integendeel krijgt hij zijn hulp vrij goed betaald. En de werkgever die een vaste premie moet bijdragen, heeft evenmin belang den arbeider te beletten om naar den arts te gaan wat dan gevolgd wordt door een officieele aangifte. Op gelijke wijze kan het gaan met den duur van het arbeidsverlet. De regeling door de wet aangegeven, bevat daarom geen waarborg dat de werking der verzekering beperkt blijft tot het strikt noodige. De grens,

waar wel en waar niet de geldelijke schadevergoeding behoort te geschieden is vaag. Daarom te meer mocht van den wets-uitvoerder geëischt worden te zorgen, dat in de practijk die grens door scherpe controle werd bepaald.

De ambtenaren der Rijksverzekeringsbank zijn echter zoozeer door andere bezigheden in beslag genomen dat die controle zoo goed als geheel achterwege is gebleven. 1)

Een andere invloed trad nu geleidelijk op, en wel die van de organisaties uit het particulier initiatief der werkgevers ontstaan. Deze organisaties toch hadden er belang bij dat de ongevallen zooveel mogelijk beperkt werden èn in aantal èn in duur. Van uit hun midden werd de klacht geuit dat de practiseerende medici — van wege finantieel voordeel en om hun patienten ter wille te zijn, — al te spoedig eenig letsel tot een ongeval verklaarden. En waar hun invloed op de artsen tot beperking geen gevolg had, werd er toe overgegaan de behandeling van gering letsel door „verbandmeesters” in de onderneming te doen geschieden, om op deze wijze de aangifte te voorkomen. Waar was nu echter de grens voor de geringheid van het letsel? Terwijl vroeger misschien door artsen misbruik gemaakt werd van de ongevallenwet, kon nu door ondernemers op deze wijze menig ongeval „verzwegen” worden. 2) Bovendien kon door zachte pressie op den arbeider ook de duur van het arbeidsverlet zoo kort mogelijk gemaakt worden. Waar de verslagen van de Rijksverzekeringsbank toonen dat het bestuur zoowel van het misbruik der artsen als van het verzwijgen der ongevallen bewijzen of duidelijke aanwijzingen verkreeg, geven de cijfers uit de statistiek over 1904 een aanduiding omtrent den invloed der werkgevers op den duur van het verlet.

De duur der tijdelijke invaliditeit bedroeg nl. gemiddeld voor alle ongevallen: bij werkgevers die premie aan de Rijksverzekeringsbank betaalden 22.7 dagen, bij werkgevers die de schadevergoeding door een particuliere organisatie lieten betalen

---

1) Voor de niet-medische agenten toch was dit een taak buiten hun bereik bij het onderzoek der kleine ongevallen, en de geneeskundige controleurs waren te gering in aantal.

2) Bekend is de scherpe discussie hierover in de Eerste Kamer.

20.9 dagen, en bij werkgevers die zelf van elk ongeval de schadevergoeding betaalden 19.8 dagen.

Al blijkt nu echter dat aan de directie der Rijksverzekeringsbank deze invloed der particuliere organisaties bekend is, zoo blijkt toch niet dat daartegen scherpe maatregelen genomen zijn om misbruiken te voorkomen. 1) Integendeel doet de sterke daling van het aantal ongevallen in 1908 vermoeden dat de practijk der behandeling van letsel buiten een geneeskundige om toegenomen is.

Met deze beschouwing is tegelijkertijd reeds de eerste der invloeden besproken die de particuliere organisatie uitoefent op de taak der Rijksverzekeringsbank tot regeling der schadeloosstellingen. Er moet echter nog iets aan toegevoegd worden. Die particuliere organisatie's streven nl. — in 't bijzonder de Centrale Werkgeversrisico-bank — ook nog naar beperking van 't aantal ongevallen door het bevorderen van beveiligingsmaatregelen, in concurrentie en als aanvulling van wat de Staat krachtens de Veiligheidswet eischt. De Rijksverzekeringsbank kan dit ook doen, maar de ingewikkelde regeling die daarvoor bestaat, en de overbelasting der ambtenaren met ander werk, maakt dat daarvan weinig in de practijk terecht komt.

Een andere invloed die de particuliere organisatie's kunnen uitoefenen is het belemmeren van aanvragen om invaliditeitsrenten door pressie die de werkgevers kunnen uitoefenen, b.v. door het al dan niet te werk houden tegen een normaal loon van gedeeltelijk invaliden.

De statistiek over 1904 geeft aan dat op 1000 ongevallen het percentage der tijdelijk invaliden en der blijvend invaliden bedroeg: bij werkgevers die aan de Rijksverzekeringsbank premie betaalden . . . . . 98.9 en 26.7, bij werkgevers die 't risico hadden overgedragen: 84.2 en 24.6, en bij werkgevers met eigen risico . . . . . 82.9 en 15.1.

Ofschoon deze cijfers verband kunnen houden met de meer of mindere gevaarlijkheid der ondernemingen kon in 1904 door de particuliere organisatie's daarop nog niet als in latere jaren gelet zijn. Controle op dit verschijnsel door de Rijks-

1) Een klacht hierover in 't verslag of het verzenden van een circulaire toont eer zwakheid dan krachtig regelend beleid.

verzekeringsbank geschiedde niet. Gerekend werd op het eigen belang der arbeiders om voor 't verkrijgen van een invaliditeitsrente zelf te zorgen. 1) Eerst wanneer die rente aangevraagd werd trad de controle op, doch dan om te waken tegen te hooge eischen der arbeiders.

Een derde invloed op de toekenning der schadeloosstellingen betreft het beroep tegen beslissingen van de Rijksverzekeringsbank, waartoe aan risico-dragers bij de 2e behandeling der Ongevallenwet door aanneming van een amendement het recht was verleend. Door hen werd van 1904 tot 1907 een toenemend gebruik gemaakt van dat beroepsrecht, n.l. in 72-, 95-, 104 en 128 gevallen, die eveneens in stijgende mate n.l. in 25-, 30-, 40 en 47 gevallen het gevolg hadden dat de reeds toegekende vergoeding werd verminderd of vernietigd. Waren de werkgevers van de arbeiders die het aanging bij de Rijksverzekeringsbank aangesloten geweest, zoo zou dit nadeel de arbeiders niet getroffen hebben.

Tenslotte bevordert de risico-overdracht dat werkgevers onder hun personeel een selectie houden van de „onvoorzichtige” en „onhandige” of „ziekelyke” arbeiders die meer gevaar voor ongeval veroorzaken, en om die reden ontslagen worden. In welke mate dit geschiedde, is niet te bepalen en door de Rijksverzekeringsbank niet nagegaan. Dat het echter geschiedt staat vast en het wordt b.v. door de Centrale Werkgevers risico-bank openlijk aanbevolen, en als een der voordeelen der risico-overdracht opgesomd.

Uit al het voorgaande kan worden afgeleid dat de ongeval-lenverzekering wat betreft het toekennen van schadeloosstellingen 2) op een verwarde en zeer ingewikkelde wijze geschiedt, die zoowel wat betreft beperking van misbruiken door arbeiders, artsen en werkgevers, als ook wat aangaat de handhaving der rechten van getroffen en zeer onvoldoende waarborgen bevat. De ooizaak daarvan schuilt zoowel in het toestaan der

---

1) Dat eigenbelang dreef den arbeider er echter ook toe om vooral te zorgen niet ontslagen te worden.

2) Beschouwingen over de onbillijkheden die ontstaan door het weigeren van schadeloosstellingen in gevallen dat geen verzekeringsplicht bestond zijn achterwege gelaten om niet door uitzonderingen den regel op den achtergrond te brengen.

risico-overdracht als in gebreken van de wet en de wettelijke centrale organisatie.

De geldelijke resultaten.

De risico-overdracht, die op aandrang van de Eerste Kamer in de Ongevallenwet gebracht is, bedoelde uitsluitend den werkgevers de keus te laten in de wijze waarop de onkosten der verzekering gedekt zouden worden. Invloed op de toekenning der schadeloosstelling werd afgewezen. Die taak naar strenge rechtvaardigheid te vervullen was uitsluitend aan de Rijksbank toebedeeld. Hoever dat gelukte bleek uit de voorgaande beschouwing. Dat den werkgevers, die uitsluitend de onkosten zouden te betalen hebben, een weg gelaten werd om te beproeven het goedkoper te doen dan door premie betaling aan de centrale instelling, was op zichzelf geen onbillijke maatregel. Echter buitengewoon onpractisch en regelrecht ingaande tegen het beginsel eener verzekering. Deze bedoelt toch regelmaat en vastheid te brengen in de uitgaven voor zeer wisselvallig nadeel. En bereikt wordt zoo'n resultaat te beter naarmate bijeenvoeging van een grooter aantal dier wisselvallige nadeelen den regel die er toch altijd in schuilt, doet uitkomen.

Vrij risico is in ongevallen-verzekering alleen voor zeer groote ondernemingen mogelijk. Risico-overdracht aan de werkgevers toestaan beteekende — wat ieder bij het tot stand komen der Ongevallenwet kon voorzien — dat de ondernemers aangespoord werden naast de ambtenaarsorganisatie van den staat — een vrije organisatie op te bouwen voor het zelfde doel. Strijd tusschen staatsregeling en particulier initiatief, geen samenwerking van beide lag in 't vooruitzicht. Die strijd is dan ook volop ontstaan, en heeft nog meer de verwachting gewekt dat de een of de ander moet verdwijnen.

Uitbreiding van 't particulier initiatief vragen vooral met aandrang de werkgevers. En zij gronden hun eisch op de groote fouten der Rijksverzekeringsbank vooral blijkende uit het tekort van vier millioen, eenerzijds; op het finantieel succes en den grooten aanhang onder werkgevers hunner vrije organisatie anderzijds.

Waar de wettelijke taak van 't particulier iniatief een uit-

sluitend finantieele was, moet dus ook vooral uit de geldelijke uitkomsten blijken of de Rijksverzekeringsbank dan wel het particulier initiatief den strijd behoort te winnen. Is nu het tekort van 4 millioen, dat de Rijksverzekeringsbank na 5 jaar werk te boeken had, terwijl verscheidene werkgevers in de particuliere organisatie aanzienlijk minder betaalden dan de wettelijk vastgestelde premie, 1) een overtuigend bewijs? Oppervlakkig gezien stellig wel. Doch het groote belang der beslissing eischt meer dan zoo'n oppervlakkig oordeel.

In de eerste plaats dient de vraag gesteld te worden, of de partijen die den strijd voerden in gelijke positie tegenover elkaar stonden. Waren er oorzaken onafhankelijk van de geschiktheid hetzij der staatsambtenaren of van 't particulier initiatief, die het bereikte resultaat beheerschen? En zal in een volgende periode van vijf jaren het verschijnsel zich herhalen, dan wel in 't omgekeerde omslaan? Op deze vragen is een duidelijk antwoord te geven, dank zij de Wetenschappelijke Balans op 31 Dec. 1907, die aan 't eind van 't jaar 1908 gepubliceerd is. Vooraf dient echter zoo kort mogelijk uiteengezet te worden hoe de finantieele verhouding tusschen de Rijksverzekeringbank en de particuliere organisatie's is geregeld. Door de Staatsinstelling wordt voor elke onderneming vastgesteld een premie geldende over het totaal uitbetaalde loon. 2) Deze premie is het resultaat eener wiskunstige berekening door deskundigen gemaakt. Door betaling dezer premie heeft de werkgever aan zijn verplichting voldaan. Wanneer hij echter die premie niet wenscht te betalen, moeten de onkosten voortvloeiende uit ongevallen in zijne onderneming door hem — of een door hem aangewezen organisatie — aan de Rijksverzekeringsbank vergoed worden. 3) Bovendien moet hij een aandeel in de administratiekosten bijdragen, dat bij Koninklijk Besluit was

---

1) Het bedrag van dat finantieel voordeel is $\frac{1}{4}$ tot $\frac{1}{2}$ van het premiebedrag geweest, echter verminderd met de onkosten der eigen vrije organisatie, die niet bekend zijn.

2) Voor ondernemingen met risico-overdracht is dit het gemiddelde percentage der gevarensklasse, waartoe zij behooren; voor de overigen wordt dit binnen de grenzen van een maximum en minimum in de gevarensklasse naar omstandigheden vastgesteld.

3) Bij toegekende invaliditeitsrenten in kapitaalvorm.

vastgesteld op $\frac{2}{3}$ van het bij de premie berekend bedrag voor werkgevers die de risico niet overdroegen. 1)

Door deze regeling stond het dus aan werkgevers vrij om onderling de methode van het omslaan der onkosten toe te passen, terwijl de Rijksverzekeringsbank het premiestelsel moest gebruiken. Dit stelde de particuliere organisatie's te beter in staat om op grond der berekeningen van de Rijksverzekeringsbank zelve nut te trekken uit een andere vrijheid, n.l. het uitkiezen van gunstige risico's en het weren van ongunstige. De staatsinstelling kon geen enkele onderneming weigeren, of aanslaan tegen een premie aanzienlijk hooger dan bij koninklijk Besluit was vastgelegd. En deze ongelijkheid van positie in den concurrentiestrijd werd van te grooter invloed toen bleek dat de risico-overdracht den stoot gaf tot een onverwacht uitgebreide particuliere organisatie.

In plaats van uitzondering op den regel, overtrof de particuliere organisatie verre de Rijksverzekeringsbank. Het verzekerde loonbedrag toch bedroeg in ronde cijfers in 1903, 72 miljoen aan de staatsinstelling en 153 miljoen bij particuliere organisatie, welke cijfers in 1907 waren: 84 miljoen en 200 miljoen. Dat het particulier initatief een ijverige en uitgebreide propaganda kon voeren om tot aansluiting bij de organisatie's over te halen en vrij was iedere onderneming met extra veel ongevallen zonder meer uit te sluiten, terwijl de Rijksverzekeringsbank een gereserveerde en door de contrôle op loonlijsten zelfs een afstootende houding moest aannemen, verbeterd de ongelijkheid der positie niet. Inderdaad bewijst de Wetenschappelijke balans hoe van 't uitkiezen der gunstige risico's een ruim en goed overlegd gebruik gemaakt is.

Welke zijn nu de omstandigheden geweest die veroorzaakten dat de particuliere organisatie's een overschot konden boeken van de werkelijk betaalde vergoedingen aan de Rijksverze-

---

1) Dat de werkgevers met risico-overdracht $\frac{1}{3}$ minder administratiekosten betaalden dan de anderen was gegrond op de overweging, dat voor huu niet, voor de anderen wel een kostbare controle op de loonlijsten zou moeten geschieden. Waar die controle niet is geschied, en de ongevallen bij risico-overdracht extra onkosten van administratie meebrachten heeft deze eenvoudige Koninklijke beslissing voor de risico-overdracht een voordeel van 1, 2 miljoen, voor de Rijksbank een even groot nadeel gebracht. Een dure bestuursfout dus.

keringsbank op het anders verschuldigde premie bedrag 1) terwijl de Rijksverzekeringsbank reeds na het eerste jaar met een gunstige finantieele uitkomst, over 5 jaren het tekort zag aangroeien tot vier millioen ruim?

De wiskundige adviseur der staatsinstelling heeft dit volledig uitgedijferd. Drie oorzaken zijn daarvoor te noemen, en wel 1°. de regeling van de betaling der administratie-kosten, die een verlies van *f* 1.337.000 bracht, 2°. verlies op de berekende premiën à *f* 2.520.000 en 3°. rentederving à *f* 325.000.

De administratiekosten hebben verre de raming overtroffen, en in 't bijzonder die voor ongevallen bij ondernemers met eigen risico, n.l. met *f* 1.200.000 van totaal *f* 1.337.000. De oorzaak hiervan ligt niet in 't beheer, maar in de foutieve opzet. Want ware de regeling goed geweest, zoo zou de opdrijving der administratiekosten, zij 't ook dat deze veroorzaakt werd door de slechte en bureaukratische organisatie der Rijksverzekeringsbank, toch niet tot een te kort hebben geleid. Er bleef dan alleen over een klacht over de „dure bureaucratie”, waarover later.

De tweede schadepost is in hoofdzaak ontstaan door een te lage premieberekening voor een enkele bedrijfstak n.l. het laden en lossen van schepen. Ondanks het uitkiezen der gunstige risico's door de particuliere organisatie's, bleken de betaalde premiën voor de bij de Bank overgebleven ongunstige risico's op een klein bedrag na de onkosten te dekken, indien het éene ongunstige bedrijf met een tekort van *f* 2.512.000 wordt uitgezonderd.

Over de redenen waarom het laden en lossen van schepen zoo fataal werd voor de finantiën der Rijksverzekeringsbank is reeds veel geschreven. De slechte arbeidsverhoudingen in de Rotterdamsche haven; fraude en geknoei met de loonlijsten, en een te laag berekende gevaarlijkheid zullen hebben samengewerkt.

Ook het renteverlies berust op gebreken in de regeling en is niet van overwegend belang. Wanneer de fouten in de

---

1) In percenten uitgedrukt wisselt dat overschot voor een 8-tal organisatie's af van 6.7 tot 50.9 0/0. Voor een enkele heeft dit in een jaar weleens een tekort van 12.8 0/0 bedragen, dat dan door het opzeggen van ongunstige risico's in een volgend jaar weer in een surplus omsloeg.

wettelijke verhoudingen hersteld zullen zijn — wat reeds gedeeltelijk is geschied — en de tarieven op den grondslag eener nauwkeurige door de Rijksverzekeringsbank opgemaakte statistiek zullen zijn herzien, wordt èn de positie der Rijksinstelling tegenover het particulier initiatief sterker, èn zijn bovendien de oorzaken van 't verlies weggenomen.

Met recht mag dan ook worden verwacht dat een volgende 5 jarige periode — in het geval de concurrentiestrijd gehandhaafd zou blijven, — een geheel andere finantieele uitkomst zal doen zien..

Een nauwkeurige analyse leidt dus tot juist het omgekeerde oordeel dan dat wat oppervlakkig wordt gevormd.

Conclusie over de werking der Ongevallenwet.

Wordt uitsluitend op de finantieele zijde der kwestie gelet, binnen het kader der tegenwoordige wettelijke regeling, dan is de keuze tusschen Rijksverzekeringsbank en particuliere organisatie's niet moeilijk. De risico-overdracht was een gevaarlijke en een dure proef. Gevaarlijk omdat een strijd opgewekt werd, die niets goeds en zeer veel kwaads kon brengen.

De Rijksinstelling was niet alleen concurrent, maar tevens controleur van de vrij georganiseerde werkgevers. Die tweeslachtigheid moest aanleiding geven tot een zwakke contrôle, die toch niet verhoeden kon een — ook in politieken invloed groeiende — kracht van tegenwerking op te wekken. De verwachting van samenwerking moest een illusie blijken. En duur was de proef, omdat de eerste jaren van het premiestelsel tegenvallers konden brengen en gebracht hebben, die de Staat voor zijn rekening zou hebben te nemen. Waar toch de particuliere organisatie bij normale finantieele regeling blijkens de uitvoerige becijfering, het onderspit zal moeten delven 1), ware het een besparing van nationale energie de risico-overdracht op te heffen.

Is daarmede echter de ervaring omtrent de werking der

---

1) Juist daarom wordt op 't oogenblik door de werkgevers een groote politieke energie ontwikkeld, om nu nog onder den indruk der eerste vijfjarige periode, voor de vrije organisatie meer wettelijke macht te veroveren.

Ongevallenwet uitgeput? Moet de keuze persé gaan tusschen de enkele centrale ambtenaars-organisatie of de risico-vereenigingen? Het is al te duidelijk dat dit niet het geval is.

Strijd en concurrentie mogen voor de sociale verzekering nog zoo verderfelijk zijn, en om beëindiging roepen, daarmee mag nog niet aan een der concurrenten het ongewijzigd voortbestaan zijn verzekerd. Na afloop van de proef komt voor den wetgever weer dezelfde aanvankelijke taak terug, om de ongevallenverzekering te organiseeren, een taak na 7 jaar ongemeen veel zwaarder omdat die te vervullen is onder de aanvechting van twee heftig over alle details strijdende partijen, en er rekening gehouden moet worden met het bestaan van twee uitgebreide organisatie's. Voor wie het onderwerp zorgvuldig bestudeert is het vrij gemakkelijk zich aan de strijdpolitek te onttrekken door n.l. eenvoudig te letten op de maatschappelijke taak die in de verzekering te vervullen is en alle z.g. „technische fouten” der Ongevallenwet buiten de bespreking te houden. Maar de bestaande organisatie's kunnen niet genegeerd worden. Deze zooveel mogelijk bij een hervorming te behouden en een doelmatige taak te geven, wordt door practisch politieke zoowel als door organisatorische overwegingen geboden. De weg voor de verdere beschouwing is dus aangewezen. Allereerst dient nagegaan hoe de taak der ongevallenverzekering in verband gedacht met andere sociale verzekeringen op de eenvoudigste en beste wijze kan geschieden. Daarna is te overwegen welke elementen uit de beide tegenwoordige organisatie's daarvoor zich het geschiktst leenen.

De taak der ongevallenverzekering.

Te scheiden is allereerst het toekennen en verdeelen der schadeloosstellingen van het opbrengen der middelen, zooals reeds bij het bespreken van de werking der ongevallenwet is geschied. Na die bespreking is het ook duidelijk dat de regeling waarborgen moet bevatten *tegen* misbruiken van arbeiders, werkgevers en behandelende geneeskundigen maar tevens *voor* de rechten der getroffen en. Dit kan op de eenvoudigste en meest afdoende wijze automatisch geschieden, d. w. z. door het optedragen aan de belanghebbenden en ter plaatse, dus niet bureaukratisch gecentraliseerd en door ambtenaren.

Het plaatselijk ziekenfonds 1) bestuurd door een commissie waarin arbeiders-vertegenwoordigers de meerderheid, doch waarin ook werkgevers en geneeskundigen zitting hebben is daarvoor aangewezen. Dat fonds werkt door ambtenaren, — administratieve, geneeskundige en zoo noodig technische, volgens het beeld, daarvan in een vorige studie ontworpen. Daarmede wordt allereerst de noodzakelijke scheiding gemaakt tusschen den behandelenden arts 2) en den geneeskundige die een oordeel afgeeft. De arts-ambtenaar beslist 1°. of eenig letsel tot ongevallen-schadevergoeding aanleiding geeft, 2°. wanneer de uitkeering moet ophouden, 3°. of er een invaliditeitsrente wordt toegekend, een en ander onder direct toezicht van het bestuur der belanghebbenden, dat uiteraard een college van beroep in eerste instantie vormt. Deze organisatie is eenvoudig, doeltreffend en waarborgt tegelijkertijd een hechte aaneensluiting met ziekte- en invaliditeitsverzekering. Van zelfsprekend moet boven de plaatselijke organisatie een orgaan van toezicht en beroep zich opbouwen voor contrôle eener juiste naleving der wet. Het opbrengen der middelen eener goede ongevallenverzekering moet berusten op de volgende grondregelen: 1°. de werkgever betaalt de onkosten, 2°. de uitgaven voor invaliditeitsrenten moeten door kapitaal gedekt zijn, 3°. de te betalen onkosten moeten een prikkel zijn ter voorkoming of beperking van ongevallen.

De kapitaaldekking sluit voor de groote massa der werkgevers het premiestelsel in. Voor beide is noodig dat door een algemeene nationale instelling het beheer naar streng wetenschappelijke regelen wordt gevoerd. Mag nu toch bij uitzondering de methode van omslag der onkosten toegelaten worden? Algeheele vrijheid geeft zooals de ervaring leerde aanleiding om voor de laatste methode gunstige risico's bijeen te zoeken en daarmee tot voortdurende verwarring en strijd. Wanneer echter het premie-tarief op eenigszins langere ervaring

---

1) Dit fonds zou wellicht op den duur beter den naam van plaatselijk verzekeringsfonds verdienen.

2) De practiseerende geneesheer moet en op de betaling zijner diensten, en op de belangen van zijn patient letten. De theoretische eisch dat hij daarboven het algemeen belang zal stellen, is even onbillijk als onpractisch.

berust, en niet te zeer gebonden is tusschen enge grenzen van afwijking voor bijzonder gevaarlijk gebleken ondernemingen, is het theoretisch en practisch te verkiezen en vervalt het finantieele voordeel van de omslag-methode. Er blijft echter het voordeel van te prikkelen tot veiligheidsmaatregelen, waarbij kan komen de mogelijkheid eener vereenvoudigde administratie. Aan de plaatselijke ziekenfondsen kan veilig de vrijheid gelaten worden om voor ongevallen met tijdelijke uitkeering, waarvoor geen kapitaaldekking vereischt wordt, hetzij het premiestelsel te volgen dan wel de omslagmethode toetepassen. 1) In het eerste geval dat zich b.v. zal voor kunnen doen in streken of plaatsen met weinig ongevallenkans draagt het ziekenfonds een premie — geind van de werkgevers — aan de centrale instelling af, die op te komen heeft voor de werkelijke onkosten. In het tweede geval b.v. voor sterk industriele steden, is de geheele ongevallen verzekering voor de tijdelijke uitkeeringen in eigen beheer van het ziekenfonds dat met de werkgevers de onkosten verrekent.

Verder zou voor de rente-uitkeeringen aan een geheele industrietak de vrijheid gelaten kunnen worden om de omslagmethode inplaats van het premiestelsel toetepassen. Zelfs ware het wellicht goed in eenige bedrijfstak die bij het premiestelsel bijzondere moeilijkheden oplevert de verplichting tot toepassing der omslagmethode op te leggen. Geeischt zou dan echter moeten worden dat die industrie-tak geen onderneming uitsluit, en omgekeerd geen onderneming zelfstandig vrij blijft in de keuze.

1) De gemakkelijke methode om alle kleine ongevallen niet alleen naar het *fonds* maar naar de *ziekteverzekering* te verwijzen — die blijkens de regeeringsmededeeling in de Eerste Kamer ook door minister Talma wordt voorgestaan — is een poging om de werkgevers te ontslaan van en de arbeiders zelve te belasten met onkosten die op het bedrijf behooren te drukken. De „verrekening” toch van die onkosten tusschen fonds en werkgevers is te eenvoudig dan dat deze met een algemeene formule de finantieele verhoudingen der ziekteverzekering zou behoeven te bederven. Er kan slechts een politieke grond voor bestaan om de werkgevers te verzoenen met nieuwe lasten der ziekteverzekering, door hen van oude lasten der ongevallenverzekering te ontheffen, doch de wetgever mag niet door dergelijke ongezonde politiek bederf en verwarring brengen in de grondslagen der arbeidersverzekering, d. i. in het rechtmatig geformuleerde evenwicht tusschen de bijdragen van werkgevers en arbeiders in de onkosten.

De organisatie der werkgevers van zoo'n industrie-tak — al dan niet naar bepaalde landstreken onderverdeeld — zou door het dragen van eigen risico tot taak hebben om de ernstige ongevallen te beperken of te voorkomen. Hoewel slechts in algemeene en onuitgewerkte trekken is aldus een organisatie geschetst, die met hulp der belanghebbenden op eenvoudige en doelmatige wijze de ongevallen-verzekering zou kunnen uitvoeren, en het tot stand komen van andere verzekeringen vergemakkelijken, met name die voor den landbouw en de zeevisserij, alsmede een ziekte- en invaliditeitsverzekering.

De bestaande organisaties.

Alvorens nategaan hoe de bestaande organisatie's door hervorming zich kunnen aanpassen aan het geschetste systeem, dienen zij aan een kritisch onderzoek te worden onderworpen. Allereerst de Rijksverzekeringsbank. Het werk aan de Amsterdamsche instelling verricht, voor wat betreft het finantieel beheer, statistische analyse der werking van het premiestelsel, en het waarborgen der renteuitkeeringen in de toekomst is door de streng wetenschappelijke leiding van groote waarde. De jaarverslagen, statistieken en de Wetenschappelijke Balans toonen op overtuigende wijze aan dat een enkele centrale Rijksinstelling voorzien van uitstekende krachten onmisbaar is voor de wiskundige, statistische en administratieve contrôle, alsmede voor het beheer der fondsen. Maar deze zelfde centrale moet nu ook overal in het land handelend en controleerend optreden. Een groote hulp zijn daarvoor wel de postkantoren, doch slechts een halve hulp. Want de postambtenaren kunnen onmogelijk inlichtingen over de wetswerking geven en die controleeren of bevorderen. En toch is een onmiddellijk contact tusschen de werkgevers of arbeiders met de verzekeringsinstelling noodig, wat bleek uit de tallooze informaliteiten, uit hoopen paparassen in de Amsterdamsche bureau's met veel moeite op te visschen, die te nietig bleken om daarvoor in rechten straf te vorderen en toch den goeden gang van zaken vertragen en hinderen. Voor het herstellen der informaliteiten moeten de agenten der Bank optreden. Daarvan waren er op 1 Jan. 1908 69, die bijgestaan werden door 519 assistenten.

Dat corps ambtenaren is op de vreemdste wijze gerecruteerd, 1) en de assistenten — bijbaantjes — schijnen al zeer weinig diensten te presteeren. Zij zijn als 't ware boodschappers van de Bank, doch met uiterst beperkte zelfstandigheid. Hun voornaamste taak is het onderzoek van aangegeven ongevallen. En rekent men dat er 70.000 ongevallen per jaar voorkomen, dan heeft elke agent er minstens 1000 per jaar voor zijne rekening, zoodat al het andere door hen te verrichten werk daarbij ter loops moet geschieden en niet naar een degelijk plan. Is dat werkopslopend onderzoek wel zoo dringend noodig? Het brengt bovendien zeer groote administratiekosten mede, n.l. 2,55⁰/₀ van de netto belasting. Wanneer de arts die de verklaring geeft of een ongeval schadeloosstelling vereischt, en dan elke week weer bericht of deze moet voortduren, ambtenaar was en tevens het onderzoek instelde, zooals b.v. in Engeland geschiedt, zou de regeling beter en veel minder kostbaar zijn.

Een nuttiger corps reizende ambtenaren vormen de 12 controleerende geneeskundigen, die echter een veel te zware taak vinden in het op de vingers zien van de behandelende artsen maar onmogelijk voor de vele kleine ongevallen de grens van de verzekeringsrechten kunnende vaststellen, zich tot invalideitsrenten in hoofdzaak beperken.

De regelende en controleerende taak overal in het land is onmogelijk centraal te vervullen dan door de toch reeds veel te dure administratiekosten 2) nog meer op te voeren. Het meest treft het ontbreken eener controle op de loonlijsten die aanleiding moest geven tot knoeien. Is het daarom noodig de toch niet te controleeren regeling der loonlijsten te laten vallen? Daarmede ware aan de werkgevers veel administratieve omslag bespaard, en zou ook de administratie van de Bank vereenvoudigen. Toch ware het onjuist. De verplichting tot een zorgvuldige boekhouding der loonen heeft voor de

---

1) Merkwaardig is dat minister Talma over die agenten een inspecteur wilde aanstellen, en ter verdediging van dat plan vage ongunstige mededeelingen deed over het optreden van enkele dezer ambtenaren.

2) Deze administratiekosten, ofschoon voor een onvoldoende controle, hebben de schatting bijna dubbel overtroffen, een schatting gebaseerd op de onkosten der Oostenrijksche verzekering.

sociale verzekering en ook voor de ontwikkeling der arbeids-wetgeving een groote waarde. Nu die eenmaal ingevoerd is, moet er een nuttig gebruik van gemaakt worden. En wel door de last voor den werkgever te verminderen, n.l. vrijheid te geven die boekhouding te voeren naar de eischen van het bedrijf, maar te verscherpen de controle. Inzage der loonboeken aan den controleerenden ambtenaar gevolgd door scherpe vervolging en straf bij bedrog naast zelfstandige opgave van het jaarlijksch loonbedrag of het gemiddeld weekloon van eenig werkman door den werkgever, zou in de praktijk minstens even goede resultaten opleveren als de tegenwoordige regeling, vooral wanneer de controle mede uitgeoefend werd onder leiding van een college belanghebbenden.

Zal een decentralisatie der Rijksverzekeringbank in b.v. 9 districten, voldoende verbetering brengen? Slechts zeer weinig, zoolang de hoofdfouten — vrije en regelooze vaststelling van een ongeval, en gebrek aan medewerking en toezicht der belanghebbenden onverbeterd blijven.

De particuliere organisatie der werkgevers is gesplitst in een gtal risico-dragende vereenigingen en 16 werkgevers die eigen risico dragen. Als organisatie der werkgevers kunnen er eigenlijk slechts 3 gelden, de overige 6 zijn verzekeringsmaatschappijen die winst beöogen, doch op den duur dit gebied hunner werkkring moeten opgeven. Particulier winstbejag behoort in de sociale verzekering te verdwijnen. En de eigen risico-dragers hebben geen bijzondere organisatie opgebouwd, die voor uitbreiding van hun taak geschikt is. De aannemers- en de schilderspatroonsvereenigingen hebben 2 betrekkelijk eenvoudige vereenigingen uit een enkele bedrijfstak gerecruiteerd.

En naar het systeem van de werkgevers in een enkele bedrijfstak of uit een industrieele streek te vereenigen is ook de Centrale-Werkgevers Risicobank ingericht met ongeveer 32 ondergroepen, die elk een eigen bestuur hebben uit de aangesloten ondernemers. In deze meest principieele uitgebreide en strijdvaardige uiting van het particulier initiatief is in groote trekken de organisatie ontworpen, die de taak der Rijksverzekeringbank zou moeten overnemen, wanneer de voorstanders

van 't particulier initiatief hun wensch vervuld zagen. Tot nu toe is de inrichting gespist op beperking van ongevallen en selectie van gunstige risico's. 1) Door vele belanghebbenden in het bestuur te betrekken, en door decentralisatie in een 7-tal bijkantoren is voor dat doel een krachtig onderling verband en voortdurend contact verkregen. De strijd tegen een te groote uitbreiding der kleine ongevallen heeft aan de organisatie zeer sterk het karakter gegeven van een vereeniging ter verdediging der finantieele belangen van de ondernemers, op realistischen grondslag. Mocht de enkele werkgever ten opzichte van het directe belang van een zijner arbeiders uit medegevoel minder scherp zijn houding bepalen; in de vereeniging wordt door het gezamenlijk werkgeversbelang die houding buiten bekendheid met den enkelen arbeider, zonder reserve vastgesteld. Tenzij dat scherp uitgesproken karakter weggenomen werd, maakt dit de vrije organisatie ongeschikt voor een sociale taak, en alleen ingericht voor het bewaken van 't finantieel ondernemersbelang. Maar de voortdurende verscherping van den strijd tusschen werkgevers-organisatie en arbeiders, kan niet doen verwachten dat het karakter zou veranderen. Aan de vrije organisatie's overtelaten om schadeloosstellingen te bepalen en te betalen zou noodzakelijk meebrengen dat de ongevallenuitkeering alleen in ernstige omstandigheden geschiedde, dat niet een onpartijdig arts doch de werkgever aangaf of een arbeider die letsel en dus pijn heeft en aan gevaar voor erger bloot staat, mag voortwerken. Wat de vrije organisatie tot nu toe deed voor het voorkomen van ongevallen door veiligheidsmaatregelen was onbeteekenend. Voor dat doel waakt de Veiligheidswet en is de arbeidsinspectie werkzaam.

Vergeleken bij de activiteit der Duitsche Berufsgenossenschaften met hun leger speciaal beambten voor veiligheidsmaatregelen, maakt de Nederlandsche werkgeversvereeniging nog een pover figuur. Erkend moet echter worden dat met die taak een begin gemaakt is, al mag de technische beambte slechts adviseur spelen zonder te kunnen dwingen.

1) Een enkel ongunstig risico, — de katoenweverij — is niet uitgestooten, waarschijnlijk omdat deze grootindustrie door overtegaan naar de Rijksverzekeringsbank de kansen van het particulier initiatief niet wilde verminderen.

De kracht der vrije organisatie lag voornamelijk in de dikwijls juiste kritiek op de Rijksinstelling, die echter ook voor een zeer groot deel een partijdige en onbillijke kritiek is geweest. Dat b.v. het zeer groote aantal kleine ongevallen de verzekering zoo duur gemaakt heeft, en dat het tekort te wijten is aan de tractementen der bureaucratie, beide zeer gangbare praatjes, is met cijfers als overdreven aan te toonen. De verzekering is vooral duur door de sociaal zeer goede regeling der invaliditeitsrenten.

De centrale bureaucratistische instelling is door fouten van den wetgever en de regeering — n.l. in Koninklijke Besluiten — onmachtig geweest het tekort te voorkomen. En al is een hervorming onvermijdelijk, zoo moet niet de vrije organisatie aanspraak maken op betere vervulling van de verzekeringstaak. Tegen haar eischen moet in 't belang der sociale verzekering krachtig worden opgekomen, maar dit kan slechts door de fouten der staatsinstelling te verbeteren en tevens door de belanghebbenden — niet alleen de betalende werkgevers — mede te betrekken in een doelmatige uitvoering.

Hervorming der ongevallen verzekering.

De beste grondslag voor een hervorming der ongevallenverzekering ware te leggen door het spoedig organiseeren van plaatselijke verzekeringsfondsen, die tegelijk de invoering der ziekteverzekering konden bespoedigen. Dit is minder een wetgevend werk in Den Haag dan een werkelijk organiseerend werk overal in het land. 1) Bij de plaatselijke commissie's die de Ongevallenwet als grootendeels doode organen schiep kon worden aangesloten, doch de bestaande goed werkende ziekenfondsen zouden vertegenwoordiging erin moeten verkrijgen. Aan elk fonds zou een attesten-arts als ambtenaar verbonden moeten zijn terwijl de agenten der Rijksverzekeringsbank daarin de staatsinstelling kunnen vertegenwoordigen.

De besturen dezer fondsen zouden geleidelijk in democratischen zin en naar regelen van vertegenwoordiging der belanghebbenden vernieuwd moeten worden, om na eenigen tijd een zelfstandige rol te gaan vervullen. Aan hen ware het

---

1) Verwezen kan worden naar het opstel Ziekteverzekering.

toestaan eener tijdelijke schadeloosstelling op te dragen, aanvankelijk vastgesteld door den ambtenaar-directeur en nader goedgekeurd door het bestuur. Zij zouden eveneens aan de Rijksverzekeringsbank het voorstel moeten doen voor blijvende renten.

Ook het innen en controleeren der premiën zou taak van het plaatselijk fonds moeten zijn, om òf een deel dier gelden te beheeren en voor uitkeeringen te gebruiken, dan wel alles aan de Rijksverzekeringsbank overtemaken, die dan gelden voor de schadeloosstellingen beschikbaar had te stellen.

Het beheer van 't kapitaal noodig voor de renten zou steeds door den centrale instelling moeten geschieden. Een dergelijke inrichting zou het mogelijk maken om voor kleine ongevallen aan het plaatselijk fonds de methode van omslag der onkosten toetestaan, indien het bestuur dat wenschte. Voorts zouden bepaalde bedrijfstakken of industriegroepen in eenige streek zich mogen organiseeren als een risico-drager, die zonder premiebetaling voor de ongevallen met invaliditeit, de methode van omslaan der door de Rijksverzekeringsbank betaalde schadeloosstellingen, mocht toepassen. De bestaande risicovereenigingen konden op die wijze hun taak voortzetten, en hunne centrale belasten met de finantieele verrekening, doch verplicht worden alle tot hun groep of industrietak behorende ondernemingen te bevatten.

De Rijksverzekeringsbank zou een administratieve en ambulante controle over de plaatselijke fondsen uitoefenen.

De hervorming aldus geschetst is zeer ingrijpend, want de zuivere ambtenaarsinstelling wordt er door omgezet in een organisatie die beslissingen rakende de belangen van ondernemers en arbeiders in hun eigen handen legt, en van hen ook de controle vergt.

Niet echter door deskundige ambtenaren te vervangen door ondeskundige en liefhebberende particulieren. Want de ambtenaren blijven, doch gedecentraliseerd onder leiding der besturen van belanghebbenden, een leiding die niet willekeurig doch naar de regelen der wet geschieden moet, maar zich zooveel mogelijk aanpast aan de werkelijke verhoudingen.

Daarom worden de bestaande organisatie's niet afgeschaft. De Rijksverzekeringsbank blijft op kleiner schaal, en daarom

geschikt ook voor de ziekte- en invaliditeitsverzekering, het opperste beheer en de leiding gevende contrôle op zich te nemen.

Een groot deel der beambten kan in de plaatselijke verzekeringsfondsen een administratieve taak vinden, in de eerste plaats de agenten en een deel der controleerende geneeskundigen.

Ten slotte zullen ook de vrij-risico-organisatie's het belang der ondernemers kunnen blijven behartigen en wel — zullen zij bestaans grond behouden — in een lijn die ook den arbeiders ten goede moet komen, doordat zij ongevallen zullen weten te verhoeden. Het voornaamste voordeel der geschetste hervorming ligt echter in het aansluiten bij een goede ziekte- en invaliditeitsverzekering. Het plaatselijk verzekeringsfonds, dat die zal uitvoeren, vindt daarin een taak, die het in elke gemeente of streek zal maken tot een der belangrijkste factoren van het maatschappelijk bestaan. Daarin ligt de waarborg dat het besturend college door de belanghebbenden met uitersten zorg zal worden gekozen en dat ook de plaatselijke ambtenaren voortdurende aanraking met alle belangen zullen onderhouden.

Geen willekeurig ontworpen plan, maar de hoofdlijnen van een ongevallenverzekering, zooals die noodzakelijk is afgeleid uit de opgedane ervaring en uit de eischen van het maatschappelijk karakter der sociale verzekering, moest het resultaat dezer studie zijn. Detail bespreking kon niet anders dan de loop dier hoofdlijnen verwarren.

En hetzelfde geldt voor het ingaan op de zeer uitgebreide litteratuur over het onderwerp, die nog dagelijks aangroeit. Het doel onzer beschouwing was om de discussie over de ongevallenwet in de wezenlijke hoofdzaken te resumeeren doch tegelijk systematisch te betrekken in het groote plan der sociale verzekering. Want het gevaar van de kritiek op de ongevallenwet, gepaard aan tegenstand tegen een ouderdomsverzekering — waarover een volgend opstel zal handelen — ligt vooral hierin dat zeer gerechtvaardigde opmerkingen geeneraliseerd worden tot de verwerping van een krachtig georganiseerde sociale verzekering. De leuzen van het laten varen van het „Duitsche stelsel” en der „Dwangverzekering” winnen

veld door zeer oppervlakkige besprekingen, zoowel in conservatieve kringen, wat begrijpelijk is — alsook bij hervormingsgezinden.

Daardoor wordt echter vergeten van hoe'n groote, de samenleving ook voor de toekomst organiseerende, beteekenis de Duitsche en Oostenrijksche sociale verzekering zijn geweest en binnen kort na reorganisatie nog in meerdere mate zullen worden.

De sociale verzekering is in staat om verspreide krachten samentevoeegen tot een macht, die voor het welzijn en vooral ook voor de gezondheid der arbeiders daden kan verrichten, die door ongeorganiseerde pogingen onbereikbaar zijn.

Tijdelijke onmacht van den Nederlandschen wetgever om een organiseerend werk van nationaal belang tegen allerlei weerstanden in uit te voeren, mag nimmer reden zijn om met het mindere genoegen te nemen.

In het licht dat de sociale verzekering naar de toekomst werpt, maar tegelijk met het stellig voornemen te zoeken naar een zoo sterk en breed mogelijken grondslag in onze nationale samenleving is deze studie uitgevoerd.

Tot het bevorderen van deze opvatting moge zij hopelijk bijdragen.

GEDICHTEN

DOOR

P. N. VAN EYCK.

ODE AAN HET LAND

Ottreden aan het vol gewoel,
Dat hol en leeg en zonder doel
    Zich keert langs straat en grachten,
Heb ik mij weer naar 't land gewend
En daar opnieuw den vaan gekend
    Van al dat ijdel trachten.

O Stad, die in uw steenen boord
Zoo vaak mijn lachen hebt gehoord,
    Mijn drukke en luide spreken,
Maar niet éénmaal de tranen zag,
Die meenge veeldoorlachen dag
    Deed uit mijn oogen breken,

In 't zwart van den verlangden nacht
Ligt gij daar vóór mij, stil en zacht
    Van vele gele lampen,
Ver achter 't zwijgen van de wei,
Aan de effen-schijnige overzij
    Van grauwe dauwedampen.

En nu die dreunend-luide stem
Van wagen, klok, en mensch, en trem
Dan eindelijk kwam te zijgen
Tot dit gedempt, verward gedruisch,
Dat, krimpens naar een zwak geruisch,
Al nader gaat aan 't zwijgen,

Nu heel die moegevolgde dwang
Van met gepraat, gelach, gezang
En valsche vroolijkheden,
Mijn leed te maskren voor de spot,
Op 't klaar en tinkel-rein gebod
Der waarheid is vergleden,

Nu, in de stilte, die daar rijst
Van 't land, dat in zijn nachtdroom peist,
Naar mijn verworven stilte,
Wijl 'k roerloos in dit zwijgen sta
En 't wazig deinen gadesla
Der zegen-zilvren kilte,

Nu vloeit mij 't zeker weten in
Hoe veel begeerlijker gewin
Dan uw schoon mij bereiden
De schroomend-bleeke eenvoudigheid
Der schemerdauw en 't ver en wijd
Zich spreiden van de weiden.

Want zeker is de wissling schoon
Van breed paleis en kerk en woon
En 't weemlen der gelaten,
Die hel en teer en scherp en zacht,

Veranderend naar dag en nacht
Zich uitleeft in de straten,

En zeker brengt gij altijd vreugd
Aan 't gretig dorsten, dat verheugd
Uit gansch uw grillig lijnen,
Zijn wild-genoten zwijmel zuigt
En licht-bedronken liedren juicht
Ten dankzang voor uw schijnen,

Maar hoe doorgloed uw rijkdom zij,
Hij draagt niet tot de vreugde bij
Van 't bevend zieleleven,
Dat nooit in de ijdele schamplichtdans
Van vlug-vervloten wisselglans
Zijn oogen heeft geheven.

Wat bleef u over, zoo de gloed
Die U nu heerlijk bloeien doet
Niet meer zijn kroon ontvouwde?
Een klacht om uw ontmomde naakt,
Die U, aan de eenge praal geraakt,
In de armoe wreed omrouwde;

Een bittere vraag: hebt gij dan geen,
Geen vreugd te geven dan alleen
Wat lichten die verwelken?
En 't zwijgen onzer diepe ziel,
Daar niet één volle druppel viel
In haar gereede kelken. —

Nu sta 'k hier aan den rand van 't duin,
Hoog op den windomstreelden kruin,

Die mij aan de eene zijde
De wazigheid van 't heuvelland
Doet zien, en laag ter andre kant,
De zachtbeglansde weide;

Wijl aan de kim door 't bleek gezicht
Der stad in 't zwakke lampenlicht
't Herkenbaar beeld blijft toeven,
Aan welks verarmden, leegen schijn,
Mijn land, ik ùw volkomen-zijn
Te zoeter kan doorproeven.

En stil, van waar het boschje rust
Komt naar mijn ooren het gerust
Zing-murmelen der blaren, —
Rondom zijn schijnig duister nu
De meren dauw die zijig-luw
Het land ter slaapwa waren.

Ik hoor van ver een zoeten zang
In 't lage kruiven en dan lang
Vervloeien van de golven,
En sta in 't lauw en week-gelind
Geruchten van den flauwen wind
Als in een lied bedolven.

Dit is 't geluk, dat nooit verglijdt,
Dat nimmer in luidruchtigheid
Maar in zijn vredig zwijgen,
Die blijde en droeve schoonheid draagt,
Die, daar zij dag noch nacht vervaagt,
Ons altijd blijft omzigen.

Dit is het schoon van lijnen die
In nooit verscheurde harmonie
Van onbewuste kleuren,
De zwijgende eenvoud droomen doet
In 't lucht- en aarde-ontwelde zoet
Van gloed-verlaten geuren.

Hier tiert de wreede logen niet
Van 't hartdiep mompelend verdriet
In lachen te verstikken,
Hier moogt gij vrij, mijn hart, uw leed
Uitklagen met den plotsen kreet
Der bittere oogeblikken.

En gij, o stad, die schreeuwend pracht,
O mocht mijn voet uw straat en gracht
Niet éénmaal meer betreden,
Mocht land, ik altijd in uw rust
Verblijven, drinkend aan úw kust,
O zee, den diepen Vrede.

Mocht ik met onversierd verstand
Mij houden in dit vroom verband
Van simpele gedachten.
En uwen ziel-bezonken schijn,
Uw diepe in Schoon gedrenkte zijn
Aandachtiglijk betrachten.

O bléve ik in die stilten die
Mij méér dan ooit een melodie
Ter volle vreugde riepen,
Ik konde in hun verklaard gezang
Mij zelven ter vereeniging
Met mijne ziel verdiepen.

BEZINNING.

Soli andavamo ; — oh senti, senti i merli flschiare,
Ella disse fermanzosi. G. D'ANNUNZIO.

Wel ging ik eenmaal saam met Vrede heen
Naar 't lage boschje, dat mij sinds dien dag
Een durend heiligdom ter mijmring werd. —
Geluideloos, gelijk een roode bloem
Ontbloeit, zoo was aan 't Westen opgeglansd
Die druipend diepe gloed van de avondval,
Welks laatste huivring dan eerst is verkwijnd,
Wanneer reeds lang de weide ligt bedauwd.
Daar ging ik mèt haar, wondrend hoe het kon,
Dat wij, die altijd zoo ver van elkaar
Den dag doorleefden, nu vereenigd, hier
Elkaar beminden in dit jonge hout.
Wij spraken niet en lieten om ons heen
De lenteschemer peinzen, hoorden naar
Het windgestreelde ritselend geruisch
Van 't oud geblaart, dat uit de herfst nu. nog,
Vergrijsd en dor, in groen'ge boomen hing. — —
En had nog kort geleên het klemmend leed
Mijn droeve ziel doen schreien? Was het dof
En fluisterstil geweest, als de avond kwam
En mèt hem 't zoet verlangen naar een lied?
Nu ging ik dan met Vrede. Een hooge hoop
Van toch éénmaal in groot geluk te zijn,
Verhelderde mijne oogen, en gerust
Liep ik te luistren naar haar lichte tred.
Toch kende ik haar nog niet. Ik zag het lijnen
Van haar gelaat en handen, — maar zij had
Niet ééne keer haar oogen naar mijn hoofd

Geheven en niet eenmaal was haar arm
Week buigend om mijn leden heengegaan.
En ook was dit een fluisterstil verdriet :
Zij liep wel kalm, zij scheen wel zeer tevreë,
Zij scheen niets te verlangen dan alleen
Het peizig wandlen in het lage bosch.
En 'k zinde nu, wat mij in dezen nacht
Het vol geluk van gansch te zaam te zijn
Kon geven, — en ik wachtte, — naar het woord,
Dat zij zou spreken tot mijn dorstig oor.

Zoo langen tijd. De lucht was dan verblauwd
Tot eenen tint, waarin de bleeke lamp
Van véle sterren brandde, — 't bottend hout
Verdofte staag, de wind woei zacht, geen klank
Dan 't ritselen der boomen, dan 't gerucht
Der voeten en de deun van haar gewaad.
Toen, van dit lange, veelgebogen pad
Geraakten we op een boomenlooze plek,
In zachten schijn en doezel-zwart omdonsd.
Daar zong een merel en daar stond zij stil.
In 't diepe zwijgen van het land rondom,
In 't stil-zijn onzer monden : dit geluid
Van de eenzaam-blijde vogel, die maar zong
Om 't eigen lied te hooren, dit gerekt
Naar boven juublend juichen, dat dan brak
In lange trillers en aan 't eind vervloot
In 't ijl, eenvoudig zingen van een wijs.
En 'k zag haar aan : een korte vreugdesnik
Schreide in mijn kijken en een siddering
Van lust en weelde rilde door mijn borst.
Dit was dan eindelijk de schoonheid weer,
Zoo puur en hoog, dat ik haar ziël niet wist, —

Die ik mocht smaken in 't nabij mij zijn
Van Vrede... Ik zag haar aan... zij stond naast mij...
Zij staarde mij met vreemden glimlach aan,
Heel kalm en rustig... ik begreép dien lach.
En even nog bleef ik daar roerloos staan
En dronk nog éénmaal 't zingen in mijn ooren
En drenkte daar de kudden van mijn leed
Aan 't volle wed der vreugde, — reeds bedroefd.
Toen gingen wij en scheidten van elkaar.
Want ik, die 't proeven van een enkle teug
Der schoonheid moet bedwelmen, zóó, dat nooit
De erin'ring en 't begeeren wijkt naar méér,
Die naar een ééns genoten schoon altijd
Verlangen blijf en zoo mijn zoeken maak
Gelijk een jacht, die gansch het leven duurt, —
Ik, arme, die nu toch nog had gehoopt
Dat 'k dezen nacht met Vrede saam mocht zijn,
En wien de zang in 't zwijgend lentebosch
Zóózeer de rust ontnam, ik zag haar lach,
En wist toen wel dat zij niet blijven kon, —
Want háár is elke stilte reeds genoeg.
Zij draagt haar peinzen steeds verlangeloos, —
Daarom kan zij mijn liefste nimmer zijn.

Toen scheidten wij, maar deze droom bleef mij
De lichtste ster in mijns herdenkens nacht.
Een heerlijk teeken voor mijn klaar gemis, —
Dit lage bosch werd mij het heiligdom,
Dat nooit verweert, ter stille mijmering.

Voorjaar 1908.

ERKENTENIS.

Toen week die droom. En uit het strakke venster,
 Dat als een dreigkreet in den harden morgen
 Zijn nuchtre starheid spande en mij gelijk
 Een slág van haat, het nauwlijks wakend hoofd,
 Waarom slaaps teederheid nog hing, geraakt had
 Met àl de pijn van zijn verglaasde klaarte,
 Zag ik, verstijfd rondom en overal
 Een land zóó wreed in zijn bevrozen dood,
 Dat àl mijn angst te zaam gelijk een hand
 Mij vastgreep in het hart, om daar het laatst,
 Het allerlaatste leven te doen bloeden.
 En 't was mij of 'k in 't zwaar doorhijgde zwiigen
 Van 't grauw vertrek de droppels vallen hoorde,
 Of 't leven heet uit heete wonden vloeide,
 Zich langzaam spreidend langs den donkren grond.

Het wakend slapen van lood-blauwe rotsen
 Al eindeloos, tot waar, aan stille kim,
 De vloek zich hief van een gezwepte zee.
 Hier had eenmaal een god zijn heeschen doem
 Van wanhoop ingekorven in 't graniet,
 Hier lag hij, zwaar voor over, dreun na dreun
 Te stuwen uit zijn smart-doorploegde borst.
 Zijn handen gravend in het kille steen,
 Brák hij de stoere strakheid van de rotsen,
 Dat gansch het land droeg de gebrokenheid
 Der snikken van een goddelijke smart.
 Dit grijnzend kaal: het schaamteloze naakt

Van wrangheid die haar eigen wrok omwalmt
Met vale onvruchtbaarheid, een schaarsche lork
Rekt in de lucht zijn rauw verwrongen kracht.

Daar boven doode wolken, kweekend angst
En bittere ontzetting: zij vergieten die
Als een onzichtbaar gif, dat bijt en vreet
In iedre steen, en uitgebrand de schimmel
Van zilt bederven achterlaat, op de aarde.

Maar aan 't ellendig Oosten hangt de zon,
Een bloedend oog, waar alle droefenis
Zich heeft verzaamd als in een gapend graf. —
Een bloedend oog. De droppels druipen af
En lekken langs het onverschillig linnen
Der grauwe lucht, daar kleven ruwe brokken
Geronnen bloed, daar vloeit een dikke gulp
Van dampend rood, dat traag zich zelf verstikt
En langzaam klontert tot een schampre krans
Van spot om al die smarten, àl dat bloed.

Mijn blik staart roerloos in dat oog, het spiegelt
Mijn ziel daarin, die hopelooze ellende,
Die naaktheid, en mijn trotsche wrokken weekt
En lost zich in de erbarming van de zon ...
Een bloedend oog in vuur'gen kring van hoon
Gloeit op ... zoo is het wel, ik weet mij zelf.

De stilte weegt als duizend centenaars
Op 't zwoegende graniet, de rotsen zwijgen
Nog altijd hunnen schrik om de oude vloek.
De haat verheft zich der gezweepte zee.

Ik duizel en mijn pijnend oog aanschouwt
Door neev'len ginds een doemend heuvelland,
Waar klimt een wijngaard op langs hellingen
Van droogen grond; wat traagzaam stollend bloed
Druipt op de toppen, — àl de ranken dór...

o God, o God, ik heb geen vreugde meer
Dan langs dien steenen glooi verdorde tuinen...
Bezit slechts naakt en lang reeds uitgemergeld,
Eén wijngaard op de heuvelen van Venus, —
En die is énkél lust...

PELLÉAS ET MÉLISANDE ¹⁾

DOOR

J. C. H O L.

Wij hebben vroeger allen met Maeterlinck gedweept, in de Gallische periode onzer litteratuur en schilderkunst, toen alom in den lande de *Mercur de France* met van Gogh's brieven werd gelezen en Verlaine bij ons op bezoek kwam. Toen verscheen ook de *Kroniek* met een toegift van Fransche vocaal-kwartetjes, ²⁾ die de „kamermuziek der litteratuur” tot muzikalen klank brachten. Van deze *Kroniek* vooral was iets te hopen in den zin eener intellectueel-supérieure Gallische beschaving.

Doch toen velen niet naar de *Kroniek* grepen, greep zij naar te velen. Dit werd haar ondergang.

Ook was er sedert, eigenlijk reeds van te voren, een nieuwe wind gekomen, die blies uit het Oosten: „Bleibt der Erde treu”. Zoo bedoel ik het ook, dacht de latere *Kroniek*, maar zij bedoelde heel wat anders. Op den nieuwen wind volgde zijn echo, een soort tegenwind, die streelend sprak van onzen grootsten schilder; en krachtiger nagalm nog kwam uit Thüringen: Bach redivivus.

Een en ander heeft ons gezonder en positiever gemaakt; wij dwepen niet meer, vooral niet met Maeterlinck, en in geen geval met *Pelléas & Mélisande*.

---

1) Drame lyrique en 5 actes et 12 tableaux de Maurice Maeterlinck, musique de Claude Debussy.

2) Dat zij geïsoleerd bleven, daardoor is een poging teloorgegaan, welke betekenis toen wellicht door niemand werd bevroed.

Om dit drama met waardeering te genieten moet men jong zijn; men moet weinig nadenken en nog minder voelen. Het is voor wie nog in de Fransche skepsis zit, de hartelooze, en dan niet al te goed toeziet. Doch wie de Germaansche skepsis heeft leeren kennen, met haar gloeienden adem en heftig willen, die heeft het bij Mélisande te koud. Zij is een wrange vrucht, en ook niet méér, deze Mélisande, wier geweten sluimert als van een kind of afwezig is in een niet-weten, dat grenst aan seniele kindschheid. Dit niet-weten, en zoodra ze weet weer te vergeten is haar eigenlijk wezen, haar essentie. Op Golaud's besliste vraag: „As tu aimé, Pelléas?” antwoordt zij onbevangen: „Mais oui, je l'ai aimé, où est-il? Zij weet niet meer dat Pelléas in haar bijzijn is omgebracht. En als Golaud verder aandringt zegt zij rustig: „Non, non, nous n'avons pas été coupables.” Zij heeft ook het laatste samenzijn vergeten, waarin zij zich aan Pelléas gegeven heeft „toute, toute.” Zij weet niets meer van hare gezindheid, waaruit, hadden de omstandigheden het niet verhinderd, noodwendig de echtbreuk zou zijn gevolgd. Wij noemen opzettelijk dit onpoëtische woord, zoo verlangt het de gezondheid, zoo bedoelde het ook Golaud, al vroeg hij alleen naar de handeling, en niet naar motief of gezindheid.

Nu kan men Mélisande wel vrijspreken: „on a fermé les portes” doch dan moet ook consequent worden verder gedacht: „Alles is onschuld” en dan heeft het even weinig zin het woord „coupable” te ontkennen als het te bevestigen; het bestaat om zoo te zeggen niet meer, zijn gebruik reeds is een bedriegerij.

Inderdaad is dit aureool van onschuld, dat Mélisande zich in de laatstè scène geeft, geen mysterie, doch een mystificatie; in werkelijkheid moet het zijn: cerebrale discontinuïteit. Deze willen opheffen, Mélisande een geheugen willen maken, is haar bestaan opheffen. Golaud probeert het en hij ziet het in: „Je l'ai déjà tuée...”

Hiermee is niet gezegd, dat Mélisande niet die onschuld werkelijk had kunnen bezitten, die zij nu slechts voorwendt. Maar dan liegt zij immers Golaud niet voor als de ring in de put ligt, en vooral moet het dan met haar onschuld voorbij zijn, als zij eenmaal omtrent haar gevoel voor Pelléas is gekomen tot bewustzijn.

In de werkelijkheid van het rijper voelend hart en van het scherper denkend hoofd gaat dus het geheimzinnige in Mélisande den weg op van zoovele mysteries, en onze volle belangstelling concentreert zich op Golaud, den onaangename gelukverstoorder onzer jeugdige *sprookjes*-opvatting, maar den eenigen begrijpbaren en dus meevoelbaren mensch van het *drama*, en wij zien met stijgend deernis-gevoel hoe dit harts-tochtelijk en open karakter zich aan de onzekerheid te pletter stoot, waarin Golaud door zijn noodlot gedompeld blijft.

Juist deze onzekerheid, die het op zich zelf zoo onsympathiek spionneeren ten gevolge heeft, pleit voor de rondheid van Golaud's inborst. Ik zag eenmaal een oud man, tot wien alles in zijn omgeving riep en gesticuleerde: „ontrouw, ontrouw, ontrouw”. Maar hij hoorde niet en hij zag niet, want hij had zelf geen ontrouw in zich. Zoo ook Golaud, tot het laatst toe liegt hij zich voor: „Ils s'étaient embrassés comme des petits enfans... Ils étaient frère et soeur...” Hij wist niet wat ook heden zooveel nog niet weten, dat daartoe minstens een kleine fysieke antipathie noodig ware geweest, die tusschen Pelléas en Mélisande nu eenmaal niet bestaat.

Hierbij komt dan nog de enormiteit dat de jonge vrouw, die Pelléas in de voorlaatste scène in de armen sluit, en welke ook hem in de hoogste extase haar liefde bekent, is: de zwangere vrouw eens anderen.

In de derde scène van het derde bedrijf, als Golaud en Pelléas zich weer baden in het zonnelicht, nadat zij in de onderaardsche gewelven den afgrond van den dood hebben aanschouwd, in die scène waarschuwt Golaud zijn jongeren broeder, dat zulke dolle spelletjes als met Mélisande's haar, den vorigen avond (de toren-scène, de eerste scène van het derde bedrijf), niet meer moeten voorkomen: „il faut qu'on la ménage d'autant plus qu'elle sera peut-être bientôt mère, et la moindre émotion pourrait amener un malheur”. In het laatste (vierde) bedrijf is de nieuwe wereldburger werkelijk aangekomen. Wellicht heeft Maeterlinck hiermede willen zeggen, dat deze Mélisande een raadsel is dat door zwangerschap niet wordt opgelost. Mogelijk heeft hij willen pareeren wat men Wagner heeft verweten: dat zijn heldinnen geen kinderen ter wereld brengen. Wellicht ook, en dit lijkt het waarschijn-

lijkt, dient alles slechts om koning Arkel aan het slot de diepzinnigheid te laten débiteren: „Il faut qu'il vive maintenant à sa place, c'est au tour de la pauvre petite". Hoe dit zij, Mélisande's neiging tot Pelléas is onder de omstandigheden waarin zij verkeert, in *physiologische* tegenspraak met het moederlijk instinct, daar deze neiging het doel dat de natuur met Mélisande voor heeft, ten eenenmale in de war zou sturen.

Men moet een schaap zijn, en geen kleintje, om dergelijke distels thans nog als gras te vreten; want de tijd is onherroepelijk voorbij, waarin straffeloos de belangrijkste functies der natuur op dusdanige wijze konden worden versymboliseerd.

Deze zwangerschap is het éénig positieve dat wij omtrent Mélisande komen te weten; daarom is het onmogelijk dat het zich niet in den geest des toeschouwers vasthecht, om het poëtisch vizioen der laatste bron-scène jammerlijk te verstoren. Bovendien maakt zij het ons onmogelijk Mélisande op te vatten als symbool en draagster van het onbewuste en haar drama als het drama der bewustwording, waarbij dan Golaud de *Wetenschap* zou voorstellen. Deze alleen-plausibele verklaring wordt ons uit de hand geslagen, als Mélisande zich vergrijpt tegen het krachtigst, meest-onbewuste vrouwelijk instinct: het instinct van het moederschap.

* * *

Dit zijn de voornaamste redenen waarom wij voor *Pelléas et Mélisande* als drama niet meer door het vuur gaan; maar nu het met den geheel nieuwen prikkel der Gallische muziek trad voor ons oog en oor, nu lieten wij ons gaarne meevoeren op de zoete herinnering aan vroeger dagen, verblijd door de gedachte dat er altijd iets overblijft van jeugdige bewondering. En het verheugde ons ook, dat al wat wij tot nog toe van het droef-eindend spel zagen, Holst's teekening was, in een donkere gang alleen te zien wanneer de voordeur openging.

Voor ons tegenwoordig inzicht is de eenig mogelijkheid Mélisande zóó te zien: in het schemerlicht, met af en toe een lichtstraal, geworpen door de muziek van Debussy. Dit is, algemeen genomen, de hoofdverdienste dezer muziek dat zij de opvoerbaarheid heeft teruggewonnen voor een drama,

dat door charme van stijl en overzichtbare schoonheid der indeeling dit ruimschoots beloont.

Hierdoor geldt practisch nog van Debussy's *Pelléas & Mélisande*, wat men zelfs na Wagner met recht nog kon zeggen: het muzikale drama is een species der muziek.

* * *

Nu wij het ondernemen over Debussy's muziek te spreken, komt het in de eerste plaats er op aan zakelijk te zijn, d. w. z. feiten mee te deelen. Want dat de meeningen die over dit werk in omloop zijn, zoo zeer elkander tegenspreken, komt voornamelijk hiervan dat zij niet berusten op den vasten bodem van juiste waarneming en rustig overleg.

Slaan wij daarom het klavieruittreksel op (de partituur staat ons niet ten dienste) en houden ons hieraan als aan den tekst, dan hangt de commentaar vanzelf niet in de lucht.

De aanvang der orchestrale inleiding:

I

Très modéré.

pp

8va bassa

Schildert het oer-mysterie waarin het menschelijk leven wortelt. De tertslouze kwinten der eerste maat, de heele-toon-schred benedenwaarts der bassen in de tweede, het ontbreken der halve tonen (slechts de vijf natuurlijke kwinttonen *c-g-a'-e'-a''*, de primitief-pentatonische, worden hier aangewend) zeggen dit ondubbelzinnig. Al deze elementen, de melodische

zoowel als de harmonische zijn ontleend aan de oude (16e eeuwse) vocaalmuziek; waarschijnlijk is Debussy's aandacht hierop gevestigd door Liszt, die van deze middelen rijkelijk heeft gebruik gemaakt; doch ook deze heeft ze te danken aan de Fransche School die al vroeg op exotische kunstgrepen uit was.

De indruk dat Debussy bedoeld heeft een *natuur*-mysterie te symboliseeren door de pentatoniek der natuurlijke kwinten, wordt versterkt als het motief de tweede maal optreedt met de hoogst-karakteristieke kwinten en kwarten:

II

pp etc.

Beide malen volgt op dit aanvangsmotief het hoofdmotief van het drama: uit het mysterie komt het noodlot te voorschijn dat in de gedaante van Golaud vasten vorm voor den toeschouwer aanneemt:

III

pp etc.

Wie dit motief op de gealtereerde dominant der onderdominant (g- klein) met zijn hoogst buitengewoon diatonisch wisselakkoord goed in zich heeft opgenomen, is op den goeden weg om deze partituur te gaan begrijpen. Het herhaalt zich na muziekcitaat II (de eerste drie muziekcitaten sluiten in de volgorde I-III-II direkt aan elkaar) een kwart hoger met andere harmoniën (in F) en voert met een trugschluss naar het tweede hoofdmotief, den aanvang der *Mélisande*-melodie, op de dominant van Es:

IV *doux et expressif.*

Aan dit motief schaaft zich een lichte, gratieus-melodische verdervoering, die na een nieuw trugschluss op de dominant van g-dur wordt herhaald, begeleid door het noodlot-motief dat van zijn dissonanten vorm heeft verloren, en nu in een open dorisch 1) (d-klein met b), zij het ook met harde door-

1) Dat *Mélisande* hier met het ethos der *dorische* muziek wordt gekarakteriseerd, juist vóór dat Golaud, als haar noodlot voor haar zal treden, doet vermoeden dat Debussy hier aan Plato's karakteristiek van den dorischen toonaard heeft gedacht: „ . . . ἢ εἰς τραῦματα ἢ εἰς θανάτους λόγος (scil = ἀνδρείου) ἢ εἰς τινα

gaande tonen, rustbrengend optreedt, terwijl het gordijn uit-
ééngaat:

V

en Mélisande aan den rand der bron zichtbaar wordt. Wanneer met de kwinten *d* en *a* de herhaling der aanvangsmaten begint treedt Golaud op.

Voor wij verder gaan moet ik den lezer waarschuwen dat het grootste gedeelte van Debussy's muziek op een piano gespeeld, afschuwelijk klinkt.

Enkele passages, waarin de orgelpijptonen der houten blaasinstrumenten een hoofdrol spelen als in de aanvangsmaten, lukken beter op orgel of harmonium, terwijl de doorzingerende boventonen der geslagen piano-snaren een onuitstaanbare cacophonie teweegbrengen.

Eerste belangrijk onderscheid: terwijl de muziek van Wagner en Liszt en al hunner direkte volgelingen op het klavier voortreffelijk klinkt, sluit Debussy zich bij Berlioz aan, die geen harmonie-leeraar kon worden, omdat hij geen piano speelde.

ἄλλην ξυμφορὰν πεσόυτος, ἐν πᾶσι τούτοις παρατετυγμένως καὶ κρατε-
ρούυτως ἀμυνομένου τὴν τύχην (het noodlot afwerend).

Wellicht ook dat hij hierdoor alleen Mélisande's kuisheid heeft willen symboliseeren, overeenkomstig de gangbare opvattingen over de uitwerking der (in de midden-eeuwen verwisselde) antieke toonaarden, welke een Hollandsch grappenmaker (waarschijnlijk uit de 18e eeuw) aldus formuleerde: „De *Dorische* *Musiek* is een Teegengift tegen de onkuische Gedagten: Die *Musiek* is gelijk aan de Grieksche taal; Die is uitgestorven in de meeste Abdijen en kloosters.”

Bij de bovenstaande muziek-voorbeelden liet ik een paar woorden over de harmonische structuur vallen, om aan te toonen dat wij met volkomen verstandige, logische muziek te doen hebben. Karakteristiek is, dat de toonaarden veelal door het dominant-akkoord worden vertegenwoordigd en het optreden der tonica door trugschluss wordt vermeden. Houdt men dit in het oog dan blijkt de toonaardopeenvolging hoogst eenvoudig, schier primitief; zij ontstaat door kwint- of terts-vertwantschap.

Dat het den heelen avond bij dezen eenvoud zal blijven, is zoo min te verwachten als te wenschen, doch wij leeren hierdoor Debussy kennen als een eminent psycholoog en muzikaal gastheer van fijne manieren. Hij zet ons eerst op ons gemak: „zie, zoo eenvoudig gaat het bij mij toe, het is wellicht nieuw, wellicht buitengewoon, maar toch alles heel natuurlijk wat ik u vertellen wil.” En zóó van het begin af den indruk gevend dat het geenszins zijn bedoeling is den hoorder door raadselachtige combinaties te épateeren, of door onverwacht geweld te overdonderen, laat hij ons later al spelend de moeilijkheden overwinnen, die ook hij zal stellen aan ons muzikaal intellect.

Om ook van dit meer gecompliceerde eenige voorbeelden te geven, behoeven wij niet ver te zoeken. Er is ons echter te meer aan gelegen hier niet vluchtig over heen te gaan, daar ook uit de ingewikkelde passages blijkt, dat Debussy niet in de eerste plaats is een naturalist, die, alleen om het effect, buitengewone klanken aan elkaar lijmt, maar een logisch denkend musicus, die ook waar hij zich de schijnbaar grootste vrijheid veroorlooft, een vast doel voor oogen heeft en volkomen weet wat hij schrijft. Want al het overige is toch een kwestie van smaak, dien men kan ontwikkelen doordat men meer leert begrijpen; het eenige echter wat den huidige kunstenaar, als tegenbeeld van den vroegeren zondaar, niet kan worden vergeven, is: dat hij niet weet wat hij doet, zij het ook dat zijn instinct of wel zijn bewustzijn hem in de steek laat.

Als Golaud in de eerste scène Mélisande gerust stelt, zij dreigt in het water te springen wanneer hij haar aanraakt, weerklinkt de aanvangs-phrase (muziekcitaat I) in fis-klein met een uitdrukkingvolle verlenging, die 15 maten vroeger voor het eerst geklonken heeft (toen in C-moll):

VI

Deze muzikale gedachte, waarin weer de tonica-klink (fis-klein) niet aan het woord komt, of waarin, zoo men wil, op mixolydische wijze de dominant de rol der tonica vervult, wordt terstond een overmatige secunde lager herhaald (in es-klein). Doch het motief blijft op het derde akkoord (nu onderdominant) steken, waarop dan drie maten later de tonica (es-klein) toch wordt bereikt, hetgeen de in bovenstaand voorbeeld verzwegen *fis-moll* tonica ook nog tot haar recht brengt.

Een nog frappanter voorbeeld van den zekeren blik waarmee Debussy zijn doel niet uit het oog verliest al leidt hij er ons nog zoo zeer heen *per ambages*, is het volgende. Wannecr Mélisande als antwoord op Golaud's vraag: „D'ou êtes-vous? Où êtes-vous née?” Zingt: „Oh, oh, loin d'ici . . . loin . . . loin . . .” (pag. 11), maakt Debussy een trugschluss dat hij schrijft als van ges-dur naar e-moll, hetwelk ges-dur echter als volgend op een ondubbelzinnig dominant-sept-akkoord van d-dur, bedoeld is als fis-dur (Debussy houdt er van in zijn klavier-uittreksel de dingen enharmonisch anders voor te stellen dan zij zijn).

Het e-moll akkoord dient hem echter als dominant-parallel om naar het kroon-motief in c-dur te komen (Qu'est-ce qui brille ainsi au fond de l'eau? bl. 11).

VII

Door chromatische tertsverwantschap bereikt hij dan es-dur, (pg. 12) welks tonica weer niet verschijnt, en maakt van diens gealtereerde dominant door enharmonie een trugschluss terug naar fis-klein (onderdominant):

VIII

es-klein
0S

fis-klein
D^{5<} (D^{5<})
3 5<

Mélis-motief.
SVII

pp

Hier zet echter het Mélisande-motief in (voor de eerste maal sedert de inleiding) en dit brengt weer een trugschluss met zich naar het Mélisande karakteriseerende noon-akkoord op *E*. Debussy vergeet echter zijn belofte niet, laat a-moll als onderdominant gelden om ons toch na e-klein te brengen. Doch op het laatste oogenblik zwenken de unisono-pizzicati nog om; wij worden nogmaals bedrogen en gaan terug naar *c* (dominant):

IX

Verwacht hadden wij dit:

Toch is het ook nu met de afspraak naar e-klein te cadenceeren niet heelemaal gedaan: 15 maten later verschijnt plotseling met een de-aandacht-trekkend sforzando de lang verwachte klank.

Dat Debussy daarom zuiver-impressionistische middelen niet geheel versmaadt, zij echter niet verzwegen. Dit blijkt het ondubbelzinnigst uit de wijze waarop hij het antwoord van Mélisande op Golaud's vraag: „d'où venez-vous” (blz. 10) muzikaal toelicht:

XI *Mélisande.*

Je me suis en - fui - e!... en - fui - e...

en - fui - e

sf

Hij laat hier het noon-akkoord, eenvoudig omdat het hem een opzichzelf welluidend symbool is, drie maal een halven toon benedenwaarts schrijden. Directe muzikale samenhang bestaat hier niet. Wie dezen in de halve-toon-naberschap zou willen zoeken, moet dit toch opgeven wanneer Debussy een volgend maal (pg. 39) vijf noon-akkoorden in heele-toons-afstand laat volgen (op fis-e-d-c-bes). Hiermee worden Pelléas' woorden

geïllustreerd: „On s'embarquerait sans le savoir et l'on ne reviendrait plus,” wanneer het schip dat Golaud en Mélisande heeft gebracht, de terugreis aanvaardt. Ook hier wordt de zwaartekracht van het noodlot uitgedrukt, dat het onbevredigd-welluidend noon-akkoord (Mélisande's symbool) doet zinken. Doch heeft Debussy beide malen van middelijken muzikalen samenhang geen afstand gedaan. De noon-akkoorden als door-gaand opvallend, bestaat er tusschen het eerste en het laatste de relatie der chromatische tertsverwantschap (de eerste maal desdur-besdur en de tweede maal gesdur-besdur). Of het positief karakter van het noon-akkoord het mogelijk maakt dit verband werkelijk te hooren, is een tweede vraag.

Onbestrijdbare muzikale logica is echter voorhanden in een andere klank-verbinding, die alleen door Debussy's notatie in het klavieruittreksel den schijn der willekeur draagt (pg. 12):

XII

The image shows a musical score for page XII. It consists of two staves: a treble clef staff and a bass clef staff. The treble clef staff begins with a piano (p) dynamic marking. The melody in the treble clef consists of several notes, with a fermata over the final note. The bass clef staff features a triplet of notes. The entire score is enclosed in a box with a large fermata over the top staff and a large fermata under the bottom staff.

Deze maat, die een octaaf hoger tweemaal wordt herhaald, bestaat schijnbaar uit het beruchte moderne, onharmoniseerbare hexachord (een opeenvolging van zes heele tonen) kant en klaar geharmoniseerd. Of Debussy hier zelf dupe is geworden van zijn lust tot het buitengewone, of dat hij slechts kortzichtige collega's een poets heeft willen spelen, kan ik niet beslissen. Wel kon ik constateeren, dat wie onbevangen behoort spoedig tot het inzicht komt hier met een trugschluss in c-klein 1) te doen te hebben, dat, wanneer men het zijn enharmonisch moombakkes afdruckt, er als schema zóó uit ziet:

1) Voor de volledige verklaring van dit trugschluss zie men: *Caecilia*. Jaarg. 65, blz. 14.

XIII

Musical score for XIII, showing a piano accompaniment. The bass line features a triplet of eighth notes and a triplet of quarter notes, with a dynamic marking of *p* and an accent (>).

Waarbij alleen de vrije appoggiatuur ges' voor *f'* en het liggen blijven der terts *g-b* als orgelpunt opvallen.

Voor het overige ziet men, dat het hexachord er geen is, daar de *cis* een *des* moet zijn. Hierin berust ook het geheim waarom uit het moderne hexachord geen harmoniseerbaar toonsysteem kan ontstaan: het is geen ring doch een spiraal, die slechts door de buiten-muzikale kunstgreep der enharmonie kan gesloten worden: van *c* uitgaande komt men langs heele tonen op *his*, en niet op *c'*.

Dat Debussy zich deze harmonische onbruikbaarheid van het moderne hexachord volkomen bewust is, blijkt onmiskenbaar uit dat gedeelte van zijn werk waarin hij zich het rijkst van deze stug-doorgaande, buiten-harmonische tonen heeft bediend: de *soustrains-scène*, waarin Golaud aan Pelléas den afgrond van den dood laat zien. Hij bereikt hier zijn doel, de grootst mogelijke melodische vrijheid, door de harmonie (*c-moll*) tot op den grondtoon te reduceeren: (pg. 126)

XIV

Musical score for XIV, showing a piano accompaniment. The bass line features a melodic line with a dynamic marking of *pp* and a note labeled *8va bassa*.

Debussy schrijft echter in de bovenstem e-fis-gis en in de bas fis-e. Met het oog op hetgeen volgt en de f-moll harmonie in de kwartligging welke c-klein als toonaard ondubbelzinnig vaststelt (hetgeen Debussy's voortekens ook aangeven), schreef ik de tonenreeks gelijk Debussy dit op andere plaatsen (blz. 127 syst. 1) ook doet. Inderdaad heeft iedere orthographie iets willekeurigs van het oogenblik af, dat er een dergelijke enharmonische kink in de kabel zit, en komt het op hetzelfde neer of de verminderde terts tusschen as en fis, of tusschen fes en d wordt genomen. Toch lijkt de sprong gis-bes over de maatstreep heen en naar het keerpunt der melodie toe (blz. 126, syst. 3—4) onverdedigbaar, en schijnt de schrijfwijze in mollen ook opwaarts, opzettelijk veranderd om althans in het klavieruittreksel niet geheel open kaart te spelen :

XV

8va bassa .....

Merkwaardig is dat Debussy met deze slangachtig zich kronkelende toonfiguren zelfs een canonische imitatie waagt. (blz. 127 syst. 3 en 4.) Deze herhaalt zich in es-klein, (blz. 128 syst 3), waarna met het zelfde akkoord waarover, in den aanvang van het Tristan-voorspel voorkomend, zooveel is te doen geweest, naar e-klein wordt gemoduleerd, waarop dan de satz in de variant, c-dur, sluit :

XVI

es-kl. $D \overset{7}{5} < = \overset{7}{5} < c\text{-kl.} \overset{9}{5} < \quad 0T$

Hierbij worden de grondtoon en de terts der tonica respectievelijk twee maten en een halve maat lang door een leidtoon-voorhouding tegengehouden. Merkw aardig is ook dat in het dominant-akkoord de verhoogde kwint volgt op de ver-

minderde kwint, hetgeen eigenlijk e-groot doet verwachten. Daar ook deze passage door opzettelijke orthographische onjuistheden geheel onkenbaar is gemaakt, was het goed er even bij stil te staan.

* * *

Nu in het bovenstaande den lezer een blik van nabij in Debussy's harmonische techniek is gegund, kunnen wij den draad van ons verhaal over de leidmotieven weer opvatten. Evenwel niet met de bedoeling dit al te zeer uit te spinnen. Immers de begaafde lezer kan deze motieven zelf bij hooren der partituur of bij lectuur van het uittreksel wel volgen. Voor den minder begaafde is echter de leidmotieven-jagerij een gevaar temeer over het wezenlijke in Debussy's muziek heen te hooren. Want wat de leidmotieven betreft is Debussy zoo discreet, dat de opzettelijke bedoeling zich vooral hierin van Wagner los te maken niet te ontkennen is, en zijn werk zonder deze motiveering niet geheel zou zijn vrij te pleiten van gemis aan praegnantie en relief in de melodische vinding.

Toch blijft een dergelijk verwijt van uit ieder oogpunt ongeldig wat betreft het muzikale hoofdmotief van het drama. Het Golaud-motief (muziek-citaat III), dat eigenlijk meer nog het noodlot verzinnebeeldt dat Golaud op de jacht het spoor bijster doet worden en Mélisande doet vinden in het woud, zodoende als noodlot-motief boven Golaud en Mélisande blijft zweven, doch meer direct zich vasthecht aan Golaud's persoon, — dit Golaud-motief bezit alle eigenschappen van een goed leid-motief: rhythmische markantheid, die tot opmerkzaamheid prikkelt (de triool en de gepointeerde rhythmie), en melodische eenvoud, ja bijna obstinatie, die het den hoorder gemakkelijk in zich op doet nemen en herkennen (de groote secunde als het eenige, driemaal herhaalde melodische interval).

Toch heeft Debussy ook in de beide andere hoofdmotieven zeer fijne intenties op artistieke wijze neergelegd, — wij zeiden reeds dat hij een eminent psycholoog is, — maar dergelijke substiel psychologische muziek heeft altijd de meeste moeite om over voetlicht en orchest-ballustrade heen tot haar recht te komen, want het schouwburg-publiek heeft, globaal genomen, voor haar geen ooren.

Niettemin blijkt Debussy's bedoeling zoo duidelijk, wanneer hij den aanvang van het *Mélisande*-motief voor het eerst (na de inleiding) laat optreden, terwijl Golaud vraagt hoe oud zij is: (blz. 17)

XVII

GOLAUD.

Vous a-vez l'air très jeu-ne   Quel âge a-vez-vous

p doux et calme

Dit prachtige noon-akkoord op E „open en genereus en zacht-verlangend als een jeugdig meisjes-hart” zegt, dat *Mélisande* nog heel jong is, een kind bijna, welks schuchter verlangen naar geluk, zich nog niet verdicht heeft tot begeerte.

Doch Debussy's bedoeling *Mélisande* te schilderen als een onschuldig kind wordt eerst later totaal onmiskenbaar wanneer het *Mélisande*-motief is aangegroeid tot den volledigen voor-zin eener melodie (blz. 34, begin der scène voor het kasteel):

XVIII *Mélisande-melodie.*

p Lent (*mélancolique et doux*).

Ondanks het zeer langzame tempo en de melancolisch verlaagde *dis* aan het half-slot voelen wij dadelijk hier met een kinderliedje te doen te hebben; vooral de teruglopende achtsten der tweede maat suggereeren ons het beeld eener „ronde enfantine” van zingende en in-een-kring-dansende meisjes,

zooals men ze in Frankrijk in faubourgs en dorpen herhaaldelijk te zien krijgt.

Wanneer deze melodie voor de tweede maal optreedt is zij vergezeld van een omvorming der elementen van het noodlot-motief, die ik hier wil meedeelen, daar zij licht aan de aandacht ontsnapt (blz. 43):

XIX

enz.

Deze noodlot-figuur polseert zoo obstinaat door, vijf maten lang; zij geeft het onheil weer dat zich hecht aan alles wat met Golaud en Mélisande in verband staat: Pelléas kijkt met Geneviève en Mélisande het schip na dat zijn broer en diens jonge vrouw heeft gebracht, hij voorspelt heilloos noodweer op zee: „on s'embarquerait sans le savoir et l'on ne reviendrait plus.”

Een zeer vrije, maar toch duidelijk herkenbare variatie ontleent Debussy aan den aanvang van het Mélisande-thema, en spint haar voort tot een weemoedig-dorloteerende melodie die in de sterf-scène schijnt aan te duiden dat Mélisande is gekomen in een toestand van vredige helderziendheid, die aan haar verscheiden voorafgaat. („Je n'ai jamais été mieux portante. — Il me semble cependant que je sais quelque chose...”) (pg. 249, syst. 2)

XX

p *triste et très doucement expressief.* etc.

als eenvoudigste verklaring schreef ik het *Mélisande*-motief met geringe rythmische verandering onder de corresponderende noten der nieuwe melodie.

Pelléas is door het volgend motief muzikaal vertegenwoordigd (pg. 30, syst. 3):

XXI

De tweede maat wordt herhaald met de afwisseling in de syncopen der bas, die uit de overbinding van zelf blijkt.

Het nog jeugdige, vlinderachtig-onschuldige in *Pelléas'* karakter dat de gesyncopeerde bas reeds aanduidt, komt nog duidelijker tot zijn recht in de voortzetting van het motief, de tegenbeweging van kwart- en kwint-sprongen in de buiten-stemmen (pg. 31 syst. 1 en 2):

XXII

Overigens komt dit *Pelléas*-motief slechts zelden voor, overeenkomstig de ondergeschikte rol, hij is meer een *conditio* dan een *agens*, die *Pelléas* in het drama speelt.

Gelijk ik mij voornam, zal ik op de leidmotieven-ontwik-

keling niet verder ingaan, en alleen nog de eerste bron-scène signaleeren, waarin Pelléas en Mélisande een loopje nemen met Golaud en de onverbiddelijkheid van het noodlot, naar de volgende melodie van langen adem, aan het Golaud-motief ontsponnen, met onmiskenbaar karakter aangeeft (pag. 62—63):

XXIII

mf $\leq$ f   mf   f $\leq$

mf

De dissonante voorhouding aan het slot waarschuwt reeds, waarop deze overmoed zal uitloopen.

* * *

Debussy's neigingen gaan eigenlijk zoo min naar het leidmotief, als naar de oneindige melodie; hij heeft een andere, niet zoo dramatische, maar daarvoor ook des te fijnere manier zijn personen muzikaal te kenschetsen. Zijn melodiek heeft een zekere verwantschap met het Fransche volkslied uit vroeger dagen. Wij zagen het reeds bij de Mélisande-melodie, doch ook de kinderlijke *Pelléas* spreekt graag in herinneringen aan een verloren gegaan muzikaal idioom. Zoo in de eerste bron-scène (pg. 61 syst. 4):

XXIV

Il ne faut pas s'in-quié-ter ain-si pour u-ne bagne

Waarvan hij iets vroeger (pg. 51 syst. 1—2) de volgende variant heeft gezongen, waaraan men zich slechts den tritonus

hoeft weg te denken (bes' in plaats van b') en de maatstrepen op hun plaats te zetten (gelijk de stippel-lijnen aangeven):

XXV

Il y a toujours un si-lence ex - tra-or-di-nai-re

Als een ballade uit lang vervlogen tijden klinkt de schoone melodie die de gelatenheid van den grijsaard Arkel weergeeft (pg. 27 syst. 3 en 4):

XXVI

p soutenu

met wat daar verder volgt (blz. 28. Syst. 1).

Doch ook Pelléas weet innigere en verder om zich grijpende tonen aan te slaan, zoo gedurende het laatste samenzijn met Mélisande (zonder begeleiding, pg. 220):

XXVII

Oh! qu'as - tu dit, Mé - li - san - de! . . .

Je ne l'ai pres-que pas en - ten - du!

en in het eerste samenzijn, deze melodie, welker lijn omhoog streeft en terugvalt als het kuische water eener fontein:

XXVIII

Vou-lez-vous vous as - seoir au bord du bassin de mar-bre?

Hoe is het mogelijk zulke muziek niet lief te hebben, hoe hard van oor of geweten moet men zijn, om vol te houden dat deze Debussy geen melodie in zich heeft, hij die evenals Wagner, in zijn heimelijkste oogenblikken datgene schrijft wat de eigenlijke waarde aan zijn werk geeft (pag. 4):

XXIX

„Louter dingen van één en twee maten”, zooals zij zelfs bij Wagner nu nog een scheiding maken tusschen wie zijn muziek slechts uiterlijk en wie haar ook innerlijk kent.

* * *

Ook op het gebied der markante toonschildering blijft Debussy het woord niet schuldig, zoo in de sleepende, een verminderde sept omlaagspringende septakkoorden, die Mélisande's snikken weergeven (Golaud: „J'entends pleurer” pag. 6 syst. 1) of de merkwaardige opeenhooping van overmatige drieklanken die het bloedige spoor van het wilde zwijn karakteriseert dat Golaud naar zijn noodlot, Mélisande, lokt (pg. 4—5):

XXX

Go. 3 3 3

et voi - ci des tra - ces de sang

De geniaalste en meest overtuigende toonschildering is wel de krachtige trompet-appoggiatuur (een groote secunde opwaarts) die in de overgangs-muziek van de onderaardsche gewelven naar het terras onder vrijen hemel (derde bedrijf: scène 2—3) voerend, het zonlicht résumeert en daarbij den hoorder het geheele complex gewaarwordingen doet doorleven, dat een jong menschenkind als Pelléas bij het verlangen naar licht en leven doorstroomt.

Deze groote secunde herhaalt zich eerst in 32sten dan in achtsten, als Mélisande voor het laatst haar verlangen naar de zon (en daardoor haar eigenlijk verlangen voort te leven) te kennen geeft (sterfscène blz. 269 syst 2 en 3). De achtsten gaan over in triolen en dan in het Mélisande-motief (pg. 270 syst 1 en 2), welks eerste interval eveneens een groote secunde is. De trompet-stoot die Pelléas' verlangen naar het leven symboliseerde, drukte dus tegelijkertijd zijn verlangen naar Mélisande uit.

* * *

Résumeeren wij nu de feiten die bij nadere beschouwing van het kunstwerk in het bovenstaande zijn geconstateerd, dan zien wij dat Debussy in de eerste plaats een principieele voorliefde openbaart voor verminderde en overmatige intervallen (citaat IV en passim) voor den overmatigen drieklank

(citaat XXX) en voor sept-akkoorden met verlaagde of verhoogde kwint (citaat XVI). Hiermede in natuurlijk verband staat dan het veelvuldig als karakteristicum gebruikte zgn. moderne hexachord, waardoor Debussy zich echter niet tot harmonische aberraties laat verleiden (citaat XIII, XIV, XV), doch dat aanleiding geeft tot *enharmonie* (citaat XIII) waarvan ook in de modulaties rijkelijk gebruik wordt gemaakt (citaat VII, VIII en XVI). De dissonanten treden veelal zeer hard, maar ook zeer openhartig op, wat tegenover de zwoele weekelijkheid van veel moderne muziek den hoorder levendig prikkelt en opfrischt als een koel bad (citaat II). Tegenover dit gebruik der dissonant als een nieuw uitdrukkingsorgaan staat een bij dezen componist bijzonder ontwikkelden zin voor fijne welluidendheid, welke zich openbaart in de voorname rol die het noon-akkoord in zijn harmoniek speelt, en dat op een bepaalde toonhoogte (E) vasten vorm aanneemt om *Mélisande* te symboliseeren (citaat VIII en XVII). Zoo staat ook tegenover Debussy's zin voor onmelodische intervallen een zeer bijzondere melodische begaafdheid (citaat XVIII, XXIV, XXVI, XXVII, XXVIII), welke hem ook in staat stelt aan zijn motieven melodiën te ontspinnen van fijn-psychologische beteekenis (citaat XX en XXIII). Als ietwat buiten-muzikaal symbool bedient zich Debussy van de primitieve pentatoniek (citaat I), terwijl hij met het noon-akkoord zich symbolisch aan de grenzen van het muzikaal naturalisme waagt, welke hij echter niet definitief overschrijdt (citaat XI). Wat het leid-motief betreft, zoo kan men er slechts één als werkelijk geslaagd beschouwen (citaat III) terwijl de beide anderen van een meer intiem-psychologisch, buiten-theatraal karakter zijn (citaat XVII en XXI). In het algemeen neigt Debussy meer tot de periodisch-bepaalde dan tot de oneindige melodie. Vandaar ook de ieder oogenblik voorkomende herhaling van één maat tot een tweematen-groep, de kern der melodische periode (citaat XXIX, XXVI en V).

Van zijn begaafdheid leidmotieven zinrijk te combineeren of te varieeren geeft Debussy overtuigende bewijzen (citaat XIX, XX en VI.) Verder konden wij constateeren dat het Debussy geenszins aan neiging of kunnen ontbreekt om een logisch-harmonisch doel gedurende langere tijds-intervallen in

het oog te houden (citaat VII tot en met X), gelijk hij steeds van het begrip tonaliteit, zij het ook in den ruimsten zin, uitgaat (naar ook de steeds voorgeschreven voortteekens bewijzen), waarbij dan, veelal in kwint- en (chromatische) tertsverwantschap voortschrijdend, de tonica-klank vaak elliptisch wordt behandeld (citaat I tot en met V). Aan de meer microscopische, teedere muziek, die ook de vreugde is der eigenlijke Wagner-kenners, ontbreekt het in Debussy's partituur niet (bijv. citaat XXIV, XXVII, XXVIII, XXIX).

Ten slotte zie men niet over het hoofd, dat de boogjes in de muziekvoorbeelden (bijv. citaat XXIII!) bestemd zijn voor de strijkers en blazers (de beweging van adem en strijkstok regelen). Alleen om niet „plus royaliste que le roi” te zijn, ontield ik mij van veranderingen die van deze legato- en „kalligraphische” bogen werkelijke phraseeringsbogen zouden maken. 1)

* * *

Vraagt men naar Debussy's afhankelijkheid van Wagner, dan luidt het antwoord, dat de krachtdadige poging om van dezen tovenaar der moderne muziek los te komen werkelijk is gelukt. Wat de compositie-techniek in eigenlijken zin betreft, vielen mij slechts de alterneerende tertsen van het *Waldweben* (Siegfried) op, tot welke overeenkomst Debussy zich door den tekst liet verleiden („Et quelles forêts, quelles forêts autour des palais! . . .” pg. 35, syst. 1--2) en de delicate ligging van het noon-akkoord (bijv. in de kwart-ligging na den tertschred der bas pg. 7, syst. 2, maat 3).

Ook in de instrumentatie wordt men een enkele maal aan Wagner herinnerd, toch is in het algemeen Debussy's orkestklank diametraal verschillend van dien van Bayreuth. Debussy schreef niet voor een overdekte, doch voor een *on ne peut plus*-open orkest-ruimte, en dat nog op zoo bescheiden wijze dat men dichtbij moet zitten om alles te hooren, althans in de Duitsche schouwburgen, waar met het oog op Wagner's muziek

1) De voor deze kwestie zich interesseerende herinnert zich Hugo Riemann's opstel over *Legatobögen oder Phrasirungsbögen?* in zijn *Präludien und Studien* I blz. 88 v.g.

het onoverdekt orkest lager ligt dan in Fransche of Italiaansche theaters. Want niet alleen dat de Fransche instrumenten slanker klinken en de geheele orchestreer-wijze dunner en minder volumineus is dan de Duitsche, Debussy heeft bovendien om zijn vaak zeer schrille dissonanten aannemelijk te maken, met bijzondere réserve gestreefd naar wat men een *con-sordino*-partituur zou kunnen noemen; het gedempte strijk-orkest en de pianissimo orgel-tonen der houten blazers spelen hierin een hoofdrol, waarbij de harp, vooral voor toonschilderende effecten, hen met voorliefde ondersteunt. Ook de celli en hoorns voegen zich met hun helderst register graag in dit echt Fransch timbre, waarin pauken en koper reeds door een matig optreden den indruk van groote kracht-ontlading te weeg brengen.

Voegt men hierbij een principieele spaarzaamheid in het aanbrengen der leidmotieven, die meer op intiem-psychologische ontwikkeling der relaties dan op uiterlijk plastisch verband zijn berekend — nooit weerklinkt er een motief wanneer een der dramatis personae verschijnt of haar naam wordt genoemd — en merkt men het veelvuldig zondigen op, niet tegen de spraakmelodie, want die bezit de Fransche taal niet, maar tegen het woord-accent (zie bijv. citaat XXVIII „bassin” XXIV „Il ne faut pas”, „pour une” XXV extraordinaire; pg. 33 syst. 4 „Aie soin d'allumer la lampe” etc.) dan komt men tot de conclusie dat de afwijking van Wagner's beginselen niet zonder opzet zoo groot mogelijk is gemaakt.

* * *

Welke beteekenis heeft nu, al het bovenstaande overwegend, Debussy's *Pelléas et Mélisande* voor ons, en wat is daarbij de voornaamste verdienste van den componist?

De laatste is tweeledig. Allereerst heeft hij het zwaartepunt van het drama, dat in Maeterlinck's titel verkeerd was gelegd, teruggebracht waar het behoort. Hij heeft *Golaud* muzikaal gemaakt tot wat hij ook eigenlijk is en zijn moet, tot middelpunt, ja tot drager der eigenlijke handeling. Hierdoor heeft

hij het drama ook voor hen wier intellectueele klok niet is blijven stilstaan, aannemelijk gemaakt. Bovendien heeft hij de muzikale atmosfeer geschapen waarin *Mélisande* bijna mogelijk wordt en de hoorder met eenigen goeden wil door haar mystificaties niet al te zeer wordt gestoord. *Pelléas* echter geeft hij hier en daar een muzikale phrase in den mond, die het onmogelijk maakte dezen gezond-onbewusten niet lief te hebben.

De beteekenis nu der *Mélisande*-partituur is deze, dat wij in haar een modern muziek-werk bezitten waarin het demagogisch element volkomen ontbreekt en waarop dus geenerlei ochlokratie ooit vat zal krijgen. Met die instinctieve voornaamheid, die niet naar voornaamheid streeft daar zij ze heeft, zet Debussy de dingen voor ons neer. Zich van ons meester te willen maken komt niet in hem op. En juist daardoor betoovert hij zooveel te meer, deze „enchanteur malgré lui”. Er is een openheid en eenvoud in zijne wijze ons de bekoorlijkste klanken en phrasen, zoowel als de hardste dissonanten voor te zetten, die ons beide met gelijke willigheid doet aanvaarden. Deze aristocratische réserve is het ten slotte wat aan Debussy's werk *stijl* geeft (want de principieel doorgevoerde aanwending der zelfde kunstmiddelen doet dit alleen nog niet); hij spreekt tot u en hij blijft met u spreken, en nooit ziet gij verschrikt op, of plotseling een naaistertje naast u plaats nam, tot wie de muziek zich richt. Debussy overschrijdt nooit de grenzen die ook het allereenvoudigste nog van het triviale scheiden, zooals Mahler 1) dat in zijn jongste symphonie tot vertwijfelens toe doet.

Alles te zamen is Debussy's muziek er eene voor kunstenaars, en voor wie onder de liefhebbers hun in gezindheid van kunnen en kennen nabij komt; want alle artistieke gezindheid is gebonden aan de artistiek-intellectueele training (waarbij het intellect ook het gemoed omvat) en de mogelijkheid daartoe.

Niet dus voor snob of Filistijn deze muziek. Niet voor hem die bij alles wat hij ontmoet in de eerste plaats vraagt of hij

---

1) Een paar dagen voor ik „*Pelléas et Mélisande*” voor de eerste maal hoorde opvoeren, zag ik hem zijn zevende symphonie dirigeren. Vandaar deze gedachten-associatie.

het met zich-zelf, zijn ervaringen, met het *verleden* in overeenstemming is te brengen, d. i. in laatste instantie met de kamerjapon, moeder-de-vrouw en de gouwenaer. En veel minder nog voor den snob, wiens heele bestaan een krampachtige poging is zich te conformeeren aan *over-morgen*, die daartoe alle primeurs slikt die men hem voorzet, en alleen af-wijst waaraan zelfs zijn slokdarm zich verslikt, dan (en dan alleen) luid-keels lachend om zijn contenance te bewaren.

Deze snob spreekt Fransch met een Engelsch accent, en leest het tekstboek in de pauzen.

* * *

Ten slotte vraagt men wellicht naar de toekomst dezer muziek, of zij „*école*” zal maken. Ik hoop het en geloof het, mits men niet voor het wezenlijke aanziet, wat uitzondering is en noodwendig uitzondering moet blijven. De slanke spruitjes dezer Fransch-teêre muzikaliteit hebben een toekomst, zoo men ze niet bevroren laat of verdrogen. Maar al het *exotische*, al deze verminderd- en overmatigheid, die niet datgene is wat Debussy's muziek in de eerste plaats *esoterisch* maakt, dat is slechts een conclusie, een résumé van pogingen die der Fransche toonkunst altijd dierbaar zijn geweest (uit dit oogpunt behoort ook Liszt tot de Fransche school), een einde, geen begin. Van het oogenblik af dat wij er aan zijn gewend, is dit einde définitief bereikt, en reeds met een tweede werk van Debussy zou dit het geval kunnen zijn.

Want Debussy's techniek is als zoodanig geen systeem, zij is een toegift, een nieuwe versiering der oude techniek. De overmatige en verminderde intervallen hebben slechts karakteriseerende kracht als contrast met het bestaande, waaraan wij gewoon zijn. Een dergelijk effect kan ook door een niet-overmatig interval bereikt worden, daar waar het overmatige verwacht wordt. Zoo in het andante van Brahms' E-moll symphonie (kl. partituur blz. 56 maat 1):

Strijkers. (Clarinetten en Fagot *legato*).
pizzicato.

The musical score consists of two staves. The upper staff is in treble clef and the lower staff is in bass clef. Both staves are in 6/8 time and D major. The upper staff begins with a treble clef, a key signature of two sharps (F# and C#), and a 6/8 time signature. The music is marked *pizzicato.* and *pp*. The lower staff begins with a bass clef, a key signature of two sharps, and a 6/8 time signature. The music is also marked *pp*. The score shows a series of chords and melodic lines for both parts.

waarin juist de d' en c' (alten en 2de clarinet) de eigenaardige zwaarmoedigheid geven, die door dis'-c' niet zou worden bereikt.

In het algemeen zij men voorzichtig met profetiën omtrent nieuwe toonsystemen voor de muzikale compositie. Tot nog toe heeft de menschheid twee soorten toonsystemen (toonaarden) leeren kennen: *de eenstemmige*, tot meerstemmigheid-ongeschikte, uitsluitend *melodische* toonaarden, waarvan er een groot aantal bestaan hebben en nog bestaan (in Europa bijv. de zgn. kerktoonaarden der Gregoriaansche melodiën, die met eenige afwijkingen en namen-verwisseling aan de Grieksche, eveneens melodische, toonaarden zijn ontleend) en de op meerstemmigheid berustende, *harmonische toonaarden*, waarin de melodie voortkomt uit, en ondersteund wordt door de *harmonie*. Van deze laatste kende en kent de menschheid er slechts twee: de moderne dur- en de moll-toonaard (de transposities komen als eenvoudige herhaling op andere toonshoogte niet in aanmerking). Deze harmonie berust op de kwint-verwantschap waarin de drie- of vierklanken, van dominant en onderdominant staan tot den tonica-drieklank, deze laatste wordt daardoor het centrum van het muzikaal hooren, wij hooren alle andere klanken onmiddellijk of middelijk (nl. door middel der beide dominant-akkoorden) met betrekking op den tonica-klank.

Dat dit zoo zijn moet is licht in te zien wanneer men bedenkt dat alle muziek uitsluitend is *beweging* en dat alle beweging slechts waarneembaar is, wanneer zij geschiedt ten opzichte van een waarneembaar vast punt. (Wie in een boemeltrein zit,

terwijl er een sneltrein hem achterop en voorbij rijdt, heeft zoolang hij alleen den sneltrein ziet, den indruk stil te staan). Daarom zei Aristoteles reeds dat muziek-hooren niet alleen is een in-zich-op-nemen, maar ook een zich-herinneren, nl. van het voorafgegene. Dit vaste punt ter beoordeeling der toonbeweging hadden de oude eenstemmige melodische toonaarden ook, het was de grondtoon of finaaltone die aan het ondereinde of in het midden der scala lag. Toen men meerstemmig ging componeeren hield men voorloopig vast aan het melodische steunpunt in iedere stem; men beschouwde het geheel als een quasi-toevallige samenstelling (compositie) van verschillende melodiën. Al spoedig echter drong zich een drie-klank op, die zijn verwantschap tot andere drieklanken wilde laten gelden, die harmonisch steunpunt, middelpunt wilde worden: het *harmonische* hooren was geboren. Dit geschiedde het eerst aan het einde der compositie bij den kwint-val naar het slot-akkoord, maar spoedig overal waar de kwint-verwantschap tusschen twee klanken zich onmiskenbaar deed gelden. Men hoorde niet meer uitsluitend melodiën, doch ook akkoorden en hunne opeenvolging; zodoende werd men zich het vaste punt bewust, dat deze akkoordbeweging waarneembaar maakte in hoogerem zin, er betekenis aan gaf. Doch het melodische middelpunt van alle melodische (kerk-) toonaarden was niet geschikt harmonisch middelpunt te worden; dit was slechts bij twee het geval, de zgn. ionische- en aeolische toonaard (ons c-dur en a-moll). Deze beide toonaarden verdrongen de andere, of liever deze laatste werden door het harmonisch principie gedwongen aan de eersten gelijk te worden (door toons-verhoogingen en -verlagingen), hierdoor ontstonden onze getransponeerde toonaard-herhalingen g-dur, d-moll etc.

Een nieuw harmonisch compositie-systeem in het leven roepen, beteekent dus niet alleen nieuwe samenklanken (harmonieën) verzinnen, maar vooral en in de eerste plaats een nieuw harmonisch centrum scheppen, waarmee het oor de andere harmonieën constant en noodwendig in verbinding kan brengen. Hier ligt de moeilijkheid, dit is de opgaaf; dat haar verwezenlijking mogelijk is hoeft niemand te gelooven voor hij het ziet, beter gezegd: hoort.

Heeft Debussy aan de vervulling dezer taak gedacht? Het

is niet onmogelijk, maar zeker is dat hij zijn doel niet heeft bereikt. Hij verzwijgt de tonica vaak, hij elideert haar opzettelijk, maar zij blijft daarom niet minder de verzwegen veronderstelling, waarvan hij uitgaat; nadat de cirkel getrokken is, wischt hij het middelpunt uit, doch daarom blijft het toch de oude cirkel en niets anders. Hij verplaatst ons daarmee een enkele maal in het lang vervlogen tijdperk, toen het harmonisch hooren nog niet over het geheele front had gezegevierd (bijv. citaat V en VI), doch in werkelijkheid is dit slechts een exotische kunstgreep, een archaïsme, een opzettelijk teruggaan, geen voortgang; en het moderne oor weet even goed wat bij dergelijke dorische of mixolydische zinsneden te denken, wat er bij een volkomen afsluiting van dit trugschluss of half-slot zou moeten volgen: het moderne oor blijft zich het vaststaande, tot nog toe eenig bekende harmonische middelpunt bewust (in het laatste geval komt nog de parallel-klank der tonica voor), dat hem alleen in staat stelt deze phrase te hooren, zooals het Debussy in staat stelde haar te concipieren en neer te schrijven.

Slechts de hoorder, wien Debussy's muziek een chaos is, kan meenen hier te doen te hebben met een nieuw harmonisch toon-systeem.

* * *

Het is onvermijdelijk in de pauze eener Mélisande-voorstelling, dat een goede bekende u bij den revers van uw smoking pakt — voor Debussy maakt men toilet — „ja zeker, 't is prachtig, maar is 't niet *décadent*, wat zeg jij nou?” En een derde dringt zich op, een man van citaten: „Und so bewegt sich die Kunst ihrer Auflösung entgegen, sie interpretirt im Zu-Grunde-gehen, ihre Entstehung, ihr Werden.” Daar echter met opzet overheen pratend, antwoordt gij den eerste wat eens een *caffettiere* in Fiesole zei, toen hij op het meer dan dubbele zijner prijzen werd opmerkzaam gemaakt: „Siamo tutti ladri e gentiluomini, tutti uguali.” En voor het overige, voegt gij er aan toe, zet Debussy zooveel kleine, goede, volmaakte dingen om ons heen, dat hij ons het recht geeft te hopen „Wat zijn dat voor goeie kleine dingen?” vraagt de derde weer. Maar gelukkig drijft de electriche bel u uit elkander, ieder naar zijn plaats.

SCHEURING OF EENHEID

DOOR

Is. P. DE VOOYS.

De sociaal-demokratische arbeiderspartij had voor het buitengewoon congres op 13 en 14 Februari te Deventer een beperkte taak. Met groote beslistheid was aan de afgevaardigden opgedragen een einde te maken aan de schadelijke kritiek van het weekblad *De Tribune*, orgaan van een groep Marxisten. Die opdracht en de wijze waarop er gevolg aan gegeven werd, zijn voor de positie der Nederlandsche sociaal-demokratie in het politieke leven van een bijzondere betekenis. Want het ging om geen mindere vraag dan deze: zal de partij één blijven of scheuren?

Het gevaar voor scheuring was groot. Met meer dan waarschijnlijkheid kon verwacht worden dat de meerderheid de *Tribune*-kritiek zou uitbannen, zelfs ten koste van afscheiding der Marxisten. En alle Marxisten — ook de bezadigsten als Wibaut en Henri Polak — hadden reeds besloten om uit de partij te treden, indien met geweld aan de kritiek de mond gesnoerd werd.

De afloop van het congres is bekend. De partij ging niet uiteen in Marxisten en Revisionisten, omdat de Marxistengroep zich in tweeën splitste. Dit resultaat is voorbereid in gesloten bijeenkomsten, deels van de toongevende personen der beide richtingen, deels van Marxisten onderling.

Om de betekenis hiervan te doorzien is het noodig het verloop van het geschil in 't kort te volgen.

* * *

Wat was de kritiek die de *Tribune* uitoefende?

Door de Marxisten is duidelijk gezegd dat deze abnormaal was en alleen begrepen kon worden uit de vóorgeschiedenis. Reeds sedert jaren had de zoogenaamde Nieuwe Tijdgroep

onder leiding van v. d. Goes, H. Roland Holst en Gorter bezwaren tegen de taktiek der parlementaire voormannen. Maar de meerderheid toonde zich tevreden met het ontwikkelen eener sociaal-demokratische arbeiderspolitiek, zooals dat vooral onder leiding van Troelstra was geschied. De conflicten die hiervan op de vechtcongressen van Utrecht en Haarlem het gevolg waren en die eindigden met bevestiging der taktiek, brachten weliswaar geen scheuring, doch een toestand van gewapenden vrede. De Marxisten wenschten geen verzoening zolang van hen geëischt werd een onderwerping aan de taktiek die zij afkeurden, en trokken zich terug in een afwachtende houding. De rol van ongewilde toeschouwers viel hen niet gemakkelijk; zij gevoelden daarin een beknutting van de kritiek, die een consequent gevolg zou zijn hunner Marxistische theoriën over de kapitalistische maatschappij, en konden niet de meening der meerderheid aanvaarden dat die kritiek zoodra zij gericht werd op de feitelijke uitvoering der taktiek door de parlementaire leiders, een stelsmatige ondermijning van dier werk was. Sterker woude de ontevredenheid in de jongere aanhangers van 't Marxisme, leerlingen van De Nieuwe Tijd. Juist dat, wat in de leermeesters gewraakt was, gingen zij in het weekblad De Tribune op scherpere wijze tot uitvoering brengen. Alle daden der politieke leiding werden onder handen genomen en gekritiseerd op zoo'n wijze en zoo'n toon van stellige wetenschap, dat ieder en vooral ook de arbeiders het verschil zouden gevoelen tusschen de gebruikelijke taktiek, en de Marxistische die zij voorstonden.

En had de Nieuwe-Tijdgroep zich al, ofschoon in 't gevoel verongelijkt te zijn, gestoord aan de uitspraken der congresmeerderheid, de Tribune-mannen toonden geen neiging tot onderwerping, al gaf b.v. duidelijk die meerderheid in Arnhem (1908) te kennen van hun optreden niet gediend te zijn. Moesten al de Marxisten erkennen dat de Tribune overdreef en „in de toon” zondigde, zij eischten voor die Tribune het recht op, de taktiek, die ook zij verkeerd vonden, te blijven kritiseeren. Het kon echter niet anders of de meerderheid moest zich gaan verweeren. Kritiek op de taktiek in algemeene trekken en op geschikte tijdstippen voorgedragen, moest ernstig opgenomen en weerlegd worden,

maar kritiek op alle daden voortdurend en in de hitte van den strijd tegen de tegenstanders uit de eigen rangen uitgeoefend en dan in termen die insinueerend en beleedigend zijn, kan geen enkel voorganger verdragen. Die kritiek te weerleggen zou gelijk staan met den voortdurenden politieken strijd te doen verkeeren in een discussie tusschen gelijkgezinden zonder eenig ander dan schadelijk effect naar buiten.

Dat moesten Marxisten als v. d. Goes en Wibaut erkennen, waar de eerste op 't congres zei dat een politieke partij niet meer dan zekere maat van zelfkritiek kan verdragen, en de ander dat die kritiek nooit de gevechtswaarde der partij mocht verminderen, integendeel moest versterken. En zelfs de Tribune-redacteur Wijnkoop gaf toe dat zijn blad een abnormaal verschijnsel was, dat op den duur moest ophouden.

Duidelijk is dus dat de Tribune-kritiek uiting was van een verschillende opvatting over de partij-tactiek. In den meeningen-strijd gedurende jaren was het niet gelukt de minderheid te brengen tot het aanvaarden van 't inzicht der meerderheid. Waar dus geen eenheid ontstaan kon over een zoo belangrijk punt, moest daarom scheuring intreden?

* * *

Is het verschil over de tactiek zoo groot dat het scheuring noodzakelijk maakt? Dat was de vraag die zoowel de Marxisten als de Revisionistische meerderheid zich voorlegden. En het merkwaardige is dat allen zonder onderscheid daarop neen moesten antwoorden. Meer nog. Allen waren zich op 't kritisch moment bewust, dat scheuring aan beide richtingen groote schade zou berokkenen, en tegenover politieke tegenstanders door de verzwakking aan gevechtswaarde die dan nog aan onderlingen strijd zich zou verspillen, en ook voor het innerlijke partijkarakter. Toch stonden de richtingen gereed om uiteen te gaan. Hoe is dit te verklaren? Dat persoonlijk wantrouwen, nawerking van onaangename bejegeningen, zelfoverschatting en koppigheid de geschillen onnoodig op de spits gedreven hadden, is bekend. Maar voor een verklaring van zoo ongewoon dilemma is dat alles onvoldoende. Troelstra beproefde het zoeken van steile standpunten onder verscheidene Marxisten te verklaren, doordat zij gebonden

in eenige maatschappelijke positie de in hen levende „klassenstrijdenergie” niet verbruiken konden en nu op hun studeerkamer zich een felle klassenstrijdmethode uitgedacht hebben. Behalve dat, is op 't congres geen poging gedaan om de ware oorzaken van de scheuring, die niemand wenschte en die toch onvermijdelijk scheen, aan te wijzen.

De meerderheidsrichting verklaarde zich voortdurend onbekend met het onderscheid tusschen de taktiek die de Marxisten wenschten, en die welke wezenlijk toegepast werd. Alle aanvallen op de taktiek waren volgens hen volledig weerlegd, en zij daagden de Marxisten uit om te zeggen wat zij anders gewild zouden hebben. Inderdaad hadden H. Roland Holst op het Arnhemsch en Gorter op het Haarlemsch congres daartoe een vergeefsche poging gedaan. En wat Wijnkoop aanvoerde, dat n.l. de kiesrechtbeweging niet krachtig genoeg gevoerd werd, kon niemand van een wezenlijk verschil overtuigen.

Toch bleven de Marxisten vasthouden dat zij een ander inzicht hadden in de noodzakelijke strijdwijze der partij, en dat de manier waarop de partijvoorgangers hen daarover te woord stonden hetzelfde was als beknotting hunner kritiek. Iets moest daaraan toch ten grondslag leggen. En inderdaad dat verschil van inzicht is aanwezig, zij het ook niet in twee in zich zelf gesloten, duidelijk te formuleeren gedachten.

* * *

Wanneer een geleerde de denkbeelden die in de sociaal-demokratie leven, gaat analyseeren en consequent uitspinnen is het niet moeilijk om meerdere tegenstrijdige neigingen op te sporen. De gezindheid om hervormingen voor den arbeider te bevorderen is bij logisch doorredeneeren niet vereenigbaar met het aankweken van een revolutionaire stemming. Maar scherper nog dan deze antithese van reform-revolutie, is die van staats-socialisme en socialistische staatsvijandigheid. In de jongste aflevering van 't Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik tracht Domela Nieuwenhuis aan te toonen dat de sociaal-demokratie staats-socialistisch is, en in de vorige aflevering van De Beweging bepleitte Mr. S. J. Visser daarvan de noodzakelijkheid. Dit neemt niet weg dat de staatsvijandigheid een levend deel der sociaal-democratie steeds was en

bleef. Het program der S. D. A. P. evenals dat van haar Duitsche zuster noodzaakt deze logische tegenstrijdigheden in een levende eenheid te bewaren. Maar al naar de ontwikkeling der omstandigheden zullen sommige tendenzen meer of minder op den voorgrond komen, wat in staat is om bij een deel der partij het reactieverschijnsel op te roepen van de tegentendenz vóór te staan.

Zoo zijn in bijna alle landen in de sociaal-demokratie twee stroomingen. De éene, de revisionistische, neigt naar staats-socialisme en hervorming, in welke richting zij steun zoekt bij nieuwere maatschappijwetenschap. De andere strooming richt zich meer naar de revolutie die den staat zal moeten vernietigen. Voor dat toekomstige doel een organisatie op te bouwen en den arbeider geschikt te maken, is hoofdzaak. En daarom sluit zij zich aan bij de niet-herziene Marxistische theorie, die den arbeiders moet uiteengezet en ingeprint worden, opdat zij in zijn hoofd zal staan als een kern van revolutie-zin.

Doch het kenmerkende van de sociaal-demokratie is dat zij beide stroomingen in zich tracht te vereenigen. Hoe dat mogelijk is? kan gevraagd worden. Dat moet de werkelijkheid doen zien. Wanneer het leven en de beweging krachtig genoeg zijn om neigingen en leeringen in zich op te nemen, in evenwicht te houden, en door de werkelijkheid voortdurend te doen beïnvloeden, dan is de eenheid natuurlijk.

Zooals het den berijder van een fiets mogelijk is door den gang het onevenwichtige van zijn mechanisme te overwinnen, maar hij opzij valt bij stilstand; zoo moet de arbeidersklasse in de sociaal-demokratie door eigen vooruitgang het evenwicht bewaren tusschen de staats-socialistische hervormingszin, die een hooger materieel bestaan voor den arbeider en tusschen de revolutionaire neiging die zijn algeheele economische vrijheid beoogt. Zonder dat evenwicht valt de sociaal-demokratie of naar de zijde van de vrijzinnig-demokratie, of naar die van het anarchistisch syndikalisme. Het een geeft de socialistische vrijheidsgedachte op, het ander de kans op geleidelijke lotsverbetering, terwijl in vereeniging de eene richting de andere versterkt door levenden invloed. Op die wijze moet voor de sociaal-demokratie eenheid van onderscheiden neiging

maar vooral ook krachtige beweging een kenmerkende bestaansvoorwaarde zijn.

Reeds groepeerig, maar zeker scheuring kan niet anders doen dan in het revisionistische deel aan het hetvormingsgezind staatsocialisme, — in het marxistisch deel aan de revolutieprediking een overwicht verschaffen.

Waarom was in de S. D. A. P. de scheuring zoo nabij?

Omdat de politieke gesteldheid medebracht een taktiek die de burgerlijke partijen moest beïnvloeden ter bewerking van hervormingen en daarmee de revolutiegedachte op den achtergrond drong, zonder toch iets te bereiken, terwijl de Marxistische richting met een scherp maar machteloos intellect vergeefs uitzag naar maatschappelijke stormen als voorboden van nieuwe lente. De dorheid van politiek en intellectueel leven had een stilstand veroorzaakt, die op consequenties der overtuigingen deed peinzen en sectegeest voortbracht.

Vandaar dat de Tribune-kritiek aan de parlementaire leiding afzakken verweet meer op grond van het stilstandsgevoel dan op feiten, en b.v. Wijnkoop, Gorter c.s. naar revolutionair optreden wezen als toekomstig noodzakelijk. Vandaar ook dat Troelstra en Schaper de ondervonden bestrijding vergelijken met die van Chr. Cornelissen en den Socialistenbond, ofschoon de Tribune nog niet de syndikalistische uitersten van een Lagardelle in Frankrijk of een Labriola in Italië had bereikt.

* * *

Uit het dilemma van scheuring die niet gewild werd, en eenheid die niet te bereiken viel, was de verlossing moeilijk. Vandaar dat gegrepen werd naar twee middelen, beide van een buitengewoon karakter. Het eerste was: door macht der meerderheid de *Tribune* op te heffen. Waar de geest van het Marxistisch weekblad niet te veranderen was, werd het uitgebannen. Dat dit gebeurde onder het motief van partijdiscipline kan het feit niet wegnemen, dat tegelijk met een schadelijke kritiek een stuk populaire Marxistische propaganda belemmerd werd. Indien het roeyement over de Tribune-redacteuren ware uitgesproken omdat zij het partijbelang geschaad hadden, zou dit een voldoende grond zijn geweest.

Maar zoo is de straf niet geformuleerd en niet bedoeld. Het royement berust op ongehoorzaamheid aan een partij-gebod, dat opheffing van een niet-enkel-schadelijk tijdschrift voorschreef.

Het tweede middel was het oprichten van een partij-orgaan, dat zich tot taak zal moeten stellen het kritiseeren van de gangbare tactiek, van marxistisch standpunt. Want dat, en niet minder, was de eisch der Marxisten: niet een zuiver wetenschappelijk, theoretisch blad, maar een orgaan voor kritiek. De partij die op grond der waarschijnlijkheid van scherpe en schadelijke kritiek leden royeerde, schiep zelf weer de gelegenheid daarvoor, en op ruimer schaal, zonder anderen waarborg tegen misbruik dan de personen der nieuwe redactie.

Maar terwijl dus het eene middel zoowel als het andere buitengewoon en misschien bedenkelijk was, werd het resultaat bereikt dat de partij over een dood punt heen geholpen is.

Want er ontstond een scheiding tusschen de z.g. strijdende en verzoenende Marxisten. Beide groepen zijn aan een proef onderworpen die voor hen beslissend werd; een proef n.l. of hun liefde voor partijeenheid en hun inzicht in 't wezen der sociaal-demokratie de aanvechting van schismatiseerende leerstellige consequenties kon weerstaan. Beide zijn voor de keuze geplaatst de propaganda van de eigen Marxistische inzichten — niet op te geven — maar te onderschikken aan het samengaan der twee stroomingen.

De ultra's hielden hun individueel recht op kritiek, dat is hun scheuringsrecht, staande, tot het zelfverweer der eenheidszoekende partij hen afsneed.

Maar belangrijker was dat de meerderheid der Marxisten zich schaarde om Van der Goes, H. Roland Holst en Wibaut die door het nieuwe weekblad voor den linkervleugel een concentreerende leiding zullen hebben te geven. De vroegere strijd der richtingen is niet uit, maar georganiseerd, opdat evenwicht van invloed langs dien weg gevonden worde.

Wie twijfelt aan de mogelijkheid daarvan, moge bedenken dat zoo de levenskracht van een lichaam zich vertoont in het beslist uitscheiden van ziektestoffen, die levenskracht tevens het vermogen bezit zeer verschillende elementen te doen opnemen.

BOEKEN, MENSCHEN EN STROOMINGEN

SHAKESPEARE IN DEUTSCHER SPRACHE 1)

De vertalingen van Friedrich Gundolf — *Coriolanus* en *Antonius und Cleopatra* — munten uit door toonvastheid en nauwkeurigheid. Tegenover het harde engelsch klinkt hun duitsch week; vergeleken met den *Julius Casar* van A. W. von Schlegel, in denzelfden bundel opgenomen, heeft die weekheid volheid voor op de schraalder maar tevens klaarder spraak van den voorganger. De vertaler getuigt bescheiden dat Schlegels bewerking schepping, zijn eigene alleen vertolking is. Maar vinden en volhouden van een toon *is* scheppen en ik zie enkel onderscheid tusschen het later en het vroeger geschapene. De kracht van Gundolf ligt in een lenige zake-lijkheid, die van Schlegel in een geestdriftige taalbehandeling. Aan den forschen longstoot van Shakespeare kan, als vanzelf spreekt, Gundolf niet gelijk komen. Schlegel kon het ook niet, maar terwijl de eerste zijn adem inhoudt en zich bindt aan een gelijkmatige verlaging van den toon van Shakespeare, gebruikte de laatste alle middelen van zijn zeg- en verskunst om zijn stem uittezetten en te doen klinken, overtuigd als hij was dat de engelsche dichter zich mede een kunstvol bewerker van het vijfvoetige tooneelvers heeft gevoeld. De jongere toont ons een Shakespeare, kleiner, maar natuurlijk en stemmelijk, zooals de oudere een grooteren gaf, meer begrippelijk en meer voor het tooneel.

In een belangwekkende Inleiding tracht Gundolf zijn opvatting

---

1) Herausgegeben, zum Teil neu übersetzt von Friedrich Gundolf, Berlin, George Bondi. Band I: Coriolanus, Julius Cäsar, Antonius und Cleopatra.

te verdedigen als niet enkel een persoonlijke, maar noodzakelijk nu ook de duitsche taal zooveel onmiddelijker geworden is, en tevens als meer overeenkomstig met Shakespeare zelf. Het een zoowel als het ander mag waar zijn: in elk geval heeft hij die nu al van twee stukken een goede vertaling brengt, het recht het te meenen. Ook waar hij opmerkt dat de kracht van het engelsch in de werkwoorden, die van het duitsch in de zelfstandige naamwoorden gelegen is, en daaraan een onontkoombaar onderscheid tusschen oorspronkelijk en vertaling toeschrijft. Hij die het verschil ondervonden heeft, kan het beter dan iemand anders uitspreken, maar hij zal ook eerder dan wij zichzelf voorbijzien en niet weten hoeveel van zijn ervaringen hij op rekening zetten moet van zijn natuur. Ik sla namelijk zeer hoog, bij ieder werk, den invloed aan dien de werker-zelf oefent. Gundolf doet dat niet: hij meent dat in iederen tijd maar één goede vertaling van Shakespeare kan gemaakt worden en kent dus zichzelf niet anders dan als tijds-orgaan. Ook dit zij zoo: maar evenzeer als zoodanig stemt hij met de eerste woorden van zijn vertaling een toon aan, en zijn deugd is het dat hij dien toon tot het laatste woord toe heerschen laat. Die toon is de meester: alle andere machten, mee- of tegen-werkend, zijn van minder beteekenis.

De lezers van dit tijdschrift kennen den fijnen dichter van de *Zwiegespräche* door een verhollandsching van zijn „Ariël und Dryade”. Zijn vloeiende vers dat zich naar believen saamtrekken en uitdeinen, verstoffelijken en etheriseeren, schrijdend of zwevend maken kon, is bij uitstek geschikt om in zijn lang-bewogen windingen gedichten van gang en vaart, van rede en tegen-rede op te nemen. Zulke werken, vooral wanneer zij machtig als die van Shakespeare zijn, geven aan de vleiingen en plooiingen van dat vers gelegenheid zich te vullen, te voegen en te breken, gunnen aan hun zweving de rustigheid van dat hun vreemde gewicht. Bovendien is in Gundolf, meer dan uiterlijke vaardigheid, een doordringende gevoeligheid, die, als zelf een gas, zich vermengt met iedere uitwaseming die tot hem komt, een geestelijke zenuw-zin, die, tegelijk wand en middel van doorstroming, een veelvoudig leven tot hem laat over-hevelen, zóó dat het zichzelf gelijk blijft en toch hem eigen wordt. Dit is wel een

benijdbaar wezen voor een vertolker. Hij noemt zich dan ook bij voorkeur een „Nachdichter” en als voor zulk een noodig: „Regsamkeit, Empfänglichkeit und ein gleichsam chemisches Sprachverwandlungstalent.” Met nadruk wijst hij de veronderstelling af dat hij aan zijn voorbeelden iets zou hebben gewijzigd of toegevoegd. Met verachting spreekt hij van vertalers die Shakespeare „idealiseren.” „Sie lassen ihn lieber sagen was am schönsten ist als was dasteht.” Toch erkent hij een „spezifisch Shakespearesches” dat dan het zijne is.

Vertalen is hem dus niet — wij merkten het al waar hij van Schlegel sprak — naar aanleiding van een gegeven werk, in andere taal een verwant scheppen, maar het is, zeer bijzonderlijk, „nachbilden.” „Der Dichter hat es mit dem Unbedingten zu tun” — zegt hij —: „mit dem grenzenlosen Stoff der Welt und der grenzenlosen Bewegung seiner Seele.” De vertaler, daarentegen, met dat „Bedingteste” dat de dichter heeft gemaakt.

Terecht roemt hij den Duitschen tijdgenoot, die, schepper en vertaler beide, de taal tegelijk verrijkte en gebruikte. Stefan George, die door zijn vertalingen — eerst naar Baudelaire en laatst naar Dante — de kunst toonde schoon en getrouw te zijn.

Naar dien voorganger verwijzend noemt Gundolf zich van de nieuwgewonnen mogelijkheden alleen de aanwender. En op dat woord zien wij de onderneming waarvan ik het eerste deel hier aankondig, in haar ware beteekenis. Zij bedoelt een heruitgaaf van al die werken van Shakespeare die Schlegel, en de beste van die zijn school vertaalde, met de overige in Gundolf's vertaling daaraan toegevoegd. Een zoo goed als volledige Shakespeare dus — de vroegere bewerkingen zullen door Gundolf herzien en de Sonnetten door George verduitscht worden — onder de auspiciën van de *Blätter für die Kunst*.

Ik benijd het land waar een daad van zoo wijde draagkracht mogelijk is, waar zóó de dichters van de eene eeuw samenwerken met die van de vorige.

* * *

Als voorbeelden volgen hier gesprek of toespraak uit elke van de drie vertalingen.

Eerst, uit *Coriolanus*, de rede waarmee de veldheer Cominius den held die onlangs onder hem gestreden heeft, in den raad van Rome aanbeveelt voor het Consulaat.

COMINIUS: Mir fehlts an Stimme: Coriolanus Taten
 Soll man nicht schwächlich künden. Wie man glaubt
 Ist Mut die höchste Tugend und erhebt
 Am meisten ihren Eigner: ist dem so,
 Dann wiegt den Mann von dem ich red auf Erden
 Nicht einer auf. Mit sechzehn Jahren focht er,
 Als gegen Rom Tarquinius sich erhob,
 Weit vor den andren. Der Diktator damals,
 Den ich voll Preis erwähne, sah ihn fechten:
 Vor ihm mit seinem Amazonen-kinn
 Flohn borstige Lippen her. Er trat vor einen
 Gestürzten Römer. Vor dem Blick des Konsuls
 Schlug er drei Gegner; traf Tarquinius selbst,
 Warf ihn aufs Knie. In jenes Tages Taten,
 Da er ein Weib konnt spielen auf der Bühne,
 Stand er den besten Mann im Feld und trug
 Zum Lohn das Eichlaub. Als sein Mündel-alter
 Sich so vermännlicht, wuchs er wie die See
 Und in dem Prall seither von siebzehn Schlachten
 Hascht er von jedem Schwert den Kranz. Sein Letztes —
 Ich meine vor und in Corioli —
 Kann nicht mein Wort erschöpfen. Flüchtige hielt er,
 Und durch sein einzig Vorbild kehrten Memmen
 In Spiel das Grausen um: Wie Seegrass vor
 Dem Schiffe unter Segel, wich und sank man
 Vor seinem Bug. Sein Schwert — des Todes Stempel —
 Sass wo es zielte. Er: von Kopf zu Fuss
 Ein Ding von Blut das jegliche Bewegung
 Abmass nach Sterbe-schrein. Er drang allein
 Ins Todes-tor der Stadz auf das er malte
 Unfliehbares Verhängnis; schlug sich durch
 Und traf, plötzlich verstärkt, Corioli
 Wie ein Planet: Nun ist das Ganze sein.
 Gleich drauf durchdrang das Kriegsgeschmetter ihm
 Den regen Sinn und flugs erfrischte doppelt
 Sein Mut was sich im Flisch emattet hatte.
 Dann kam er in die Schlacht und rannte rauchend
 Hin über Menschenleben, gleich als wär er
 Das endlose Verderben. Erst als Stadt

Und Feld wir unser nannten, stand er still,
Sich schnaufend zu erholen.

Uit Schlegels *Julius Cäsar* het slot van de rede die Antonius bij het lijk hield.

ANTONIUS: Wofern ihr Tränen habt, vergiesst sie jetzt.
Ihr alle kennt den Mantel, noch gedenk ich
Des ersten Males dass ihn Cäsar trug
In seinem Zelt, an einem Sommerabend —
Er überwand den Tag die Nervier . . .
Hier, schauet! fuhr des Cassius Dolch hindurch.
Seht welchen Riss der tückische Casca machte.
Hier stiess der vielgeliebte Brutus durch,
Und als er den verfluchten Stahl hinwegriss,
Schaut her wie ihm das Blut des Cäsar folgte,
Als stürzt'es vor die Tür, um zu erfahren
Ob wirklich Brutus so unfreundlich klopfte.
Denn Brutus, wie ihr wisst, war Cäsars Engel.
Ihr Götter, urteilt wie ihn Cäsar liebte!
Kein Stich von allen schmerzte so wie der.
Denn als der edle Cäsar Brutus sah,
Warf Undank, stärker als Verräterwaffen,
Ganz nieder ihn: da brach sein mächtig Herz,
Und in dem Mantel sein Gesicht verhüllend,
Grad am Gestell der Säule des Pompejus,
Von der das Blut rann, fiel der grosse Cäsar.
O meine Bürger, welch ein Fall war das!
Da felet ihr und ich: wir alle fielen,
Und über uns frohlockte blutige Tücke.
O ja, nun weint ihr, und ich merk, ihr fühlt
Den Druck des Mitleids: dies sind milde Tropfen.
Wie? weint ihr, gute Herzen, schaut ihr gleich,
Nur unsers Cäsars Kleid verletzt? Blickt her:
Hier seht ihn selbst, geschändet von Verrätern.

Als derde, uit *Antonius und Cleopatra* het onderhoud waarin Antonius, tijdelijk uit het Oosten teruggekeerd, en Octavius Cesar, hun geschillen bespreken alvorens ze bij te leggen. Tegenwoordig zijn Antonius' vriend Enobarbus en de Triumvir Lepidus.

CÄSAR: Willkomm in Rom.

ANTONIUS: Dank euch.

- CÄSAR: Nehmt Platz.
- ANTONIUS: Nehmt Platz, Herr:
- CÄSAR: Nun, dann.
- ANTONIUS: Ich höre, übel nehmt ihr was nicht ist,
Und wenns ist, euch nicht trifft.
- CÄSAR: Ich wär zum Lachen,
Erklärt ich um ein Nichts, ein Wenig, mich
Gekränkt, und gar in aller Welt von euch,
Noch mehr zum Lachen, wenn ich euch nur einmal
Entwürdigend erwähnt, wo euch zu nennen
Mich gar nichts anging.
- ANTONIUS: Mein Verbleib am Nil —
Cäsar, was war der euch?
- CÄSAR: Nicht mehr, als hier mein Aufenthalt in Rom
Euch in Ägypten war, doch wenn ihr dort
Auf meine Stellung wirkte, war mir wichtig
Euer Verbleib am Nil.
- ANTONIUS: Wie meint ihr „wirkte“?
- CÄSAR: Ihr nehmt wol freundlich ab wie ichs verstehe
Aus dem was mich hier traf. Eur weib und Bruder
Bekriegten mich. Für ihre Händel wart
Ihr Gegenstand, ihr wart des Krieges Lösung.
- ANTONIUS: Ihr seht in eurer Sache falsch: mein Bruder
Zog mich nie in dies Werk. Ich forschte nach
Und hab mein Wissen von verlässigen Boten
Die für euch selbst gestritten. Hat er nicht
Mein Ansehn mehr geschädigt als das eure
Und führte Krieg zum Ärger auch für mich,
Der gleiche Sache hat wie ihr? Dess tat euch
Mein Brief Genüge. Wollt ihr Hader stoppeln
Ihr habt ja ganzes Zeug, um ihn zu schaffen —
So braucht ihrs damit nicht.
- CÄSAR: Ihr lobt euch selbst
Und schiebt mir Urteilsangel zu und habt
Ausflüchte nur gestoppelt.
- ANTONIUS: Nicht doch, nicht doch!
Ich weiss, unmöglich fehlt euch — ich bins sicher —
Die bündige Einsicht dass ich, euer Partner
Bei einer Sache gegen die er focht,
Nicht günstigen Blicks den Krieg betrachten konnte
Der meiner eignen Ruh getrotzt. Mein Weib:
Ich wollt, ihr hättet eine ihres Geistes —
Die drittel Welt ist euch: mit einer Trense

- Lenkt ihr sie mühlos, doch nicht solch ein Weib. . . .
- ENOBARBUS: Hätten wir nur Alle solche Weiber, dass die Männer mit den Weibern in den Krieg gehen könnten.
- ANTONIUS: So ganz unbeugbar, Cäsar . . . Ihre Wirren Erregt von ihrer Unrast — und ihr fehlte Verschlagne Staatskunst nicht, gesteh ich traurig — Setzten euch heftig zu. Ihr müsst doch sagen, Ich konnte das nicht ändern.
- CÄSAR: Ich schrieb euch,
Da ihr geschwelgt in Alexandria:
Ihr schobet meine Briefe ein and höhntet
Mit Stacheln meinen Sendling weg vom Ohr.
- ANTONIUS: Er überfiel mich, eh ich Einlass gab:
Drei Könige hatt ich grad zu Gast, mir fehlte
Was ich des Morgens war. Doch nächsten Tag
Sagt ichs ihm selbst: das war soviel, als bät ich
Ihn um Verzeihung. Lasst den Burschen ganz
Aus unsrem Zwist. Wenn wir uns streiten, wischt ihn
Aus unsren Fragen weg.
- CASAR: Ihr habt den Punkt
Des Eids gebrochen. Dess kann eure Zunge
Mich niemals zeihen.
- LEPIDUS: Glimpflich, Cäsar!
- ANTONIUS: Nein!
- Lepidus, lass ihn sprechen:
Die Ehr ist heilig die er jetzt beredet
Im Wahn, sie fehle mir . . . Doch weiter, Cäsar,
Der Punkt des Eids —
- CÄSAR: Mir Hilf und Heer zu leihn, wenn ich sie brauchte —
Was beides ihr verweigert.
- ANTONIUS: Eher versäumt,
Und erst als giftige Stunden mich entzogen
Der eignen Einsicht. So genau ich kann
Spiel ich den Reuigen: doch mein Rechtsinn soll
Nicht meine Grösse schmälern, meine Macht
Nicht ohn ihn wirken. Wahr ist: Fulvia schaffte
Hier Krieg, mich aus Ägypten wegzuholen.
Wofür ich selbst, unwissentlicher Grund,
So weit um Nachsicht bitte als meiner Ehre
Zu ducken ziemt in solchem Fall.

BOEKBEORDEELINGEN

EEN NIEUWE BEATRIJS

P. C. Boutens: *Beatrijs*; met eene teekening van Rie Cramer, uitgegeven door C. A. J. van Dishoeck ten jare 1908.

Dit *Beatrijs* is geschreven in den allerlichtsten vertel-toon, — een weerklink van Rossetti's *The Blessed Damosel*.

The blessed damosel lean'd out
From the gold bar of heaven.
Her eyes were deeper than the depth
Of waters still'd at even.
She had three lilies in her hand
And the stars in her hair were seven.

Boutens vertaalde dit indertijd en genoot in de lichtheid van het geluid dat, terwijl het voortloopt, bijna meer trilt dan gaat, een bekoring die wonderwel paste bij zijn aanleg. Hij houdt zich liever zwevend dan dat hij schrijdt en vindt in die beweging een houding van verhaler die een haast-breekbare teederheid en van bespiegelaar die een verrukte rijzing genegen is. Zulk een mengeling van teederheid en verrukking verbeeldde hij zich in de *Beatrijs* van de oude legende en hij teekende haar in de welluidende wankelvoetigheid van zijn vierregelige strofen en wisselrijmen: een tegelijk liefhebbend en tot vereering gestemd jong meisje, katholiek en estetisch, — voor even katholieke en estetische jonge meisjes van onze dagen ter bewondering en navolging.

Het verhaal is van een non, die uit liefde tot een ridder, uit haar klooster wegtoog, na jaren weerkeerde, en bevond dat al dien tijd de Moedermaagd haar plaats ingenomen en haar taak vervuld had.

Er bestaat van dit gegeven een bewerking, die misschien het meest bekende van onze middelnederlandsche gedichten is. Het is een vroom en huiselijk werk, waarin de lotgevallen van de non verhaald worden, die het in het klooster, waar ze „costersse” was, niet harden kon.

Deze joffrouwe en was niet sonder
Der minnen,

en toen de „duvel” niet ophield haar te bekoren, zond ze

om den jonghelinc,
Daer si toe hadde grote lieve,
Ootmoedelijke met enen brieve,
Dat hi saen te hare quame.

Hij kwam dan ook en sprak met haar door de venstertraliës.
Maar dit voldeed hun niet. Een afspraak volgde dat hij
kleeren voor haar zou gereed maken.

Goede cleder, diere van wullen,
Ende die met bonte vullen:
Mantel, roc ende sercoet,

en dat zij dan, over acht nachten, met hem vluchten zou.
Zoo deed hij dus.

Hi nam orlof ende ghinc wandern
Daer syn rosside ghesadelt stoet.
Hi satter op metter spoet,
Ende reet wech sinen telt
Ter stat wert, over een velt,
Syns lieves hi niet en vergat:
Sanders daghes in die stat
Hi cochte blau ende scaerlaken,
Daer hi af dede maken
Mantele ende caproen goet,
Ende roc ende sorcoet,
Elc na rechte ghevoedert wel.
Niemen sach beter vel
Onder vrouwen clederen draghen:
Si prijsdent alle diet saghén.

Maar hem was het niet genoeg.

Messe, gordele ende almoniere [tasch of buidel]
Cochti haer goet ende diere;
Huven, vingherline van goude,
Ende chierheit menechfoude.
Om al die chierheit dede hi proeven,
Die eneger bruut soude behoeven.

Toen hij dat alles gekocht had, nam hij bovendien nog „V^c pont” met zich, laadde „al dat scoenheide” op zijn paard, en reed heimelijk de stad uit en naar het klooster.

Beatrijs ondertusschen, toen de metten gezongen en alle nonnen op den dormter waren, bleef alleen in het koor en sprak haar gebeden. Eerst voor het altaar, daarna buiten het koor voor een beeld van de Moedermaagd. „Ik heb u nacht en dag mijn verdriet geklaagd” zei ze, „maar het werd me geen grein beter. Ik verlies mijn verstand nog, als ik in dit kleed blijf.” Het kleed niet alleen, dat ze op het altaar lei, maar ook haar schoenen trok ze uit, en hing den sleutel van het klooster vóór het Maria-beeld.

Bloodshoofds en barrevoets, in eenen pels, dat wil zeggen in een onderkleed, ging ze den tuin in. Ze schaamde zich, niet over haar vlucht, maar over haar kleederloosheid. Maar kleederen, we weten het, had de minnaar die haar onder den eglentier opwachtte, veel schoonere. Twee paar zelfs, waarvan zij het blauwe aandeed.

Twee cousen toech si ane
Ende twee scoen cordewane.

En zooals het gewaad, naar de meening van haar beminde, haar schooner dan het vorige grauwe stond, zoo kwamen ook de schoenen van corduaansch leder hem fraaier voor dan de sandalen die ze in het klooster droeg.

„Als ik nu in het klooster was,” zei ze, terwijl de zon opkwam en zij vóór haar ridder in den zadel gezeten, onder een witte zijden huike, wegreed, — „dan zou ik nu de priemtijd luiden, het eerste morgenuur. Of dat niet beter zijn zou dan de wereld te vertrouwen, die als een looze koopman, koperen ringen verkoopt voor gouden?”

Wat zal haar vriend hierop anders antwoorden als dat hij

V^c pont wit selverijn

tot haar beschikking heeft. Stelt zij daartegenover op dit schoone veld zichzelf beschikbaar?

Schaamt ge u niet? vraagt ze. Ben ik een vrouw van de straat, die met haar lichaam geld verdient, dat ik hier op het open veld zou afstijgen? Wacht tot ik ontkleed en met u op

een goed bed ben, dan moogt ge doen wat u schikt en genoegten geeft.

Hij wijt den voorslag aan Venus, die hem zoo geraden heeft, en zijn schuldbekentenis verteedert haar zoozeer dat ze zegt:

Ic vergheeft u dan:

Ghi sijt mijn troest vor alle man,
 Die leven onder den trone [hemel]
 Al levede Absalon die scone
 Ende ic des wel seker ware
 Met hem te levne M jare
 In weelde en in ruste,
 In [Ic ne] liets mi niet ghecusten [smaken].
 Lief, ic hebbe u soe vercoren,
 Men mocht mi dat niet legghen vore,
 Dat ic uwes soude vergheten;
 Waric in hemelrike gheseten
 Ende ghi hier in ertrike,
 Ic quame tot u sekerlike.

Dit is het antwoord dat, veel minder gemeend als hier, ja eigenlijk maar als een, hoewel soms fraaie, dichterlijke vorm, is blijven leven en nog opklinkt in Bredero's Amoureuse Liedekens. Hier is het zoozeer ernst, dat de brave jongedochter, die ze in haar hart is, zich bezint en bidt dat God haar dwaze praat ongewroken laat.

Wij zijn bij Beatrijs in een héél weinig omwentelingsgezinde wereld. Door een lieve scone jonchere, die men bovendien sints het twaalfde jaar gekend heeft, mag men daar tot een onbezonnen uitstap komen, maar overigens gaat alles er zijn gewonen werkelijken gang, — behalve aanstonds als het Wonder komt. Na de mooie kleeren en het minnespel binnenkamers, volgen in een zevenjarig saamleven twee kinderen, en er zou geen reden geweest zijn om dit volkomen burgerlijk huwelijk te doen eindigen, indien niet het geld opgeraakt, de tijd duur, en het paar weinig geschikt tot werken geweest was.

Die aermoede maecte een ghesceet
 Tusschen hen beiden, al waest hen leet.

Toen de man vertrokken was, won zij, nu inderdaad door

het verhuren van haar lichaam, gedurende zeven jaar het onderhoud voor de kinderen. Daarna eerst kreeg ze berouw. Wel had zij nooit nagelaten alle dagen de zeven getijden van Maria te lezen; maar nu bad zij tot haar. Niet als de draagster van de lang verpande mooie kleeren, maar

Wullen, barvoet, sonder scoen

begreep ze de Hemelmaagd te moeten naderen, en dan nog niet te mogen hopen op vergiffenis. Bedelend, met haar kinderen, kwam ze weer in de buurt van het klooster. Door een weduwe werd zij daar op een avond opgenomen. Van een „costersse” die voor veertien jaar zou verdwenen zijn, was niets bekend; de weduwe vertoornde zich erover dat iemand kwaad zou denken van de bedoelde, dan wie niemand, veertien jaar lang, „gheesteliker” in het klooster had geleefd. En in den droom hoorde zij een stem, dat Maria haar vergeven had. Ja, meer:

Ganc in den cloester met haestecheden:

Du vints die doren open wide,

Daer du uut ginges ten selven tide

Met dinen lieve, den jonghelinc,

Die di inder noet ave ghinc.

Al dijn abijt vinstu weder

Ligghen opten outaer neder:

Wile, covele ende scoen

Moeghedi coenlijc ane doen,

Des danc hoeghelike Marien.

Die slotele vander sacristien

Die du vor 't beelde hinc

Snachs, doe du ute ghincs,

Die heeft si soe doen bewaren,

Dat men binnen XIII jaren

Dijns nye en ghemiste,

Soe dat yemen daerof wiste.

Maria es soe wel dijn vrient,

Si heeft altoes vor di ghedient

Min no meer na dijn ghelike,

Dat heeft de vrouwe van hemelrike,

Sonderse, dor [om] di ghedaen.

Si heet di inden cloester gaen.

Du en vints nyeman op dijn bedde.

Geen wonder dat zij de stem niet dadelijk geloofde, maar een herhaling, en nog een afwachtte. Toen liet ze haar kinderen bij de weduwwrouw en vond alles zooals zij het gelaten had. De open deur, de kleedingstukken, de sleutel, en niemand die haar herkende of naar iets vraagde. Haar kinderen, als door de moeder achtergelaten, kregen van het klooster onderstand. Goddelijke tusschenkomst, in een droom, bewerkte dat zij later bij een abt biechtte, die het verhaal gemeen maakte zonder haar te noemen en haar zonen met zich in een klooster nam.

Vrij anders dan de 14de eeuwsche burgerdochter in haar wereld van mooie kleederen, fatsoen en onaangetwijfeld kerkgeloof, — maar een gezonde en op haar tijd hartstochtelijke burgerdochter dan toch, die de loten van het leven, zooals zij vallen, durft opnemen, en ze niet veel anders vond dan ze wist dat ze doorgaans waren, — heel anders dan zulk een kloeke en niet eens bekrompen te schelden spruit van onze middeleeuwsche vaderen, is de Beatrijs van Boutens.

Is er eigenlijk wel, zooals in het oude verhaal, in dit nieuwe een vrouw die onze aandacht gevangen neemt? Er is een meisje dat, jongste zuster in een klooster, wanneer zij met een ridder vluchten zal, haar kleed en sleutelbos voor het beeld van Maria legt en, wanneer zij terugkeert, bevindt dat Maria haar werk gedaan en haar afwezigheid verheeld heeft. De gevoelsaard van dat meisje wordt even aangeduid, haar geloof, haar eenvoudigheid, haar opgewektheid, haar liefde voor kinderen, haar hulpvaardigheid en opgetogenheid. Zoo worden ook de liefde en het meegevoel die de ridder in haar veroorzaakt uitgesproken, en haar betrouwelijkheid met het Maria-beeld. Maar haar lotgeval? Lotgeval heeft ze geen. „Haar wereldsch werk verricht” ging ze terug en vond Maria die haar opendeed.

Wil men dan ook bij het lezen van dit gedicht door eenig lotgeval getroffen zijn, men wordt het door een dat in het oude verhaal niet voorkomt, en van Beatrijs niet, maar van de Moedermaagd. Als Beatrijs vertrokken is komt er een verandering in de hal waar het beeld van Maria staat.

Ineens, als viel een ster, zoo stond
De donkre hal vol van verlichte geur :

Maria's oog en wang en mond
Won gloed en kleur.

Zij zette 't kindeke van haar arm,
Zij sloeg den mantel van om haar leên;
Als een menschkind zoo bloot en arm
Stond zij op 't kille steen.

Zij wrong heur haren gebenedijd
Onder de kap van Beatrijs,
Zij sloeg om haar leden gebenedijd
De pij van Beatrijs.

Zij lei om heur lendnen 't stroeve koord
Met kralensnoer en kruis,
Zij koos den sleutel en sloot de poort
Van 't nachtelijk huis.

Zij gleed door de gang met stillen tred
Als op een verre hemelsche wijs
Naar de enge cel en 't smalle bed
Van zuster Beatrijs.

Het verwondert ons niet dat den volgenden morgen de zusters zich verwonderden toen alleen het kleine Christus-kind op het voetstuk zat.

Alleen het kleine Christen-kind
Zat daar en zweeg.

zegt de dichter. Het is een wonder dat als een scherts klinkt. Voor een Beatrijs zoo eenvoudig als deze, moest Maria met haar beeld eenzelveig zijn. De „aloude Lieve-Vrouw” die „in strakke plooi en steilen stand van donker-eiken rouw” aan den witten wand van de hal stond, was voor haar de vrouwde, de Moeder die zij 's avonds voor zich alleen had, en tot haar, niet tot een door haar verbeelde Maria richtte zij zich met de verklaring dat zij heen moest gaan. Wat lag meer voor de hand dan dat de dichter haar in die voorstelling te wille was. Het beeld *was* dan de wezenlijke Maria, en, natuurlijk, als zij den dienst van de gevluchte waarnam, dan liet zij haar voetstuk leeg, neen bezet alleen door het zwijgende Christus-kind.

Wanneer dan ook Beatrijs is teruggekeerd, is niets begrijpelijker dan dat de zusters, voor wie het ééne wonder verborgen blijft, zich verheugen in het andere.

Des morgens na de vroege mis
Was vreugd en lofzang in de weer:
Maria wier liefde onpeilbaar is,
Kwam uit den hemel weer!

Zij stond daar weer, op het voetstuk, en had haar kind op den arm genomen.

Dit plaatsvervangende wonder is in het gedicht de treffende gebeurtenis, maar welk een ander karakter krijgt het daardoor dan het oude.

Dat oude een beeld van werkelijk leven, menschelijk, maatschappelijk en kerkelijk. Zoo evenwichtig, zoo waar, dat zelfs het Wonder er geen andere plaats in heeft dan die het werkelijk bezat in het bestaan van de veertiende-eeuwers. Dit nieuwe een wonder dat een scherts schijnt en daarom heen een fijnzinnig en kunstig gespeel van gevoel-aanduidende woorden, maar zonder eenig werkelijk bestaan daarachter.

Of *bestaat* de twintigste-eeuwsche werkelijkheid in een schijn om een wonder-scherts?

Ik geloof het niet. Wij kunnen het een kunstenaar ten goede houden dat hij zich een eenvoudige droomt, die haar liefde gebillijkt vindt door een schijnbaar wonder, — wij kunnen hem de scherts niet te hoog aanrekenen die zich, in haar bevalligheid, vermeit met dit kinderlijk wonderspel, — maar wanneer aan die speelsche uiting de naam en het gegeven verbonden worden van een gedicht dat, ernstig en eenvoudig, een krachtige werkelijkheid van vroeger eeuw voor ons houdt leven, dan hebben wij het recht het oude gedicht te vergelijken met het hedendaagsche en de waarde van het een te bepalen door die van het andere.

ALBERT VERWEY.

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00695 7779

